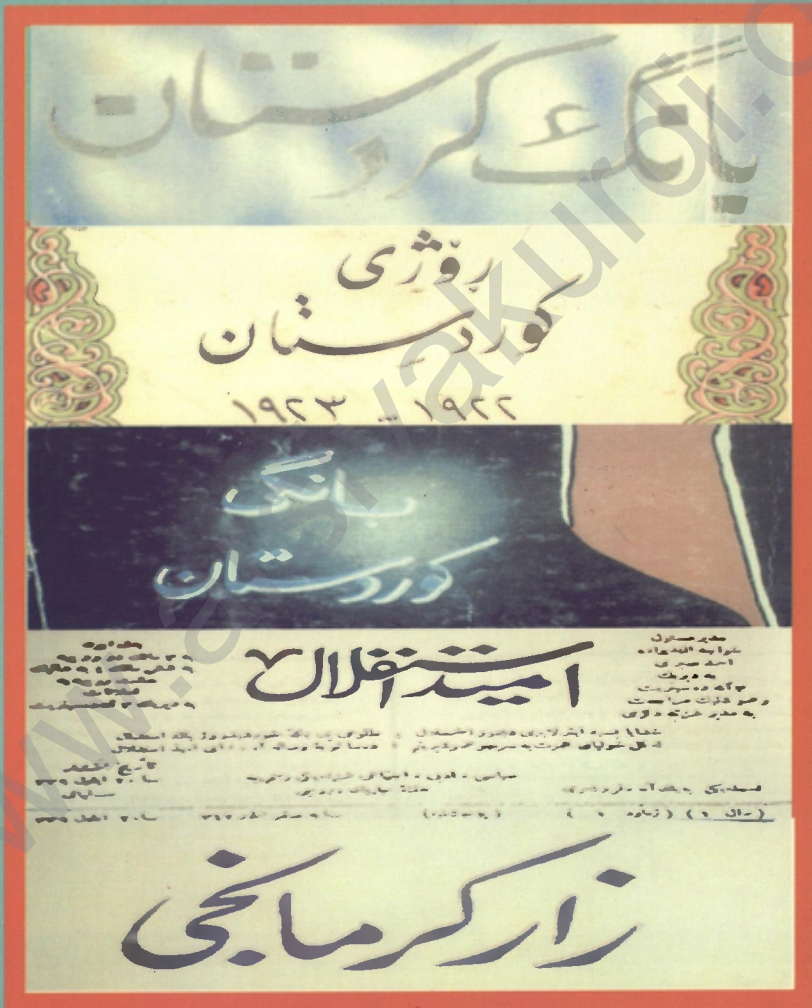

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

B Î R

ARAŞTIRMA - İNCELEME DERGİSİ

www.arsivakurdi.org

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

B Î R

ARAŞTIRMA - İNCELEME DERGİSİ

B Î R

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

BÎR

ARAŞTIRMA - İNCELEME DERGİSİ

Şertên abonetiye

Bo nêva welat salek 30 YTL
Bo derveyê welat salek 100 \$

Ji Sê Mehan Carekê Tête Weşandin
Ûç Ayda Bir Yayimlanir

Bûha: 7 YTL

Çapxane/Matbaa:
Bariş Matbaa Mücellit

BÎR Reklamcılık -Yayıncılık

Davutpaşa cad. Güven Sanayi Sitesi
C. Blok No: 274, 275, 276

Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü:
Turgut ERSOY

Tel:(0212) 6748528-29

Redakte:

Ciyê Rêvebirinê/Yönetim Yeri:
İnönü caddesi Magül İş Merkezi
No: 49

Roşan LEZGİN
Remezan ALAN
Seîd VEROJ

Dağkapı /DİYARBAKIR

Tîprêzî-Mîzampaj: BÎR

Tel: (0412) 2287828

e-mail: kovarabir@yahoo.com
kovarabir@hotmail.com

*Berpirsariya her nivîsê ye nivîskar bi xwe ye.
Mesuliyetiya her nûşeyî ê nuştaxê bi xo ya*

NAVEROK - İÇİNDEKİLER

Çend Pirsgirêkên Kurdolojiyê / 9

Salih AKIN

Université de Rouen - CNRS

Türkoloji Varsa Kurdoloji de Vardır,
Kurdoloji; Kürtlerle İlgili Bütün Bilimleri Kapsar / 15

Martin Van Bruinessen

Kurdolojî ji du Peyvan Pêk Hatiye; "Kurd" û "Zanîn" / 21

Prof. Dr. Celîlê Celîl

ŞOREŞA QOÇGIRIYÊ / 27

Îsmâîl Heqî Şaweys

Sömürge Yönetimi Altındaki Suriye'de Kürtler Ve Kürt Milliyetçiliği:
Siyaset, Kültür Ve Kimlik / 44

Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu

Londra Üniversitesi: Nelida Fuccaro

Mêjûyî Hikumdarîya Şêx Mehmûdê Hefîd / 63

Mela Xalid Ezîzî Motkî

Bangî Kurdistan: 1922-1926 (Silêmanî) /68

Dr. Cemal XEZNEDAR

Rojî Kurdistan: (1922-1923 /Silêmanî) / 92

Dr. Cemal XEZNEDAR

Bangî Heq: Yekemîn Rojnameya Şoreşa Kurdistanê / 110

Dr. Kemal Fuad

Umîdî Îstîqlal: Weşana Agadarî ya Sêyem
Hikumeta Kurdistanê Cenûb / 125

Sidiq Salih

Zarê Kurmancî: (25/5/1926-23/7/1932)

(Yekemîn Kovara Kurdî ya Bajarê Rewandizê) / 153

Dr. Kurdistan Murkrîyanî

Lavij: Mar Basellîos Şimûn / 171

Dr. Felat DILGEŞ

SILÎVA: Bajarê Ku Heft Car Xerab û Heft Carî Ava Bûye / 179

Rohat Alakom

Eliyê Teremaxî û Dîtinên wî Yê lî Ser Rêçikên Rêzimana Kurdî lî Gor
Pirtûka wî ya Bi Navê "Destûra Zimanê Erebî Bi Kurdî Digel Hinde
Nimûneyêd Farsî û Kurdî" / 192

Mamoste Qedri

Bavê Helbesta Gelêrî û Ferxên Wê / 199

Remezan ALAN

Irak Kürdistanî Bölgesinde Araplaştırma Plânlarının Siyasî Boyutları/ 205

Prof. Dr. Halîl İsmâil Muhammed

Prof. Dr. Sa'dî el-Berzencî

Dr. Hüseyin Tevfik Feyzullah

Gotarên Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê/ 222

Roşan Lezgîn

Destpêk

Wek usûleke adetî em jî dixwazin bi bersivdayîna pirsra "Çima kovarek nû û çima **BÎR**?" dest pê bikin û sedemê derçûn, armanc û rêbaza xebata xwe dîyar bikin. Bêguman wek hebûneke civakî û dîrokî, li hember komelga û mirovatiyê berpirsyarî û wezîfeya me heye. Îro berpirsyarî û wezîfeya me çi ye? Dema em her yek armanc û daxwazên dilê xwe bi rewş û şertên heyî ra raberî hev bikin, wezîfeya me jî dîyar dibe. Ji destpêka dîroka mirovatiyê vir ve, armanca guhartina rewş û şertên heyî, yan jî çalekîya biarmanc bûye bingeh û dînamîka guhartinê. Ciyê ku guherîn hebe, bêşik statuko jî heye. *Em* çi qas bixwazin guhartinê pêk bînin, *yên din* jî ew qas dixwazin rewşa heyî biparêzin û bidomînin. Di encamê de li navbera *me* û *yên din* de têkoşîn û dînamîzmeke berdewam peyda dibe.

Di pêvajoya guherînê de bidestxistin û dîyarkirina zanîna rast û durist, ji bo guhartina rewşa heyî pêdivîyeke bingehî ye. Armanca derxistina kovara **BÎRÊ** jî bi taybetî di derbarê komelga, dîrok, çand û zimanê kurdî de bi giştî jî di derbarê pirrengîtiyê û cûdahiya çandên herêma Mezopotamya û Rojhelata Navîn de bidestxistin û derxistina belge û zanîna rast û durist e.

Îro cografyaya ku em li ser dijîn navendek herî kevnare ya ji navendên şarezayîya mirovatiyê ye. Eger perava Nîlê yek ji wan cîyan be, cîyê din jî Dicle û Firat e. Çavkaniya herî kevnare, çavkaniyên arkeolojî ne. Her wekî têtê zanîn, Kurdistan warê herî kevnare yê çandinî ye, li ser vê axê gelek millet, medeniyet û dewlet pêk hatine, di pêvajoya dîrokê de jiyane û şopa wan hemûyan jî di nav kurdan de heye. Di vê çarçovê de, bêşik di mîrasa şarezayîya Mezopotamya û Rojhelata Navîn de cî û para kurdan ji yê milletên din zêdetir nebe, ne kêmtir e. Bi giştî di pêkhatin û pêşketina çand û şarezayîya mirovatiyê û bi taybetî jî ya Mezopotamyayê de cî û rola kurd û Kurdistanê girîng e. Kedîkirina heywanên kovî, destpêkirina çandinî û hilberîna zad, çêkirina berhemên tevnî û madenî, karûbarê mîmarî û bajarvanî li ser vê xakê rû daye.

Kovara **BÎRÊ**, dixwaze bi lêgerîn û lêkolînên li ser ziman, dîrok û çanda kurdî xwerûtî û aliyên cîyawaz ên çand û dîroka kurd derxîne holê û rastiya wan a dîrokî û civakî pêşkêşî xwendavanan bike. Di vê derbarê de hiş û bîra we ya dîrokî-civakî teze bike, rastiya dîroka civaka kurd û berhemên çanda wê bi ber çavan raxîne û ji aliyên erîni û neyîni, ronî û tarî ve, bi bîra we bîne. Û digel wê jî dê bersiva wan kesên mejîşêlûker bide ku bi navê "zanistiyetî" û "pêşverûyî", li miqabilê hemû hovîtiyê û bêperwayiya dagîrkeran, tevgera netewî û civakî ya kurd bi "kevneşopî" û "neteweperestî (?)" tawanbar dikin. Di vê çarçovê de rêbaz û rêgezên me yên bingehîn ev in:

* Dîroka mirovayetiye, dîroka hilberîna çandê ye. Çand (kultur), di pêvajoya dîrokî û jîyana civakî de hilberîna hemû nîrxên maddî û manewî ye.

* Ji ber sedemên dîyar, dewlet û unsurên dewletên herêmi, naxwazin hebûn û tesîra kurdan di pêkhatina mîrasa şarezayî ya Mezopotamya û Rojhelata Navîn de qebûl bikin.

* Hebûna çandên cûda, dewlemendiya dîrokî ya mirovayetiye. Di herêma em lê dijîn de parastina pirrçandîtî û pirrrengîtiya çandî, wezîfeya me ya mirovperweriyê ye. Di vê çarçovê de lêgerîn û lêkolînên li ser çand û dîroka kurd, dîyarkirina têkilî û li hev tesîrkirina çanda kurd û milletên din (ereb, faris, tirk, sûryanî, keldanî, ermen, cihû û wd.), yek ji armanca kovara me ye. Lewra, ji mêj ve heta îro çandên cûda hene, lêbelê çandeke yekreng û homojen a li ser yê din de nîn e. Her weha çanda kurd jî ne di ser yê milletên din de ye û ne jî ji ya wan paşvetir û kêmtir e.

* Bêguman di pêvajoya dîroka milletan de serkevtin û têkçûn, wendakirin û îxanet, kêfxweşî û xemgînî, başî û xerabî, rastî û çewtî jî hene. Ronîkirina sebeb û encamên van bûyeran, ji nû ve lêkolîn, honandin û şirovekirina wan yek ji armancên kovara me ye.

* Armanca lêkolîna me ya li ser ziman, dîrok û çanda kurdî ev e, ku kurd wek *subjekteki dîrokî* bigêje bîrewerîya hebûna xwe ya civakî û netewî. Bêşik daxwazên netewî ne tenê bîdestxistina mafê kulturî (çandî) ye, di heman demî de/her weha rêgezê mafê siyasî ye.

* Li ser ziman (hemû lehçe û devokan), dîrok, wêje (edebiyat) û çanda kurdî pêkanîna lêkolîn-lêgerîn û weşandina cûr bi cûr nivîsar û belgeyên di derheqê wê babetê de, armanca bîngehîn ya derçûna kovara **BÎR** e. Bi taybetî jî xebatên li ser zimanê kurdî. Lewra ziman, şiklê hebûna netewî ye û binyata bi *xwehesîn* û cûdahîya ji yê di derdixê holê û dîyar dike.

* Her netewe ruh û milkîyeteke hevpar peyda dike, ev ruh, xwe dispêre du bîngehan, yek jê rabirdu yanî mîrasa bîranînên navxwe ye, yê di jî dilxwaziya bihevrahîna îroyîn e. Wek berhemê ruhê hevpar berhevdan û ji nû ve honandina çîrok, kilam, lavij, heyranok, metelok, serborî û wd. yek ji armanca lêkolînên me ye. Milkîyeta hevpar jî xak e, di mîrasa netewî de xak, çavkaniya objekt û berhemên çandî ye.

* Nirx (helseng) û berhemên çanda kurd, di nav pêvajoya dîrokî de li encafa faalîyeta biarmanc a gelê kurd peyda bûne. Berhevkirin û ji nû ve honandin û şirovekirina nîrxên çandî, bîngeha xebata me ye.

* Girîngî pêdana çanda kurdî, nayê wê wateyê ku em parastina fehma netewetîya kulturî dikin, netewetî, di heman demî mafê desthelatbûna sîyasî ye jî.

Xwendevanên birûmet, piştî ku me armanc û rêgezên xwe yê bingehî dîyar kirin, hem wek prensîbeke çapemenîyê û hem jî ji bo pêşilêgirtina xelet têgihîştinê, divê em agadariyekê bidine we. Yê kovara **BÎRÊ** derdixin, hinek ji wan di pêvajoya derxistina kovara **WARÊ** de jî hebûn. Ji hejmara yekê heta hejmara dawî(16), em naveroka hemû hejmarên kovara **WARÊ** diparêzin. Lêbelê em dixwazin bi xwendevanan bidin zanîn ku kovara **BÎRÊ**, berdewamiya kovara **WARÊ** nî ye.

Kovara **BÎR**, bi çapkirina lêkolîn û lêgerînên li ser ziman, dîrok û çanda kurdî her dixwaze bîra we ya dîrokî û civakî teze bike, bi berdewamî bibe hafiza we ya dîrokî û neteweyî. Ew mîletên ku bîra wan a dîrokî û neteweyî bihêz nebe, bûyerên rabirdû yê dîrokî jibîr bikin, bêşik gelek bûyerên pêkhatî yê dîrokî ducar dê di ser wan de werin. Yanî şert û merc û dem bigore jî, dê dîroka wan dubare be. Digel wî yê ku rabirdûya xwe jibîr bikin yan jî nizanibin, dahatûya wan jî nedîyar dibe.

Di vê çarçovê de, qe nebe em dixwazin bûyerên xweş û nexweş ên di vê mehê de qewimî bînin bîra we:

- * 1ê Adara 1979, Sereokê netewî yê kurd *Mistefa Barzanî çû ser heqîya xwe.*
- * 6ê Adara 1921 *Serhildana Qoggirîyê dest pê kir.*
- * 6ê Adara 1975 li hember *Tevgera Azadîxwaz a Neteweyî ya Kurdistanê Başûr Peymana Cezayîrê hat îmzekirin.*
- * 11ê Adara 1970 li *Başûrê Kurdistanê daxwaza xudnuxtariya Kurdistanê hate qebûlkirin*
- * 11 ê Adara 1991 *rizgarkirina bajarê Hewlêrê ji dagîrkerên Beasî.*
- * 12ê Adara 1971 li *Tirkiyeyê derba leşkerî çêbû.*
- * 12ê Adara 2004 *Qetliyama Qamişloyê.*
- * 13ê Adara 1974 *jîna şoreşgera kurd Leyla Qasim hate dardekirin.*
- * 14ê Adara 1903 *roja ji dayikbûna Mistefa BARZANÎ.*
- * 16ê Adara 1988 *kîmyebarankirin û jenosîda helepçeyê çêbû, 5 hezar însan hat kuştin û bi deh hezaran jî hatin birindarkirin.*
- * 18ê Adara 2002 *hêzên hevpeyman dest bi operasyona li dijî rejîma Seddamî kirin.*
- * 21ê Adara *Roşana Netewî ya Kurd, NEWROZ e.*
- * 23ê Adara 1960 *alîm û rewşenbîrê kurd Seîdê Kurdî çû ser heqîya xwe.*
- * 25ê Adara 1976 *serokê Serhildana Agirî Îhsan Nûrî Paşa çû ser heqîya xwe.*
- * 31ê Adara 1947 *serokê Komara Kurd a Mehabadê Qazî Mihemed hat dard ekirin.*

Yekemîn hejmara Kovara **BÎRÊ** di çarçova dosyaya Belgeyên Kurdoloji de, hinek belgeyên balkêş ên kurdolojîyê pêşkêşî we dike û dê her bixwaze belgeyên wisa çap bike.

Meha Adarê jî aliyê pêkhatina bûyerên dîrokî ve ji bo kurdan meheke pîrr girîng e û ligel wî bi xelasbûna zivistan û hatina biharê jî destpêka geşbûna

xweza û bînfirêyîya jiyane ye. Her weha dema geşbûna kûlîlkên biharê û agirê **NEWROZê** ye. Ji niha ve **NEWROZA WE PÎROZ BE!**

Xwendevanên birûmet, em di vê yekemîn hejmara Kovara **BÎRê** de hinek belgeyên balkêş ên kurdolojîyê pêşkêşî we dikin ku qismek ji wan nêzikê çarsed sal di ser wan ra derbas bûye. Hûnê di van belgeyan de hinek xal û xisûsiyetên girîng ên komelga û ziman û tevgera kurd binasin. Ji van belgeyan yekemîn *Giramera Kurmançî* ya Elî Termoxî ye, *lavîja* Mar Basellîos Şimûn, li ser *Şoreşa Qocgirî* nivîsîna Îsmail Heqî Şaweys, li ser *Tevgera Şêx Mehmûd* nivîsîna Mela Xalid Ezîzê Motkî, rojnameyên wekî *Bangî Kurdistan*, *Rojî Kurdisitan*, *Bangî Heq*, *Umîdî Îstîqlal* û *Zarê Kurmançî* rewşa wê demê ya Başûrê Kurdistanê bi zelalî dîyar dike. Digel wê hûnê li ser Kerkûk û wekî dî ji hinek nivîsên balkêş bibînin.

Kovara **BÎRê** di warê xwe de ne yekemîn kovar e û ne jî dê bibe ya dawîn. Hûn xwendevan û dilxwazên kovarê çî qas piştgiri bidin me, ew qas em dikarin astengan li dû xwe bihêlin û kovareke dewlemend pêşkêşî we bikin. **BÎR**, dengê hemû lêkolîner û roşnîbîrên kurd e û heman demî dê wek weşanxaneyek jî di xizmeta berhemên ramyarî û edebî yên kurdî de be. Bi hêvîya hevdtîna gelek hejmarên **BÎRê** di nav xêr û xweşiyê de bimînin.

01.03.2005

B Î R

Çend Pirsgirêkên Kurdolojiyê

Salih AKIN

Université de Rouen - CNRS

E-mail : Salih.Akin@univ-rouen.fr

Di van çend salên dawîn de, gelek nivîs di derheqê kurdolojiyê de çap dibin. Kurdolojî bûye navê çend kovaran û her wiha, di sernivîsên gelek pirtûkan de jî cih digire. Bi "kurdologan" re, di derheqê destpêk, dîrok û rewşa niha ya kurdolojiyê de hevpeyvîn tên kirin. Lê mixabin, ev nivîs, pirtûk û hwd. agahdariyeke bingehîn derbarê kurdolojiyê nadin xwendevanan. Wisa xwiyaye ku lêkolîner û nivîskar pêdivîya ravekirina kurdolojiyê di xabatên xwe de nabînin û bawer dikin ku her kes dizane kurdolojî çi ye. Ev tunebûn an kêmasiya agahdariyê dibe sedemê tevliheviyê û çend pirsan li ser me ferz dike: Kurdolojî çi ye? Gelo mirov dikare kurdolojiyê weke zanistiyekê şirove bike? Ma ev zanistî serbixwe ye, yan gelo xwedî metod û teoriyên taybetî ye? Mirov çawan dikare xebat û lêkolînên kurdolojiyê rave bike? Em

dixwazin di vê nivîsê de, hewil bidin da ku van pirsgirêkan zelal bikin. Metoda ku em ê di vê xebatê de bikar-bînin, metoda analîza lêkolînan e ku ew jî ji dûr an ji nêzîk ve bi kurdolojiyê ve girêdayî ye. Armanca me ne nivîsandina dîroka kurdolojiyê ye, ji ber ku ew bi xwe karê dîroknasan e. Em hêvî dikin ku bi vê nivîsê re, hin nîqaş di warê kurdolojiyê de dest pê bikin.

1. Etîmolojiya "Kurdoloji"yê

Hêjayî gotinê ye ku divê me dîyar bikira ka cara yekemîn peyva "kurdoloji"yê kengî bi kar hatiye, me bidest nexist. Em nizanin ew kengî, li ku û ji alî kîjan lêkolînerî/an ve hatiye afirandin. Her çiqas em baş nizanibin ev peyv kengî hatiye çêkirin jî, mirov dikare bibêje ku afirandina peyvê bi lêkolînên li ser kurd û Kurdistanê ve

girêdayî ye. Ev lêkolîn di sedsala 18-an de dest pê dikin û di destpêka sedsala 20-an de geş dibin.

Kurdolojî, li gor avasaziya zimanê fransî hatiye çêkirin. Wek tê zanîn, peyva "kurdolojî"yê peyveke hevedudanî ye : ango ew ji du peyvên bi hev ve pêk tê: *kurd* û *lojî*. Peyva *lojî* (logos) ji zimanê yunanî tê û gelek maneyên xwe hene : *axaftin, lêkolîn, mantiq*. Her wiha, peyva *lojî* di afirandina navên zanistî yê wek etnolojî, sosyolojî, biyolojî de jî tê bikaranîn. Ji alî bingeh û etîmolojiya xwe ve, kurdolojî dikare weke *lêkolînên li ser kurdî* bê şîrovekirin. Em dikarin peyvên *kurdnasî/kurdzanî* yê ku li başûrê Kurdistanê tên bikaranîn wek sînonîmên *kurdolojiyê* qebûl bikin. *Kurdolojî*, bi peyvên *îranolojî* û *turkolojî* re dikeve nav eynî paradîgmayê.

2. Ravekirina Kurdolojiyê di Ferhengên Kurdî de

Berî ku em lêkolîn û xebatên kurdolojiyê binirxînin, divê ku em maneya kurdolojiyê ya di ansîklopêdî û ferhangan de diyar bikin. Dema ku peyvek di ansîklopêdî û ferhangan de cih digire û tê ravekirin, ev yek bi xwe jê re dibe nîşana prestîjê. Gelek peyv hene ku mirov wan di jiyana rojane de pîr bi kar tîne, lê mirov nikare wan di ferhangan de bibîne. Gava ku peyvek di ferheng an ansîklopediyekê de cih digire, ev yek statuyeye taybetî dide wê peyvê. Ew dibe xwedî nasnameyek ku xwe li zimanaxêvan ferz dike da ku ew wê fêr bibin.

Bi qandê ku em dizanin, tu ansîk-

lopediyên, di ravekirina peyvên de, cih nedaye kurdolojiyê. Bêguman, tunebûna ansîklopediyên kurdî yek ji sedemên vê kêmasiyê ye. Lê di ansîklopediyên ku bi zimanê biyanî hatine nivîsandin de jî, deqa (madeyê) kurdolojiyê tune ye. Wek nimune, Ansîklopediya Îslamê, di cîlda xwe ya 5-an de, deqeke bi navê "Kurd û Kurdistan"ê çap kiriye. Ev deq jî alî kurdologên bi nav û deng yê wek V. Minorsky, D. N. Mackenzie û T. Bois ve hatiye nivîsandin. Deqa ku jî 48 rûpelan pêk tê, di çapa 1986-an de hatiye nûjenkirin. Lê, ne di deqê de û ne jî di tevayiya ansîklopediyê de navê kurdolojiyê derbas dibe. Her wiha, di Ansîklopediya Universalis (1996) û Ansîklopediya Britanica (2000) de jî, tu agahdarî di derheqê kurdolojiyê de peyda nabe.

Her çend ansîklopedî cih nedin kurdolojiyê jî, çend ferheng wê didin nasîn. Dîsa jî ev ne ferhengên kurdî-kurdî, lê du ferhengên inglîzî - kurdî ne û ferhengeke tirkî-kurdî ye. Ferhenga kurdî-tirkî û tirkî-kurdî ya Îzoltî (1992) û ya Torî (1999) cih nadin kurdolojiyê.

Her wiha, di ferhenga J. Blau (1991) a bi kurdî - tirkî - fransî - inglîzî de, deqa kurdolojî û kurdologê peyda nabe. Balkêş e ku lêkolînereke ku weke kurdolog tê nasîn, di ferhengê xwe de tu cihê nade kurdolojiyê.

Di her du ferhengên inglîzî - kurdî de ku deqa kurdolojiyê heye, agahdariyeye girîng peyda nabe. Ferhenga S. Sadallah (2001, r.620) tenê wergera peyvên "kurdology" û "kurdologist"ên bi kurdî dide:

Kurdologist. *Kurdzan, Kurdnas*
 Kurdology. *Kurdzanî, Kurdnasî*
 Di ferhenga tirkî-kurdî ya Farqînî (2000, r.783) de jî, em tenê wergera peyvên "Kürdoloji" û "Kürdolog"ên bi kurdî dibînin.

Kürdolog. *Kurdzan, Kurdnas, kurdolog*
 Kürdoloji. *Kurdzanî, Kurdnasî, Kurdoloji*

Bi tenê ferhenga M. Chyet (2003, r.338), bi ravekirina deqa "kurdologist"ê, di derheqê kurdolojiyê de agahdariyan dide.

Kurdîzan 1. *Kurdish-speaking. Who knows or speaks Kurdish*

2. *Kurdologist, one who studies the Kurds, their language, history and folklore.*

Bêguman, manaya ku bala me dikişîne, manaya diduyan e. *Kurdologist* (kurdolog) wek kesekî ku di derheqê kurdan, ziman, tarîx û folklorê wan de lêkolîn dike tê nasandin. Kurdolog jî wek lêkolîner û pisporê vî karî tê peji-randin.

3. Lêkolîn û Xebatên li ser Kurdolojiyê

Weke ku em dibînin, kurdoloji di ansîklopedî û ferhengan de cîhekî mezin nagire, ev yek bi serê xwe jî nîşan dide ku kurdoloji hîn jî negihîştîye qonaxa zanistiyeke gerdûnî. Her çiqas di ansîklopedî û ferhengan de agahdariyeke girîng tunebe jî, em baş dizanin ku xebat û lêkolînên kurdolojiyê pirr girîng in. Em niha jî dixwazin xebat û lêkolînên li ser kurdolojiyê binirxînin.

Hêjayî gotinê ye ku çavkaniyên me jî şeş lêkolînên di vî warî de pêk tên.

Bi awayekî giştî ev lêkolîn peyva *kurdoloji / kurdnasiyê* di sernivîsên xwe de bi kar tînin. Em wan li jêr li gor rêza alfatik pêşkêş dikin :

Bayrak M. 1994, *Açık-Gizli / Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri*, Özge yayınları, Ankara, 602 r.

Benningesen A. 1960, "Les Kurdes et la kurdologie en Union soviétique", *Cahiers du Monde russe et soviétique*, n°3, Paris, r.513-530

Mihemmed H., Nebez C., Marif A., Kurdo Q., 1974, *Kurdnasî li Europe*, Kori Zanyari Kurdi, Bexda, 160 r.

Mokri M. 1963, "Kurdologie et enseignement de la langue kurde en URSS", *L'Ethnographie, Revue de la Société d'Ethnographie de Paris*, r.71-105

Pirbal F. 1998, *Serçawekanî Kurdnasî*, Gelawejî Niwê, Silemanî, 116 r.

Rohat, 1987, *Kürdoloji biliminin 200 yıllık geçmişi (1784-1987)*, Komkar Yayınları, Koln, 217 r.

3.1. Kurdoloji Wek Lêkolîna Dokûmantasyonê

Di nav çavkaniyên me de, du pirtûk bala me pirr dikişînin. Ew pirtûkên M. Bayrak û Rohat in. Ya pêşî hêvîyeke mezin dide kesên ku li lêkolînên kurdolojiyê digerin û dixwazin, wek me, wan bixwînin. Lê dema ku mirov pirtûkê vedike û çend rûpelan jê dixwîne, hêviyên mirov ên destpêkê zû pûç û wenda dibin. Bêguman, em bikêrhatina pirtûkê înkâr nakin, ew ji bo hemû lêkolîneran çavkaniyeke girîng a dokûmantan e. Pirtûk, bi lêgerinekê dûr û dirêj, gelek dokûment û belgeyên dîrokî, peyman, axaftin, gotar, nivîsên rojna-

man ku di derheqê Kurd û Kurdistanê de hatine nivîsandin pêşkêşî xwendevanan dike. Ev bi serê xwe xizmetekemezin e. Lê mixabin, ji van belge û dokûmentan, mirov nikare yekê jî weke lêkolîneke zanistî nîşan bide. Pîrtûk weke koleksiyona dokûmentên dîrokî dimîne. Xebatên wiha bitenê dikarin rola arşîvê bilîzin. Loma, bi dîtina me, bikaranîna "Kurdolojî"yê di sernivisa pîrtûkên wiha de ne karekî di cîhê xwe de ye û dibe sedemê tevlihevîyê. Her çiqas xebat û lêkolînên dokûmentasyonê hêja û bikêrhatî jî bin, divê mirov berhemên wiha wek lêkolînên zanistî nîşan nede.

3.2. Kurdolojî Wek Zanistî

Pîrtûka din, kurdolojîyê wek zanistîyekê destnîşan dike: *Paşeroja 200 salî ya zanista Kurdolojîyê (1784-1987)*. Vê pîrtûkê bala me gelekî kişand, ji ber ku di lêgerîna me de, me lêkolîneke din nedît ku kurdolojîyê bi vî awayê zelal wek zanistîyekê bipejirîne. Pîrtûk ji 15 beşan pêk tê. Beşa yekem destpêka kurdolojîyê û peywendiyên wê yên bi rojhelatnasiyê (orientalizm) ve pêşkêş dike. Beşên din xebat û lêkolînên kurdolojîyê yên li Îtalya, Elmanya, Fransa, Îngîltêre, Awusturya, Holanda, Welatên Îskandinavya, Rusyaya Çarîtiyê, Yekîtiya Sovyetê, Irak, Îran, Sûriye û li Tirkîyeyê didin nasîn.

Li gor Rohatê lêkolîner, kurdolojî bi xebata zîmanasê îtalî Garzonî dest pê dike. Wî di sala 1787-an de pîrtûkek bi navê "*Grammatica e Vocabolario della Lingua Kurda*" (Rêzîman û Peyvên Zîmanê Kurdî) li Romayê çapkirîye.

Rohat, kurdolojîyê wisa ravedike: "*Wek zanistîyekê, Kurdolojî beşek ji zanistîya berfireh e ku li ser zîman û edebiyata kurdî, tarîx û etnografîyaya kurdî û di gelek warên din de li ser Kurd û Kurdistanê lêkolînan li dar dixê*" (r.9). Dû re, ev beşên din diyar dibin: *zîman, edebiyat, hûner, tarîx, arkeolojî, etnografîya, etnolojî, ol, coxrafîya, ekonomî, sosyolojî, hikuk, bîbliografîya* (r.11). Wisa xuyaye ku Rohat zanistê û babet û mijarên lêkolînên zanyariyê tevlihev dike. Em dizanin ku tarîx, arkeolojî, etnografîya, etnolojî, coxrafîya, ekonomî, sosyolojî wek zanistiyên sosyal û mirovî tîn qebûlkin. Ew xwedî metod û teoriyên gerdûnî ne. Lê zîman, edebiyat, hûner, ol mijarên lêkolînan in. Wek nimûne, zanistîya ku li zîman dikole zîmanasî (linguistique) ye. Her wiha, mirov nikare bîbliografîya, ku xebata berhevkin û nirxandina çavkaniyan e, wek zanistîyekê bipejirîne.

Divê em li vir balê bîkşînin ser zanistîyê bê çî ye û ne çî ye. Zanistî, tevahiya zanyariyên ku xwedî mijareke kifşkirî û nasyarragirtî û her wiha xwedî metodeke taybetî ye. Divê ku babeta zanistîyan hevrêkî (homojen) û xwedî taybetmendîyeke xweser be. Metoda zanyariyê, li ser peywendiyên objektîf yên esehbar binyatkirî ye. Encamên xebatên zanistî gerdûnî ne û ji van encaman teorî derdikevin holê.

Dema ku mirov li zanistî, babet û mijarên ku Rohat di çarçoveya kurdolojîyê de bi nav kirîye dinêre, bi hêsanî xuya dibe ku mirov nikare kurdolojîyê wek zanistîyekê qebûl bike. Weke ku me berî jî got, jixwe tarîx, arkeolojî, etnografîya, etnolojî, coxra-

fiya, ekonomî, sosyolojî zanistiyên serbixwe ne. Mirov nikare bibêje ku kurdolojî van zanistiyên hemûyan digre nav xwe. Ji aliyekî din ve, babet û mijarên kurdolojiyê ne hevrêkî ne. Em ê niha li jêr bibînin ku ziman, edebiyat, tarîx, ol, folklor, û hwd. wek babetên sereke yên kurdolojiyê tên nasîn. Lê zanistiyek bi serê xwe nikare li wan hemûyan bikole.

3.3. Kurdolojî Wek Zanistiyeke Înterdîsîplîner

Weke ku em dibînin, sinorên kurdolojiyê pîrr fireh in. Kurdolojî bi gelek zanistiyên ve giridayî ye. Ev peywendiyên xurt ên bi zanistiyên din re taybetiyeke înterdîsîplîner dide kurdolojiyê. Ev kesayetî, di çavkaniyên din de jî diyar dibin. Wek nimune, A. Benningsen (1960), lêkolînên kurdolojiyê di çar beşan de ravedike : 1. *Organizasyona perwerdeyê*, 2. *Xebatên filolojîyê*, 3. *Xebatên li ser edebiyat û folklorê*, 4. *Etnografîya - Sosyolojî - Ekonomî - Ol - Tarîx - Politîka*. M. Mokrî (1963) jî, di bibliyografyaya xwe ya lêkolînên kurdolojiyê li Yekîtiya Sovyetê de, cîh dide tevahiya van beşan û zimannasî û etnolojîyê jî li wan zêde dike. Di pirtûka xwe de, H. Mihemmed, C. Nebez., A. Marif, Q. Kurdo (1974), giraniyê didin lêkolînên li ser ziman û tarîxa Kurdistanê. Ji vê jî eşkere dibe ku kurdolojî xwedî taybetiyeke înterdîsîplîner e. Lê dîsa jî ev taybetî nikare statuya zanistiyê bide kurdolojiyê. Metod û teoriyên ku zanistiyên ava dikin di warê kurdolojiyê de nîn in. Taybetmendiyên hevbeş yên lêkolînên

kurdolojiyê ew in ku ziman, edebiyat, tarîx, folklor û civata kurdî li gor metod û teoriyên zanistiyên wek zimannasî, etnolojî, sosyolojiyê analîz dikin. Bêguman, mirov nikare metod û teoriyên ku di zimannasîyê de tên bikaranîn li warê etnolojîyê jî tetbîq bike. Loma, kurdolojî, xwedî metod û teoriyên hevbeş nîn e.

3.4. Kurdolojî, Wek Tevahiya Dîsîplînen Lêkolînê li ser Kurd û Kurdistanê

Em baş dibînin ku ravekirina kurdolojiyê wek zanistiyekê pîrr zehmet e. Lê rastiyeke heye ku gelek lêkolîn û xebatên zanistî di derheqê Kurd û Kurdistanê de, li ser ziman, tarîx, edebiyat û hwd. pêk tînin. Ev lêkolîn li gor metod û teoriyên zanistî, li ser mijar û babetên jorîn tînin meşandin. Loma jî, em dikarin kurdolojiyê weke tevahiya dîsîplînen lêkolînê yên li ser gelekî ku zimaneke hevbeş diaxîfe rave bikin. Ev dîsîplîn, bi za istiyên sosyal û mirovî ve girêdayî ne. Ango, lêkolînên fizîkî yan kîmyayî di kurdolojiyê de cîh nagirin. Weke ku li jor jî eşkere bû, dîsîplînen ku mirov dikare di warê kurdolojiyê de destnîşan bike ev in: zimannasî, filolojî, etnografîya, coxrafîya, etnolojî, sosyolojî, antropolojî, ekonomî, tarîx, politîka, psîkolojî.

4. Perspektîfên kurdolojiyê

Kurdolojî xwedî paşerojeke dirêj e, ku li Rusyaya Çarîtiyê dest pê dike, li Yekîtiya Sovyetê geş dibe, û li welatên Ewrûpayê yên wek Fransa û Îtalyayê belav dibe. Berê, navend û dezgehên

kurdolojiyê yê giranbiha li Lenîngrad û Erîvanê bûn. Ji ber têkçûna Yekîtiya Sovyetê, em dizanin ku îro rewşa kurdolojiyê û dezgehên wê yê li Rusya û Ermenîstanê, pirr xirab e. Niha jî, navend û dezgehên ku xwe bi navê kurdolojiyê didin nasîn li Elmanya (Berlîn) û li başûrê Kurdistanê (Hewlêr, Silemanî) derdikevin pêş. Her çiqas li Zanîngeha Sorbonê ya Fransayê, perwerdeya bi ziman û edebiyata kurdî tê dayîn jî, navenda kurdolojiyê li Parîsê tune ye. Wisa xuyaye ku qedera kurdolojiyê bi qedera gelê kurd ve girêdayî ye.

Îro, îmkân heye ku lêkolînên li ser Kurd û Kurdistanê li ser axa Kurdistanê bi xwe bînarxistin. Divê êdî navendên kurdolojiyê li başûrê Kurdistanê bînarxistin. Di vî warî de, rola Hikûmeta Herema Kurdistanê pirr înezîn e. Wekî yekem hikûmeta azad ya gelê kurd, ew dikare piştgiriyê xurt bide xebatên zanistî yê li ser Kurd û Kurdistanê. Bi alîkariya aborî û dayîna bûrsan, îmkân heye ku gelekî lêkolîner di warê kurdolojiyê de bibin pispor.

Televîzyon û çapemeniya kurdî jî dikarin beşdarî geşkirina vê pêvajoyê bibin. Di weşanên xwe de, ew dikarin nimuneyên giranbiha yê lêkolînên kurdolojiyê bidin nasîn. Wekî din, lêkolînerên ku wekî kurdolog tînan nasîn, an kesên ku xwe wekî kurdolog nîşan didin, dikarin lêgerînên epîstemolojîk li ser kurdolojiyê li dar bixin. Epîstemolojî, zanistiyêke rexnegir û ya nîrxandina teorî û metodên zanistîyan e. Bi vî awayî, gelekî pîrsgirêkên kurdolojiyê dikarin zelal bibin.

BAYRAK M. 1994, *Açık-Gizli / Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri*, Özge yayınları, Ankara, 602 r.

BENNINGSEN A. 1960, "Les Kurdes et la kurdologie en Union soviétique", *Cahiers du Monde russe et soviétique*, n°3, Paris, r.513-530

BLAU J. 1991, *Kürtçe / Türkçe, Kürtçe / Fransızca, Kürtçe / İngilizce Sözlük*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 341 r.

CHYET M. 2003, *Kurdish-English Dictionary - Ferhanga Kurmancî-Înglîzî*, Yale University Press 846 r.

FARQÎNÎ Z., 2000, *Türkçe-Kürtçe Sözlük*, Enstituya Kurdî ya Stembolê

MOKRI M. 1963, "Kurdologie et enseignement de la langue kurde en URSS", *L'Ethnographie, Revue de la Société d'Ethnographie de Paris*, r.71-105

SAADALLAH S. 2001, *Saladin's English-Kurdish Dictionary - Ferhanga Înglîzî-Kurdî ya Selahedîn*, Institut Kurde de Paris - Avesta, 1477 r.

Türkoloji Varsa Kurdoloji de Vardır, Kurdoloji; Kürtlerle İlgili Bütün Bilimleri Kapsar

Martin Van Bruinessen

BİR: Doğrudan bir giriş yaparsak, kurdoloji var mıdır? Varsa neyi kapsıyor?

M.V. Bruinessen: Türkoloji varsa kurdoloji de vardır. Ama kurdoloji derken iki değişik şey ifade ederiz: birincisi, bir bilim dalı olarak kurdoloji; Kürtlerle ilgili bütün bilimleri tarih, edebiyat, dil bilgisi, Kürdistan toplum yapısı ile ilgili sosyolojik ve antropolojik incelemelerin hepsi kurdolojiye girer. Bunun yanı sıra aynı zamanda kurdoloji bilimsel kurumlar demektir; bilim akademileri, eğitim enstitüleri vb. bu anlamda kurdoloji hemen hemen yok, yani çok zayıftır. Kurumlar çok azdır. Eski Sovyetler'de, Sovyet Bilim Akademisi bünyesinde bir Kürt şubesi vardı, yani oryantalistlerin içinde küçük bir kurdoloji şubesi vardı. Batı Avrupa Üniversite'leri de kurdolojiye çok az önem verdiler. Fransa'da Kamuran Bedirhan zamanından beri bir üniversitede küçük

bir şube vardı. Kamuran Bedirhan'dan sonra Joyce Blau orada profesör oldu ve J. Blau emekliye ayrıldıktan sonra, Dr. Christine Allison onun yerine geçti, eğitim üyesi olarak. İngiltere'de bir zamanlar Londra Üniversitesi'nde bir eğitim üyesi (Philip Kreyenbroek) İran lisan ve dilleri çerçevesinde, Kürtçe ve Kürtler'de din üzerinde ders veriyordu. Almanya'da da bir kurdoloji kürsüsü kurma teşebbüsü oldu. Bir sene, 1996-97'de, ben kendim Berlin Hür Üniversitesi Etnoloji Enstitüsü'nde kurdoloji dersleri verdim, ama o geçici bir pozisyondu. Verdiğim dersler, Kürtlerin tarihi, Kürt toplumunda din olgusu, etnik kimlik ve milliyetçilik üzerine teoriler, küreselleşme ve Kürt sorunu gibi konular kapsadı.

Bildiğim kadarıyla şimdi Almanya'da üniversite düzeyinde sadece Göttingen Üniversitesi'nde kurdoloji kurum-

laşmış. Philip Kreyenbroek orada İran dil bilgisi bölüm başkanlığına getirildi. Kendisi Zerdüştlük dini uzmanı ve aynı zamanda İran lisanları üzerinde çalışıyor, Kürt dili ve edebiyatını iyi biliyor, ve Yezidilik, Ehli Hak gibi sinkretik dinlere karşı büyük ilgi duyuyor. Almanya'daki Yezidiler ile çok sıkı ilişkilerde bulunuyor, ve Yezidilik üzerine büyük ve önemli bir kitap yazdı. O da Almanya çapında tek kürdolog denilebilir. Fakat bunun yanında, değişik bölümlerde - tarih, sosyoloji, mimarlık, vs.- son senelerde Kürtler ve Kürdistan ile ilgili magister ve doktora tezler yazıldı.

Fransa'da aynı şey geçerli: Kürdoloji kurum olarak oldukça küçük bir yer alıyor, fakat edebiyat, coğrafya, arkeoloji, siyasal bilgiler bölümlerinde bir hayli tez hazırlanmış.

Ben kendim Holanda Utrecht Üniversitesi'ne 1994 senesinde Orta Doğu lisan ve kültürleri bölümüne atandım. İlk seneler, değişik derslerin yanında Kürtçe (Kurmanci) dersleri ile Kürt tarihi dersini de verdim. Ama üniversite düzenlemeler yaptığında mecburen ara verdim - öğrenci sayısı yeterli görülmedi. Derslerin öyle pahalı sayıldığı için mecburen daha çok öğrenciyi ilgilendiren konular üzerine ders veriyorum. Şimdilik resmen kürdoloji dersleri vermiyorum, fakat yine derslerim içinde Kürtler ve Kürdistan'a önemli pay veriyorum. Bunun yanında doktora öğrencilerimin arasında Kürtler üzerinde çalışanlar var.

BÎR: Genellikle kürdolojiyle ilgili belgelere baktığımızda daha çok oryantalist gezginlerin yada misyonerlerin anıları ve yazıları karşımıza çıkar. Birincisi bu gezi notları ve

anıları ne oranda kürdoloji kapsamına girer? İkincisi, Oryantalist anlayış çerçevesinde bu belgelere baktığımızda, bu belgelerin doğruluğu ve gerçekliği yansıtmayı yansıtmadığını nasıl anlayacağız, çünkü bir birinin zıttı olan çok miktarda farklı yazılar vardır.

M.V. Bruinessen: Tabii, bu yazılar kürdoloji için önemli kaynaklar temsil ediyor. Bazı gezgin ve misyonerleri de kürdolog sayabiliriz. Ben, Evliya Çelebi'yi örneğin bir yerde "ilk kürdolog" olarak tanımladım. Bazı Batılı gezginler de gerçekten çok önemli ve bilimsel yazılar yazdı, Kürtler üzerine. Örneğin Carsten Niebuhr, 18. yy'da Mardin Diyarbakir yörelerden geçen Danimarkalı gezgin çok değerli gözlemler yaptı. İlk Kürtçe grameri yazan, Musul'da çalışan İtalyan misyoner Garzoni idi, 1787'de yayınlandı. İki yüzyıl sonra aynı yerde çalışan Fransız misyoneri Thomas Bois, Yezidiler, Kürt folkloru ve edebiyatı üzerinde önemli makaleler yazdı. Emperyalist devletlerin ajanlarının bazıları da, çok değerli incelemeler yaptı. Erzurum'da Rus konsolosu Alexandre Jaba, daha sonra Urmiye'de Rus konsolosu Vladimir Nikitine ile Rus Orta Doğu uzmanı Vladimir Minorsky, çağdaş kürdolojinin kurucuları sayılabilir.

Gezginlerin yazıları, bütün diğer kaynaklar gibi, eleştirel bir göz ile okunmalı. Her yazar, zamanının, milletinin, sosyal çevresinin, din veya dünya görüşünün önyargılarını taşıyor. Fakat bu, her kaynak kişi için geçerli, tarafsız kaynak yok. O yüzden, herhangi bir konuyu incelemek istersek, çok değişik kaynaktan faydalanmak gerek. Oryantalist dediğimiz bilim insanları, yazılı kaynaklarla ilgileniyorlar, Arapça, Farsça,

Osmanlıca ve diğer Şark dillerinde yazılmış eserleri inceliyorlar. Bizde, üniversitelerde Doğu toplumlarını araştıranlar arasında bir ayırım yapıyor: oryantalistler daha çok metinleri inceliyor, sosyal bilimciler saha araştırmaları yapıyor, yaşayan insanlarla konuşuyor. Ben kendimi ilk olarak bir sosyal bilimci, bir antropolog olarak görüyorum, fakat bunun yanında çok yazılı kaynaklardan faydalanıyorum. Kürdoloji bence hem oryantalist hem sosyal bilim yöntemleri kullanılmalı. İyi bir kürdolog, en azından en önemli kaynakları okuyabilmeli, yani Osmanlıca, Farsca, Arapça, İngilizce, Rusça bilmeli. (Ben Rusça bilmem, Arapçam da zayıf; Ermenice de öğrenmediğim için kendime kızırım.) Minorsky gibi büyük oryantalistlere çok saygı duyarım.

BÎR: *Yani Oryantalizm'e bir bilim disiplini olarak bakabilir miyiz?*

M.V. Bruinessen: Tabi, tabi. Üniversiteler de böyle bakıyor, üniversitelerde Oryantalizmin bölümleri vardır.

BÎR: *Peki bu oryantalistlerin yazılarına baktığımız zaman hem kürdolojiyle ilgili olarak ve hem de başka konularda birbiriyle çok ilişkili şeyler vardır. Bunları nasıl açıklayacağız?*

M.V. Bruinessen: Tabi, tabi haklısınız, fakat Oryantalizm derken siz belki benden başka bir şey demek istersiniz. Ben akademik Oryantalizmden, eski Türkçe ile Şarkiyat'tan bahsettim. O gezi notlarına biz Oryantalizm demiyoruz.

BÎR: *Bağışlayın bu arada bir şey hatırlatmak istiyorum, Edward Said'in de Oryantalizm'le ilgili farklı yaklaşımını biliyorsunuz. Onu nasıl değerlendiriyorsunuz?*

M.V. Bruinessen: Doğru, akademik dünyasının dışında, Oryantalizm sözü başka anlam da taşımış. Sanatta örneğin bir Oryantalizm modası vardı, ressamlar "Şark" motifleri kullandı, müzikte benzer şey vardı (Arabesk tipi müzik gibi), edebiyatta hayali bir Şark - haremiyle, cariyeleriyle, 1001 gece masalları gibi fantezilerle dolu - yaratıldı. Edward Said ise meşhur kitabında bütün bunları ve yanında yine başka metinleri araştırmış eleştirmiş. Onun dediği Oryantalizm, Batılıların Doğu üzerindeki bütün söylem: araştırdığı metinler gazeteciler, politikacılar, gezginler, misyonerler, sanatçıların, yani bütün bunların yazıları; hepsini tek bir bütün gibi almış ve ona "Oryantalizm" demiş.

Daha dar anlamda bir Akademik Oryantalizm vardır. Bizim Sovyet'teki arkadaşlarımız akademik oryantalistlerdir. Bir Ordixanê Celil, Celilê Celil, Aristova, Jaba (Erzurum'da Rus başkonsolosuydu ve Mela Mehmudê Beyazidî'ye Kürtçe kitaplar yazdırdı ve daha sonra bir kısmını yayınladı ve kısmen de Rusça'ya çevirdi) vardır. Onların çalışmaları akademik bir iştir. Dil bilgisi ve filolojiye dayanarak Kürtçe veya Kürt toplum, tarih ve kültürü ile ilgili yazılı kaynakları araştırıyorlar. Jaba ve sonra Celil ailesi bunun yanında sözlü edebiyat, folklor vs. da toplamaya büyük ve çok değerli çabalar sarfettiler.

BÎR: *Evet bu konu biraz da sosyal bilimlerin disiplini ya da bilim felsefesi çerçevesinde tartışılması gereken bir konu. Çünkü Edward Said'in yaklaşımı ağırlıklı olarak politik boyutlu görünüyor. Ona göre oryantalist bakış, batılıların doğu toplumlarını egemenlikleri altına almak için geliştirdikleri*

emperyalist bir yaklaşımdır. Siz de buna katılıyor musunuz?

M.V. Bruinessen: Tabii, Said'in dediği Oryantalizm Emperyalizmin bir ürünü, aynı zaman da Emperyalizmin bir lejitimasyonudur. Doğu toplumları daha ilkel, daha az gelişmiş, Doğu insanları Batılardan daha duygusal, tembel ve insan olarak daha düşük düzeyde göstermekte, bu tür yazılar Emperyalizme güzel bir bahane oluştururlar - tıpkı bazı şoven Arap veya Türk yazarların Kürtler üzerine yazdıkları gibi. Said'e göre, bu Oryantalizm egemen Batı kültürünün fantezisi. Akademik Oryantalizm, yani Şarkiyat, Said'in kitabında pek önemli bir pay almıyor, bütün söylemin küçük bir parçasıdır. Bir Minorsky'e bakarsak, o Çarlık Rusya hizmetinde çalışmış, Rusya adına Osmanlı-İran hudud komisyonunda yer almış, Kürtler üzerine araştırmaları ile belki de Rus emperyalizmine hizmet etmiş. Fakat genel olarak onun yazılarının objektif olduğunu söyleyebiliriz. Yazılarıyla Rusya'dan ziyade, Kürtlerin kendilerine hizmet etmiş. Kürtler üzerine en kapsamlı ilk yazıları o yazdı. İslam Ansiklopedisi için hazırladığı Kürt ve Kürdistan maddeleri uzun zaman Kürt tarihinin en kapsamlı araştırması oldu.

BÎR: *Tekrar Kürtlere ve kürdolojiye dönersek, bilinen kürdoloji belgelerinin ilkleri hangileridir, bu çalışmalar bir bilim disiplini çerçevesinde ne zaman ve hangi araştırmacılarla başlıyor?*

M.V. Bruinessen: Eğer kaynak ile araştırma arasında ayırım yaparsak, Kürdoloji için kaynaklar dört beş bin yıl süresince vardır, fakat Kürdoloji denilebilen yazılar, 18.inci yy'da başlıyor. En

eski kaynaklar, arkeoloji kaynaklarıdır. Bildiğimiz gibi, Kürdistan dünyanın en eski tarım bölgesidir, bir hayli eski halk, medeniyet ve devlet bu topraklarda yaşamış ve hepsi şimdiki Kürtlerde izler bırakmış. Arap ve Fars tarihçilerinde (İslam sonrası) Kürtler üzerine çok şey bulunur; sonra Osmanlı yazar ve arşivleri Kürtler için en zengin kaynak hazinesi oluşturuyor. Sonra İtalyan ve Fransız misyonerleri, Rus ve İngiliz konsolosları, Moltke gibi askerler, diğer seyyahlar da önemli şeyler yazmış. Kürtlerin yanında yaşayan Ermeni, Süryani, Keldani topluluklarının da yazılı kaynakları vardır.

Bunları araştıran ve değerlendiren bilimsel kürdoloji belki 19. yy sonlarına doğru va 20. yy başında Jaba, Minorsky, Nikitin gibi kürdologların disiplinli çalışmalarıyla başlıyor. Onlardan önce tek tek tarih (Hainmer) veya dilbilim (Garzoni) eser çıkmış fakat bugünün kıriterlerine göre pek bilimsel değildi.

BÎR: *Bugün gelinen aşamada Güney Kürdistan'daki federal yapı ve olası gelişmeler, Türkiye ve İran'daki bazı yumuşamalar kürdoloji alanındaki çalışmaları nasıl etkileyebilir?*

M.V. Bruinessen: Irak'ta bir zamanlar Irak Bilim Akademisi bünyesinde bir Kürt şubesi vardı. Onlar tarih, edebiyat ve dil üzerine çok önemli araştırmalar yapmışlar. Kürt şubesinin (Korî Zanyarî Kurd) çıkardığı dergi çok akademik ve bilimsel bir dergiydi. Şimdi Güneyde üç Kürt üniversitesi var. Öyle inanıyorum ki bundan sonra kürdolojiyle ilgili çalışmalar büyük oranda kurumlaşacak ve daha da derinleşecek.

BİR: *Konu Kürtler ve kürdolojiyle ilgili belgeler olduğu zaman, bunların ortaya çıkması/çıkarılmasının Kürt toplumunda yarattığı etkiler de gündeme gelir. İster istemez Kürtlerde ulusal bilincin ortaya çıkması sorunu da söz konusu olur. Çünkü bu tür çalışmalar, özellikle Kürtler tarafından yapılanları, ulusal bilinçlenmeyle ilgili değil midir?*

M.V. Bruinessen: Evet doğru, doğru. Bu bilinç ilk olarak Şerefname'de görülür. Bir Şerephanî Bitlisi'ye bakarsak, Şerefname nedir? Bir ulusun tarihi midir, ya bir feodal sınıfın tarihi midir? Bir Kürt tarihi ise, demek Şerephan'da bir Kürt ulusal bilincini görüyoruz. Ama, birincisi, Şerefname bir genel Kürt tarihi değildir, Kürt emirlikleri ve mirliklerinin tarihidir. Şerefname sadece egemen sınıfa önem veriyor, eserde Kürt halkı sözü yok. Ehmedê Xanî bize daha yakın, onun kitabında Kürtlük anlamı bazen çok çağdaş görünüyor. Ehmedê Xanî için Kürtler, sadece aşiret reisleri ve mirleri değil, daha geniş bir tabakayı kapsıyordu. Buna rağmen benim anladığım kadarıyla Ehmedê Xanî de çağdaş bir ulus anlayışı tam olarak oluşmamıştı. Biz şimdi Kürtlerden bahs ettiğimiz zaman Kürtler sadece ağalar ve aşiret ileri gelenlerinden oluşmuyor, en fakir ve en yoksul kişileri de aynı kapsama alıyoruz. Bence Ehmedê Xanî böyle değildi.

BİR: *Ulusal bilincin oluşması ve buna paralel olarak ulusal hareketlerin ortaya çıkması birbirini tamamlayan iki yöndür. Bu çerçevede 19. yy Kürt hareketleri ulusal nitelikli miydi yoksa Osmanlı'nın yeni merkezizetçi politikasına karşı gösterilen tepki miydi?*

M.V. Bruinessen: Tabi, bir Kürtlük

boyutu vardı. Ama bu bilincin kimleri kapsadığı önemli. Örneğin Şeyh Said Hareketi yalnızca bir Kürt hareketi miydi? Kanımca Şeyh Said hareketinin hem dini hem de milli boyutu vardı. Bilhassa Şeyh Said'in etrafında birinci derecede bulunanlar için milliyetçilik önemliydi. Ona katılan aşiret reisleri için belki bilinç daha dar kapsamlıydı ve aşiret mensupları da sadece aşiret reislerini takip ettiler.

Genel olarak Kürtler de içinde olmak üzere Ortadoğu'da ulusal bilinç, birinci dünya savaşından sonra oluşuyor. Ulusal bilinç bizde de o kadar gelişmiş değildi. Fransa'da 19. yüzyılın yarısına kadar Fransızların yarısı Fransız olduğunu bilmiyordu. Bu konuda çok ilginç bir araştırma çıktı, kitabın adı "Köylü Fransız Oluyor". Bu süreç Fransa'da nasıl gerçekleşti, o zaman bir köylü kendi köyünü ve etraf köyleri biliyordu ve belki bir de kaza ismini duymuş, ama daha geniş bir devlet olduğunu ve kendisinin de bu devletin vatandaşı olduğunu bilmiyordu. Bu bilinç okulların açılmasıyla oluşuyor. Zorunlu askeri hizmet, okul ve sonra 20. yüzyılın radyo ulusal bilinci insanların kafasına yerleştirdi. Ve bence aynı durum Kürdistan için de geçerlidir.

Türkler ne zaman Türk olduğunu keşfettiler? O da 20. yy başındadır. Tabi Kürtlerden farklıdır. Türklerin uluslaşması bir imparatorluk geleneği üzerinde oluşuyor, bir devletin uluslaşma aletlerini elinde tutuyor; zorunlu askerlik var, okullar yapıyor, Tevhidî Tedrisat Kanunu çıkartıyor ve artık her yerde Türkçe eğitim yapılıyor. Radyo ve sonra TV devlet tekelinde kaldı. Tabi bu tür

BÎR

aletlerle yavaş yavaş bir ulus bilinci yaygınlaştırıyor. Türkler hep Türk olduğunun bilincinde değildiler. Kürtler de öyle. Başlangıçta Kürt milli hareketi sadece eğitimlilerden oluşan bir hareket idi. Bir tesadüf değil, ki Kürt milliyetçiliği de İstanbul'da başlıyor Kürdistan'da başlamıyor. Ekrem Cemilpaşazade anılarında çok güzel bir şey yazıyor, kendisi İsveç'te okumuş ve Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğuna dönüyor ve zorunlu askerlik görevini Doğu cephesinde yapıyor. Bir grup arkadaşıyla birlikte Kürt aşiretleri içinde Kürtlük propagandasını yapmak istiyor.

Ve yazıyor "ama ne yazık bizim Kürt aşiret reislerimiz Kürt olduklarını öğrenmek istemediler. Sultan cihat ilan etmiş ve onlar da kendini her şeyden önce Müslüman olarak gördüler. O Müslümanlık propagandası bizim söylediğimiz Kürtlük propagandasından çok daha güçlüydü."

BÎR: *Bize Zaman ayırıp bu röportajı yaptığınız için teşekkür ederiz.*

M.V. Bruinessen: Ben de teşekkür ediyorum ve size başarılar diliyorum.

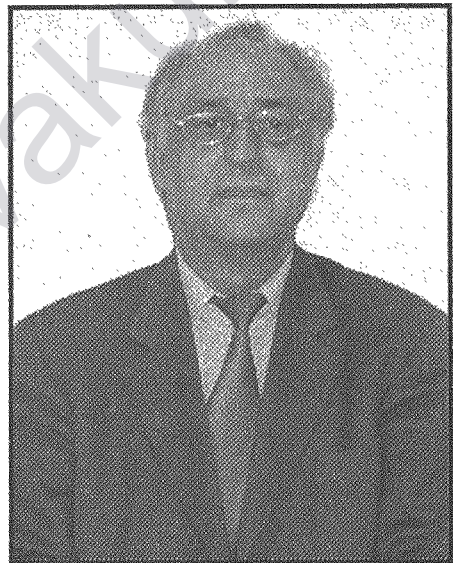

Kurdolojî ji du Peyvan Pêk Hatiye; "Kurd" û "Zanîn".

Prof. Dr. Celîlê Celîl

BÎR: Mamoste Celîlê Celîl, kurdolojî çi ye û çarçova wê çi ye?

Celîlê CELÎL: Kurdolojî ji du peyva pêk hatiye "Kurd" û "Zanîn" (bi Yûnanî "Logos"). Eger miletek hebe zanîn jî li ser wê çê dibe. Ew zanîna ku bi şeweya zanistî û bi forma nivîskî, li ser kurdan bê dirustkirin, ew bi xwe kurdolojî ye. Çarçova kurdolojîyê gelek fire ye: di kurdolojîyê da zanîna li ser kurdan gelek beşan digre nav xwe: zanîna dîrokê, zanîna li ser ziman, wêje, zanîna etnologî, adet û rabûn û rûniştina gel, di vê çarçovê da jîyana sosyal û aborî û dîyanet e ... her tişt e.

Prof. Dr. Celîlê Celîl

BÎR: Çavkaniyên esasî yê li ser kurdolojîyê çi ne? Pîvana çavkanîbûna wan çi ye? Cenabê we jî baş dizane, ku kurdolojî jî têde, li ser rojhelatnasiyê (oryantalîstîyê) jî herî çavkaniyên kevn, bîranînên gerokan in. Ew gerokên ku hatine li Rojhelata Navîn û Kurdistanê geriyane, destnivîsar

berhev kirine û piştî ku çûne welatê xwe, ev tiştana wekî pirtûk çap kirine. Îro dema ku behsa kurdolojîyê dibe, bêtir bîranînên wan gerok û mîsyoneran tête bîra meriv. Gelo em dikarin nivîsarên wisa di nav rêza belgeyên kurdolojîyê da bibînin?

Celîlê CELÎL: Çavkaniyên kurdolojîyê cûr bi cûr in. Pêşîyê em bêjin çavkaniyên li ser kîjan beşî? Eger li ser ziman be, ji alîkî ve çavkanî bi xwe axaftina gel e û pê ra jî wek çavkaniyên alîkar têne. Û ew jî lêkolînên ku bi nivîskî hatine kirin in.

Êdî, evan lêkolînan ji aliyê kurdan ve hatine kirin, ji aliyê rêwîyan ve hatine kirin yan jî ji aliyê Ewropîyan ve hatine kirin, yek e, ew problem nîn e. Du pîvanên bingehî hene: çavkaniyên zindî, ku gel bi xwe ye û berhemên ku hatine çapkirin, nivîskî ne. Eger ku tu hiltîni dîrok, dîrok jî çavkaniyên wî cûr bi cûr in; dîroka kevn yan jî dîroka sedsala 19 û 20ê, her yek çavkaniyên wê cûda ne. Tu rahêlî yê kevn, divê zimanê mirî û nivîsarên mîxî bizanibî û ji bona lêkolîne kar bînî. Nivîsarên destxetên cûda, nivîsarên ku zanyar û gerokên ereba, aşûrîya, yûnanîya, rûma, ermenîya û yên mayîn nivîsarên xwe di destxetan da hiştine, evana jî çavkanî ne. Eger tu hiltîni dîroka nû destpêka sedsala 19 û 20ê, çavkaniyên van sedsalan diha fire ne. Di nava vê firebûnê da çikî taybetî digrin nivîsarên rêwîyên ji Awrupayê. Pirtûkên van nivîskaran bi wan zimanan pîrr in. Dewletên kîjana li ser Kurdistanê yan li ser Rohilata Navîn zêde bala xwe dane. Li cêrga van nivîsarvana hene zana-lêkolînan, dîplomat, karkerên leşkerîyê, mîsiyoner û yên mayîn. Wek çavkanî bingehêke pîrr firene rojname û kovarên bi zimanên rojhilatî û Ewropî. Di nav rûpelên wan weşana da gelek gotarên giranbaha hene, ku li ser bûyerên Kurdistanê ne, li ser jîyana

kurda ne; li ser sosyal aborî û civakî sîyasî ne. Xudanê van nivîsaran kî ne? Ew dikare rewşenbîrek be, dîplomat be, karkerê balyozxanê, yan jî rêwîyek be. Hinek nivîsar hene li ser kurdan, ku nivîskarê wana keşîş in, mele ne, yan jî însanê jêhatî ne, ku dîtinên xwe nivîsîne.

Evana hemû belgeyên kurdolojîyê ne. Bona nivîsandina dîroka dema nû û nûtirîn pîrr girîng in wusa jî dokûmêntên ji arşîwên dewletan. Di dema kevn-kevn da arşîv tunebûn. Ji sedsalîyên navîn arşîv têne avakirin, wek arşîva Dewleta Osmanîyê, arşîva Rûsan û yên dewletên Awrupayê. Girîngiya van arşîvan bona kurdolojîyê bêqiyas e; pîrranîya dokûmêntên van arşîvan ji nivîsarên dîplomatan, sîyasetmedaran û gerokan pêk hatiye. Evana çavkaniyên pîrr girîng in.

Di rojname û kovarên mîletên dora me da nivîsarên li ser kurda hene, wan jî nûçeyên derbarê kurdan çap kirine. Lê ev hemû tiştan divê bêne bêjîngîrî. Karê zanyar-lêkolînvana ew e, ku gotar û nivîsaran ji hemû deran berhev bike û wan bi metoda zanistî li bêjîngê bixe û rastîyê jê derxîne. Ya etnologî jî, divê lêkolînvana bi xwe di nav gel da bigere, rabûn û rûniştina wî, edet û teqelîdê wî çî ye; rewşa sosyal abûrîyê, peywandîya nava çîn û civakên kurdan veke, divê bizanibe kurd çawa şîna xwe dikin, çawa daweta xwe dikin, çawa xwarin çê dikin, malên xwe çawa avadikin, di mal da çî heye (hûr-mûrê malê), çawa ber û xalî çêdikin û gele pirsên dinê. Dîtinên van kesa çavkanî ne, lê bona zanistîyê divê ev dîtinan ber berhevdana bergêh

fire daynin. Berhevdana nivîsaran divê bi çanda cînanan ra jî bête berhevdan, eşkere kin ka di nav cînanan da çi taybetîya çandê heye, ku ji ya kurdî cûda ye, yanê jî mîna wê ye; çi başîya wê heye, çi xerabîya wê heye.

BÎR: *Dema em basa belgeyên kurdolojîyê dikin, di vê nûqtê da nivîsarên gerokan her gav derdikevin pêş. Di vî warî da, bi giştî li ser Oryantalîstîyê (rojhelatnasîyê) ku ji alîkî ve kurdnasî jî di nav çarçova wê da cî digre, gengeşî heye. Tabî li ser Oryantalîzmê lênêrînên cûda hene. Mînak, Edward Saîd Oryantalîzmê tişteki neyînî dibîne. Di vî çarçovê da em dê çi qas bawerî bi van belgeyan bikin?*

Celîlê CELÎL: Bi rastî Oryantalîstî zanistîyek e. Îdeolojîyek pê ra heye yan tune, ez nizanim, lê ez tişteki baş zanim, ku her tişt çi dîrok be, çi zargotin û edebiyet û ziman be, divê ser bingeha zanistîyê, bi mêtodolojîya zanistîyê bê nivîsandin. Ez nizanim Oryantalîzm çi ye? Oriyentalîstî, ew zanistîya li ser Oriyentê, Rohilatê. Oriyentalîzm wek bîrûbawarî ez fehm nakim. Heye mêtodolojîya, ku bingeha wî ya zasnistî nîn e, nivîsarên weha têndêntsîoz in û daxwaza nivîsandinê her falsîfîkasîkirina rastiya dîrokê ye, daxwaza sîyasî li dewsa zanistîyê raberî xwendevanan dikin. Oriyentalîzm: zanistîya li ser Rohelatê ye. Tê de manakî gelek fire heye: zanîna li ser welat û gelên Rohelatê. Di vê çarçovê da heger em zanîna ser Rohilata Nêzik û Navîn didin ber çava, tê da dîroka osmaniyan, tirkan, ereban îraniyan û kurdan û wd. tê fehmkirin.

Gava tu dîroka gelê kurd binivîsî, divê pêşiyê bi hûr û kûr dîroka gelê kurd tu derxî û pê ra girêdayî jîyana Împere-torîya Osmanîyê yan jî Xelîfetê, Împeratorîya Îranê zelal bikî. Di vê meydana da ka jiyana kurdan çi cî girtîye û taybetîya wê çi ye, divê bê xuyakirin. Nivîsandina dîroka gelê kurd ew bi xwe parçekî oryantalistîkê ye, yanî zanîna li ser Rohelatê ye. Helbet zanistî ne tenê ev e. Şert e, tiştê ku tu lê dikolî, heger ew bûyereke yan jî jîyana aborî û sosyal e, divê tu timê berhev bidî, ka cînarê wan çawa bûne, kurd çawa bûne. Gava tu demeke dirêj hiltînî, divê dînamîka guhestina bûyera, jîyanê, pêşketin û paşketina wan çawa bûye bidî xuyakirin. Çiqas tu fire hildî û kûr bikolî û berhev bidî ew qas tê bigihîjî rastîya zanistîyê. Ev dibe lêkolîna tam, eva meydana zanistî ye. Tabî ligel wî tu yê jîyan û dîroka miletan, çanda cînanan bidî hevdu û ya Awrupayê jî bigrî, ka çi qas digîjine hev û çi qas ji hev cûda ne, bi çi awayan da em ji meşa dinyayê dûr ketine yan jî nîzik bûne.

BÎR: *Baş e, dema ku em li agadariyên rêkûpêk bigerin, belgeyên esasî yên kurdolojîyê, ne bîranînên gerokan, em dikarin ji kê bidin destpêkirin?*

Celîlê CELÎL: Bi giranî kurdolojî di destpêka sedsala nozde da cîyê xwe digre. Lê lêkolîn berê jî hebûn. Yê ez dizanim mîsyonerê îtalyanî **Garzonî** lêkolîna pêşiyê raber kirye. Garzonî li Kurdistanê gelek salan maye, li ser kurdan dîtînen xwe li gorî dema xwe bi şewekî zanistî nivîstye. Gramer

nivîsiye, vokabolerî û ferheng nivîsiye. Lêkolîna zanistî li ser gelan, pêşî ji ziman dest pê dike. Gava tu diçî nava miletekî û dixwazî wî nas bikî û li ser wî binivîstî, divê li serê sêrî da zimanê wî hîn bibî û pê ra têkilî daynî. Ji ber vê ye ku gelek lêkolînên li ser gelê kurd, ji nasîn û xuyakirina zimanê wî dest pê dike. Rêwî û zanyarên ku diçûn nava kurda ku li ser jîyan û karektêra wana bibine nas, tevî ku zimanê osmanî, yan jî erebî û îranî zanibûn, xwe hînê zimanê kurdî dikirin, ku ji kurdan bi kurdî înfomasyonan bistînin.

Zanyariya li ser kurdan: Kurdolojî pêşiyê ji zimanê kurdî dest pê dike û paşê gava sîyaset dest pê dike, li ser rewşa civaka kurda û jîyana sîyasî lêkolîn çê dibin.

BÎR: *Îro hem di nava Kurdistanê û hem jî li dervayê Kurdistanê xebatên li ser kurdolojî di kujan qonaxê da ne?*

Celîlê CELÎL: Belê, kurdolojî bêtir li Awrupayê, li Rusyayê, li dervayî Kurdistanê û ne bi destê kurdan hatiye pêşketin. Îro di Rojhelata Navîn da xebata kurdolojî bi destê dewletan jî tê meşandin. Lê baş ew e, ku êdî kurdan bi xwe dest pê kirîye, dîroka xwe dikolin, ziman û edebiyeta xwe dikolin. Bi taybetî kurdên Kurdistanê Iraqê îmkânên wan zêde bûne û li wê derê xebata kurdolojî pirr pêşve çûye. Li Sovyetistana berê li ser kurdolojî xebatên baş û pirr hejmar çêbûne. Hêjayî gotinê ye ku li meydana kurdolojîyê da zanyarên kurd bi xwe kar kirine. Wekî di jî zanyarên ji miletên cînar jî li ser kurdolojî xebitîne. Îro

Kurdolojî li Rusyayê û li komarên ku berê di nava Sovyetê da bûn, pirr zeyîf bûye, yê hene û aniha jî kar dikin, ew kadroyên berê ne, yê nû çê nebûne. Ji ber vê jî duwaroja kurdolojîyê li ser wî erdî li ber xeterê ye.

Gava ji nava miletekî kadroyên wê çê dibin, timê çand û zanistîya wî gelî pêşve diçe. Îro kadroyên hêja ji nava kurdên Kurdistanê Turkeyayê serî rakirine û dixwezin bi destê xwe dîroka gelê xwe bikolin û binivîsin. Ji wan ra zanistîya kûr, mêtodolojîya zanistîyê gerek e, ku wek kadroyên profesyonel bixebitin. Pîsporên dilxwaz in; jêhatî ne, digerin û dipirsin. Lê lazim e akademî vebin. Cêrga kurdzana fire bûye: yê kurd û yê ne kurd hene, yê li Awrupayê dixweyin; li Swêdê, li Parisê, li unîversîteyên Almanayê, li Amerîkayê. Lê gava Kurdistanê Iraqê karê xwe bi dilê xwe bimeşîne, îcar ew xebat wê hîn berfireh û kûr bête meşandin. Gava ji nava miletekî kadroyên wê çêbin, timê çand û hunera wî gelî pêşve diçe. Îro ev meş dest pê kirîye.

Demek hebû ji Kurdistanê Iraqê gelek xort û dotên kurd dihatin cem me li akademîyayê dixwendin. Li Sovyeta berê, nêzikî sed merivî hatin cem me bo wergirtina navê dîktorayê.

BÎR: *Baş e, em dikarin behsa politîka kurdolojîyê bikin? Yan jî divê politîka me ya li ser kurdolojîyê çî be?*

Celîlê CELÎL: Politîka kurdolojîyê nabe, em dikarin behsa politîka li ser kurdolojîyê bikin. Çimkî kurdolojî zanyarî ye, Li ser vê mijarê lînêrîna

min ev e: Divê bingeh hebe, enstîtu hebin, fînanse hebe ku kadroyên nû herin û lê bixwînin, yan jî kadroyan bişînin derva bo perwerdebûnê û kamilbûna bi zanistî, wek pisporên kurdolojîyê. Ji alîyekî dî ve polîtîka li ser kurdolojîyê, eger ew bi destê dagîrkeran be, dikare kurdolojîyê bixeniqîne. Polîtîka dinê jî ew e, ku divê kurd û dezgahên kurdî bi xwe cîyê xwe bigrin û karê zanistî bi destê xwe bimeşînin, pêşve bibin.

Mînak Enstîtuya Kurdî ya Stembolê di halekî perîşan da ye, perê wan tineye kitêban jî bikirrin, kurdên me jî, xudanê pirtûkan, pirtûkên xwe dîyarî enstîtuyê nakin, ew jî zêde xwe naêşînin ku pirtûk bo enstîtuyê bicivînin.

Başê e, dezgah heye lê berhem nade, sedemên wî jî hene. Ev xebat bi çelengiya dilxwazan nabe, divê zanyar tê da kar bikin û kar jî divê li ser meydana zanistîyê be, ne yê polîtîkayê. Zanistî ne milkê partiyekî yan dezgahêkî sîyasî û grupekî ye, zanistî li dinyayê da meydana kadroyên akademîsyen e.

BÎR: Mamoste, çî tîkîlî dî navbera bidestxistina belgeyên kurdolojî û tesîra wan a li ser peydabûna bîra netewî da heye? Û di nav kurdan da bîra netewî kîngê peyda bûye?

Celîlê CELÎL: Fikra neteweyî ne bi rêya peydakirina belgeyên kurdolojî çê dibe. Bîr û fikra neteweyî, jî civakê çê dibe, civak çî qas dipije, çî qas hevgerî dibe, çî qas xwenasîn û xwehisîn çêdibe; çî qas cîyê xwe û cînarê xwe di nava dîrokê da nas bikin û xwedî heqê

xwe derkevin, ew qas jî bi tevî wê fikra netewî çê dibe.

BÎR: Îro tîgeyîştînekî wisa jî heye ku dibêjin dinya ber bi piçûkbûnê û globalîzebûnê ve diçe, bîra neteweyî pîrr ne girîng e, bîr û agadarîya giştî girîng e. Êdî dewletên dinyayê ber bi yekbûnê ve diçin û sînor radibin, daxwazên netewî paşverû ne. Hûn vê çawa şirove dikin?

Celîlê CELÎL: Yên ku ber bi globalîzmê (cîhanîbûnê) ve diçin dewlet û xwedî mal û milk in. Em nebûne xwedîyê mal û milk û dewletê, ku em jî pêvajoya globalîzmê biparêzin û cîyê xwe têda bigrin. Globalîzm bo me wendabûn e.

Gerek pêşiyê em bizanin em kî ne, li nav dinyayê cîyê me çî ye, xwe nas bikin û paşê globalîzmê biparêzin. Mînak, di Yekîtîya Awrûpayê da sînoren peywendiyê ji nû ve tê dirustkirin, ne ku neteweyî radibe, hebûna gelek unsir û saziyên neteweyî berdewam in. Ziman û çanda wan wunda nabe, eksê wî ew li ser xurtbûna xwe mane û wê bimînin. Lê em kurd?

BÎR: Mamoste, heta nûha çî xebata we li ser kurdolojîyê çê bûne û çend pirtûkên we hatine çapkirin û belavkirinê û pirtûkên li ber weşandinê hene yan jî projeyê we yê nû çî ne?

Celîlê CELÎL: Ez wek kurdolog dîrokna im, min diktoraya xwe li ser dîroka kurdî nivîsiye. Piştî ku min xwendina xwe li akademîya Rusyayê xelas kir, vegeriya Erîvanê û min li Akademîya Ermenistanê kar kiriye.

Min çend lêkolînên li ser dîroka gelê kurd amade kirine. Ji ber ku di mala me da evîna zargotinê pîrr mezin bû. Xûşka min folklorî mûzîkayê xwendibû, Ordîxan (birayê min ê mezin) jî filolog bû û li ser zargotinê dixebitî, ez jî tevî vê meşê bûm û bi wan ra min jî berhemên zargotinê berhev kirin û lêkolîn kirin, li ser zargotinê jî gelek pirtûk çapkirine.

Naka jî ev çend sal e, ku ez li ser wêjeya kurdî meşxul im. Tabî dîsan xebat li ser lêkolîna dîrokê û zargotinê jî berdewam dikim. Min sê destxetên kurdî çapkirine. Yek jê *Keşkûla kurdmançî* ye. Tê da sî û şeş helbestvan hene. Hemû şairên klasîk in. Pirtûka dinê ew destana *Seyfulmûluk* e ya Sîyahpûş. Ya sisya *Şêxê Senan* ya Feqîyê

Teyran e, ku şaxekî taybetî bû. Îsal min kitêbek din jî çap kir ser gotinên pêşîyan. Tê da dora 8000 gotinên kal û bavan civandine.

BÎR: *Wek pîrsa dawî dixwazim vê bêjim, eger hûn kurd nebin û bi Dîyarbekirê nizanibin, dema hûn wek bîyanîkî ji der va lê binêrin, gelo xuya dibe ku Dîyarbekir bajarekî kurda ye?*

Celîlê CELÎL: Ezê ji te bipirsim, eger tu di nava bajêr bigerî û zimanê kurdî di devê tu kesî da nebihîsê, tu yê çî bifikirî? Netewe, bi ziman û çanda xwe, bi qerekerê xwe tê nasîn. Eger kurd van tiştan dîyar nekin û neparêzin, wê çawa dîyar be ku Dîyarbekir bajarê kurda ye?

ŞOREŞA QOÇGIRIYÊ

Îsmail Heqî Şaweys*

Wergerandina ji soranî: Roşan Lezgîn

Îsmail Heqî Şaweys, di sala 1894an de li Mosilê hatiye dinê. Bavê wî efsêr bû. Li Silêmaniyê dest bi xwendina sereta kiriye û li Bexdayê xwendina xwe ya navîn temam kiriye. Dû re, li Stenbolê Herbiyê xwendiyê û wek mulazimê duvêm li tevî artêşa Osmanî bûye. Di şerê Balkanan de li Selanîkê dil ketiye. Pişt re vegeyriyaye Stenbolê û di Şerê Cihanê yê yekem de (1914-1918) wek efsêr di artêşa Osmanî de li tevî şer bûye. Di Sibata 1918an de vegeyriyaye Silêmaniyê, ku wê demê di navbera Şêx Mehmûd û îngilîzan de şer hebû, Îsmail Heqî Şaweys jî di nav berxwedana kurdan de cihê xwe digre û dibe nûnerê Şêx Mehmûd û bi îngilîzan re hevdiîtinan pêk tîne. Piştî şkestina serhildanê di sala 1919an de di ser Tebrîzê re derbasî Tirkîyê dibe û di 1920an de bi rutbeya yuzbaşîtiyê di nav artêşa Tirkîyê de tevî şerê Arasê yê bi ermenan re dibe. Û bi rutbeya binbaşîtiyê heta sala 1927an li Şerê Rizgarîya Tirkîyê cih digire. Piştî ku dev ji efsêriyê berdide, diçe Iraqê. Ji wir jî diçe Parîsê. Dîsa vedigere Iraqê û di nav artêşa Iraqê de dibe efsêr lê îngilîz wî bi tegebusa suikastkirina qiralê Iraqê tawanbar dikin û jî artêşê tê avêtin. Cardin diçe Parîsê. Di çapemeniya Parîsê de derbarê doza kurdaiyê de meqaleyan belav dike. Dîsa vedigere Iraqê. Çendekê qaymeqamtiya çend navçeyan dike û jî berfaaliyetên kurdaiyê jî kar tê avêtin. Welhasil, heta dawiya temenê xwe her tim doza kurdaiyê dike û

Îsmail Heqî Şaweys

gelek caran jî cezaya zindanê lê tê birrîn û li zindanên cihê cihê radizê. Gelek gotarên wî li kovar û rojnameyan belav dibin. Herwiha du kitêbên wî jî çap bûne. Îsmail Heqî Şaweys di 12ê Gulana 1976an de çûye ser dilovaniya Xwedê.

***

I

Di sala 1920ê Zayînî de serhildana Qoçgiriye dest pê kir û piştî ku şeş sal ajot, li sala 1926an bi kuştina Mûrad Paşayê xayîn re kutayî lê hat. Di vê şoreşê de gundên Qoçgiriye tûşî talan û şewitandinê bûn, xelkê gundên vê navçeyê hate kuştin, jin û zarok tûşî kuştin û talankirinê bûn. Gelek ji serbazên tirk ku bi hoya Kemalîstan şerê wan dikirin jî lê bi wan xweş nebû ku di navbera gelê tirk û kurd de xwîn bête rijandin, çunke azadî û serxwebûna kurdan li ber wan jî hêja bû, lewma jî wan nedixwestin şerê wan bikin. Çunke serhildana vê carê ya gelê kurd ne wek caran bû; Şoreşa Qoçgiriye li ser heq û daxwazên gelê kurd bû. Lêbelê çi heyf ku Kemalîst bêwefa derketin, êriş birin bi ser mal û gundên Kurdistanê de, piraniya wan kuştin, bi hezaran rênçber û gundî û şerkerên wan ên bê sazûman tê de tune û perîşan bûn, ku bi wan re gelek jê beşdarî serhildanê nebûbûn. Bi vî awayî, tirkan bi dirrindetiye dan û dû wêrankirina navçeyên Qoçgiriye, şoreşê mirandin.

Hinek Zanyarî Derbarê Êl û Eşîrên Qoçgiriye de

Akincihên (niştəcih) Qoçgiriye; hemû êl û eşîrên wir ji netewa kurd in û Elewî (Mezheba Caferî) ne. Wek Qizilbaş (Kelawsûr-Kûmsor) bi navûdeng in. Jimara gundên ku ev kurd tê de dijîn 150 ye. Bi karê cotyarî, xwedîkirina pez û dewar mijûl in. Û pê re jî xerîkî çandina baxçe û bostan û

rez in. Qoçgiri, li Kurdistanê Tirkîye dikeve nav beşê rojavayê Kurdistanê. Sînorên herêma Qoçgiriye jî her çar hêlan ve bajarê Sêwasê digire nav xwe û heta li nêzikî bajarê Erzincanê diçe. Xelkê vê navçeyê, ku dikeve nav van her du bajarên, jî aliyê îdarî ve di bin desthilatî û fermanrewayîya van bajarên de ye. Ev her du bajar bi hêza aboriya akincihên Qoçgiriye dijîn. Xelkê herêma Qoçgiriye li navçeyên Zara, Îmraniye, Qerecewêran, Bilûcan, Begpînar û li qezaya Qangalê û nehiyeya wê Qewaq, li qezaya Qurîçay û nehiyeya wê Qozqışle û Alakilîse û heta Alûcere ku Suşehrî jî digre himbêza xwe, pêk tê. Û dîsa, akincih û eşîret û êlên rojavayê Dêrsimê ku ew jî kurdên Elewî ne, kêman zêde têkiliya wan a mezhebî bi hev re heye. Li herêma Qoçgiriye hin gundên tirkan jî hene, ku ew jî dîsa Elewî ne û bi kurdan re hevjiyan û hevbeht in û tu cudatiyek naxine nav hev.

Ew herêma ku şoreşa kurdên Qoçgiriye tê de rûda bi dirêjîya xwe nêzikî 150 km. û berahiya xwe jî ji Zara hetanî Alakilîseyê 150 km ye. Encumenekî tirk di raportên dîroka şerî de dibêje: "*Dirêjîya Herêma Qoçgiriye 180 km. ye. Û nufûsa akincihên wir 60 hezar kes in. Ji wana 3 hezar çekdar in. Êlên Qoçgiriye jî; Îboyan, Saroyan, Zazayan, Palûyan, Kertelî, Ameneyan bi navûdeng in. Lê bihêztirînê wana Îboyan in û ev eşîr gelek jêhatî ye. Di serhildana Qoçgiriye de ku li sala 1920ê Zayînî dest pê kiribû, serokên serhildanê Mistopaşazade Heyder Beg û birayê wî Elî Şan Beg, Heçî Rasim, Izet, Mehmûd,*

Koranî Gul Axayan Neqî û Izet, Hesên Eserî, katib û mîrzayê wan Elî Şêr bûn."
 Ê ev peyayên gelê kurd giş tevî serhildanê bûne. Ji vana Heyder Beg midûrê nehiyeya Ecemraniyê bû û birayê wî Elî Şan Beg qaymeqamê bajarê Refahiye bû. Ev hemû serok bihev girtî bûn û wan ji bo şoreşa Qoçgiriye gelek fişek û tîfing amade kiribûn.

Avhewayê Qoçgiriye gelek xweş e, çiyayên wir bilind in, deşt û dol û newalên xwe fereh û ferawan in, li gelfî û serçaviyên wir av û kaniyên xweş hene. Bi daristan û deviyên xwe jî gumreh e.

Şertên Serhildan û Şoreşa Kurdên Qoçgiriye li Herêma Sêwasê

Wezîyet û Pêwendiyên Ermenîstana Qafqasyayê bi Ermenên Tirkîyê re li Hember Kurd û Tirk: Li gor Çardeh Prensîbên serokê Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê (DYA) Wilson, amerîkî û îngiliz û fransîzan soz dabûn ermenan ku dewleteke mezin û ferawan ku ji Erîwanê bigire hetanî bendergeha Eskenderûnê, ku xwe digihêne keviyên Deryaya Spî, ji wan re ava bikin. Ji berê de van dewletan bi hukumeta Daşnaq a Ermenîstanê û hukumeta Misawat a Azerbaycana Qafqasyayê û bi Gurcistanê re hev girtibûn û ji bo vê mebestê hevkarî dikirin. Li Qafqasyaya Ermenîstanê sînorên Tirkîye û Rusyayê li pêşîya serxwebûna Ermenîstanê asteng bûn, ku lewma jî biryar dabûn ku leşker û artêşên wan li hember Tirkîyê û Yekîta Sovyetên Rusyayê xwe amade

bikin. Derbarê viya de di Cenga Yekem de serok û giregirên Ermenîstanê ji dewletên Ewropa û ji Amerîkayê doza alîkariyê kiribûn û wan bi hev re li dijî seltêneta Osmanî hevkarî dikirin. Belam herçendî gelê kurd hez ji nexweşî û dolabgerandinên gelê ermen nedikir, lê nedixwest zilm û zorê jî li wan bikin, herwiha, li sala 1914-15ê Zayînî, dema ku hukumeta Osmanî (Îttihad we Teraqî) êrîş bir bi ser ermenan de û dest bi kuştina wan kir, hingê gelê kurd destê hevkarî û alîkariyê bo gelê ermen dirêj kir. 30 hezar ermen bi jin û mêr, mezin û piçûk ve li gund û bajarên kurdan xwe veşartin, kurdan ji ber tirkên dirrinde şeref û namûs, can û malê ermenan parastin. Belam, digel vana gelê kurd bi xwe jî têdikoşiya û herçend mafê serxwebûna gelê ermen li bal kurdan pir xweş bû jî, lê kurdan jî nedixwest li jêrî destê tirkan dîl bimînin yan bi destê ermenan bigirin û dîl biçin yan jî dîlîtiya ermenan bi dîlîtiya xwe re biguherînin. Ji ber van hoyan bi rastî û durustî gelê kurd ji ber van pîlan û tevgerên Ermenîstaneke mezin û ferawan neçar bûbûn û vê yekê li ser hesabê gelê kurd şepirzeyî anîbû ber derî. Serok û komele û komîteyên siyasî û civaka gelê kurd li Stenbol û Anadolê û li Kurdîstana Tirkîyê bi eşkerayî yan jî veşarî xerîkê xwe rêxistinî bûbûn; dawakar û parêzgarê Kurdîstanê bûn. Ji bo vê mebestê bi îngiliz, amerîkî, fransîz, îtalyanî û yewnaniyan re têkilî danîbûn û ji bo mafên gelê kurd ên dîrokî dawakar bûn, ku di dabêşkirin û parçekirina Dewleta Osmanî de

Kudistan neyête dabeşkirin û dîlkirin û parçe parçe nebe.

Herwekî ku me di serî de jî behs kir, kurdên Qoçgirî û rojavayê Dêrsimê bi hev re ji bo amacên gelê kurd ketibûn nav xebatê û ev kurd li ser wîlayetên Erzincan, Sêwas û Elezîzê zal û desthilat bûn. Lêbelê, di wî şerê li navbera tirk û Rusyaya Qeyser de xelkê vê deverê tûşî malwêranî, zîrar û ziyaneke mezin bûbûn. Di vî halî de serokên Qoçgiriyan û xelkê Elezîzê li bajarê Stenbolê bi komeleyên siyasî yê Kurdistanê re ketibûn têkiliyê û bûbûn endamê wan komeleyan û bawerî bi hev anîbûn û alîkariya hev dikirin. Bi taybetî di nav komeleya Kurdistan Tealî Cemiyetî de bihêz bûbûn û bi hev girtibûn û ketibûn nav xebatên bidestxistina mafên gelê kurd û serxwebûna Kurdistanê. Bi taybetî ji bo bicihanîna peymana Sewrê ku biryara serxwebûna Kurdistanê Tirkîyê û mafê otonomiya wîlayeta Mosilê tê de hatibû dayin.

Di sala 1920an de gelek ji serokên Dêrsimî û Qoçgiriyan ji bo vê amacê ji bajarê Stenbolê vegeriyan Kurdistanê û bi hev re li navçeyên Qoçgirî û Dêrsim û Erebîrê dest bi damezrandina teşkilatên bo serxwebûna gelê kurd kirin. Ev li hêlekê, li hêla din jî di sala 1919an de Mistefa Kemal ji tîrsa xîlafeta Osmanî û dewletên mezin ku êrîşî wî û hevkarên wî dikirin, bi veşarî ji Stenbolê reviyar hatin xwe li nav kurdan veşartin. Mistefa Kemal û Kazim Qerebekir ê ku li bajarê Erziromê dima û qumandanê Rojhilatê Tirkîyê (Kurdistan) bû, her

du bi hev re di nav rewşeke şepirze de ketin nav xebatê, çunke di nav tîrsê de bûn; têkçûna tirkan li ber derî bû. Ji vê hindê, Mistefa Kemal û Kazim Qerebekir û hevkarên wan xwe li Kurdistanê penah kiribûn; bi serok û şêxên kurdên Erzirom û Wan û Bedlîs û Diyarbekirê re dixebitîn da ku hêza Bergirîya Millî (Millî Mûdafa) û hîzbên bi vê tîmtêlê yê Kemalî di nav dilê Kurdistanê de daynin. Bi vî awayî bajarê Erziromê wek paytexta Kemalîstan hate zanîn. Di 23ê Têrmûza 1919an de di kongreyê de, li pêş hemû serokên gelê kurd vê rastiyê tesdîq kirin, ku gelê kurd xwedî heq e, Kurdistan welatê kurdan e, hemû mafên gelê kurd ên netewî hene, ku Tirkîyê ji du mîletî pêk tê; yanî kurd û tirk. Piştî kongreyê biryar dan ku her du netewe xwedî konfederasyonê bin û serbixwe bijîn û dê li hember dijmin bi yek giyanî Tirkîyê û Kurdistanê biparêzin, eynî mîna Awusturya û Macarîstanê.

Guftugoya Mistefa Kemal bi Mistopaşazade Elî Şan Begî re li Sêwasê

Wek ku me got, meseleya Kurdistanê û Ermenîstanê bi hev re derketibûn holê û gelê kurd metirsîyek peyda kiribû. Bi taybetî di nav kurdên Erzirom, Wan, Bedlîs û Diyarbekirê meseleya ermenan jî tîrsek çêkiribû, çunke li Erîwana Qafqasan komareke bihêz pêk hatibû û dewletên mezin piştgiriya wan kiribûn. Dîsa, komarên Azerbaycan û Gurcîstanê li dijî Rusyaya Sovyet û

Tirkiyeya Osmanî bi komara Erîwanê re hevûdin girtibûn û êrîşî kurdan û tirkan dikirin. Ji aliyekî din jî, bi wan re, siyasîyên Îngilîz û Fransîz û Amerîkî jî bo pêkanîn û bicihkirina peymanaya Saykis Bîko li Erzirom û Sêwas û Meletiyê û Erebîrê jî bo qezenca xwe li dijî gelê kurd di nav tevgerê de bûn, li Helebê û li tevayî Sûriyê jî bo zindîkirina projeya Cester a ku jî bo qezenca dewleta Amerîkayê dixebitî, di nav tevgerê de eşkera de bûn. Ji vana jî wêdetir, şîrketên Amerîkayê jî bo madenên Kurdîstana Tirkiyê û ji bo kirîna neftê, li bajarê Erziromê bi general Kazim Qerebekir Paşa re di nav guftugokirinê de bûn. Û dîsa, ji bo vê amacê Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê (DYA) li bajarê Stenbolê di binî re alîkariyê didan kemalîstan.

Di van rojên wisa de, li 7ê Nîsana 1920î Mistefa Kemal Paşa bi Elî Şan Begê Mistopaşazade re li Sêwasê di nav guftugoyê de bû. Mistefa Kemal dixwest ku Elî Şan Begî îkna bike, ku siyaseteke dewletên mezin heye ku li dijî kurd û tirk e; xwestina wan ev e, ku Tirkiyê bidine yewnan û ermenan. Kurdîstanê jî di nav ermen û ereben de dabeş bikin û piraniyê Kurdîstanê bidine ermenan. Lewma jî gelê kurd û gelê tirk di talûkeyê de ne! Û Mistefa Kemal daw lê dike ku di têkoşîna wan a li dijî xelîfe Wehdedîn de, ew alîkariyê bidine wan. Mistefa Kemal soz dide Elî Şan Begî, ger ew bi ser bikevin Tirkiyê dê bibe dewleteke konfederatîf a ku di navbera kurd û tirk de ye. Bi vî awayî, Elî Şan Beg jî dide zanîn, ku xelkê Qoçgirî û Dêrsimê jî ji ber van şertan ketine rê û

li ser rîya heqên meşrû yên gelê kurd jî ew metirsî hene!

Elî Şan Beg û hevalên wî herçendî jî van pêşniyaz û beyanên tirkan bi guman bûn û ji kirinên tirkan piştrast nebûn jî, lêbelê ev guftugo li ber wan grîng bû. Lewma jî ketin nav hewldanan û li ser peymanên ku Mistefa Kemal bi kurdên Erziromê re pêk anîbûn lêkolînan çêkirin. Di encama vê têkiliyê de Mistefa Kemal fikrê Elî Şan Begî û hevalên wî fam kiribû ku ew jî dizanin amerîkî û Îngilîz xwedî du dewletên hevjiyan û dîndaşê hev in û dijminê Îslamê ne, nabe ku kurdan û tirkan bikine qurbanê ermenan û li Rojhilatanavîn ev du gel, yanî kurd û tirk nemînin.

Wexta ku di 17ê Êlûla sala 1920an de tirkan bi alîkarî û fedakariya gelê kurd dawî li şerê Daşnaqên Ermenîstanê anî û ji metirsiya wan xwe rizgar kir û ji Erdehan û Igdîrê bigire heta bi nêzîkî Erîwanê xistin bin desthilatiya xwe, hingê di heman salê de Elî Şan Beg û hevalên xwe vegeriya bûn nav kurdên Qoçgirî û Dêrsimê û li Vacixê kombûna xwe pêk anî. Bi awayeke dîrûdirêj li ser wê guftugoya ku bi Mistefa Kemal Paşa re kiribûn, sekinîn. Herwiha bîrûbaweriya Kemalîstan a li hember kurdan û dîsa li ser bîrûbaweriya kurdên Erzirom û Wan û Bedlîs û Diyarbekirê jî nîqaş kirin. Di dawiyê de gihan vê encamê ku serokên kurdan li ser esasê damezrandina konfederasyona kurd û tirk bi kemalîstan re li hev hatine. Lê di encamê de kurd bûne du beş: Hinekan xwestin ku pêwîst e gelê kurd bi tenê ji bo îstîqlal û serxwebû-

na Kurditanê hewl bide xwe û meyla hinekan jî ew e, ku divêt kurd bes ji bo xodmuxtariyeta (otonomî) Kurdistanê têbikoşin. Ev xal li Meclisa Enqerê (Büyük Millet Meclisi) jî di navbera nûnerên gelê kurd de hate munaqeşekirin û bû sedemê reaksiyonan û xirecir û zirtepirtan.

Axir di encamê de Mistefa Kemal dozê li 72 numayendeyên gelê kurd kir û emr û ferman da wan ku ew daxuyaniyekê ji serokê Amerîkayê Wilson re û herwiha bo Parisê bişnin û bi hemû dewletên Ewropayê bidine zanîn, ku kurd naxwazin Kudistaneke serbixwe ava bibe û ew dixwazin bi tirkên re bijîn û ew dê piştgiriya tirkên bikin. Îcar, li ser vê yekê di 29ê Nîsana sala 1920î de Elî Şan Begî li gor armac û peyman û daxwaza serokên kurdên Sêwas û Qoçgirî û Dêrsim û Elezîzê têlgrafêke dîrûdirêj şand Stenbolê. Bi hêza komela Cemîyeta Tealî kopîya vê têlgrafê ji siyasetmedarên dewletên mezin re û ji dewletên hevpeyman ên Ewropayê re û ji sefir û qonsolosxaneyên dewletên Ewropî yên li Stenbolê re şand, ku di vê têlgrafê de nivîsandibûn, "*Mistefa Kemal Paşa bêyî ku ji 72 numayendeyên gelê kurd bipirse û raya wan bistîne, wî ji ber xwe ve ev daxuyaniyê ji dewletan re şandiye, ku qaşo serxwebûn û îstîklala Kurdistanê ne hewce ye. Wî ev helwestê û vî karî bêyî dengwergirtina gelê kurd û bêyî xebera serokên gelê Kurdistanê kiriye.*" Di vê têlgrafê de serokên kurdan ragihandibûn ku "*Em kurd bi xwîn û çek alîgirên serxwebûna Kurdistanê ne.*" Û dîsa dabûn zanîne, "*Kurdên ku vê yekê dixwazin ji keviya robarê Qizilirmaqê bigire, ji bajarê Sêwasê*

heta bi Mosilê, hemûyê Kurdistanê Tirkîyê; bajarên Elezîz, Diyarbekir, Bedlîs, Wan, Erzirom û Sêwasê ne. Ji bo amaca jîn û jiyana Kurdistanê em doza mafên xwe yên dîrokî dikin û ji bo parastina van mafên xwe, em bi xwîna xwe amade ne ku giyanê xwe feda bikin."

Li ser vê raportê Mistefa Kemal Paşa û Kazim Qere Bekir Paşa şepirze û serserem bûn. Parlamena "Büyük Millet Meclisi" bi carekê re çelqîya û têk çû. Û bi vî awayî gelê kurd di nav tirkên de ket rojevê. Di encamê de serokên kurdan li navçeyên Qoçgirî û Dêrsimê li hev kom bûn û ji bo şoreşê dest bi amadekariyan kirin.

II

Kurdên Qoçgiriya li navçeya Yelîce li şûna Cihê Nezîrgaha Hesên Baba kombûna xwe pêk anîn û bi navê Zilfeqara Îmam Elî sond xwarin. Sêv felq kirin û her serkirdayek felqekî jê xwar, ku ev li gor rewîştên bawerîya wan dirûşma peymanbestinê bû. Wan serkirdayetiyên kurdan biryarê dan ku ji bo rizgarî û serxwebûna Kurdistanê dest bi têkoşineke sext bikin. Hemû çekhilgirên Dêrsim, Qoçgirî û Erebgirê ku 3 hezar kurdên çekdar bûn, ji bo vê amaca wan a pîroz li navçeyên Qoçgiriya amade bin, ji ber ku Qoçgirî nêzîkî bajarê Sêwas û Erzincan û Elezîzê ye. Ji ber vê yekê tirkên li van navçeyan qutifîn û ketin nav hawar û gazîyan. Hawara xwe gihandin Mistefa Kemalê xwînrej da ku wan ji êrîşên kurdên şoreşger biparêze.

Di Temûza 1920î de kurdan avêtin

ser hemû navend û qereqolên leşkerî yên ku li derûdora Sêwas, Kangal, Danişmend û Zarayê bûn. Hemû rût kirin û dest dan ser çek û cebilxaneyan. Hingê waliyê Sêwasê Reşîd Paşa neçar ma ku di Tebaxa 1920î de Elî Şan Beg ku bi eslê xwe ji Refahiye bû, bike qaymeqamê Refahiye û birayê wî Heyder Begî jî bike midûrê nehiyeya Ecemraniyê. Çünke leşkerên Paşo Axa navçeyên Sêwas û Elezîzê perîşan kiribûn û li wan navçeyan cih jî tirkan re teng kiribûn û riya Gîresûn û Şebîn Qere Hesarê bi carekê xistibûn dest û meşa hatûçûna di navbera Gîresûn û Sêwasê birrandibûn.

Banga Serxwebûna Kurdistanê

Kurdên Qoçgirî û Dêrsimê biryara xwe dan ku Vacixê bikin paytexta şoreşê û dubare sond xwarin. Elî Şan Beg bi serkirdayetiye re yek bû û hev-girtiyê wan bû. Biryara şoreşê bi vî awayî bû, ku divêt şoreşê li Dêrsim û Xozat û Refahiye rakin piyan, çünke li wan navçeyan berpakirina şoreşê wateya xwe ev bû, ku hemûyê Kurdistanê digire nav xwe û pêk ve netewa kurd giş tê de ye, lewma jî Dêrsim-Vacixê wek paytext danîn.

Divêt Kurdistan Serbixwe be

Komeleyên siyasî yên kurd, bi taybetî Kurdistan Tealî û Teawun Cemiyetî bi yek dengî doza serxwebûna Kurdistanê dikir. Pêta agirê kurdaiyeyê bi carekê re berz bûbû û xof xistibû nav dilê hemû dijminên kurdan. Hemû kurdên dilpak û bişeref;

cotyar, pale, rencber, gundî û bajarî, xwende û nexwende, dewlemend û xizan giş bi hev re ji bo yek amacê bi yek dilî, ji bo doza herî pîroz a jiyana xwe, ji bo serxwebûna Kurdistanê hişyar dibûn.

Di 18ê Kanûna pêşî ya 1919an de ambador (balyozê berê yê Stockholmê) Şerîf Paşa, ku têkoşerekî kurd bû, bûbû nûnerê kurd û ermenan û xwe gihandibû kongreya Parîsê.

Di roja 30ê Kanûna pêşî ya 1919an de kurdan û ermenan di Kongreya Sewrê de li dijî xelîfe Wehdedîn ji bo doza mafê kurd û ermen hevûdin girtibûn.

Di encama vê têkoşîna kurd û ermen de Peymana Sewrê di navbera Bîranya, Amerîka, Fransa, Îtalya û Osmanîyan de hatibû girêdanê. Li gor vê peymanê serxwebûna Kurdistanê û mafên ermenan hatibûn îmzekirin.

Yekem Raperîn

Di Kanûna navîn a sala 1920an de kurd ji bo rizgariya Kurdistanê raperiyan. Serokê êla Şadiyan Paşo Begî bi tevî 15 serokên din ji Refahiye çû qezaya Vacixê ku li tevî kurdên rojavayê Dêrsimê bibin. Heyder Begê Qoçgirî di wê kombûnê de, ku ji bo amaca pîroz a kurdaiyeyê pêk hatibû, axiftinekê kir û wisa got,

Hedefa me rizgarî û serxwebûna Kurdistanê ye. Ey kurdino, pêwîst e ku hemû êlên me, çi mezin û çi piçûk, gundî û bajarî, sunnî û elewî; hemûyê kurdan bi hev bigrin û bi yek dil û bi yek zimanî banga rizgariya Kurdistanê biqîrin: Têkoşîn bo Rizgariya Kurdistanê! Ji ber vê yekê, ji bo gihastina

vê amaca pîroz pêwîst e di nav me de çî nexweşî û nakokiyên ku rûdabin, em wan bidine hêlekê û ji bo yek têkoşînê; ji bo rizgariya Kurdistanê pêwîst e ku em xwe bi sextî birêxistin bikin. Divêt ku em komîteyekê ji nav xwe hilbijêrin û bişînin Enqerê da ku li wir ev nûnerên me li gor Peymana Sewrê û li gor biryarên kongreya Erziromê û li gor Destûra Millî ya doza serxwebûna Kurdistanê xebatê bikin û van mafên me bi dewletên Ewropayê bidine zanîn.

Birayan, pêwîst e ku li hember hukûmeta Enqerê em bi yek dil û yek zimani tevbigerin û di doza serxwebûna Kurdistanê de em neyêne xapandin!

Kemalîstên dirrînde çawa ku bi rewşa van kombûnan hesiyar, ew jî ketin nav tevgerê û têlgrîf û raport ji dewletên Ewropayê re şandin û tê de sond xwarin ku ew têlgrîfên ku wan berê şandibûn bi navê kurdên Kurdistana Tirkîyê hatine şandin û niha jî wisa têne şandin, ku di wan têlgrîfê de wisa ragihandibûn, ku qaşo ji bo kurdan serxwebûna Kurdistanê ne lazim e, kurd naxwazin ji tirkan cihê bibin. Di vê ramanê de kurd bi hev re hevdeng in. Û navê hemû serokên kurdan tê de nivîsandin û şandin ji Cemîyeta Tealî û Teawuna Kurdistanê re. Herwiha kopiyên wan jî ji hemû balyozxaneyên dewletên Ewropî yên li Stenbolê re şandin û dîsa, ji hemû siyasetmedarên Ewropayê re jî şandin. Bi vî rengî, derew û hîleyên kemalîstan dubare derketin holê û bîrûbaweriya kurdayetiyê li hemû cîhanê belav bû.

Êrîş

Di roja 30yê Tebaxa 1920an de

kurdan dest bi êrîşê kirin. Di wê êrîşê de yekîneyeke cendirmeyên tirkan rût kirin û dest danîn ser çekên wan û ew bêteref hiştin. Bere bere li wan navçeyan leşkerên tirk perîşan bûn; gelek rêyên ku wan tê de hatûcûnê dikir, hatin girtin. Akincihên (niştecih) tirk ên li van navçeyan xwe spartin hukûmetê. Bi vê timtêlê, bi teq û tûqan du meh bihurîn.

Kuştin

Di encama rûtkirina wê yekîneya cendirmeyan de, taximeke piyade bi tevî 2 topên çiyayî û 12 mîtralyozan di 2ê Teşrîna pêşî ya sala 1920an de ji Sêwasê, qaşo bi niyeta ku dê biçine Erzincanê derketin ser rê, lê li beyabanana ketin dû hêzên çekdar ên kurd. Pêrgî şervanên Zalim Çawîş û Qareman Husên Axa yê Şadiyan û Izet Begî hatin, ku 230 şervan di maîyeta wan de bûn. Herwiha, her du hêz li hember hev ketin nav şerekî giran. Ew leşker, digel ewçend çek û cebîlxaneyan ku di dest wan de bû, nekarî xwe bigihêne armaca xwe, ku ew jî ev bû: tohîlanîna wan êrîşên kurdan bû, ku li gelek deveran dest danîbûn li ser çekên wan. Vê yekîneyê piştî ku zaîyat û kuştîneke zêde mezin xwar, bi çî halî be jî, axir xwe gihande Zarayê. Û li wir bi tevayî tevliheviyekê deranîn ku nekarîn pê re serî derxînin.

Digel viya jî, dîsa kurdan nedixwest xwîn bête rêjtin da ku neçar nebin û Seyîd Rizayê Dêrsimî doza vekîşîna çekdarên ku tevlihevîyê derxistine li wan neke, çunke bi pêwîstiyê nedizaniyê; ango şoreş dest pê bibe, lê

hîn wan bi giştî xwe birêxistin nekirine û amade nebûne!

Di roja 25ê Teşrîna pêşî ya sala 1920î de kurdên Qoçgirî û rojavayê Dêrsimê vê têlgirafa li jêr şandin Enqerê.

Li gor Peymana Sewrê, li navçeyên Diyarbekir-Elezîz - Wan - Bedlîs - Sêwas -Erzincanê, pêwîst e ku Kurdistanêke serbixwe bête damezirandinê, lewre hukumet û xîlafeta tirk a li Stenbolê dibêjin ku Kurdîstana serbixwe navêt. Herwiha, kongeryên Erzirom û Sêwasê jî dibêjin ku serxwebûna Kurdistanê navêt!

Serokê êla Qoçgirî: Mihemed Taqî

Ji seyîdan: Elî Şêr

Ji serokên Dêrsimê: Mûnzûr, Mehmûd,

Seyîdxan, Mistefa

Serokê Eselan: Mehmûd

Wext, zivistaneke pir dijwar bû. Berf û bareneke zêde dibariya. Hukumeta Enqerê bersivê nedabû têlgirafa wan; dixwest îro-sibe bike heta ku firsendekê bi dest bixîne û derba xwe dawêşîne wan! Di vê navberê de kurdên Erebgir û Meletiyê jî xwe dan piştê Qoçgirî û Dêrsimiyên. Leşkerên kurd her ku diçû bihêztir dibûn û Enqerê jî tirsan ta girtibû.

Şoreşgerên kurdan bernameya xwe wisa danîn: Dê Alaya Kurd ya pîroz bête hildan, çekdarên wan ji Refahiye herin Erzincanê, ji Xozatê herin Egin û Elezîzê, ji Zarayê herin Celaliye û Sêwasê. Ji bo destpêkirina van êrişan jî qewlê xwe bo serê bihara 1921ê danîn.

Em bêne ser Reşîd Paşa, waliyê Sêwasê. Ev waliyê dirrînde li hember hêza kurd ket nav hewldanên propagandayeke berfireh. Hemû ajan û nokerên xwe xistin nav tevgerê û wan

jî gotinê wisa belav kirin, ku qaşo biryara danîna Hukumeta Kurdistanê ji aliyê Mistefa Kemal Paşa ve hatiye dayîn, lewre jî qet hewce bi şoreş û xwînrijandinê nake! Hingê pê re jî çend roşinbîrên kurd kirin wek nûnerên Meclîsê û li navçeyên Qoçgirî û Dêrsim û Erebgirê belav kirin ku ev e, Hukumeta Kurdistanê bi xwe hate danîn û saz bû jî! Û bi şerefa hukumeta Tirk!!! û bi serê Mistefa Kemal Paşa!! sond xwarin ku ev e, mafê kurdan hate dayîn û dayîna mafê kurdan çêbûye û çûye!

Lêbelê vê propagandayê li ser serokên Qoçgirî û Dêrsimiyên hiç havilekê nekir. Li nav xelkê deng belav bû ku çend roşinbîrên kurd netewa xwe bi kursiyekê firotine û bûne nokerên dijmin û piştê xwe dane kurd û Kurdistanê.

Mistefa Kemal ê ku bêyî peymanekî xwînrijandinê dijminê kurd, gelek hewl dida xwe ku zorê li Seyîd Rizayê Dêrsimî û Elî Şan Begê Qoçgirî bike, her çawan bibe jî divêt ku ew bi nîfûza xwe kurdan vekişînin aliyê wî ve û wan 72 nûnerên kurd jî teşwîq dikir ku Seyîd Rizayî li ber bixînin ku ew berdevkên hemû Kurdistanê ne, lêbelê van her du lehengan bi tu awayî îtîbar bi Mistefa Kemalî nekirin û neketin nav xeletiyên.

III

Desteya Amojgarên (Mîsyoner) Mistefa Kemal...

Bi hêz û alîkariya waliyên Sêwas û Elezîzê amojgar (mîsyoner) li pey hev ketin nav tevgerê û di nav xelkê de

belav kirin, ku Mistefa Kemal û Meclisa Enqerê hukumeta Kurdistanê ye, lewre jî pêwîstî bi şoreşê nîn e! Û van desteyên amojgariyê her tim digotin, ku kurd nezan in û zû dixelitin! Ji hêlekê ve jî van kemalîstan bi hemû hêza xwe dixebitîn ku navê kurd nehêlin û meseleya Kurdistanê ji rojevê bête hilanîn. Lêbelê, li hember vê pîlana nû ya kemalîstan kurdên Qoçgiriye jî wisa bêdesthilat û bêdeng nesekinîn. Wan jî Desteyên Rîspiyan (Pîr) pêk anîn û ji bo pêşilêgirtina propagandayên kemalîstan desteyên wan ên rîspiyan li Kurdistanê geriyar û bi hemû hêz û şiyana xwe fikrê kurdariyê belav kirin. Gelek caran li saz û tembûr û sentûrê didan û distriyan û li ser meseleya kurd û Kurdistanê qise dikirin.

Desteyên Rîspiyan kurdan vê banga li jêr dikirin:

Osmanî ji heyama seferberlikan heta bi îro zilm û tadeyê li me dikin. Wan îxanetê bi dîn û mirovayetiye re kiriye. Di nav me de dubendiyên mezhebî yên wek Elewî û Sunnî pêk anîne. Wan li hemberî kurdan û pîrê me Îmam Elî û Bektaşê Welî zilm kir, tovê kuştin û wêraniyê li nav Kurdistanê çandin.

Li hember vê yekê stûxwarkirin kufir e! Bêdengbûn şerm e!...

Bav û dayikên tirk xwe dane aliyê bêdengiyê û dûr ji imana pak, li hemberî kurdan helwest digirin û ferman didine; ger em doza mafê xwe dikin, ew cerd diavêjin ser me û meyla çetetiye dikin!

Li hemberî zordariyê stûxwarkirin kufir e! Bêdengbûn şerm e!... Mêr ew e ku dest bibe xwe!

Ka hela bala xwe bidinê, bê hela Dîwana Orfî çiqasî kurd dane kuştinê! Serê zarokên kurdan jêkirin. Çavên xwe girtin û bêdengbûn dibe? Qanûn û şeref û

namûs û mafê kurdan ne di bala we de ye?!

Bala xwe bidinê, çawan talankirina malê kurdan li xwe helal kirine! Çawan bi hezaran kurdên bêstûc û bêguneh xistine bendixaneyan! Bi hezaran kurd ji warên wan dane koçkirinê û gundên Kurdistanê şewitandine.

Çendî bêdîn û bêwijdan in!...

Li şûna ku mafê kurdan bidin, her çi helwesta xirab heye dikin; mêrkuştin, talankirin, gundşewitandin û bêqanûnî tev ji karên wan in.

Bi hev bigirin! Îro roja rizgariyê ye. Roja azadiyê ye. An jiyar an mirin!

Kurdino, duwaroja kurdan di destê we de ye. Di riya rizgariya Kurdistanê de pêwîst e ku em canê xwe bidin. Ji viya melerizin, ji mirinê metirsin! Şîretên Ehmedê Xanî bînin bîra xwe ku dibêje, "Em sikkayên xwe çêbikin, em alaya xwe hil bikin!"

Li hemberî zordariyê stûxwarkirin kufir e! Bêdengbûn şerm e!...

Rabe! Rabin! Rabin!...

Bi vî awayî li ber vê propagandaya desteyên amojgarên Mistefa Kemalî ku ji bo xelitandina kurdan her tiştî dikirin, desteyên rîspiyan kurdan jî bîrûbaweriya şoreşê belav kirin da ku pêşî li propagandaya ne rewya ya kemalîstan bête girtin.

Şoreş

Di 4ê Adara 1921an de serokên navçeyên Qoçgiriye; qumandan û rêvebir û şerkeran Sadiq Begî kirin serokê leşkerên şoreşa kurd.

800 leşkerên kurd ku di bin serokatiya Elî Şêr û Mûnzûr Îbrahîm de bûn, çûn bi ser Îmraniyê de. 400 ji wan li ser pîrê Îlîçşeytanî ji wan veqetiyar û berê xwe dane Dîwîrekê,

400ê din jî berê xwe dane Tirklo. 300 şervanên din jî, ku di bin serokatiya Qere Îbo û Tilîk de bûn, wan jî çavdêriya şerê wan dikir. Li pişt wan jî, 2 hezar kurdên bêçek, kirin şeş mil û ew jî di bin serokatiya Ezemet û Taqî Begê kurê Rifet de bûn. Karê wan jî ev bû, ku kuştî û birîndaran hildin, şervanan peyda bikin, li pey fişek û çekan bigerin û peyda bikin û li hawirdorên Boxaza Wêran, Qeredaş, Maden û Kemûçeyê hatûçûnê bikin... Û bi vî awayî bikarîbin Kemaxê û çar-alîyên bajarên Erzincan û Sêwasê bikine bin çengê xwe.

Di heman demê de waliyê Sêwasê desteyek amojgar pêk anî û ji bo damirandina şoreşa kurd şand Hafîkê, lêbelê vê desteyê qet nekarî havilekê bike û neçar berepaşkî vegeyriya...

Tirkan ji Erzeromê û Baybûrdê ji Alayîya 11. du bulug piyade bi tevî 2 batarya topên çiyayî şandin bi ser Erzincanê de. Van leşkeran dikarîbûn Erzincanê dagir bikin.

Di bin serokatiya Mehmûd Begzade (Beko) de 200 şerkerên kurd êrîş birin bi ser Refahiyê de û rizgar kirin. Hemû leşker û cendirmeyên tirk ên li wir dîl girtin, çekên wan jî wan stendin, wan bêteref kirin û şandin Sêwasê. Ew Alayîya piyadeyên ku ji Qere Hesarê dihat bo alîkariya leşkerên şkiyayî yên tirk, ji aliyê şerkerên Qareman Nûrî ve hatin şkandin û bi vî awayî Zara jî ket destê kurdan.

Alaya Kurd Hate Hildan

Roja 2yê Adara 1921ê Kurê Rifet û Palewan Husên û Aşûr nameyek ji qumandanê Îmraniyê re şandin, ku 3

bulug leşker di bin fermandariya wî de bûn. Di nameyê de nivîsîn ku "*Ger tu dixwazî şer bikî, were derveyî bajêr!*" Lêbelê, qumandanî bersiv neda. Wan jî ajot bi ser de û ji serê sibehê heta bi nîvrojê pevçûnê ajot û di encamê de bajarê Îmraniyê ji aliyê şoreşgerên kurd ve hate rizgarkirin. Mîralay Xalis Begê ku qumandanê leşkerên tirk bû, li Îmraniyê hat kuştin û leşkerên tirk giş hatin dîlgirtin, çekên wan jî destê wan hatin stendin û Alaya Kurd li Îmraniyê hate hildan û li şaneşinan li ba bû... Di encama vî şerê mezin de 10 şoreşgerên kurd şehîd ketin û 20 jê birîndar bûn. Piştî bidestxistina vê serketinê şerkerên kurd ên ku ji navçeyên Sêwas û Erebgir û Erzincanê ne, êdî dikarîbûn çûnûhata nav mal û zarûzêçên xwe bikin.

Dr. Nûrî Beg

Dr. Nûrî Beg, yek ji roşinbîr û têgihastî û têkoşerên dilşewat ên netewa kurd bû. Ev camêrê cîgerşewat di warê dîplomasiyê de yek ji rêvebirê şoreşa Kurdistanê bû. Gelek kes ji xizmên wî û çend birayên wî di doza kurdayetiyê de şehîd ketibûn. Û di nav *Komela Kurdistan Tealî û Taawunê* de jî gelek bawerî bi rola vî kurdî hebû.

Hukumeta Enqerê jî gelek lê dixebitî da ku vî têkoşerî desteser bike, lê nedikarî, çunke ew li Kurdistana Rojavayê gelek bi navûdeng bû...

Şoreşgerên kurd her çî raport û belgeyên ku bidest dixistin, didane destê Dr. Nûrî û herwiha wî jî wan rûber dikir û bi vî awayî di famkirina

pîlan û bîrûbaweriya kemalîstan de gelek sûd jê werdigirt. Lêbelê, rojek ji rojan Dr. Nûrî û çend kurdperwerên din ve hat girtin. Wan xistin bendîxaneyê û dest bi îşkencekirineke pir sext û dijwar kirin. Ji ber vê yekê şoreşgerên kurd di roja 8ê Adara 1921ê de bajarê Sêwasê tevlîhev kirin. Leşkerên tirk şepirze bûn û şikiyan. Li ser vê yekê, Mistefa Kemal û wezîrê karê hundir ferman dan waliyê Sêwasê ku ew dest ji Dr. Nûrî berde, heta ku şer aloztir nebûye û bi vî awayî jî şoreşger neajone bi ser Qeyserî û Enqereyê jî, hingê hukumeta Enqerê nekeve nav xetereyê. Û ji hêleke din jî, tirkên Qeyserî û Enqerê yên ku li dijî hukumeta Mistefa Kemal in, nekevin nav tevgerê. Bi vî rengî hew mabû ku Mistefa Kemal têketa nav lepê sê hêzan ku ew jî: Hêza kurd, tirkên li dijî hukumeta Mistefa Kemal û yewnanî bûn. Ji ber ku Seyid Rizayê Dêrsimî jî piştî Dr. Nûrî digirt, lewre Meclisa Enqerê ji vê rewşê şepirze bûbû.

Dêrsim Ket Nava Tevgerê

Roja 9ê Adara 1921ê ji Vacixê 1700 çekdarên Dêrsimî dan nav kejeberfên Mûnzûrê. Berfeke zêde dibariya û rê hatibûn girtin, lêbelê Dêrsimiyên tiştê kiribûn piyên xwe ku ew jê re dibêjin "hedik". Ev hedik, wek ku perçeyek ji wan be, wisa bi piyên xwe ve girê didin ku êdî ji bo wan meşa li ser berfê hêsan dibê.

Vî leşkerê mezin xwe gihand Kemaxê. Qaymeqam û serkirdeyên leşkerê tirk û rêvebiran dîl kirin. Ew

kurdên ku mêla hukumeta Enqerê dikirin jî girtin û wan dan Dadgeha Dîwana Herbê ya Kurdî ku li Îmraniyê hatibû danîn.

Vêca, leşker ber bi aliyê Firatê ve meşiya û hilfiriyan pira Îlîçseytanî. 100 leşker ji wan ji bo desthilatiya vê pirê bi cih bûn. Bi vî rengî leşkerên Dîwirekî û Celalî û Hafikî bi hev ve hatin girêdan...

Serokên leşkerên Dêrsimê ev bûn: Elî Şêr, Bira Îbrahîm, Misto Beg û Mehmûd Axa.

Roja 10ê Adara 1921ê Elî Şêrê Qoçgirî, Dêrsimî Qoçzade û Bira Îbrahîm bi 200 leşkerî ve hatin nêzîkî Kemaxê û bajarê Şeşkopirdê girtin. Qumandanê artêş û cendirmeyên tirk bê şer dîl hate girtin. Hingê hukumeta tirk dixwest dengê vê şoreşê veşêre û tiştên ku ew dê bîne bi serê Kurdistanê ve, bila Ewropa û cîhan pê nebihesin! Ji wê çendê desteyeke amojgaran ji bo propagandakirinê şandin herêmê û ji aliyekî ve jî xwe ji bo êrişkirinê berhev kirin. Waliyê Sêwasê di roja 12ê Adara 1921ê de têlgirafek bo serokên Rojavaya Dêrsimê şand ku tê de doza vê kiribû: Qaşa derbarê şoreşa Qoçgiriye de raya wan çi ye? Û herwiha doz li wan dikir ku ew ermenên li bal xwe teslîm bikin.

Wan jî bersiva telgirafê bi vî awayî da:

Ji Waliyê Sêwasê re - 14 Adar 1921

Em bi dilekî paqij bîrûbaweriyên xwe bi awayê ku li jêr e, pêşkêş dikin:

1. Di pevçûn û xwînrijandinê de, ne berjewendiya kurdan û ne jî yê tirkan heye.

2. Li gor biryarên Mistefa Kemal Paşayî yên li kongeryên Erzîrom û Sêwasê divêt

ku di demek zû de cografyaya Kurdistanê bihête cihêkirin.

3. Divêt ku bi biryara hukumetê Kurdistan ji aliye îdarî, aborî û perwerdeyê de serbixwe be û di nav sînoren Tirkîyê de lê bête mêzekirin.

4. Divêt ku ew siyaseta kone ya Xîlafeta Osmanî ji nuh ve li ser Kurdistanê neyête zindîkirin. Pêwîst e mafê kurd bête nasîn û çawa li tirkan tê mêzekirin wisa li kurdan jî bête mêzekirin û di karûbarên dewletê de kurd jî beşdar bibin.

5. Hêza heyf li hember kurdên Qoçgiriye encameke xirab derxistiye holê. Di bin barê baca giran de ne ku bi tenê kurdên Qoçgiriye, jiyana li me gişan tahl bûye. Em kurd tevde bê dibistan û bê nexweşxane û bê doktor in. Şerê Cihanê mal li kurdan wêran kiriye, lewma jî pêwîst e ku Kurdistan bête avadankirin.

6. Pêwîst e ku hemû hepsî bêne berdana nabe ku leşkerê tirk bi çavên dijminane li kurdan mêze bike û narewa xwîne birêje!

7. Ew ermenên ku li bal me ne, tevê wana zarok û jin û pîr in û bê çek in. Xwe avêtine bextê me û bêguneh in. Lewre jî em dê wan nedin destê we!

Îmze:

**Serokatiya Rojavayê Dêrsimê
Wêneyek ji bo Mistefa Kemal Paşa
Encumenê Millî**

Walîyê Sêwasê ji vê bersivê wisa têgiha ku Dêrsimî ji bo serxwebûna Kurdistanê rabûne û bi vî awayî rabû vê weziyetê ji hukumeta Enqerê re nivîsî. Bersiva Enqerê jî ev bû, ku pêwîst e ew nehêle Dêrsimî beşdarî vê şoreşê bibin û rê nede ku ev şoreş belav bibe! Li ser vê talîmatê walîyên Sêwas û Elezîz û Erzincanê ketin nav tevgerê û leşkerên xwe zêdetir kirin.

• Hakîmê Zarayê Îzet Begî xeber gihande Eli Şêr Begê Dêrsimî ku, "Her

çawa bibe jî divêt ew 70 siwariyên şerker amade bike... Û bila Qoçgirî jî qezayên Refahiye û Qurîçayê rakin piya; Îmraniye û Zara nekevin destê dijmin, çunke di roja 31ê Adara 1921ê de ji Amesiye, ji Tabur-5ê bulugek û ji Alayî-13 jî 2 bulug û bataryayeke topên çiyayî şandine Sêwasê. Siwariyên Alayî-53 jî herwiha hatine nav bajarê Sêwasê."

Desteya Amojgar

Çend desteyên amojgaran ji Sêwas û Elezîzê berê xwe dan navçeyên rojava û rojhilata Dêrsimê. Li gor destûr û baweriya elewîtiyê dest bi şîret û amojgariyan kirin da ku tevgera rizgariya kurd vemirînin. Wan ev digotin, ku yanî tirk jî elewî ne û elewî jî Îslam in. Û bi taybetî Mistefa Kemal Paşa bi xwe jî dibêje, "Ez elewî me û kurd im. Û ez ji vê jî kêfxweş im. Ger dijmin were Enqerê, ez dê bi xwe û leşkerên hukumeta Tirkîyê re, em dê bêne Dêrsimê. Di nav çiyayên asê, bi beş û xweşik ên Dêrsimê de kurd û tirk dê bi hev re bijîn û li wir bimînin. Piştî derkirina Îngilîz û Fransîz û amerîkiyan ez dê hukmê zatî bidime destê kurdan, lewma jî ev xwînrijandin îro ji bo her du alîyan jî ziyane."

Amojgarkirina bi vî rengî ji bo vemirandina şoreşê û sarkirina kurdan propagandayan belav dikir. Mistefa Kemal bi riya walîyên Sêwas û Elezîzê xeberê belav kiribû ku ew hukmê xwe yê zatî dide Kurdistanê û Dêrsimê dike wîlayeteke navendî. Vê propagandayê xweş kar kir û mixabin kurdayetî sar bû.

Weziyeta Taybet

Ji bilî desteya amojgariyê desteyeke din jî ku ji berpîrsên îdarî, siyasî û

leşkerî pêk dihat di bin serokatiya Şefîk Begî de ji aliyê Mistefa Kemal ve bi taybetî hat pêkanîn. Ev komîteya taybet ji Enqerê bi rê ket û roja 15ê Adara 1921ê giha Sêwasê. Piştî çend rojan, ev komîte çû gundê Boxaza Wêran û bû mêvana Heyder Begî, ku wê demê gelek serokên kurdan jî li wir bûn. Şefîq Begî ji wan re got ku "Ez bi fermana Mistefa Kemal Paşa hatime. Gelek silavên wî ji we re hene. Vê nameyê bo we û Heyder Begî şandiye, ku tê de dibêje, 'Hukmê biryara danîna Kurdistanê hatiye dayin. Şerî rawestînin. Zimanê Kurdî dê bibe zimanê resmî. Aborî tê cihêkirin. Hebûn û maden û sermayeya Kurdistanê dê ji bo Kurdistanê bêne xerckirin. Rêvebirên Kurdistanê wê hemû kud bin'."

Di encamê de Heyder Begî bawerîya xwe bi van gotinên vê heyeta Mistefa Kemal anî û bi van şertan qayil bû. Serhildan û cengê da rawestandî. Amojgariyê û gotinên heyeta hukumeta Enqerê ku digotin, ew hukmê xwe didin Kurdistanê, bi vî awayî kurd sar kirin û şerê Qoçgiriyê dane rawestandî.

IV

Pîlana Loyd George

Dr. Nûrî Beg ku bi fermana Mistefa Kemalî ji zindanê hate berdan, hingê ew birin ber waliyê Sêwasê Reşîd Paşayî û walî jê re got ku "Begê min, doktor. Tu mirovekî xwendê û xwedî dîplomaya bilind î. Di warê ramyariya siyasî ya cihanê de tu xwedî agahî yî. Ca di vê dema ku yewnanî êrîş dikin bi ser tirkên û hukumeta me ya millî de, ku ev hukumeta tirk û kurd e, tu ferq di nav me de nîn e, şîn

û şahiya me yek e, gelo di demeke wisa de ev rewa ye ku kurd xebera ewropiyan bikin serê xwe, bi hukumetê re şer bikin û doza cihêbûnê li me bikin?! Ma hûn ji bo avakirina hukumeta Kurdistanê şerê me dikin?!!

Em binihêrin li pîlana Loyd George. Tirkan di pileyê reş û tarî de nîşan dide û dibêje, 'Divêt ku ev reşî bikêrikê bête keritandin û spî bibe!' Ev zilam niha wezîrê karê derve yê Brîtanyayê ye. Brîtanya û Amerîka û Fransa û Îtalya dibêjin, 'Ji Edirneyê heta bi Qafqasan, li naverasta Deryaya Reş em dê Ermenîstaneke Mezin durist bikin. Em dê Edirne û Stenbol û Dardanel (Çanakkale - R.L) û Ezmûrê jî bidin girek-yunan. Kurd û tirkan jî em dê bikine nokerên xwe...' Dê mizgeftên me ji xwe re bikine dêr. Nabe ku kurd jî mîna erebên ku bi gotina Lawrens Frîwyan kirin, ew jî bi ya wî bikin. Em, wek Tirkîye, bawerîya me bi mafê kurdan heye û em dê mafên wan bidine wan. Piştî paqijkirina dijminan ji ser xaka welêt, bi fermana Mistefa Kemalî em dê xodmuxtariyê bidine Kurdistanê û "Büyük Millet Meclisi", yanî Meclisa Tirkîyê jî dayina van mafan qebûl dike, lewma jî pêwîst nake ku kurd şerê me bikin û meydanê li me teng bikin, çunke piştî şerê bi biyaniyan re dê her tişt bi îrade û xwestin û arezûya kurdan çêbibe.

Doktor, gelek xizmet û hezkirina te ji bo Tirkîyê heye, qîmeta te jî xuya ye, her tişt ji bo te amade ye, bi tenê kurdên ku şerê me dikin tu meyla wan meke..."

Li ser vê yekê Dr. Nûrî Begî ji her wextê zêdetir ji siyaseta Tirkîyê ket nav gumanan. Û çawa ku ji zindanê derkete derve bêhtir ji carên berê ket nav têkoşîna biserxistina Şoreşa Qoçgiriyê. Roja 13ê Adara 1921ê li gundê Boxaza Wêran serokê heyeta amojgariyê Şefîq Begî fermana Mistefa Kemalî ji Dr. Nûrî û hevalên wî re xwend û bi awayekî dîrûdirêj

behsa xodmuxtariyeta Kurdistanê ji wan re kir û gelek jî li dijî şerî qise kir. Hingê Dr. Nûrî Begî bersiva Şefîq Begî da û got ku *"Pêwîst e ku hûn dev ji tevgerên leşkerî û propagandayên reşkir û neheqîyan berdîn, mafên îdarî yên derbarê kurdan de belî bikin, ew xodmuxtariya ku hûn ji me re behsa wê dikin naxwe bi resmîyetê beyan bikin û bila Meclisa Tirkîyê bi eşkerayî biryara wê bide û rojname binivîsin û bila biryara hukumeta Tirkîyê ya ji bo kurdan li tevayî cihanê belav bibe. Ger na, em ji gotinan bawer nakin, çunke mêrkujî û talankirina zemanê osmaniyan her liber çav e!..."*

Vê axiftina Dr. Nûrî Begî tesîreke bi têhn li ser serkirdayetiya kurd kir û ev bawerî ji wan re çêbû ku rawestandina şerî ya ji hêla Heyder Begî ve baş nîn e û dê ev ji bo kurdan bibe destpêkirina rojên reş! Herwiha, pê re jî xwestin ku wê desteya amojgaran dil bigirin, lêbelê dîsa jî roja 22ê Adara 1921ê endamên heyetê vegerandin Sêwasê, çunke ew mêvanên Heyder Begî bûn û dilgirtina mêvanan eybeke mezin bû li bal kurdan. Di vê demê de hukumeta Tirkîyê jî, ji bo qirkirina kurdan xerîkî pîlaneke mezintir bû.

Leşkerên Tirk

Piştî guftugoyên Dr. Nûrî Begî, navendên artêşa Enqerê ketin nav tevgerê. Tabûra Siwarî-14. û Lîwaya-13. li pey hev şandin Sêwasê da ku bajarên Elezîz û Erzincan û Sêwasê ji xetereya êrîşên kurdan biparêzin.

Heyder Beg û Serkirdayên din ên Kurd

Di serî de pîlana wan a vê carê ev

bû, ku ji Sêwasê bi Enqerê re bikevin têkiliyê, lêbelê Heyder Begî ji ber dilpakîya xwe bawerî bi soz û gotinên Mistefa Kemal anîbû, lewre jî bi vê qayil nebû ku kurd bi ser hukumeta Enqerê ve êrîş bikin. Ji ber vê yekê, Heyder Begî vê pîlana han derxistibû pêş.

Leşkerên Fransayê li Ruha û Eyntab û Aramê (Maraş?) saz bûbûn. Rawestiyabûn ku bi pêş ve werin, lêbelê kurdan nedixwest ku ew bêne nav Qoçgiriyan, çunke ji dora Eyntabê bigire heta bi Sêwasê ew herêm bi giştî ketibû jêrî desthilatiya Qoçgiriyan. Elî Şan Begzad, Izet Beg, Mehmûd Beg û Ezemet Aşkî, van her çar qehremanan serkirdayetiya şoreşgerên Qurîçay, Bilûcan, Zara, Hafîk û Sêwasê dikirin. Di hin deveran de jinên kurdan jî di nav şoreşgerên Qoçgiriyan de beşdarî dikirin; karê tedawîkirina birîndaran, temînkirin û amadekirina zexîreyê û heta ku şerê bi tîfing jî dikirin.

Di wan navçeyan de kurd bi giştî bi ser ketibûn û wan deveran bi giştî kiribûn jêr destê xwe. Şoreşgerên kurd di hatûçûnê de Alaya Kurd hildikirin û Marşa Dêrsimê ya Kurdayetiyê dixwendin, lewma jî eşqa têkoşina ji bo Kurdistanê li nav dilê hemû kurdên vê deverê vêdîket. Lêbelê, fransizan ku dîtin kurdan şoreşeke bi rêkûpêk rakirine piyan û Alaya Kurd hildane hingê tirs kete dilê wan, lewre jî rabûn di bin re bi tirkan re ketin nav guftugoyan.

Kemaliyan di 18ê Adara 1921ê de li wîlayetên Trabzon û Gumuşxane û Şebîn Qere Hesar û Sêwasê hereket dan destpêkirin. Ji ber ku kurdên

navçeya Zamarîgê jî azadîxwaz bûn hingê hatûçûna di navbera bajarên Erzincan û Xarpêt û Kemaxê de qedexe kirin û têlên telefonê jî birrîn. Ji aliyê hukümetê ve li bajarên Erzincan û Sêwas û Xarpêtê rewşa awarte hate îlankirin. Bi vî awayî li her derê û ji her aliyê ve kuştinê dest pê kir. Kurdan bi banga "Ya Heq! Ya Elî!" êrîş birin bi ser leşkerên tirk de û di nav vê hemû germahiya şerî de kurdan sirûda rizgariya Kurdistanê diqîriyan. Di 20ê Adarê de li navbera Zara û Qibulheyayê kurdan posteyeke hukümetê girt û dest danîn ser gelek belge û fermanên hukümetê. Şerkerên Seyîd Hebas ku 100 tifingçî bûn, ajotin bi ser leşkerên tirk de yê ku ber bi Kemaxê ve diçûn. Ev leşker li ber wan şikiya û 100 kes jê hatin kuştin û yê mayî ber bi Erzincanê ve vekişyan.

Şeva 22ê Adarê şerkerên Zalim Çawîş û Izet Begî bi ser navçeya Sincan a bi ser qezaya Dîwirekê ve girtin û şerkerên tirk ên li wir xwe dan dest û teslîm bûn. Bi vî awayî navçeyên Armûdan, Dîwirek û Çelinqayayê bi carekê de ketin jêrî destê kurdan. Leşkerên tirk di vî şerî de perîşan bûn û ketin bin destê kurdan.

Vêca, kemalîst dîsa ketin nav dekulab û fenûfûtan; efûya giştî îlan kirin. Di vî şerî de kê m zêde tirkên Azerî jî alîkariya kurdan dikirin û li Meclîsê jî dest birin xwe.

General Nûredîn Paşa

Hukumeta Enqerê vî navî lê kir û

got, "Ev şerê ehmeqî û eşqiyatiyê ye..." Di 24ê Adara 1921ê de hukümetê general Nûredîn Paşa ku dijminê ereban bû û bi vê yekê navê wî derketibû ku serê kurd ê bi xwîn tîne, kirin qumandanê artêşa ku êrîş dibir bi ser Qoçgiriyan de. Hukumeta Enqerê desthilatî û selahiyeteke zêde dan destê Nûredîn Paşa. Û Nûredîn jî hema di dest de, dest bi kampanyayê reşkirinê kir û di beyanat û belavokên xwe de êrîşeke tund bire bi ser şoreşgerên kurd de û wan bi rêbirrî û eşqiyatiyê îtham kir. Herwiha, di beyannameyên xwe de wiha dida zanîn ku "*Qaşo kurdên şoreşger li dijî dîne Îslamê ne û bi dijmin re hevkarîyê dikin û xwe spartine ermenan û pêwendîya wan bi dewletên biyarî yê wek Brîtanya û Fransa û Amerîka û Îtalya û Grêk re heye, ku wan jî li dijî hukumeta tirk û Îslamê cebhe girêdane. Kurd ji bo avakirina hukumeta Kurdistanê bi van dijminan re hevkarîyê dikin, fikr û edetên Ewropiyan rijandine nav xelkê Kurdistanê!...*" Bi vî awayî general Nûredîn Paşa ket nav faalîyetên propagandayê û li dijî şoreşa kurdîyê belavok belav kir û herwiha di van beyanat û belavokan de êrîş dibir bi ser kurdan de û wan tehdît dikir ku ger qaşo şoreşger belav nebin û neyên radest nebin, dê li hember hukümetê tawanbar bêne hesabandin û cezayên giran li wan bête birrîn. Vê tundî û tûjiya ku general Nûredîn Paşa da nîşan û êrîşên ku dikir, wisa kir ku şoreşger bêhtir xwe li arezûya xwe bipêçin, çunke van êrîş û gefxwarinan kîna li nav dilê wan mezintir dikir. Û bi vê yekê hêzên hukümetê jî xwe amade kirin ku komî ser hev bibin; her çi leşkerek berdabûn cardin xistin

bin çek û ji Sêwasê Alayîya Siwarî ya 54. çû Hesarê, ji Turhalê Mînalaya Siwarî ya 32. ligel cendirme û mîlîsan ên ku zêdetirî 1000 kesî bûn, 2 bulug piyade û bataryayek topên çiyayî, pêk ve ajotin ser Refahiyê. Di encama şerekî sext û bi xwîn de, di nav du rojan de gihajtin nav bajarê Refahiyê.

Serkirdayetiya Giştî

General Nûredîn Paşayê xwînrêj, piştî ku ji Yozgadê Mînalaya Siwarî ya 53. û ji Amasiyê bulugên êrîşê û 5 taxim bi tevî Alayîya Piyade ya 70. û 2 batarya top û gelek cendirme û mîlîs di 25ê Adara 1921ê de şandin Sêwasê û ji Diyarbekir jî Alayîya Piyade û 4 top û 8 mîtralyoz bi tevî bulugên cendirmeyan û 1000 mîlîsî ve şandin Sêwasê. Lêbelê, gelek di ser de neçû ku ev hêz tûşî şerkerên kurd bûn û kuştinê dest pê kir...

Bi kurtî, general Nûredîn Paşa ji bo ku dawî li şoreşa Kurd bîne, ji bo êrîşbirina bi ser Qoçgiriyan de bi giştî 2 hezar siwarî, 25 hezar piyade, 80 mîtralyoz, çend hezar mîlîs û cendirme bikar anîn.

Rizgariya Kurdistanê

Şoreşa Qoçgiriye ji bo rizgariya Kurdistanê bû û şoreşeke dijwar û bi xwîn bû. Ev şoreş du car rabû piya; cara yekem ji 3yê Kanûna navîn a 1920î heta bi Êlûla 1920an. Cara duyem jî, ji 24ê Sibata 1921î heta Hezîrana 1921an. Lêbelê, bi derxistina efûya giştî re di 5ê Hezîrana 1921ê de dawî lê hat.

* Ev gotara Îsmail Heqî Şaweys ji kitêba "Jiyana û Berhemekani Îsmail Heqî Şaweys, Çapxaney Wezaretî Perwerde, Hewlêr, 2003" hatiye wer-girtin. Di wê berhemê de mêjûya nivîsîna vê gotarê nehatiye diyarkirin. Lêbelê ji jînenîgariya wî dixuye ku Şaweys di dema Serhildana Qoçgiriye de, li gor gotina wî, di Cepheya Rojhilatê de bi rut-beya bînbaştîyê di nav artêşa Tirkîyê de wek efsere cih girtiye (1920-1927) û ji vê nivîsa wî jî dixuye, ku wî ji nêz ve Serhildana Qoçgiriye şopandiye. Herwiha, Şaweys di serê vê gotara xwe de dibêje "Gelek ji serbazên tirk ku bi hoya kemalîstan şerê wan (kurdan) dikirin jî, lê bi wan xweş nebû ku di navbera gelê tirk û kurd de xwîn bête rijandin, çunke azadî û serxwebûna kurdan li ber wan jî hêja bû, lewma jî nedixwestin şerê wan bikin." Hingê mirov ji vê şiroveyê jî têdigihêje ku Şaweysî bi xwe di nav cepheya tirk de beşdarî şerê Qoçgiriye kiriye, yan jî wê demê di Cepheya Rojhilatê de, ku ew jî heman dever e, bûye. Lewma jî ewçend kîtekitên vê şoreşê karîbûye ji nêz ve bişopîne û dû re binivîse. (R. Lezgîn)

SÖMÜRGE YÖNETİMİ ALTINDAKİ SURİYE'DE KÜRTLER VE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ: SİYASET, KÜLTÜR VE KİMLİK

Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu
Londra Üniversitesi
Nelida Fuccaro

İngilizceden çeviren: **Zeri İnanç**

Fransız sömürge yönetimi (1921-46) altında Suriye'deki Kürt toplulukları, Kürtlerin siyasal ve kültürel self-determinasyonu konusunda 1920'lerin sonlarında bölgede zemin kazanan yeni fikirler karşısında farklı davranışlar sergilediler. Bu bir yanıyla, Suriye topraklarında dağınık bir halde bulunan Kürt yerleşim alanlarının farklı jeopolitik ve sosyo-ekonomik gerçekliklerinin bir yansımasıydı. Öte yandan, sömürgeci Fransa'nın ulusal ve uluslararası kaygılarıyla (özellikle Kemalist Türkiye ile ve Suriye milliyetçileri ile olan ilişkileriyle) ilintili birçok faktör, farklı Kürt toplulukları arasında bölünmelerin ve birbiriyle çatışan bağlılıkların ortaya çıkmasına neden oldu. Uzun süren Fransız sömürge yönetimi ve yerel ulusal bir hükümet kurulmasının görece yavaş ve sorunlu olması (en azından komşu Türkiye ve Irak'a nazaran), Suriyeli Kürtlerin bazı kesimlerinin, özellikle de ülkenin kuzey-doğu kırsal bölgelerinde yaşayanların, 1930'ların sonlarına kadar otonomi planları yapmaya devam etmelerine neden oldu.

Suriyeli Kürtler arasında ulusal bilincin artması önemli oranda Türkiye'de yaşayan Kürtleri etkileyen gelişmelere dayanıyordu ve bu bilinç öncelikle 1925'ten sonra Türkiye'den Suriye'ye göç eden *Kürt göçmenleri* arasında gelişti. Bu nedenle Suriye'de gelişen Kürt milliyetçiliği, 1920'lerde Türkiye'de olağandışı bir büyüme gösteren devlet milliyetçiliğiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Ancak, uzun vadede büyüyen bu milliyetçiliğe rağmen asıl olarak

Suriye'de gelişen ve kabul gören Arap milliyetçiliği, Kürt milliyetçilerinin emelleri karşısında daha güçlü bir rakip olduğunu göstermiştir.

Suriyeli Arap milliyetçilerinin önderlik ettiği bağımsızlık hareketinin büyümesi, yeni kurulan sömürge Suriye devletindeki siyasi gelişmelerin çeşitli aşamalarında belirleyici bir etki yarattı. Fransa, mandacı güç olarak politikalarını buna göre yeniden şekillendirdi ama özellikle kırsal bölgelerdeki yerel nüfusun Sünni ve/veya Arap olmayan farklı kimliklerini teşvik etmeye devam etti. Dürziler, Aleviler ve Hıristiyanlar gibi toplulukların desteklenmesi, Suriye'nin belli başlı şehirlerinin güçlü milliyetçi kalelere dönüşmesini büyük oranda engelledi.¹ Suriye'de etnik siyasetin gelişmesinde Kürt sorununun rolü ve sömürge yönetiminin Kürtlerin siyasi ve ideolojik örgütlenmesini nasıl etkilediği halen net değildir.² Aşağıda, Arap milliyetçiliğini tırmandıran ve merkezi devlet gücünü giderek artıran sömürge yönetimi koşullarında, Suriye'deki Kürt milliyetçiliğinin gelişimini ve özgül bir Kürt kimliğinin oluşumu açısından sonuçlarını ele alacağım.

SURİYE KÜRTLERİ: FRANSIZ MANDASI ALTINDA BİRLİK VE ÇEŞİTLİLİK

1943 yılı nüfus istatistiklerine göre Suriye'de yaşayan Kürtler, Suriye'nin toplam nüfusunun %7,5-8'ini oluşturuyordu. Kürt toplumu, 22.000'i muhtemelen Türkiye'den iltica edenlerden oluşan 200.000-220.000 arasında bir nüfusa sahipti.³ Bu mültecilerin çoğunluğu, Kürt ve Nakşibendi bir dini lider olan Palu'lu Şeyh Said'in önderliğinde Türkiye'nin doğusunda ortaya çıkan 1925'teki Kürt isyanının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Suriye'ye yerleştiler. Güçlü milliyetçi özellikler taşıyan bu başkaldırı, Türk devletini

¹ PKhoury, *Syria and the French Mandat. The Politics of Arab Nationalism* (London: I.B. Tauris, 1987). Khoury'nin kitabı, özellikle Arap milliyetçiliğinin gelişimi ve Fransız-Suriye ilişkileri konusunda manda yönetimi altındaki Suriye'ye ilişkin en iyi araştırmadır.

² P Rando'nun "Les Kurdes de Syrie" (La France méditerranéenne et at africaine ¼ (1938): 81-126) adlı çalışması dışında, iki savaş arası dönemde Suriye Kürtlerini ele alan başka bir eser yoktur.

³ Manda dönemine ilişkin nüfus istatistikleriyle ilgili temel kaynaklar şunlardır: "Les Kurdes du Levant Français", (1945 c.a), p. 12, Archives Diplomatiques Nantes (buradan sonra BEY olarak anılacaktır), BEY 1364; Rondot, "Les Kurdes de Syrie", 98; Capt. Larieste "Notice sur les Tribus Kurdes du Kurd-Dagh", n.d., 51 pp., Mémoires en stage. Centre des Hautes Etudes Administratives sur l'Afrique et l'Asie Modernes (buradan sonra CHEAM olarak anılacaktır), CHEAM n. 637; S.J. Poidebard, "Rapport établi par le Père Poidebard S.J. sur la situation des réfugiés Kurdes en Haute-Djezireh (Octobre 1927)", Direction du Service des Renseignements du Levant, 20-1-1928, n. 327/K2, BEY 569. Ayrıca bkz., Khoury'nin *Syria and French Mandate*, 12'deki 'Breakdown of Urban and Rural Population of Syria by Muhafaza (1943)' eserindeki 1-2. tablolar. Suriye'deki Kürt toplumu ile ilgili en son tahminler için bakınız M. Nazdar'ın "A People without a Country. The Kurds and Kurdistan, ed. G. Chailand (London: Zed Books, 1993, 2nd. Ed), 194))" adlı kitapta yer alan yazısı "The Kurds in Syria".

derinden sarstı ve Kemalistlerin Kürt nüfusa yönelik baskıcı politikalarının artmasında belirleyici oldu.⁴

Kadim zamanlardan beri Suriye'nin kuzeyinde yaşayan Kürtler arasında büyük oranda Türkiye ve Irak Kürdistanı'ndan gelmiş olan göçmen topluluklar da vardı. Kürt aşiretlerinin zorla göç ettirilmeleri ve Mekke'ye giden Hac yolunun korunması için Kürt askeri birliklerinin oluşturulması nedeniyle Suriye'de, özellikle de Şam'da yaşayan Kürtlerin sayısı Osmanlı döneminde hatırı sayılır ölçüde arttı.⁵ I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede devlet sisteminin oluşturulması ve Fransa ile Kemalist Türkiye arasında yapılan 1921 tarihli Londra Anlaşması'nın ardından Suriye-Türkiye sınırının belirlenmesi, özellikle kuzeydeki Kürt bölgelerini etkiledi. Bu yeni sınır anlaşması sonucunda, kuzeydoğuda bulunan Yukarı Cezire'nin ve Jarablus bölgesinin Kürt olan kesimlerinin, Türkiye Kürdistanı dağlarıyla ve Türkiye'ye dahil edilen Cezire b. 'Umar*, Mardin, Nusaybin ve Urfa'nın ana merkezleriyle bağlantısı kesildi. Bölgede mevsimsel göçlere alışkın çok sayıda Kürt aşireti, göçebelik özelliklerini ve yaşama biçimlerini değiştirmeye zorlandılar. Buna karşın, asıl olarak yoğun bir sosyo-ekonomik birim oluşturması nedeniyle Cebel Ekrad (Türkçe'de Kürt Dağı) olarak bilinen kuzeybatıdaki Kürt bölgesi, bütünüyle Suriye'ye dahil edildi. Bu bölge, kendi çevresine göre coğrafi bakımdan farklı ve yüzyıllardır çoğunluğu yerleşik tarımla uğraşan Kürt aşiretlerinin yaşadıkları bir yerdi.⁶

Fransız mandası döneminde, kuzey Suriye'deki Kürt nüfusu etkileyen önemli sosyo-ekonomik değişimler, Suriye-Türkiye sınırının (1929'da uluslararası anlaşma ile düzenlendi) oluşturulmasıyla başlatılan ve Fransa'nın Cezire'yi tarımsal sömürge haline getirme planlarıyla büyük ölçüde teşvik edilen geniş kapsamlı bir yerleşik hayata geçiş süreci sonunda gerçekleşti. Bu sömürgeleştirme süreci, kuzey Suriye'nin 1920-1930 yılları arasında askeri olarak işgal edilmesiyle birlikte gerçekleştirildi. Bu, göçebeliliğin yaygın olması ve I. Dünya Savaşı'ndaki askeri operasyonların neden olduğu tahribat nedeniyle zarar görmüş bölgede, geniş çaplı bir yeniden yerleştirme yapılmasını gerektiriyordu. Ayrıca, Cezire'nin tarımsal yönden gelişmesi için, 1919'dan sonra Türk yönetimi altına giren bölgedeki geleneksel pazar yerlerinin kaybedilmiş

⁴ Şeyh Said Ayaklanması için bakınız: R. Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925*, (Austin: University of Texas press, 1989); M. Van Bruinessen, "Popular Islam, Kurdish Nationalism and Rural Revolt: The Rebellion of Sheikh Said in Turkey (1925)" in *Religion and Rural revolt*, eds. J.M. Back/G. Benecke (Manchester: 1990)

⁵ Randot, "Les Kurdes de Syrie", 90-97; Nazdar, "The Kurds in Syria", 196-198; "Les Kurdes de Syrie. Etude de un informateur", n.d., n.n., BEY 569.

* Ceziretül bin Omer, bugünkü Cizre (ç.n)

⁶ 1940'a gelindiğinde Yukarı Cezire'de yaklaşık 80.000, Jarablus bölgesinde 60.000, Cebel Ekrad'da 60.000, Şam'da 20.000, Suriye ve Lübnan'ın başlıca şehirlerinde (Beyrut, Homs, Hama ve Halep) 10.000 Kürt yaşıyordu. "Les Kurdes du Levant Français" (1940 c.a.), p. 12, BEY 1364

olmasını telafi edecek yeni ticari merkezlerin oluşturulması da gerekiyordu. Bu nedenle Fransız askeri yetkililer 1920'lerde, bölgenin idari ve ekonomik merkezleri haline gelen Haseka ve Kamışlı kasabalarını kurdular.⁷ Kuzeydoğudaki Kürt göçebe nüfusun yerleşik hayata geçiş süreci 1932'ye kadar büyük bir ilerleme kaydetti, sadece iki aşiret Türkiye ve Irak'a yaptıkları mevsimsel göçlere devam etti: tarımsal yerleşim alanlarının kıyılarında yaşayan Milli ve Miran konfederasyonları.⁸

Buradaki kentli ve köylü Kürtler arasında kültürel bakımdan açık bir fark vardı. Şehirlerde yaşayan Kürtlerin çoğu, özellikle de Osmanlı askeri ve idari oluşumunun bir parçası olarak, yüzyıllardır Arap kent kültürü ve toplumuna entegre olmuş topluluklara mensuptular. Suriye'nin en büyük ve en önemli Kürt kent yerleşim alanı olan Şam'da, Kürt nüfusun % 40'ı tamamen Araplaşmıştı.⁹ Ünlü düşünür ve Arap milliyetçisi Muhammed Kurd Ali ve 1936'da Suriye Komünist Partisi'ni kuran Halid Bekdaş gibi önemli şahsiyetler, bu Kürtlerdendi.¹⁰ Dolayısıyla, Cezire veya Cebel Ekrad'da yaşayan Kürt aşiretlerinin, özellikle sosyo-ekonomik ve siyasi farklılıkların çok belirgin olması nedeniyle, kendilerini Suriye'deki Kürt kentli kültürü ile özdeşleştirmeleri zordu. Kuzeyin kırsal kesiminde hızlanmakta olan yerleşik hayata geçiş süreci,

⁷ Suriye'nin kuzeydoğusundaki gelişmeler için bkz. L. Dilleman, "Les Français en haute-Djézirah 1919-1939", *Revue Française d'Histoire d'Outre-Mer*, 66 (1979): 33-58; L. Dilleman, "Les Français en haute-Djézirah. Une réussite ignorée en marge de l'échec Syrien", n.d., 70 pp., CHEAM n. 50538. C. Velud, *Une expérience d'administration régionale en Syrie durant le mandat Français. Conquête, colonisation et mise en valeur de la Gazira, 1920-1936*, Doctorate (Université Lumière Lyon 2: 1991). 1930 yılında kuzeydoğu Suriye'nin işgali tamamlandığında Fransızlar, başkenti Haseka olmak üzere Cezire sancağı oluşturdular. Decree n. 2392 19 Sept. 1930, **British Air Ministry Files-** İngiliz Hava Bakanlığı Dosyaları (buradan itibaren AIR), AIR 23/94.

⁸ Yukarı Cezire'de yerleşik hayata geçiş süreci ve bunun sosyo-ekonomik sonuçları için bkz: R. Montagne, "Quelques aspect du peuplement du haute-Djézirah", *Bulletin d'Etudes Orientales* 2 (1932): 53-56 ve C. Velud, "Régime des terres et structures agraires en Jézirah syrienne durant la première moitié du vingtième siècle" in *Terroirs et Sociétés au Maghreb et au Moyen Orient*, Séminaire IRMAC 1983-1984 ve table ronde franco-américaine CNRS/NSF, Lyon Juin 1984 (Lyon: Maison d'Orient, 1987), 161-194.

⁹ Osmanlı döneminde Kürtlerin Şam'ın askeri ve idari örgütlenmesindeki rolü için bkz: Z. Ghazzal, *L'Economie Politique de Damas durant le XIXe siècle. Structures traditionnelles et capitalisme*, (Damascus: 1993), 22; 50-51; 162 ve L. Schatkowski Schilicher, *Families in Politics. Damascene factions and estates of the 18th and 19th centuries*, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1985), 147-152; 160-165; 167-168. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Şam Kürtleri için bakınız N. Fuccaro, "Fransız Mandası Döneminde Şam Kürtleri", Kürtler ve Şehir adlı Uluslararası Konferansa sunulan tebliğ, Sevr 19/20/21 Eylül 1996.

¹⁰ Komünist Parti 1930'ların sonlarında, özellikle Şam'da, Araplaşmış birçok Kürdün ilgisini çekti. Özellikle hükümet çevrelerinin, şehrin Kürt nüfusu üzerindeki komünist etkiden korktuğu 1946 yılına kadar, partiye üyelik hatırı sayılır bir şekilde artmıştı. Khoury, *Syria and French Mandate*, 309; Abd Allah Hanna, *al-Haraka al-'Ummaliya fi Suriya wa Lubnan*, (Damascus: 1973); Extracts from 1946 Intelligence Reports, Foreign Office Correspondence (buradan itibaren FO), FO 371/52874 E 3453. Bekdaş'ın hayatı ve siyasi eğilimleri için bkz: H. Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, (Princeton University Press, 1978), 581-586.

birçok Kürt aşiret mensubu ile toprakları arasında sürekli bir ilişkinin doğmasını beraberinde getirdi ve böylece Kürt yerleşim alanlarında, bir anlamda sosyo-ekonomik birliği empoze edici bir etki yarattı. Ayrıca, hemen hemen tamamı Kürtlerden oluşan Cebel Ekrad dışında, Kürtlerin yanı sıra çok sayıda Bedevi Arap, Gürcü, Türkmen, Hıristiyan ve Yahudi'den oluşan yerel nüfusun karma etnik ve dinsel kompozisyonu, özellikle ortak kültürel pratiklerin gelişmesi bakımından topluluk sınırlarının aşılabilir olmasına büyük bir katkı sağladı.

Kürtler arasında dinsel aidiyet büyük bir çeşitlilik arz ettiğinden Suriye'deki Kürt kültürel değerlerinin değişmez göstergesi sadece Kürt dilidir. Özellikle kentlerde yaşayan Sünni-Müslüman çoğunluğun yanı sıra, Cezire'de önemli oranda Hıristiyan, Yahudi ve Yezidi nüfusu vardı.¹¹ 1950'lerin başlarındaki Suriye kaynakları, 1940'ların başında Suriye nüfusunun % 8,5'inin, çoğunluğu Kurmanci lehçesi olmak üzere Kürtçe konuştuğunu göstermektedir. Bu oran, daha önceki dönemlerde Fransız istatistiklerinde belirtilen etnik Kürt oranından (%7,5-8) biraz daha fazladır. Bu sapma, kaynakların farklı olmasıyla açıklanabilirse de, nüfus sayımlarını yapan Fransızların, etnik kökeni Kürt olan ve Kürtçe konuşan çok sayıda Hıristiyan ve Yahudi'nin Kürt etnik aidiyetin bilmiyor olması da rakamlardaki bu farklılığı açıklayıcı olabilir.¹²

Suriye Kürtlerinin Fransız manda yönetimine ilişkin siyasi tutumu, kuzeyin kırsal alanlarında güçlü olan aşiretsel ve dinsel bağlılığa yansdı. 1920'lerin başlarında, Fransızlar bölgeyi işgal ettiklerinde, Türkiye'den gelen Kemalist ve pan-İslamcı propaganda aşiretler arasında karışıklıklara neden oldu. Şam'daki yerel Kürt toplulukları, Fransız yönetimini genel olarak memnuniyetle karşıladılar. 1918-20 arasında Suriye'de kısa süreli bir Arap yönetimi oluşturan Kral Faysal ve destekçileri, önceki Osmanlı yönetimiyle yakın ilişkileri ve bunun sonucu olarak savaş boyunca Osmanlı taraftarı duruşları nedeniyle Kürtlere büyük bir şüphe ile bakmışlardı. Doğal olarak, Şam Kürtleri bu rejim değişikliğinden hoşnut oldular.¹³

HOYBUN VE ERMENİLER, 1927-1932

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye'de örgütlü Kürt ulusal propagandasının ortaya çıkışı, merkez komitesi Beyrut'ta olmak üzere Şam, Halep,

¹¹ Oriente Moderno, 18 (1938), 121.

¹² Khoury, Syria and French Mandate, 15; "Les Kurdes du Levant Français", 12, BEY 1364. Hıristiyanlar, Heverkan aşiret konfederasyonunda olduğu gibi, ya Kürt aşiretleriyle bütünleşmiş bir hayat sürdürdüler ya da yüz yıllarca Kürt toplumuyla yakın ilişkiler içinde oldular.

¹³ 'Les Kurdes de Syrie. Etude de un informateur', n.d., n.n., p.10, Bey 569.

Haseka'nın yanı sıra Türkiye, Irak, Paris, Londra ve Detroit'te¹⁴ şubeleri bulunan Kürt milliyetçi örgütü Hoybun'un 1927 yılında kurulmasıyla aynı dönemde oldu. Hoybun, entelektüeller, eski Osmanlı memurları ve aşiret şefleri olmak üzere, farklı geçmişlere sahip Kürt milliyetçilerini bir araya getirdi. Liderlik kadrosunda, Kürt-Kemalist ilişkilerinin Palu'lu Şeyh Said önderliğindeki büyük Kürt isyanının ardından bozulması nedeniyle 1925'ten sonra Türkiye'den gelip Suriye'ye yerleşen çok sayıda Kürt milliyetçisi vardı. Bu kişiler arasında, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı yönetimine başkaldıran Botan Kürt prensliğinin son emiri Bedir Han Bey'in torunları olan üç kardeş; Celadet, Kamuran ve Süreyya Bedir Han vardı. Milliyetçi mitolojide halen Kürt milliyetçiliğinin babası sayılan Bedir Han Bey'in torunları, 1908'de İstanbul'da kurulan ilk milliyetçi örgüt olan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin¹⁵ destekleyicilerinden biri olan babaları Emin* Ali Bedir Han'ın etkisi altında kalarak Kürt ulusal hareketinin gelişim sürecine katıldıkları Osmanlı Türkiye'sinde eğitim görmüşlerdi. Hoybun'un diğer kurucuları arasında, daha sonra Hoybun'un daimi komite üyesi¹⁶ olan ve 1920'de Emin Ali Bedirhan'ın İstanbul'da kurmuş olduğu Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'nin eski genel sekreteri Memduh Selim Bey gibi, Türkiye'de Bedirhanların çevresince yürütülen faaliyetlere katılmış çok sayıda milliyetçi vardı. Hoybun taraftarları, Hoybun'un daha önce Türkiye'de faaliyet gösteren bütün Kürt milliyetçi örgütlerini bir araya getiren bir örgüt olduğunu iddia etmiş olsalar da bu örgütün, mensupları 1919'dan beri bağımsız bir Kürdistan fikrini desteklemiş olan Bedir Han ailesinin siyasi faaliyetlerinin devamını temsil ettiği açıktır.¹⁷

¹⁴ Hoybun, Türkiye'de Mardin, Diyarbakır, Şirvan ve Siirt'te faaliyet gösterdi. Hoybun, başta Kerkük, Süleymaniye, Zaho ve Rewanduz olmak üzere Kürt bölgelerinde çok aktif olmasına rağmen, Irak'taki ana merkezi Bağdat idi. "Activité Kurde", report from Sûreté Générale Kamechlie to Sûreté Générale Aleppo, 17-9-1931, n. 777/S.G.K, pp.3-4, BEY 571; secret correspondence from Special Service Officers Mosul to Air Staff Intelligence Hinaidi, 29-10-1930, ref.: I/M/33, AIR 23/418; memo from Special Service Officer Suleymani to Air Staff Intelligence Baghdad, 10-9-1928, ref.: I/36, AIR 23/414; secret memo from Special Service Officer Suleymani to Air Staff Intelligence Baghdad, 1-5-1929, ref.: I/36, AIR 23/415.

¹⁵ Mehmet Tayfun "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" Kürtler ve Kent adlı uluslararası konferansa sunulan tebliğ, Sevr 19/20/21 Eylül 1996; C. Kutschera, Le Mouvement National Kurde, (Paris: Flammarion, 1979), 13-16: 20-22; C. J. Edmonds, "Kurdish Nationalism", Journal of Contemporary History, 6/1 (1971), 89; "Jeladet Bey (Bedr Khan)", note inl. in AIR 23/413.

* İngilizce metinde "Emir Ali Bedir Han" olarak geçiyor, ancak metinde verilen bilgiler doğrultusunda sözkonusu kişinin Emin Ali Bedir Han olduğu anlaşılıyor (ç.n.).

¹⁶ "Activité Kurde", report from Sûreté Générale Kamechlie to Sûreté Générale Aleppo, 17-9-1931, n. 777/S.G.K, pp.3-4, Bey 571; "Note sur la question Kurde", 1-9-1929, chp. 7, BEY 569; Kürt-Ermeni Milliyetçilerinin listesi, Iraklı olmayanlar dahil, FO 371/13759. Kutschera, le Mouvement, 32.

¹⁷ Hoybun'un merkez komitesine göre bu, partiye katılan dört milliyetçi örgütten üçünün yapısından açıkça anlaşılmaktadır: Kürdistan Teali, Teşkilatı İctimaiye ve 1918 yılında Süreyya Bedirhan tarafından Kahire'de kurulan Kürdistan Bağımsızlık Komitesi. Bu gruplardan dördüncüsü olan Kürt Millet Fırkası hakkında ne yazık ki bilgi yoktur. "Activité Kurde" report from Sûreté Générale Kamechlie to Sûreté Générale Aleppo, 17-9-1931, n.777/S.G.K., BEY 571; B. Chirguh (Sureya Bedr Khan), La Question Kurde ses origines et ses causes, Publication de la Ligue Natonale Kurde Hoybun n.6, (Cairo: 1930), 35.

Hoybun'un kurulması, Kürt milliyetçiliğinin gelişiminde yeni bir aşamaya gelindiğine işaret ediyordu. Hoybun öncelikle, Türkiye Kürdistanı'nın Ağrı Dağı'nda oluşturulmuş ve çeşitli Kürt bölgelerinden gelen aşiret mensuplarına gerilla savaş birlikleri olarak eğitim veren askeri bir örgütlenmenin, Kürt Birlikleri Genel Kumandanlığı'nın siyasi ve propaganda bürosu olarak tasarlandı. Kumandanlığın temel hedefi, Osmanlı ordusunda eskiden komutanlık yapmış olan General İhsan Nuri Paşa liderliğinde Türk hükümetine karşı genel bir isyan çıkarmaktı. Bu nedenle 1927-32 yılları arasında Hoybun'un Suriye, Türkiye ve Irak'daki tüm faaliyetleri, Kürt aşiretlerini Ağrı İsyanı için harekete geçirme çabası kapsamında değerlendirilmelidir. 1927'de, Hoybun'un kurulmasından kısa bir süre sonra İhsan Nuri Paşa, Türk hükümetine karşı askeri operasyonlar düzenlemeye başladı ve bu, 1928'de Ağrı Kürt Cumhuriyeti'nin kurulması ile sonuçlandı. Ancak, Türk Ordusu 1930'da isyanı bastırdı ve isyanın askeri lideri İhsan Nuri Paşa İran'a sığınmak zorunda kaldı.¹⁸

Ağrı isyanı başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da Hoybun, Kürt aşiretlerinin milliyetçi potansiyelini en üst düzeye çıkarmak için geniş çaplı bir propaganda faaliyeti yürüten ve aşiretler-üstü bir askeri örgütlenme oluşturmaya çalışan ilk Kürt milliyetçi örgütü idi. 1927'den önce, Kürt milliyetçileri daha yerel birlikler oluşturma eğilimindeydiler ve Kürt aşiret isyanları örgütlenme çabaları oldukça marjinal faaliyetlerdi. Hoybun'un desteklediği bu yeni "gerilla" ideolojisinin belirli bir ölçüde Kürtlere modern milliyetçi örgütlenmenin dilini tanıtan Latin Amerika bağımsızlık hareketlerinden ilham almış olması muhtemeldir.¹⁹

Ermeni milliyetçiliği, Hoybun'un faaliyetleri ve daha sonra Suriye'de Kürt milliyetçiliğinin genel gelişimi üzerinde özellikle etkili olmuştur. Ermeni milliyetçi örgütlerinin Türkiye'de yıllarca sürdürdükleri yeraltı faaliyetlerinden sonra Suriye topraklarında ortaya çıkmaya başlamalarıyla Suriye, 1920'lerin ortalarında Ermeni milliyetçi propagandasının yatağı haline geldi. Dahası, 1921-25 arasında Kemalistlerin artan baskıları sonucunda yaklaşık 55.000 Ermeni Türkiye'den Suriye'ye gitti. Halep'deki Ermeni milliyetçi partilerinden biri olan Taşnak, Hoybun'un 1927'de kurulmasından itibaren bu partinin siyasi yapısının inşasına büyük katkı sağladı ve Ağrı'daki Kürtlere gerekli mali, siyasi ve lojistik yardımda bulunarak bu Kürt örgütünün Suriye'deki faaliyetlerini destekledi.²⁰

18 Chirguh, La question Kurde, 34-35; General İhsan Nuri Pasha, La revolte de l'agri Dagh 'Ararat', (Geneva: Editions Kurdes Genève, 1986).

19 ABD'de yaşayan çok sayıda Kürt topluluğuna yönelik Hoybun propagandasında örgütün askeri ceymliliği "herkesin kendi geleceğini belirleme hakkı" şeklinde tanımlanan bir "bağımsızlık savaşı" olarak adlandırılmıştır, 'Abd al Sattar Tahir Sharif, al-Jam'iyat wa al-Munazzamat al-Kurdiyya fi nisf qarn, (1908-1958), (Baghdad: 1979), 72.

20 Terrier, "L'Armenie set les Armeniens", February 1931, 77 pp., p.24-26, 60, 71-73, CHEAM n.61; "Notes of the Kurdish and Armenian question", by M. Proch chef de la Sûretê at Aleppo" n.d., n.n., AIR 23/414; "Activité Kurde", report from Sûretê Générale Kamechlie to Sûretê Générale Aleppo, 17-9-1931, n. 777/S.G.K, p.5-8, BEY 571. Suriye'deki Taşnak Partisi'nin liderlerinden biri ve daha önce Osmanlı parlamentosunun üyesi olan Hıraç Papazyan Hoybun'un Halep şubesinin daimi üyesi oldu ve 1928'den itibaren örgütün Celadet Bedirhan'dan sonraki en etkin ikinci üyesi konumundaydı.

Suriye'de siyasal düzlemdeki bu Kürt-Ermeni ittifakı, 1919 Versay Barış Konferansı'nda Kürt ve Ermeni milliyetçileri arasında kurulan ilişkilerin gelişmesi anlamına geliyordu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, iki toplum yoğun bir şekilde, kendi bağımsız devletlerini kurma temelinde işbirliğine gitmek için ortak zeminler bulma çabası içine girmişlerdi. Bununla birlikte bu ittifak, iki toplumun toprak taleplerinde aynı bölgelerin olması ve 1919-22 arasında Kemalistlerin Kürt aşiretleri arasında sürdürdükleri ve Kurtuluş Savaşı'nda birçok Kürdün desteğini almakta başarılı olan geniş çaplı pan-İslamcı propaganda nedeniyle her iki tarafta da yoğun bir tepkiyle karşılanmıştı. Dahası, Kürtlerin 1894-95 ve 1914 Ermeni katliamlarına katılmış olmaları hâlâ iki toplum arasında nefret duygularının oluşmasına neden oluyordu.²¹ Suriye'deki Taşnak Partisi'nin kalesi olan Halep, kısa sürede Hoybun ve Taşnak'ın ortak faaliyetlerinin ve sonuç olarak Kürtlerin çoğunluğunun yaşadığı Kuzey Suriye'nin kırsal bölgelerinde Kürt milliyetçi propagandasının yayılmasının ana merkezi haline geldi.²²

AŞİRET MİLLİYETÇİLİĞİ

Kent kökenli ve güçlü ideolojik bileşenlere sahip bir hareket olmakla birlikte Hoybun liderliği Kürdistan'ın aşiret toplumunda "milliyetçi" eğitimin önemine şiddetle inandığından, temel odak noktası, aşiretler arasında ulusal bilincin geliştirilmesiydi. Aşağıda belirtilen hususların da ortaya koyduğu gibi, bu örgüt Ağrı hareketine askeri destek sağlamada, özellikle de aşiret unsurlarını harekete geçirmede başarısız oldu. Birincisi, sıkı sınır kontrolleri, hem Suriye hem de Irak'tan aşiret mensubu büyük grupların askeri operasyonların olduğu bölgeye ulaşmalarını engelledi. Hoybun'un güçlü anti-Kemalist tonlar taşıyan propagandası Fransız ve İngiliz manda yönetimlerini alarma geçirdi. 1928'de Fransız Yüksek Komiserliği tarafından desteklenen İngiliz manda yönetimi, özellikle de Celadet Bedir Han'ın Haziran başlarında Bağdat'ı ziyaretinden sonra, Kürt-Ermeni hareketinin faaliyetlerine karışmış olmalarından şüphelen

²¹ Ermenilerin Hoybun'a katılımı, Hamit Bozarslan'ın belirttiği gibi, bir ölçüde iki toplum arasında gecikmiş bir uzlaşma anlamına geliyordu. Ancak, en azından Suriye'deki faaliyetleri bakımından Hoybun'un ne ölçüde bir Kürt-Ermeni örgütü olduğu net değildir. Her ne kadar Hoybun'un Suriye'de gelişmesinde Ermeniler önemli bir rol oynamışlarsa da, genel kanı, yerel Kürt aşiretleri arasındaki propaganda faaliyetlerinin örgütün adıyla yürütülmediğidir. Taşnak'ın Hoybun'un faaliyetlerine katılımı, Ermeni milliyetçilerinin gelecekte Ağrı Dağı bölgesinde oluşturulacak, Sovyet Ermenistanı ile sınır komşusu bir Kürt devletinde etkin bir pozisyon elde etme umudu biçiminde açıklanabilir. Oysa 1923 yılında Taşnak anti-Bolşevik etkinlikleri nedeniyle Sovyet Ermenistanında yasaklanmıştı. H. Bozarslan, "Remarques sur l'histoire des relations kurdo-arméniennes" *The Journal of Kurdish Studies* 1(1995): 65-69; C.J. Walken, *Armenia. The Survival of a Nation* (London: Routledge, 1980), 341; 351-353.

²² Taşnak Partisi, 1931 yılında yaklaşık 40.000 mülteci ile Suriye'deki en büyük Ermeni grubunu oluşturan Halep Ermeni toplumundan büyük bir taraftar kitlesine sahipti. Terrier, "L'Armenia set les Armeniens", February 1931, 77pp., p.37, CHEAM n.61.

nilen Suriye vatandaşlarının Irak'a geçişinde sağlanan bütün imtiyazlı vizeleri durdurmaya karar verdi.²³ İkincisi, aşirete sadakatin aksine ulusal sadakati geliştiren fikirleri -hele de bu fikirler Ermenileri de kapsayan bir ulusal proje olarak sunuluyorsa- aşiretlerin anlaması ve kabul etmesi zordu. Üçüncüsü, Hoybun propagandası, merkezi bir askeri örgütlenmenin kontrolü altında bir Kürt silahlı mücadelesinin geliştirilmesine vurgu yapıyordu. Doğal olarak birçok aşiret lideri, hem kendi aşiretleri içinde hem de aşiretler arası ilişkilerinde otoritelerine meşruiyet kazandıran askeri konulardaki merkezi rollerinden vazgeçmek istemiyorlardı.

Buna rağmen Hoybun'un, ana merkezleri olan Şam, Halep ve Haseka'dan kırsal bölgelere ulaşması görece daha kolay olduğundan örgütün propagandası 1927-30 yıllarında birçok Suriyeli aşiret arasında yaygınlık kazandı. Güçlü anti-Türk ve anti-Kemalist niteliği dikkate alındığında bu propaganda, özellikle Türkiye'den gelen Kürt göçmen nüfusa cazip geliyordu. Fransızlar, birçok bölgede, özellikle de daimi bir yönetim kurulabilmesi için güçlü bir yerel desteğe ihtiyaç duydukları Cezire'de Kürt milliyetçilerinin faaliyetlerine çoğu zaman göz yumdular. Hoybun Irak'ta daha az başarılıydı çünkü hem aşiret hem de kent çevrelerinde Kürt nüfusun önemli bir bölümü, Irak'ta Kürt haklarının tanınması için Büyük Britanya'yı en iyi seçenek olarak görme eğilimindeydiler.²⁴ Hoybun'un savunduğu milliyetçi fikirler, büyük ölçüde Batı liberal düşüncesinden yoğun olarak etkilenen entelektüel çevrelerden geliyordu. Kürt entelijensiyasının emellerini ifade eden bu fikirler, kendi aşiretleri, köyleri ve aşirete ilişkin konularla sınırlı bir ufka sahip aşiret mensupları tarafından kolayca anlaşılıyordu. Dolayısıyla, aşiret mensupları ve aşiret liderlerinin isteklerine daha duyarlı bir yaklaşım için Hoybun'un milliyetçi mesajlarının daha yerel düzeydeki konulara uygun hale getirilmesi gerekiyordu. Sonuç olarak, Suriye'de yaşayan etkili aşiret şeflerinin desteği, Hoybun'un kırsal bölgelerde, özellikle de Cezire'de yürüttüğü propagandanın ana unsuru haline geldi. 1927'den itibaren örgütün aşiret propagandası, Heverkan Aşiret konfederasyonundan Haco Ağa ile Mustafa ve Bozan İbn Şahin Beg Berazi tarafından koordine edildi: yaşamı ve faaliyetleri aşağıdaki bölümde ele alınacak olan Haco Ağa, Hoybun'un Haseka şubesi üyesi idi; Mustafa ve Bozan İbn Şahin Beg Berazi ise kuzey Suriye'deki Berazi aşiretinin şefleriydiler ve aşireti Halep'ten yönetiyorlardı. Mustafa İbn Şahin Beg Berazi aynı zamanda Suriye

²³ Telegram from British High Commissioner to Consul General Aleppo 23-6-1928, n.104/B, AIR 23/413; secret memo Secretariat British High Commissioner to Iraqi Minister of Foreign Affairs Baghdad, 15-7-1928, n.S.O.1587, AIR 23/413; FO 371/13032, E 3584 ve E 3707.

²⁴ Hoybun'un Irak'taki faaliyetlerine ilişkin bilgiler AIR dosyalarında, AIR 23/414;415;418; 419 "Kurdish National Movement-Kürt Ulusal Hareketi" ve Bağdat Hava Üssü'nden İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderilen gizli iletilerde (15-6-1928, ref.: N.I/407, FO 371/13032 E4074) mevcuttur.

Parlamentosu'nda Jarablus bölgesi milletvekili idi.²⁵ Bu şefler, ya aşiretleri ziyaret ederek ya da aşiret liderleriyle iletişim kurarak propaganda faaliyetlerini şahsi olarak yürütüyorlardı. Örneğin Haco Ağa, Türkiye'deki Nusaybin, Mardin ve Midyat civarında yaşayan aşiretler ile Irak Cezaresinin Kürt aşiretleri arasında özellikle faal ve Bağdat'taki birçok Kürt milliyetçisi ile sık sık görüşüyordu.²⁶

Hoybun'un aşiretler arasında dağıttığı milliyetçi eserler, 19. yüzyıl Avrupa yurtseverliğinden etkilendiği açık olan ulus ve ulusal toplum fikirlerini işliyordu. Bu fikirler, güçlü romantik imgeler aracılığıyla modern milliyetçiliğin duygusal ifadelerini yayıyordu. Propagandaların çoğunda Kürt halkı, kadim zamanlardan beri var olan tek bir ulusal bütünlük olarak tanımlanıyordu. Böylece Kürt ulusu, Kürt yurtseverlerinin ortak çabalarıyla yeniden canlandırılması gereken tarihsel bir varlık olarak algılanıyordu. Kürt aşiretçiliğinin eleştirilmesi, ulusal özelliklerin bir parçası haline geldi. Ezelden beri var olan sadakat noktaları, özellikle dinsel ve aşiresel değerlere bağlılık genellikle reddedildi. Aşiret bölünmeleri çoğunlukla "Türklerden sonraki ikinci en kötü şey" olarak değerlendirildi ve aşiret bağları sadece kişisel çıkarların bir ifadesi olarak görüldü.²⁷ Bununla birlikte Hoybun propagandasının bir kısmı, ulusal sembollerin ve fikirlerin aşiret çevrelerine yönelik ilginç bir uyarlamasını ortaya koymaktadır. Suriye'deki aşiretler arasında yaygın olarak dağıtılan Hoybun'a bağlılık yemininde şöyle denmektedir:

*"Kendi hayatıma ve şerefime veya aileme veya ulusal yükümlülüklerim nedeniyle sorumlu olduğum kişilere yönelik bir saldırı olmadıkça, bu belgeyi imzalamamdan itibaren iki yıllık bir süre içerisinde herhangi bir Kürde karşı silah kullanmayacağıma şerefim ve dinim üzerine yemin ederim. Bütün kan davalarını ve diğer anlaşmazlıkları bu iki yılın bitiminin sonuna kadar erteliyorum ve iki Kürt arasında şahsi konularda kan akmasını önlemek için elimden geleni yapacağım. Bu taahhüde aykırı hareket eden her Kürt, ulusuna ihanet etmiş sayılır ve her hainin katli vaciptir."*²⁸

Şeref ve din gibi aşiret değerlerinin milliyetçi söylemin bir parçası haline geldiği ve akıbalık (aile) bağlarının ulusal yükümlülüklerle eşdeğer sayıldığı açıkça görülmektedir. Daha da ötesi, aşiret mensuplarınınca daha kabul edilebilir olması için, kan davaları gibi aşiret uygulamalarından vazgeçilmesi iki yıllık bir süre ile sınırlandırılmıştır.

²⁵ "List of Armenians, Kurds and Türks involved in anti-Turkish activities in Iraq" C/3551, 30-8-1928, FO 371/13032 E4591'e Ek. Memo from Chef de Poste de Djerablus to Chef de la S" C/3551, 30-8-1928, FO 371/13032 E4591'e Ek. Memo from Chef de Poste de Djerablus to Chef de la Sûreté Générale of Aleppo Vilayat, 25-8-1931, n.n., pp.1-2, BEY 571.

²⁶ Enclosure n.1 to note de la Sûreté d'Alep, 26-8-1931, n.n., BEY 571. Haco Ağa'nın Suriye ve Irak'taki faaliyetlerini ilişkin bilgiler, AIR dosyalarında mevcuttur: AIR 23/411 'Formation of an Independent Kurdish State', AIR 23/411;412;413;414;415;416 'Kurdish National Movement' ile AIR 23/589 'Abstract of Police Intelligence, 1933'.

²⁷ Heverkan'lı Haco Ağa'dan Cebel Sincar Kürt şeflerine mektup, n.d.Musul Özel Servis Elemanından Bağdat Hava Personel İstihbaratı'na gönderilen gizli iletide mevcuttur, 27-3-1927, n.9/b/016, AIR 23/146; Haco Ağa'dan Tevfik Efendi'ye Mektup, 24-11-1927 Musul özel servis elemanından Bağdat Hava Personel İstihbaratına iletii, 6-12-1927, n. 1/M./608, AIR 23/288; Musul Özel Servis Elemanından Bağdat Hava Personel İstihbaratına gizli iletii, 7-7-1927, n.9/b/333, AIR 23/411.

²⁸ "Form of Oath. Khoybun Society-Yemin Formu. Hoybun Cemiyeti", Musul özel Servis Elemanından Bağdat Hava Personel İstihbaratı'na gizli iletide mevcuttur, 26-2-1930, ref: 1/M/42/B, AIR 26/416.

Hoybun'un Ermeni Taşnak Partisi ile ittifakının bir yansıması olarak, 1927'nin sonlarından itibaren Suriye ve Irak'taki Kürt aşiretleri arasında Ermeni propagandası yapılmaya başlandı. Suriye Ceziresinde bir Ermeni ajanı ile bir Kürt aşiret mensubu arasında geçen aşağıdaki konuşma, aşiretler arasında Kürt-Ermeni ittifakını sağlamak için Ermeni hareketinin benimsediği çizginin bir göstergesi olarak 1930 yılında İngiliz Hava Kuvvetleri İstihbarat Temsilciliğine bildirilmiştir.

E (Ermeni ajan): Sizinle Ermeniler arasında ne fark var?

K (Kürt aşiret mensubu): Din

E: Ya milliyet?

K: Yok. Kürtler, Ermeniler ve Yezidiler, aynı kökenden gelmektedirler, bu köken Ermeniliktir.²⁹

Ermenilerin Kürt aşiretleri arasında Kürtleri ve Ermenileri aynı etnik kökenden geldikleri temelinde birbirine bağlayan bir milliyet "miti" oluşturmaya çalıştıkları açıktır. Hoybun merkez komitesi Kürt-Ermeni ittifakını benzer temellerde haklı göstermeye çabalamış olmakla birlikte, muhtemelen birçok Kürt aşiret mensubu ve aşiret liderinin iki toplum arasındaki sorunlu ilişkileri henüz unutmamış olması nedeniyle, Hoybun'un örgüt olarak bu yönde bir aşiret propagandası olmamıştır.³⁰

Hoybun ve Ermeni milliyetçilerinin faaliyetleri, Suriye ve başka yerlerde somut sonuçlar almak bakımından çok kısa sürdü. Bununla birlikte Hoybun, birçok Suriyeli Kürdün milliyetçi fikirlerle yakın ilişki içine girdiği ideolojik ve siyasal bir çerçeve sağlamış oldu. Bu örgüt, Suriye'deki Kürt toplumunun farklı tabakaları içinden kendine taraftar bulmakta da büyük ölçüde başarı sağladı.

KÜRT KÜLTÜREL UYANIŞI

1932'ye kadar Suriye'de yaşayan Kürt milliyetçilerinin çabalarının büyük oranda tek bir yerde toplanmasını sağlamış olan Ağrı Dağı Kürt silahlı mücadelesinin başarısız olması, silahlı mücadele seçeneğini terk etmeleri konusunda Kürtlerin çoğunu ikna edici oldu. Sonuç olarak, Kürt kimliği Suriye'de Celadet Bedir Han ve kardeşi Kamuran tarafından geliştirilen Kürt kültürel uyanışı ile

²⁹ Aris Ohannes Mour'da Irak Polis teşkilatı Ceza Soruşturma Departmanından Irak İçişleri Bakanlığı İngiliz Müsteşarlığına gönderilen ileti ile birlikte bir mektup çevirisi bulundu, 30-5-1927, S.B./574, AIR 23/389. Ortak bir geçmişe ait mitler yaratılması, yerel milliyetçiliklerin ortaya çıkışı döneminde, Ortadoğu'nun birçok dinsel ve/veya etnik topluluğu arasında yaygındı. Örneğin manda yönetimi altındaki Irak'ta yaşayan yerel Hıristiyan topluluğu, Yezidi Kürtlerle etnik birlik iddialarını, hepsinin Asuri kökenden -Asuriler, İ.Ö. birinci binyılda Kuzey Irak'da yaşayan Asuri nüfus anlamında kullanılmaktadır- geldikleri üzerine temellendirdi, N. Fuccaro, *The Yazidis under Colonial Rule. Tribe, Sect and State in Modern Iraq, 1919-1932-Modern Irak'ta Aşiret, Mezhep ve Devlet, 1919-1932*, (yakında çıkacak).

³⁰ Chirguh, *La Question Kurde*, 34-35; Terrier, "L'Armenie set les Armeniens", February 1931, 77pp., p.72-74, CHEAM n.6f.

daha fazla tanımlanmaya başladı. Genel olarak söylemek gerekirse, bu uyanış, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Ermenistanı ve Irak'ta gelişmeye başlayan Kürt kültürel rönesansından etkilendi.³¹ Özellikle Halep'teki Ermeni milliyetçi partisi Taşnak'ın kültürel self determinasyon konusunda geliştirdiği fikirler Celadet Bedir Han ve Hoybun'la ilişkili milliyetçi çevreler üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. 1920'lerin ortalarından itibaren Taşnak, Ermeni ulusunun "kişiliğini" korumak için şehirdeki Ermeni toplumu arasında etkin bir kültürel politika geliştirmişti. Parti, çok sayıda Ermeni okulunun açılmasını, sanatsal ve edebi etkinliklerin organize edilmesini ve Ermeni dilinde kitapların kolayca bulunabileceği kütüphanelerin kurulmasını teşvik etti.³² Taşnakçılar, Ermenilerle uzun vadeli bir ittifak kurmak istiyorlarsa, Suriyeli Kürtlerin bir ulus olma özelliklerinin güçlü bir şekilde bilincinde olmaları konusunda gelişim göstermeleri gerektiğine gerçekten inanıyorlardı. Dolayısıyla, Kürtlerin, bir ulus olarak özgürlüğü için, kültürel uyanışın ve eğitimin gerekli olduğu fikrinin yayılması- na çok yardımcı oldular.³³

Kürtçe eğitim meselesi 1930'dan önce çok sayıda Kürt milliyetçisinin gündemindeydi. 1928'de Suriye parlamentosundaki beş Kürt milletvekili, büyük olasılıkla Hoybun'un etkisi altında, Kürt bölgelerinde Kürtçe'nin resmi dil olarak tanınmasını ve Kürt dilinde bir eğitim sistemi geliştirilmesini talep ettiler. Bu talep Fransız yetkililer tarafından ilkesel düzeyde reddedilmediyse de, öğretim materyalleri ve öğretmen çok az olduğundan Kürtçe'nin eğitim dili olması birçok ciddi engeli beraberinde getiriyordu.³⁴ 1932'de, Hoybun'un faaliyetleri sona erdikten hemen sonra, muhtemelen örgütün eski üyelerince, Suriye Ceziresinde bir Kürt hayır derneği kurulması yönünde girişimler oldu. Bu dernek, barınmadan okula kadar yerel Kürt toplumuna birçok alanda olanaklar sağlamayı amaçlıyordu. Dahası, Kürt gençlerinin yurtdışında eğitim almalarını teşvik etmeyi, Kürtçe eğitim materyali ve Kürtçe kitaplar yayınlamayı amaçlıyordu.³⁵ Derneğin kurulması gerçekleşemediyse de bu girişim aynı yıl yayına başlayan Hawar'la ilişkilendirilebilir. Hawar, 1932-35 yılları arasında Şam'da basılan ve Celadet Bedir Han'ın sahibi olduğu aylık bir edebiyat ve fikir

31 Irak'ta Kürt kültürel uyanışı, İngiliz manda yönetiminin sonlarına doğru, Irak'ın kuzeyinde bir Kürt yönetimi oluşturma girişimleri kapsamında ortaya çıktı. Hükümleri, birçok Kürt bölgesinde Kürtçe'nin yönetim, eğitim ve adalet dili olarak geliştirilmesini amaçlayan 1931 tarihli Yerel Dil Yasası'nın uygulanması, Irak milliyetçilerinin karşı çıkmaları ve sistemleştirilmiş bir dilin yokluğu nedeniyle, büyük bir muhalefete karşılaştı. A. Hassanpour, *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985, 1918-1985* (San Francisco: Mellen Research University Press, 1992, 102-118); P. Rondot, "Publication Kurde en caractères latins", *Bulletin d'Etudes Orientales* 2(1932): 300; P. Rondot, "Trois essais de latinisations de l'alphabet kurde: Iraq, Syrie, U.R.S.S.", *Bulletin d'Etudes Orientales* 5(1935):1-31.

32 Terrier, "L'Armenie set les Armeniens", February 1931, 77pp., p.59-60, CHEAM n.61.

33 Secret Intelligence Air Staff Intelligence Baghdad, 2-11-1928, ref. A.O.C.C.S.O., AIR 23/414.

34 Rondot, "Les Kurdes de Syrie", 105-108; "Les Kurdes du Levant Français" (1940 c.a), pp. 21-22, BEY 1364. 1930 Nisanında Hoybun'un tüm üyeleri tarafından imzalanan benzer bir dilekçe, Fransız Yüksek Komiserliğine sunuldu. Bu dilekçe metni BEY 571'de mevcuttur.

35 *Règlements de la Société de Bienfaisance pour l'aide des pauvres Kurdes a Djézireh, (1932).*

dergisiydi. Hawar, Kürt halk edebiyatında bir yeniden doğuşu desteklemeyi ve Kürtçe öğretim materyalleri üretmeyi amaçlıyordu. Bunun dışında, Kürt dilbilimi, grameri ve lehçelerinden sosyal ve kültürel meselelere kadar birçok konudaki tartışmalar için bir forum oldu. Hawar, Latin harflerine geçişi başlatmasıyla Kürt dilinin modernleştirilmesinin araçlarından biri olarak da tasarlanmıştı. Kurmanci lehçesinde olmasına rağmen dergide Fransızca makaleler de yer alıyordu.³⁶ Hawar'ın, Kürt dilinin standartlaştırılmasında ve özellikle Kürt lehçelerinin birleştirilmesinde kalıcı ve birçok açıdan halen aşılamamış bir etkisi olmuştur.

Hawar, bütün Kürt toplumunun kendini tanımlama araçları olarak Kürt kültürel mirasının, Kürtçe eğitimin ve Kürt dilinin önemine vurgu yapmasıyla açık bir milliyetçi eğilime sahipti. Kürdistan'ın tümünde etkili olmakla kalmadı; Suriye'deki Kürt toplumunun çeşitli katmanları arasında bir diyalog yolu da açtı: eğitilmiş sınıflar arasında (Kürt ileri gelenleri, entelektüeller ve meslek sahipleri) ve daha önemlisi kent ve aşiret elitleri arasında... Derginin destekleyicileri, ortak Kürt kültürel mirasının tanınmasının, ağalar ve entelijensiya arasındaki eski tartışmaların sona erdirilmesinde önemli olduğuna ve bunun Kürtleri ulusal bakımdan etkin olarak bir araya getireceğine inandılar. Sonuç olarak, Heverkanlı Haco Ağa ve oğlu Cemil, Mustafa Beg Şahin Berazi ve kardeşi Bozan, Cilan aşiretinden Abdurrahman Fevzi ve diğer birçok kişi gibi daha önce Hoybun'la ilişkisi olan bir grup etkili aşiret lideri, Celadet Bedir Han'ın yürüttüğü kültürel faaliyetlere katılmaya başladılar.³⁷ Haco Ağa, 1933'de bu konudaki tartışmaları ele aldığı "Şeyh, Ağa ve Entelektüeller" başlıklı bir makale yayınladı.³⁸ Sonuç olarak, Kürt dilinde eğitim bazı aşiret liderleri arasında oldukça popüler hale geldi. Cezire'de, yerel ağaların himayesinde, din ile klasik Kürt edebiyatı konularının Kürtçe öğretildiği çok sayıda özel Kuran okulu açıldı. Dönemin en etkili aşiret lideri olan Haco Ağa, Haseka'daki evinde kendisini ziyaret edenlere Kürtçe kitaplar dağıttı ve bu dilin öğretilmesini hararetle teşvik etti.³⁹

Fransız manda yöneticileri, Kürt kültürel taleplerine büyük ayrıcalıklar

³⁶ Derginin çıkmasından bir yıl sonra, aralarında Kamuran Bedir Han'ın da olduğu Hawar yazı işleri personeli, ilkokullar için kitapçık boyutlarında çok sayıda ders kitabı yayınladı. Rondot, "Publication kurde", 304. Fransız makamlarının Şam'daki Arap milliyetçilerinin kıskırtmalarının ardından 1937'de Hawar'ın yayını durdurmasına rağmen bu kitapların yayını devam etti ve Hawar 1943'e kadar yayını sürdürdü. Rondot, "Les Kurdes de Syrie", p.123. Fransız makamları 1942'de, Hawar'ın haftalık resimli ekinin (Ronahi) yayını -Ronahi'nin yayını 1945'e kadar sürdürdü- için Celadet Bedir Han'a küçük miktarda bir yardım tahsis ettiler. Hassanpour, Nationalism and Language in Kurdistan, 225-230, Table n.3; "Les Kurdes du Levant Français", (1940 c.a), p.24, BEY 1364.

³⁷ Rondot, "Les Kurdes de Syrie", 121; Rondot, "Publication Kurde", 300-301.

³⁸ Haco Ağa Heverkan, "Şêx û Axa û Mineveran" Hawar 15(1933): 1-2.

³⁹ "Les Kurdes du Levant Français" (1940 c.a), p.14, BEY 1364; Rondot, "Les Kurdes de Syrie", 108; "Le Mouvement Kurde en Djezireh", 13-3-1940, BEY 571. Kürdistan'daki aşiret liderlerinin eğitilmesi yeni bir şey değildi; 1892'de Osmanlı padişahı Sultan Abdülhamid, İstanbul'da, aşiret şeflerinin çocukları için, Kürt çocuklarının da devam ettiği bir okul kurmuştu. E. Rogan, "Aşiret Mektebi: Abdülhamid II's School for Tribes (1892-1907)" International Journal of Middle Eastern Studies 28 (1996): 83-107.

tanıdılar ve Kürt kültürel uyanışının üstün duygusal değeri üzerinde durdular. 1933'te bazı Kürtler Hama askeri okuluna kabul edildiler ve her yıl Cezire'den bir Kürt öğrenciye burs verildi. Daha sonra, Fransızlar, Şam'daki Arap Yüksek Öğretim Enstitüsü'nde Kürt dili kursu açılmasını desteklediler ve Fransız yetkililer için Kürtçe kursu açtılar.⁴⁰ Ancak Fransızların, kendi siyasi ihtiraslarını zayıflatmadığı sürece Kürt milliyetçilerinin kültürel taleplerini karşılamaya hazır oldukları açıktır.

CEZİRE'DE KÜRT SİYASİ ÖRGÜTLENMESİ

Fransızlar, Hoybun'un Suriye'de Kürt kimliğini özel olarak teşvik etmesini ve yaymasını genel olarak önemsemediler. Fransız yetkililer birçok kez, Kürtlerin çoğunun kendilerini örgütün amaçlarıyla tanımlamadıklarını vurguladılar. Hoybun propagandası Şam Kürtlerinin bazı kesimlerinde ve milliyetçi duyguları Celadet Bedirhan ve Heverkanlı Haco Ağa gibi karizmatik liderlerce geliştirilmiş olan Cezire'deki mülteci toplulukları arasında başarı göstermiş olsa da, bu büyük ölçüde doğrudu. Cebel Ekrad'da, Jarablus bölgesinde ve Kürtlerin yaşadığı diğer kentlerdeki birçok Kürt, Hoybun'un faaliyetlerine özel bir ilgi göstermedi. Sonuç olarak, 1929'da Suriye parlamentosundaki beş Kürt milletvekili Kürt bölgeleri için idari otonomi talep ettiklerinde Fransızlar, Kürtlerin Aleviler ve Dürziler gibi bir dinsel azınlık oluşturmadıklarını ve belirli bir bölgede yoğunlaşmadıklarını ileri sürerek bu talebi kolayca reddettiler. Ayrıca, Suriye'deki Kürt nüfusun o zamana kadar hem Kürt milliyetçileri hem de Fransız manda yönetimi konusunda farklı siyasi tutumlar sergilemiş olduklarına işaret ettiler.⁴¹ Daha da ötesi, 1925-27 arasında cereyan eden büyük isyan sonrasında Suriye'de ortaya çıkan siyasi gelişmeler, Fransızların yerel otonomiler oluşturma konusundaki tutumunu değiştirdi. Ülke 1922'den itibaren beş büyük otonom birime ayrılmıştı ve bu birimlerin ikisinde (Cebel Ensariye ve Cebel Druze) yoğun olarak azınlıklar yaşıyordu. 1920'lerin ikinci yarısında Suriyeli milliyetçilerin ulusal siyasete daha fazla katılma ve daha birleşik bir Suriye devleti oluşturma yönünde artan talepleri, Fransız manda yönetiminin siyasal parçalanmayı desteklemesini engelledi.

1936'da, Suriye siyasetinde yaşanan beklenmedik değişiklik Kürtlerin ve Suriye'de yaşayan diğer azınlıkların duyguları üzerinde önemli bir gerileme yarattı. Bu değişiklik, Suriye'nin başlıca şehirlerinde milliyetçileri bir araya getiren Ulusal Blok'un radikal kanadı tarafından, Fransa-Suriye Sözleşmesi yapılırken empoze edilen hükümler ile belirlendi. Bu hükümler, Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasını ve Suriyeli milliyetçilerin 1939'a kadar ulusal

⁴⁰ "Les Kurdes du Levant Français" (1940c.a), p.22, BEY 1364.

⁴¹ "Les Kurdes du Levant Français", (1940 c.a), p.21, BEY 1364; Rondot, "Les Kurdes de Syrie", 105-107.

siyasette egemen olmalarını sağladı. Sözleşme hükümleri, II. Dünya Savaşı arifesinde, Fransa Suriye üzerinde doğrudan denetimi tekrar ele geçirdiğinde geçerliliğini yitirmiş olsa da, 1936-39 arası dönemde Suriye milliyetçileri, Suriye devletinin Arap karakterini güçlendirmeye çalıştılar. Daha da ötesi Suriye 1937'de, Türkiye'ye dahil edilen, kuzeybatısındaki İskenderun Sancağını kaybetti.⁴² Siyasi koşullardaki değişiklikler, tüm Suriye'de anti-Kürt propagandanın çok büyük oranda artması ile sonuçlandığı açık olan Arap milliyetçiliğinin başarısı ve Türkiye'nin ülkenin kuzeyiyle ilgili toprak talepleri hızla çok sayıda Kürdü harekete geçirdi. 1936-37 olaylarına tepkiler çeşitlilik arz ediyordu. Bu belli ölçülerde, çeşitli Kürt bölgelerinde faaliyet gösterecek siyasi amaçlı herhangi bir Kürt milliyetçi örgütünün olmamasının bir sonucuydu. Bununla birlikte, Fransa-Suriye Sözleşmesi'nden sonraki sorunlu yıllarda, Suriyeli Kürtler, yerel ve/veya bölgesel bağlılıklarını ısrarla korudular. Cebel Ekrad'da, müridizm olarak bilinen (Fransızların söylemiyle mourudism), 1930'dan beri yerel nüfusun en yoksul kesimlerince desteklenmiş ve anti-sömürgeci bir söyleme sahip olan dinsel uyanış hareketi güçlenerek büyüdü.⁴³ Şam'daki ve Suriye'nin diğer büyük şehirlerindeki Kürtlerin çoğu, Cemil Merdem'in liderlik ettiği yeni milliyetçi hükümetin hararetle savunucuları oldular. Sadece Cezire'de, düşmanlıkları açıkça kışkırtan ve Suriye ulusal siyasetinin gelişmesinde önemli bir gerileme yaratan yeni kurulmuş olan Suriye hükümetine karşı, yerel bir protesto hareketi düzeyinde bir Kürt örgütlenmesi ortaya çıktı.

Fransız yönetimi altındaki Cezire'nin kendine özgü siyasi ve sosyo-ekonomik gelişimi, özellikle yerleşik halk arasında bölgesel bir kimliğin şekillenmesinde somut bir başarı sağladı.⁴⁴ Çoğunlukla Hıristiyanların kontrolünde yeni ticari merkezlerin oluşması ve birçok Kürt aşiretinin yerleşik hayata geçmesi, iki toplum arasındaki ilişkileri artırdı. Haseka ve Kamışlı gibi kasabalar, Cezire'nin geleceğine karar verilen birer siyasi arena haline geldi. Fransa'nın, yerleşik hayata geçmelerini ve ekonomik bakımdan kalkınmalarını büyük ölçüde desteklemiş olduğu bütün bu grupların konumlarını tehlikeye atan 1936 tarihli Fransa-Suriye Sözleşmesi doğal olarak toplumlar arası örgütlenmeyi artırdı.⁴⁵ 1932'de yerel Kürt ve Hıristiyan liderler, Cezire'de özel bir yönetimin

⁴² Khoury, Syria and the French Mandate, 397-582.

⁴³ R. Lescot, "Le Kurd Dagh et le mouvement Mouroud", Studia Kurdica 1-5 (1988): 101-125. 1936'da, Halep'deki Suriye milliyetçileri ile Kemalistler, Fransızların bölgedeki konumunu zayıflatmak umuduyla hareketi desteklemeye başladılar. Ibid., 110-113.

⁴⁴ Yazarı belli olmayan bir kitapçık, bölgenin karma etnik ve dinsel kompozisyonuna ve birçok topluluğun yakın bir zamanda bölgeye yerleşmiş olmasına rağmen, Cezire'de oturan halkın yerel bir kimlik yaratmış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. La Vérité sur les événements de la Djézireh, (Beirut: Imprimeria Catholique, 1937), 10-11.

⁴⁵ Velud, Une expérience d'administration régionale, 492-512. 1939'da Cezire'nin yerleşik ve yarı-yerleşik nüfusu, Haseka kazasında 43.400, Kamışlı kazasında 51.200 ve Dicle kazasında 16.700 kişiden oluşuyordu. Kürtler Kamışlı ve Tigris kazalarında çoğunluğu oluştururken (sırasıyla % 73 ve % 75), Haseka'da Araplar Kürtlerden daha fazlaydı (toplam nüfusun % 63'ü). Cezire'nin toplam nüfusunun yaklaşık % 86'sı Sünni, % 12'si Hıristiyan ve geri kalanı da asıl olarak Yahudi ve Yezidilerden oluşuyordu. Bununla birlikte, Hıristiyanlar bölgedeki kent nüfusunun çoğunluğunu oluşturuyorlardı (% 71). Ibid., 522-525.

kurulması için Fransız yetkililerine başvurmuşlardı. Suriye'deki siyasi iklimin karıştığı 1936'ya gelindiğinde, yerel siyasette iki koalisyon ortaya çıkmıştı. İlk koalisyon, Heverkan'lı Haco Ağa, Milli aşiret konfederasyonundan Mahmud Bey ve Kamışlı'nın Hıristiyan kumandanı Michel Dome tarafından yürütülen Kürt-Hıristiyan ittifakıydı. Hıristiyanlar ve Kürtler, Fransa'nın koruması altında bir idari otonomi ve yönetime yerel memurların atanmasını talep ediyorlardı. Suriye'nin Şam milliyetçi hükümetinin destekçilerinin olduğu ikinci koalisyon ise, Bedevi Şamar aşiretinin şefi Daham El-Hadi tarafından yönetiliyordu. Bu grup, Suriyeli milliyetçilerin mali, siyasi ve askeri desteğine bağlıydı.⁴⁶

1936-37 arasında, ilk ulusal hükümet tarafından yapılan parlamento seçimleri sırasında, bu iki fraksiyon arasında cereyan eden şiddet patlaması, Cezire'de kamu güvenliğini tehlikeye soktu. Düşmanlıkların ortaya çıkması, yerel politik ittifakların karmaşık ve kısa ömürlü karakterini ortaya koymaktadır. Bu ittifaklar büyük ölçüde, aşiretler arası çekişmeler ve genellikle etnik ve dinsel sınırlarla çatışan sosyo-ekonomik gerçeklikler nedeniyle bozuldu. Hıristiyanlar en birlik halindeki grubu oluştururken, Kürt cephesi, 1936'da Cezire'deki Kürt nüfusun yaklaşık üçte birinin Arap koalisyonunu desteklemesinde olduğu gibi bir bölünmüşlük içindeydi. Bunun dışında 1937'nin başlarına kadar, Suriye milliyetçilerini destekleyenlerin Kürt aşiretler arasında sürdürdükleri geniş çaplı pan-İslamcı kampanya, Şam'la bağlantılı yerel Arap liderlerine katılan Kürtlerin sayısını artırdı. Sonuç olarak, etkili Kürt din liderlerini destekleyenler Temmuz ve Ağustos 1937'de, Haseka, Amuda ve Kamışlı'da çok sayıda Hıristiyan'ın öldürülmesi ile sonuçlanan büyük karışıklıklarda Arap Bloku'nun yanında yer aldılar. Genel durum çok kaotik bir hal aldı ve Fransa düzenin yeniden sağlanması için askeri müdahalede bulunmak zorunda kaldı.⁴⁷

1937'den sonra, Kürtlerin yerel siyasetteki ağırlığının zayıflamasından da anlaşılacağı gibi, Kürt eylemliliği daha sınırlı bir hale geldi. 1937'deki karışıklıklar sürecinde Kürt-Hıristiyan ittifakında derin çatlaklar oluşmuştu. Fransa'nın bölgenin doğrudan kontrolünü ele geçirmesi (II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar sürdü), Fransız himayesinde yeni bir grubun ortaya çıkmasına neden oldu; bu grup Osmanlı ve Kürt zulmü nedeniyle 1915-16 döneminde Mardin'den gelen Suriyeli Katolik Hıristiyanlardı. Kürtler ve Fransızlar arasın

⁴⁶ Başvuru metni, Fransız Yüksek Komiserinden Dışişleri Bakanlığına gönderilen iletide mevcut, 15-7-1932, n.0573, BEY 571. M. Ayme, "La rivalité Arabo-Kurde en Djezireh Syrienne. Şubat 1936-Eylül 1937", Aralık 1937, 30 pp., pp. 7-10, CHEAM n.223. Kürt ve Hıristiyan liderlerden Fransız Yüksek Komiserine gönderilen dilekçe, 5-4-1936, BEY 571'de mevcut. Khoury, Syria and the French Mandate, 527-528.

⁴⁷ 1936/1937'deki karışıklıklar M. Ayme'nin "La rivalité Arabo-Kurde en Djezireh Syrienne. Fevrier 1936-Septembre 1937" eserinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Aralık 1937, 30 pp., CHEAM n.223. Pan-İslamcı propaganda için bkz. İbid., p.24f. Khoury, Cezire'deki 1936-1937 olayları hakkında büyük ölçüde Ayme'den alıntı yapmaktadır. Khoury, Syria and French Mandate, 528-531. Velud, Une expérience d'administration régionale, 228.

daki ilişkiler bozuldu, o dönemde halen Kürt hareketinin lideri kabul edilen Haco Ağa'nın faaliyetleriyle ilgili bir güvensizlik ve şüphe atmosferi oluştu.⁴⁸ Fransız kontrolüne karşı 1930'ların sonlarında Şam'daki Suriyeli milliyetçilerin sürdürdükleri politikalar Cezire Kürtlerini ciddi şekilde etkilemeye başladı. 1930'dan beri Haco Ağa'ya sağlanan sübvansiyonlar 1939'da aniden kesildi ve Kürtler, o dönemde Cezire nüfusunun üçte ikisini oluşturmalarına rağmen yerel yönetim konseylerinde çok az temsil edildiler ve onlara ağır vergiler getirildi.⁴⁹

MİLLİYETÇİLİK VE AŞİRETÇİLİK: HEVERKANLI HACO AĞA

Heverkan aşiret konfederasyonu şefi Haco Ağa'nın yaşamı ve faaliyetleri, Suriye'deki Kürt örgütlenmesinin sürekliliğini belirli bir ölçüde sağlamıştır. Faaliyetlerinin ilk yıllarında, bir Kürt milliyetçisi olarak Hoybun'la olan ilişkileri, daha sonra Hawar tarafından yürütülen Kürt kültürel uyanışına katılması ve 1930'ların ortalarında Cezire bölgesel hareketinde önemli bir rol oynaması bunun açık bir göstergesidir. Haco, Kürt ulusal hareketinin yükselmesinin birçok çelişkinsini de bünyesinde barındırıyordu. Haco bir yandan, bir milliyetçi propagandacı olarak Kürt aşiret toplumuna aşirete bağlılıktan ziyade ulusal bağlılığı geliştirmeyi amaçlayan imgeler ve fikirler yoluyla Kürtçü dayanışmayı anlattı. Öte yandan, daha özel ve yerel hedefler güderek kendi kişisel çıkarlarını korumayı başardı.

Haco Ağa, Müslüman, Yezidi ve Hıristiyanların bulunduğu büyük Heverkan Kürt aşiret konfederasyonunun dünyevi bir lideriydi. Heverkanlar, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye dahil edilen, Mardin ve Cezire b. 'Umar (Cizre) arasındaki dağlık bölgede, Tur Abdin'de (Araplar Cebel Tur olarak bilirler) yaşıyorlardı. Haco Ağa, Türk hükümetine karşı kısa süren bir aşiret koalisyonuna önderlik etme girişiminden sonra, aşiretinden 400 aile ile birlikte 1926'da Suriye'ye göç etti.⁵⁰ 1926'nın sonlarından itibaren, Fransa'nın kuzeydoğu Suriye'deki askeri varlığının aşiret desteğinin ana unsuru haline geldi. Kendi aşiret birliklerini Fransız ordusunun hizmetine sunmasının yanı sıra çok sayıda yerel aşireti, özellikle Arap Tay aşiretinin birçok kesimini ve Miran Kürt

⁴⁸ "Les Kurdes du Levant Français", (1940 c.a), pp. 24-25, BEY 1364; Anon. "La situation des Chrétiens de Syrie apres les affaires de Djezireh", 21-11-1937, 4 pp., CHEAM n.185 bis; Khalid Bekdaş, Madha fil Jazira ?, (Suriye Komünist Partisi yayını, n.d.). Suriye Katolikleri, Cezire'deki Hıristiyan nüfusun sadece %10'unu oluşturuyordu. "Les Kurdes du Levant Français", p.25.

⁴⁹ "Le Movement Kurde du Jazira", 13-3-40, BEY 571'de mevcut; Oriente Moderno 18(1938):121.

⁵⁰ Haco Ağa ve Heverkan için bkz. M.Van Bruinessen, Agha, Shaikh and State.The Social and Political Structures of Kurdistan, (London: Zed Books, 1992), 101-105. Bu bölümde, aşiret liderinin faaliyetleri konusunda yer verilen bilgilere. İngiliz ve Fransız arşivlerindeki bilgiler, özellikle BEY 569-572 ve AIR 23/89-95 (Syrian and Syrian Desert Reports) ve 288-290 (Mosul Reports) dahildir.

aşiret konfederasyonunu Fransızların amaçları doğrultusunda bir araya getirdi. 1927'de, Türk sınırına yakın bir köy olan ve Fransızların bölgedeki askeri yayılmasının ana merkezlerinden biri haline gelen Qubur el-bid'de daimi ikamet hakkı elde etti.⁵¹ Fransız yönetiminin Cezire'de artan etkisi ile Heverkanlı aşiret şefine Suriye vatandaşlığı verildi ve Haco Ağa ekilebilir topraklar elde etti. 1931'de, Qubur el-bid bölgesinde 14 köye ulaşmış olan arazilerini yönettiği Haseka'da daimi ikamet izni aldı.

Haco'nun aşiret mensuplarının büyük bir çoğunluğu yerleşik tarıma geçmiş olmakla birlikte, Heverkan lideri, maiyetindeki çok sayıda aile üyesinden oluşan 200 kişilik silahlı savaşçısıyla güçlü bir askeri şef olmayı sürdürdü. Bu konudaki bilgiler, Haco'nun 1936'ya kadar yarı-feodal bir toprak ağası olarak güçlü bir konumunun olduğunu ve bunun, Heverkan aşiretinin iktidar yapısını büyük oranda etkilemeye başladığını gösteriyor. Haco, aşiretinin Hıristiyan kesiminin yaşadığı Qubur el-bid yakınlarındaki köyleri kendi adına kaydettirdi. Hıristiyan muhtarları görevden aldı ve yerel yönetimin kilit konumlarına kendi aile üyelerini yerleştirdi. Doğal olarak Haco'nun zengin ve güçlü bir toprak sahibi olarak yükselen pozisyonu, aşiret yetkilerinin giderek daha fazla onun ellerinde toplanması anlamına geliyordu.⁵²

Haco Ağa, milliyetçi çevrelere katılmasına karşın eski aşiret düzeninin bir temsilcisi olmayı sürdürdü. Aşiret, onun siyasi ve ekonomik gücünün temeli ve sonuç olarak onun toplumsal prestijinin merkezi olarak kalmaya devam etti. Kürt milliyetçisi olarak sürdürdüğü faaliyetler, Cezire Kürt aşiretleri arasındaki ününü büyük ölçüde artırdı. 1930'ların ortalarında bölgede çok sayıda Kürt kulübü kurdu ve Haseka'daki evinin önüne Kürt bayrağı astı. Haco'nun milliyetçi çevreler ile aşiretler arasında dikkate değer yükselişi, lehinde gelişen birçok olayla açıklanabilir. Her şeyden önce, dinsel bağlılıkları "ilkel" toplumsal düzenin bir mirası olarak gören ve bu nedenle Kürtlerin ulusal emellerine uygun bulmayan yeni milliyetçi çizgide, Haco Ağa'nın dini bir lider olmaması onu daha kabul edilebilir kılıyordu. İkincisi, Haco Suriye'ye yerleştiğinde, Cezire'nin siyasi ve sosyo-ekonomik yapısı ile onun sahip olduğu nitelikler örtüşüyordu; bu dönemde Fransızlar, bölge temelli güçlü bir iktidara sahip olmayan aşiretlerin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Üçüncüsü, Haco, hem Fransızlar tarafından dağıtımı yapılan arazilerden hem de birçok Kürt aşiret topluluğunun yerleşik hayata geçmesinden yarar sağlayacak bir pozisyona sahipti.

⁵¹ Velud, Une expérience d'administration régionale, 140-141; Dilleman, "Les Français en haute-Djézireh", 44-50; 1930'da, Fransız birliklerinde aşiretlerden savaşçı görevlendirme ihtiyacı azaldığında, Cezire'de Haco'nun en iyi savaşçılarından otuz savaşçı ve üç oğlu halen 32. Hafif Süvari Birliği'nde görev yapmaktaydı. Haco's Fiche Velud.

⁵² Heverkan aşiretinin Hıristiyan şeflerinin Fransız Yüksek Komiseri ile yazışmaları, 1-8-1936, n.n., BEY 572.

SONUÇ

Suriye'deki Fransız manda yönetimi sürecinde Kürt milliyetçilerinin faaliyet alanını, siyasi örgütlenmeye ve kültürel hak taleplerine ilişkin girişimler arasındaki etkileşim belirledi. Kürt hareketi, açık bir şekilde özel bir kimlik (Kürt, Suriyeli vb.) arayışındaki birçok Suriyeli Kürdün taleplerini temsil etmedi. Öyle ki, bu hareket, özellikle şehirler ve kırsal bölgeler arasında, kentliler/entelektüeller ile aşiret toplumu arasında bir köprü kurmak suretiyle, mümkün olan en fazla sayıda Kürt için referans teşkil edecek bir üst çerçeve oluşturma kaygısındaydı. Kürt milliyetçileri, doğal olarak halen çok sayıda Kürt için toplumsal tanımlamanın güçlü bir biçimini oluşturan geleneksel aşiret yapısına güvendiler. Daha da ötesi, manda yönetimi altındaki Suriye'nin parçalı sosyo-kültürel yapısında ortaya çıkan diğer milliyetçi hareketlerin hem ideolojik hem de siyasi desteğini almaya çalıştılar. Sonuç olarak Kürt hareketi farklı biçimler aldı. Hoybun'un Türkiye Kürdistanı'ndaki bağımsızlık girişimleri Kürt sorununun uluslararası düzeyde gelişme göstermesiyle ve Suriye'deki Kürt ve Ermeni diasporasıyla yakından ilgiliydi. Bunun aksine, Cezire'deki otonomist hareket, Kürtlerin kendi kaderini belirleme sorununa daha hukuksal bir yaklaşımı ifade ediyordu ve büyük oranda hem Hıristiyanların hem de manda yönetiminin desteğine bağımlıydı. Dolayısıyla, Kürtlerin taleplerinin karşılanabileceği kurumsal bir çerçeve olarak yeni Suriye devletini tanıyan bir Kürt ulusal bilincinin oluşması, 1930'ların ortalarına dek uzanmaktadır. Suriye'de Kürt milliyetçiliğinin gelişimi, Ortadoğu'da sömürge devletler çağında, Kürt siyasetinde ve toplumunda ortaya çıkan acılı ve çelişkili dönüşüm sürecinin somut bir örneğidir. Ayrıca, ulus ve siyasi topluma ilişkin yeni fikirlerin, Kürt geleneksel toplumunu kültürel ve ideolojik araçlarla ne şekilde etkilediğini göstermektedir.

MÊJÛYÊ HIKUMDARÎYA ŞÊX MEHMÛDÊ HEFÎD

I

Nûsîna: Mela Xalid Ezîzê Motkî

Wergerandina ji soranî: Remezan IŞIK - S. VEROJ

Jiyannameya* Şêx Mehmûdê Hefîd

Kurrê şêx Seîdê şêx Mehmûd e, piçûkê kak Ehmedê şêxê kurrê şêx Marîfê Nodê ye. Di Sala 1886 da li Silêmanî ji dayik bûye. Ji mamostayê taybet wek Xoce Efendî dersê dîn û zimanê erebî û tirkî û farisî girtîye û pê xwendîye. Di sala 1901î da ligel bav û mam û xizm û çend navdarên bajar da çûye Estembole, piştî sê mang vegeryane hatîne. Di salên 1906-1907 da ducar ji navçeyê Silêmanî ve çûye bigîje Osmanîyan. 1909 waltîyê Mûsil bav û mam û xizmên wî birine Mûsil, bi pîlanêkî bavê wî kuştine û bi xwe jî birîndar dibe û cardin digîje Silêmanî.

* Ger çî ev lêkolîna taybet a Umîdê Îstîqlal e, belam ji ber ewê ku jimar 14 yê *Bangî Kurdistan* û jimarên *Bangî Heq* jî ligel ev rojnameyê da hatine çapkirin, me bi pêwîst zanî jiyannemeya nûserên wan binûsîn û bo babatên wan jî fêrist çêbikin.

Şêx wek serkirdeyê hêzekî beşdarê şerê roja 14/4/1915yê Şueybe bûye li dijî îngiliz. Li Yekem Cengê Cihanî da, serkirdayetîya şerê dijî Rûsyayê jî kirîye li bereyê Pêncewîn da. Berê dagîrkirina Kerkûk peywendî bi îngilîzan ve kirîye. Piştî hilkişîna wan a ji Kerkûkê, ji alîyê desthelatdarên tirk ve tete girtin, ji ber hindêk sedeman wî berdane. Bi kutabûna Yekem Cengê Cihanî, tirk karûbarê Silêmanî bi wî dispêrin. Carekî din peywendî bi îngilîzan ra datîne. Êdî Wilson birîkari (çîgirê)hakimê giştî yê şahane ye li Bexda, Mêcer Noël şandiye cem wî bo Silêmanî û 17/11/1919 Şêx Mehmud li kombûnekê giştî yê berderkê serayê da xwe bi hikumdarê navçeya nêvbera Zêyê geure û robarê Sirwan daye nasandîn, bi xwe jî bûye rawêjkarê wî.

Ku Mêcirson cîyê Noël girt, navbera Şêx û îngilîzan têkçûye. 21/5/1919 îngilîzan hemû bajar bi hevkarîya hêzên Mehmûd Xanê Dizlî destgîr û dîl kirîye.

Şêx roja 18/6/1919 li Derbendê Bazîyan da bi birîndarî tete girtin û wî dibin Bexdayê. Dadga roja 25/7/1919 hukmê îdamê dide wî, dawîyê digorin û dikin 10 sal bendî û dûrxistina bo Hindîstanê.

Gorankarîyên serdema hukmê rastewxo yê îngiliz, karêkî kir ku Şêx Mehmûd bihênin. Ew 30/9/1922 geyişte Silêmanî û 10/10 kabîne- yekî taze yê hikumetê damezirand û rojnameya Rojî Kurdistan bû weşana fermî ya hikumetê, bi xwe jî bû melîkê Kurdistanê.

Ev yek hendê nedomand, təkiliya Şêx û îngilîzan təkçû. Şêx peywendî bi tirkan ve dibestîne. Roja 21/2/1922 weşdêkî bi wan ra danîn bo "muxtariyeta kurd" û şande Enqere. Duyem car li 4/3/1922 da şevêkî Silêmanî terk kir, wî birêkirin navçeyê Sûrdaş. Li wê du jimarên dawî yên rojnameya Bangî Heq derxist ku sercemê babetên wî beyanname û rêniwên in û bi xwe nûşîye.

Dema ku îngiliz li 17/6/1923 da bi neçarî Silêmanî bicî hîştin, Şêx axirîoxirî wê mangê hatiye nav bajar û teşkilatêk nû bo hikumetê danîye, rojnameya Umîdî Îstiqlal kire weşana fermî. Sê car bombardumanên tund li ser bajar û guvîşandina zor li ser vê hikumetê sêyem bûye û dawîyê hêzên Îraq û Îngiliz li 19/7/1924 da bajarê wan vegirte. Şêx û hêzên wî jî belavê navçeyên ser sînor bûn,

heta li 19/1/1927 da bi pê çend mercêk ligel hikumetê Îraq û Îngiliz da pêkhat li gund dabinîşê.

Bi qewimîna şerê berderkê seraya Silêmanî li 6/9/1930 da û peywendî danîna bi sê efsere çend kurdperwerêk pê ve,

rêkevîna navberê şikand û hate Emdîw û li wê jî çûye Germîyan. Dawîya şerê Awbarîk li 5/4/1931 da, dîsan hilkişiye bo ser sînor, heta ku li 14/5/1931 da teslîmê hikumeta Îraqê bû li wê maye. Sereta wî birine bajarê Hile û dawîyê Nasirîye û ji wê jî birine Rumadî û ji vir jî dibin Bexda. Li heraketa Reşîd Elî Geylanî da (1941), ji Bexda helhat û geyşte gundê Sîdeqan û keve rêkxistina tevgerêk. Belam meramê wî nehate cî û xwe bidestve da. Paş maweyê jîyana li gundê Darîkelî biser bir. Roja 9/10/1906 li nexweşxaneyê Heyderî ye Bexda koça dawî kir û çû ser heqîya xwe. Termê wî li Mizgevtu Gewre ya Silêmanî hate binaxkirin*.

***

Li sala 1914 da hikumeta Osmanî wek terefdarê Elmanya, ji hikumeta Îngilîz û Emerîka û Rûsî û Japonyayê ra şer îlana kir. Hikumeta Osmanî her wekî carên rabirdû bi destê ûlema û şêxan banga cîhada dînî kir. Hemû alema îslamê ketin şewqa xezayê. Qefle bi qefle gel bi rê ketin. Hin ji wan ber bi cebheyê Rûsî û hin ji wan jî ber bi cebheyê Îngilîzî ve li aliyê Bexda, Besra û Şîîya ve çûn. Seyîd Tâlîb paşa wezîfedarê bajarê Besra bû. Ewî li sala 1915 Besra teslîmê hêzên îngilîzî kir. Ew hêza hikumeta Osmanî ne bû ku li Îran û Qefqasya û Belqan û Sûrîye û Besrayê li hemberê

daxwaza qeyda (wezîfê) bike. Cenabê mezin Şêx Mehmûd ku bo li dinyayê nav dujmin berxwe bide. Bêçare bi navê xeza alemîyê dabû. Ji bo cebheya Besra bi tevî gelek hevalên xwe çû aliyê Şîîya û li wir dest bi şer kir. Çendekî li ser hesabê xwe dujminatîya îngilîzan kir. Piştî demekî ma û vegerrîya Silêmanî. Hikumeta Tirkîyeyê wî bi xiyaneta wetenî sûcdar kir. Guya wî bi îngilîzan ra lihev kiribû ku li bin serokatîya cenabê wî da hikumetek kurdî damezrîne. Her bi vî awayî bi hukmê îdamê, wî mehkeme kirin digel ew çend westan û tab û keda kirîye û xisara xwe ya ku ketîye. Bi vî awayî ceza dan. Bo efûkirinê divê biçûna hinda Elî Îhsan Paşa tika û rica bikira. Li dawîyê de Îngilîz hate Kerkûk û Silêmanî û hemî Kurdîstana Îraqê dagîr kir. Mîcerson bû hakimê Silêmanî. Bi cenabê Şêx Mehmud re rêkevîtin bo damezirîna hikumeteke millî ya Kurdîstanî li bin serokatîya cenabê Şêx de pêk anîn û di 1919 da unwanê hikumdarî û melîkî da Şêx. Piştî hingê Mîcerson xeyal dikir ku ew Kurdîstan wekî Hindîstanê bike race race û çend paşayekê girêdayî xwe li wan deveran da dabimezrîne. Ew bi xwe jî bi navê naîb el melîk (cîgirê melîk) dê çavdêrîya wan hemîyan bikirana. Roja ku yekî têketana şer dê li gel hev bûna. Çawa ku cenabê mezin agadarî vî fikrê bû, zûka çû bal Mîcerson jê re got, eger derheqê Kurdîstanê ev xeyalê te hebe em bi vî razî nîn in. Êdî bi peyvên piçûk gilî ji hevûdû kirin heta rabûn çek û tîfingan li hevûdû kişandin. Şoreşa azadî destpê kir û çend zirar û zîyan gehîşte wan

* Kemal Reûf Muhemed xwindeneweyîkî nû yî Heftzade Şêx Mehmûd, *Govar Raman*, Hewlêr, j, 31, Knûnî Duwemî 1999, tarîxîl Wezaretil Iraqiye, c, 1, s, 274, we, c, 3, s, 73, 134, we, c, 6, s, 32, we, c, 9, s, 69, m, Hawar, Şêx Mehmûdê Qereman û dewletekey xuwariwî Kurdîstan, b, 2, Linden, 1991, l, 782 - 783

û li dawîyê de Şêx Mehmûd girtin û ligel pismamê wî Şêx Mehmûd Xerîb, wan şandin Hindistanê. Bi hev re ketin mehkemê, hukmê îdamê dan wan û dû re daxistin bîst sal û şandin Poneyan li Hindistanê.

Şêx Ebdulqadirê birayê Şêx û Seyîd Ehmed û çend mirovên bi navûdeng li Bexdayê hepis kirin. Silêmanî tenê ma ji Îngilîzan re. Mîcerson bi navê *Pêşkewtin* dest bi weşandina rojnameyek kurdî kir û sed û hijdeh hejmar jê derçûn. Ku ev kiribû rojnameyeke zimanê halê hikumetê. Ev rewş wisa dewam kir heta sala 1922 ku hikumeta Brîtanyaya Mezin têgehîşt ku bê cenabê Şêx Mehmûd nikare ji Kurdistanê îstifade bike. Hemû roj ji aliyek ve şoreşî hellasya û naçar sîyaseta xwe ya derbarê Kurdistanê bigorîne. Bi serokayetiya mîrlîwa cenabê Mistefa Paşa, îmtiyazê rojnameya *Bangî Kurdistan* da wan. Û rojnameya *Pêşkewtin* girt. Ku zimanê halê Mîcerson û Îngilîzan bû. Cenabê Şêx Mehmûd û Şêx Mehmûd Xerîb ê pismam anîne Kuweytê. Nûçeya başiya birêzan, ewel nexdî rojnameya *Bangî Kurdistan* ji Kuweytê ve pêşkêş kir û rojnameyê bi vê cûre peyamê daye.

Himeta Alî Mehmûdî

Cenabê celaletmeab hezretî Şêx Mehmûd Efendî dam îcîlale ku ji Kuweyt ve bo yekemîn nusxeyê rojnameya *Bangî Kurdistan* şandibû. Ligel geyîştina ev nusxeyê, dused rûpîye bo xizmeta îdarexana xezeteyê me bi têlxiraf hewale fermû. Eviya bo ev hereketê alîcenabane yê li îdayê

teşekur acizîn. Li welatê dût û xerîbî jî da bo bicîhênana hîmetê alî derheq bi niştiman û kurdan û bo neşrê mearif li Kurdistan da bîderîf lutf û îhsan her layiqê nîşanê hezretî Mehmûd e. Ku ev date bi hoyê hesnî xelq û mitanetê fikrî li nezer hemû kurdan da muhterem û mehbûb e. Xuda rewanê umrê bide wî. Û bi zûdî bi wicûdê mubarekê çiraxî xanedanê Ehmedî li Kurdistan roştir bike.

Û cenabê Şêx Ebdilqadir û havalên wî li menfiyê Bexdad destûra vegeerîna wan pê dira. Roja duşembe 27 Zîlhice 1340 h. 21 Axustosa 1922yê mîladî bi teşrif geştiye Darêkelî. Eve dîyekî melîkê xoyane li nahîyeya Bazîyan helkevtûye. Li paşê hate Silêmanîyê bi wekaletî hezretî Şêx Mehmûd kevte rêxistinkirina karûbarê hikumet û ev yekemîn beyanname ye ku têde digotî:

Mizgînî bo Kurdistan!

9ê Muhherema 1341- Eylûl 1922

Bo meqeratê Kurdistan mudetîke cenabê hakimê sîyasî yê Silêmanî ligel Mindûbê Samî ev zat jî û ligel Londre meşxûlê muxabire ne. Cenabê Mindûbê Samî niha cenabê Mîcergold Simîş mezûn û mifrizî fermû. Ku bi ûmûmê ehlê lîwayê Silêmanî xeber bidet Enqereyê, wan li meydanan didarîşit bo halkirina meseleya teşkîlkirina hikumetek bo Kurdistanê yanî bi serbestî fikrê xwe dermeyan dikin û bo hesulê emniyet bi xêra cenabê Mindûbê Samî ligel hikumetê Îngiltere xir yekî muxabere ye. Ta ku tertîbekî li paş da bixêt û li van rojan da bi ehalî teblîx û tamîm dikirêt.

Cenabê zeîm Şêx Mehmûd Efendî ligel Şêx Mehmûd Xerîb Efendî ji Kuweyt ve bo Bexdad, neqlê wan ji teref hikumetê fenîyek Bîrîtanyaya gewre musaade kiriye.

(Îlanî resmî)

Melûmtên bêtin Kurdistanê rojêk li ser bûriye. Hikumetê Bîrîtanya ji memalîkê xwe ra îlan kiriye bi qerara Awrûpa îdareyê mintiqeya Kurdistanê tewdî bi cenabê zeîm Şêx Mehmûd kirîye. Û bi niyabet cenabê Şêx Ebdulqadir Efendî tayîn kiriye û bo tehkîmê hewdeke Kîfrî, Kerkûk û Hewlêr teşbîş kiraye. Bo vê lazime hemû kurd şadî û îlanê azadî bike. Ebdulqadir ji bo muzakereya ruesayê mulherem ê Caf bi îstîqbalêk bi şeref û tefexîm waridî Silêmanî bûn. Xuda li nav hemû eşayîrê kurd da zewat û munewer bi tekbîr zêde bike.

Wextê xebera hatina zeîm Şêx Mehmûd dêt bo Kuweyt şairê millî yê bi navûbang Bêxud ev şîrê pîda hel got:

Mehmûd

"Min Perîşanî Yarî Kuweytim"

Emrê ke heye roj û perîşanî Kuweytim
Aşîntê wekû tey xubane Kuweytim

Emrê ke rojîm be misl wek şîwe zenge
Hesret zideyşam xerîbanî Kuweytim

Emrê ke le zindanî cinûna ke wekû şît
Pa be ney xezalanî esfranî Kuweytim

Emrê ke le kuncî qîfî firqetî gul da
Wek bilbilî dil xite xezalxwanî Kuweytim

Emrê ke le dÛy mehmîlî Leyla wekû mecnûn
Xum lîre û dil wîlî biyabanî Kuweytim
Emrê ke le bo kuştînf diccalî hesûdan
Her mintîfarî esîy dewranî Kuweytim

Emrê ke denalîm be xemî tu we le Kerkûk-
Daî wekû ney sîne pir efxanî Kuweytim

Îşîm hemû giriyane wekû hewrî biharî
Bê serfî dem xoçey xendânî Kuweytim

Pêwîte wekû qimrî aware le gulşen
Sergeştêy dil serwîy xiramanî Kuweytim

Perwane sîft mîftitêm killî şew axû
Key pirtewa da şemî şîstanî Kuweytim

Key bê ke le ufqê erebîstane we rojî
Hilbî gulî xurşîdî direxşanî Kuweytim

Watîme ge dewrim le tu ey sahbî xatîm
Her hir hirekî birçî Silêmanî Kuweytim

Xelqîne ke le ber gewherî tacî serî Kurde-
Qurbanî muhîtî Erebiştanî Kuweytim

Herçen wekû bêjin ke le zindanî fîraqam
Billah be timay Rustemî dastanî Kuweytim

Aciz mebe (Bêxud) ke îşallah weku Yaqobîm
Nezdîke wisalî mîhrî kenanî Kuweytim.

Firdîk

Rû be qible dest be sîne bo Kuweytê çawerey
Kurd û goran her delên yarebî Mehmûd bêtewe.

Bêxud

..... Dewam dike

Bangî Kurdistan*

1922-1926
(Silêmanî)

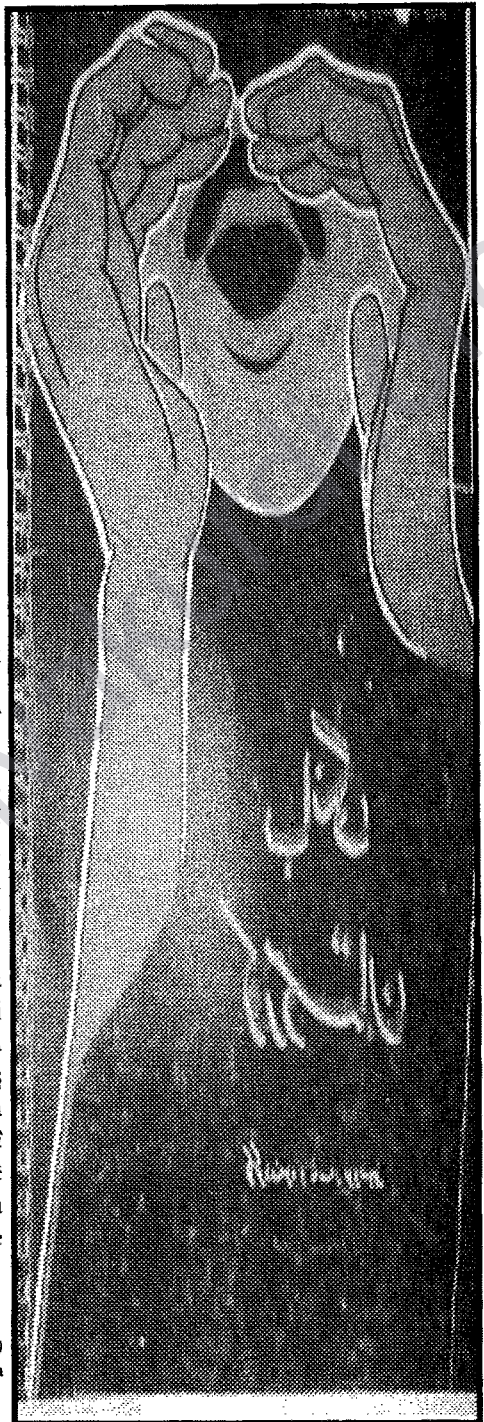
Wergeranidina ji soranî:
S. Veroj-A. Meretowar
Wergeranidina ji farisî û tirkîya osmanî:
Mamoste Qedri

Pêşeki

Yekem kitêba me ya bi navê *Zincîreya Jiyandina Rojname û Govarên Kurdî*, rojnameya *Bangî Kurdistan* bûye, ew e ku niha li ber destê we da ye, çunke rojnameya *Bangî Kurdistan* li pêş rojnameya *Rojî Kurdistan* da hatîye belavkirin, her çend herdu jî bi naveroka xwe li ser yek rêbazê da diçûn jî. Belam di wextê xwe da ji ber nebûna hemû jimarên *Bangî Kurdistan* ligel me, em neçar bûn bi hoyê salvegera (75) salên rojnameya *Kurdistan* ku yekemîn rojnameya kurdî bû û li 22ê Nisana sala 1898an da hatibû çapkirin, kitêba *Bangî Kurdistan* dikin bi heleqeya yekemîn *Zincîreya Jiyandina Rojname û Govarên Kurdî*.

Diyar e paş damezrandina hukumeta Kurdistan li navçeyê Silêmanî, bi serokayetîya Şêx Mehmûd, li menga Çirîya Pêşîn a sala 1922yê zayîne da, paş vegeerîna bo welat ji koçberîya (Kuweyt)ê da û damezrandina *Bangî Kurdistan*, xwedî îmtîyaz û birêvebirê berpirsîyarê rojnameyê Mistefa Paşa Yamolkî bi erkê wezîrê mearif tete wezîfedarkirin.

* Cemal Xeznedar, *Bangî Kurdistan (1922-1926/Silêmanî)*, *Zincîreya Jiyandina Rojname û Govarên Kurdî*, Bexda 1974

**Sûretê îradeyê ûlÿe hezreti
hikumdarê Kurdistan eded -2**

Li memleketê Silêmanî da hatiye nivîsîn.

Bo teşkîlata hikûmetê Kurdistan nesb û tayîna ev zatan di qabîneya hikûmet da munasib hatiye dîtin.

Sipehsalar (serleşker):

Şêx Qadir

Reîsê Daxîlîye:

Şêx Mehmûd Xerîb

Reîsê Malîye:

Ebdalkerîm Eleke

Reîsê Mearîf:

Mîrlîwa Mîstefa Paşa

Reîsê Şer'î û Edl:

.....

Reîsê Gumrik:

Ehmed Beg Fettah Beg

Reîsê Nafi'a:

Mehmûd Axayê Abdalrehman Axa

Reîsê Emniyeta Umûmî:

Seyîd Ehmed Berzencî

Mufetîşê Umûmî yê Hikûmeta Kurdistan:

Mîrlîwa Sidiq Qedri Paşa

Min meqam û wezîfeyê her kesî pê sipardin û îrade dikim derhal dest bi tevdira makîneya hikûmetê bikin.

Serfirazî ji Xwedê ye.

**Hikumdarê Kurdistan
Mehmûd**

Pêrewê ewê kiriye û bi pêwîst zanîye ku xwedî û berpirsiyarê rojname ku bigorî, di heman demî da hebûna rojnameyekî resmî yê zimanê hikûmetê pêwîst bûye, ji ber wê me rojnameyê *Bangî Kurdistan* belav kirîye.

Rojnameyê *Bangî Kurdistan*, rojnameyêk "îlmî, îçtîmaî, edebî, hurr û serbestî yê millî" ye, heftê carêk bi navê rêkxirawa *Cemîyeta Kurdistan* li bajarê

Silêmanî tête belavkirin, xwedî îmtîyaz û berpirsiyar û sernûser, Mîstefa Paşa Yamolkî ye.

Navçeyê Silêmanî ji mêjve mal-bendêkî gewre yê hişyarkirina roşin-biriya kurd bûye, êsta(niha) jî ew serkêşî her bi dest ew navçeyê da ye û her pişt-girê rasteqînî yê bizotneweyê roşinbîrî û netewayetî ya kurdî bûye û tesîrekî gewre li ser navçeyên dî yên Kurdistan kirîye.

Damezrandina yekemîn çapxane li navçeyê Silêmanî, li salên Şerê Yekem ê Cîhanî da bûye, ev hoyêkî yekcar gewre bû, bo belavkirina birewerîya neteweyî û hişyarîya roşinbîrî û zanîna hewallê siyasî yê henderan. Bo Kurdistaniyan zanîn û geştiyîna hewallê siyasî yê cîhana wê serdemê, rastiyêkî mêjûyî bû ku milletê kurd aza û zîrek û pîrzan e, pêwîste ciyê xwe li nav komelên cîhanê da bigire wek milletêkî heqê wî hatî xwarin û bi amanca xwe negeyştî di Kurdistana dabeşkirî da.

Bi rêya ew çapxaneyên dî yên Kurdistanê û derveyê Kurdistanê, li Riwandiz û Hewlêr û Ûrmî û Estemol û Kerkûk û Sine û Sablax û Bexda û Qahîre û Bako û Yerîvan beyanname û kitêb û rojname û kovarên rêkxirawên kurdan bi zimanê kurdî û bi zimanên derûdorên kurd dihatine belavkirinê. Ji hemû layî ve, di nav û derveyê Kurdistan da dibûye destkevtêkî fikîî bo berz kirina pileya hişyarî û roşinbîrî û netewayetî li nav milletê kurd da. Ev sergotara jimara (1)î ya rojnameyê *Bangî Kurdistan* ev rastîya me dixate pêş çav:

Cemîyeta Kurdistan

"Li ser muracaata cenabê seadetmeab Hacî Mîstefa Paşa yê mîrlîwa erkanê herbê muteqaîd û li ser mezûnîyet û

musaedeyê resmî yê hikûmetê sîyasî yê Silêmanî, ji teref hinek erbabê hemiyet û efazil û muneweran ve qerar hate dayin ku li Silêmanîyê cemîyetêk kurdî bête teşkîl kirin. Bo vê çend rojên li mawê jî esamê ûlema û şêxler û eşraf û saîr muneweran û ehlê qesebe bi rêz kirina li gor alfabeyê daxilê defter kiriye li roja cume yê 21-ê Temûza 1922 paş nivêja nivro di mizgefta Seyîd Hesên Miftî da berhev bûne. Ji teref cenabê Mistefa Paşa ve nutqêkî destpêkî derbarê bi meqsed û xayeyê vê îctîmayê hatiye xwendin. Xayeya wan ew bû ku ev fikir bo geşbûn û pêşkevîna millet û weten bi kemalî û êstîxar qebûl fermûye.

Belavkirina vê fikrê jî bi wasîteyê vê xezeteyê ku hikûmet îmtiyaza wî daye bi cenabê Mistefa Paşa û êsta ji heftê carêk derdiçê, umîd wa ye însaella bi wasîteyê hîmetê erbabê hemiyet pêş bikevit, zaten hemû tiştêk wûrde wûrde (hêdî hêdî) zêde dibit.

Bo temaşakirina vê xezeteyê û saîr, umûrî îdareyê vê cemîyetê jî teref huzerayê kîrame ve li jêr rîyasatê paşayê navê wî dibore da 13 kes bo azayetî hatin hilbijardin, navê wan û ededê raya wan bi vê rengî ye.

Ededê ray Nav

65	Refîq Hîlmî Efendî
62	Ehmed Beg Tofîq Beg
54	Salîh Efendî Qeptançî
45	Fayîq Beg Marûf Beg
41	Hacî Axa Fethulla
39	Îzet Beg Osman Paşa
38	Edhem Efendî Yuzbaşî
36	Ehmed Behcet Efendî Yuzbaşî
32	Şêx Mehmûd Efendî Gulanî
31	Şêx Elî Efendî Serkar
29	Elî Efendî Bapîr Axa
24	Ebdulla Efendî Mehmûd Efendî
24	Şukrî Efendî Eleke

Êdî umîdê me weha ye ku bo geşbûn

û pêşkevîna weten û millet hemû layêk têbikoşe û eger qisûrêk bibizî bibê eve jî vê alî ye û ev jî wê alî ye, behs û tenqîd bikin bo mirovan, xeber bi cemîyet bidirê ta wekî bi pê usûl cemîyet vê meseleyê feweren (leztirîn) daxilê muzakereyê bikirê û netîceyê wê bi wasîteyê xezete ve bête îlan kirin.

Ji vê xisûsê ve weha dizanim jî vê zêdetir bestî meqal zayid e, eve qanûnêkî tebîî ye ku ji esrê yazdemîn ê hîcrîyê ve yanî jî wê tarîxê ve ye ku xezete peyda bûye her qewmê ku rexbet bi mearîf û bi ev wasîteyê muqedes kiribê bi tedrîcî pêş kevîtye. Eger wekî me mabête di nav eqwamê mutemedîne da bê nam û nîşan mawete, binaeneley-hî ê me jî li ser me lazim e ku bo pêşveçûn û bilindbûna Kurdistanê rexbet bi vê wasîteyê bidine ku bo pêşkevîna ilm û mearîf fal bixêre. Baqî Tofîq li xuda muawenet û xîret li erbabê hemiyet temena dikeyin".

Rojnameyê *Bangî Kurdistan* yek ji rojnameyê hefteyî yê pêşkevî yê salên bîst e ku bi zimanê kurdî hatiye belav kirin, xwedî îmtiyaz û berrîsîyar û sernûserê wî Mistefa Paşa Yamolkî û desteyê nûserên wî Refîq Hîlmî û Elî Kemal û M. Nûrî (Şêx Nûrî Şêx Salîh) bûn, jimara wî ya yekem li roja çîwarşemê 8 ê Zîlhecê sala 1340-ê koçî (2-ê Axistosa sala 1922 ê zayîn) hatiye belav kirinê, jimara dawî heta jimara 6ê rojên duşemîyan derçûye, jimara 7 û jimara 8ê li rojên cume da derçûye, jimara 9 û jimara 10 ê li rojên yekşemîyan da derçûye, û jimara 11 ta jimara 14 yê li rojên cume da derçûye. Eve şayanê bas e li vira da bête dîyarkirin ku jimara 14 paş rawestina heşt mang dúbare li roja cumeyê 23yê Şewala sala 1341ê koçî (8 ê Huzeyrana sala 1923yê zayînê) derçûye.

Li vira da pêwîste em wê rastîyê tomar bikin, her wekî li serî da min got, ji demekî ve xerîkî girdkirina rojname û govarên kevn ên kurdî bûm. Li encam hewl û têkoşîn û serûsoraxa vî rojnamê da, bo min derkevt ku rojnameyê *Bangî Kurdistan* paş çarde jimarên, sê jimarên dinê jî li Bexda lêderçûye. Belam deskevtina ev sê jimarên karêkî gelek qûrs bû, pîrr li dû wan geryam, min bidest nexistin. Neçar bûm penaber bim û berve ew kesên agadar biçim. Li Silêmanî hemû namexaneyên giştî û taybetî geryam nebûn, herweha li Kerkûk û Hewlêr jî. Li Bexda du-sê car min li mamosta Sucadî pirsî, wî jî teekîd li ser dikire ku ew zanyariyên derbarê vê babetê ku li kitêba *Mêjûyê Edebi Kurdî* da nûsîye li wexta xwe da ji Cemîl Saîb û Fewzî Saîb bihistîye..

Di kitêbxaneyê Korî Zanyarî Kurd da geryam nebûn.. Min hawariya berêz Husên Caf, emîndarê kitêbxaneyê Korî Zanyarî Kurd kir, wî min agadar kir ku li kitêbxaneyê wî ya taybetî da ev sê jimarên bidest dikevin û bi vê perî xoşî û dilîni amadeyê bidate min ku wan belav bikime. Supasêkî bêpayan ê hemû roşinbîrên kurdî pêşkeşê wî dikim. Ew sê jimarên qeware yê rojnamê asayî derçûye, ku ev yekemîn rojnameyê kurdî ye ku li mêjûyê rojnamegeriya kurdî da bi vê qewareyê derbiçê..

Mistefa Şewqî nûserê wî bûye û Kerîm Rustem mudîrê îdarî ye, her sê jimare li çapxaneyê "Dar ul Îslam" li Bexda hatiye çapkirine..

Em li xwarê rojên derçûna hemû jimarên dîyar dikin:

- 1- Jimara (1), 8 ê Zîlhecê sala 1340ê koçî - 2 ê Axistosa sala 1922ê zayîn.
- 2- Jimareya (2), 20ê Zîlhecê sala 1340ê koçî - 14 ê Axistosa sala 1922ê zayîn.

- 3- Jimara (3), 27ê Zîlhecê sala 1340ê koçî - 21ê Axistosa sala 1922ê zayîn.
- 4- Jimara (4), 5ê Muherema sala 134ê koçî - 28ê Axistosa sala 1922ê zayîn.
- 5- Jimara (5), 12ê Muherema sala 134ê koçî - 4 ê Eylûla sala 1922ê zayîn.
- 6- Jimara (6), 26ê Muherema sala 134ê koçî - 18ê Eylûla sala 1922ê zayîn.
- 7- Jimara (7), 30ê Muherema sala 134ê koçî - 22ê Eylûla sala 1922ê zayîn.
- 8- Jimara (8), 7ê Sefera sala 1341ê koçî - 29ê Eylûla sala 1922ê zayîn.
- 9- Jimara (9), 16ê Seferî sala 1341ê koçî - 8ê Tîşrîna yekemîn sala 1922ê zayîn.
- 10- Jimara (10), 23ê Seferî sala 1341ê koçî - 15ê Tîşrîna yekemîn sala 1922ê zayîn.
- 11- Jimara (11), 28 î Seferî salî 1341 î koçî - 20 î Tîşrîna yekemîn sala 1922ê zayîn.
- 12- Jimara (12), 5ê Rebiûlewela sala 1341ê koçî-27ê Tîşrîna yekemîn sala 1922ê zayîn.
- 13- Jimara (13), 12ê Rebiûlewela sala 134ê koçî-3ê Tîşrîna duwemîn sala 1922ê zayîn.
- 14- Jimara (14), 23ê Şewala sala 1341ê koçî - 8ê Huzeyrana sala 1923ê zayîn.
- 15- Jimara (1-14), ku dikete jimara (15) li 14ê Recebuelferdî sala 1344ê koçî - 28ê Kanûna duwemîn sala 1926ê zayîn.
- 16- Jimara (2-14), ku dikete jimara (16) li 2ê Şabana sala 1344ê koçî -15ê Şubata sala 1926ê zayîn.
- 17- Jimara (3-14), ku dikete jimara (17) li 18ê Remezana sala 1344ê koçî -1ê Nîsana sala 1926ê zayîn.

Di jimara 14yê rojname da daxuyanîkî nûsîye, ku derengketina belavkirina rojnamê, ji ber tengasî û çelemeyên çapemenî û nebûna tîp bûye, belam zor aşkiraye rawestina rojnameyê *Bangî Kurdistan* di navbeyna ew heşt mang da, ji ber allozî û şeweyên karûbarê hikûmetê Şêx Mehmûd bûye, ne ku ji ber:

"Li ber hinek sebeb û astengan li paş nusxeyê (13)mîn, me munasîb dît ku weşanê rabiwestin, niha musteînen bi îlla xezeteyê *Bangî Kurdistan* kevte sahe û întîşar, çunke di van rojên malûm da, ji

teref metbea da nuqsanî peyda bûye, heta temamkirina wê nuqsanîyê bi mecbûrî xezeteyê me her çar sehîfe derdîçê, feqet ev jî bi alîkarî û hîmetê hemiyetmendên weten ve girêdayî ye."

Û diyar e birêvebirên rojname tenê jimara 14 li Silêmanî belav kirîye û êdî pekî kevtîye û nivîsîye ew rêbaza bo wî hatiye dîyarkirin destek bidin û birêyek dûrê çewtî, hêvî û amanca mîlletê kurd birêve bibin ..

Sê jimarên wê li Bexda hatiye çap- kirin, biqewareyê rojnamê hêsayî bi çar rûpel derçûye û daneyê(heba) wî bi du ane hatiye firotin..

Diyar e Mistefa Paşa piştî damezran- dina hikûmeta ehilî li Îraq û belavkirina biryarên Cemiyeta Milletan, bi xo kevtîye belavkirina rojnameya Bangî Kurdistan, bo cara sêyem niyaza jiyand- ina komeleya Kurdistan û hişyarkirina hestê netewayetî li nik roleyên kurd û bêtir kirina dostayetîya kurd û ereb.

Eger em bi hûrî temaşa rûpelên Bangî Kurdistan bikin, tiştêk bo me ronî dibête, ji ew hewl û xebatên bêwuçan ên bav û bapîrên me, paşan bo çespanîna mafê rewayê netewayetî yê kurd, bo berzîkirin û qalkirina bizûtneweyê roşin- birî yê kurdî, bo nehiştina nexwênde- warî û hişyarkirina mîllet, bo belavkirina dengû- basê cîhanê bo tîjkirina bîr û hişî.

Rojnameya Bangî Kurdistan ji jimara 1 heta jimara 13 bi şeş rûpel û qeware (34 cm x 5 r 21 cm) (têkst 5 r 28 cm x 17 cm) derçûye, tenê jimare 14 bi çar rûpel derçûye, ewe şayanê bas e li ser hemû jimarên hatiye nûsîn "daneyê wî bi (2) ane têtê firotin û li ser jimara 14 nûsîye "daneyê wî bi yek ane têtê firotin", ku çî ligel wê jî da li ser jimara 1 hatiye nûsîn:

"Em vê nusxeya pêşî teberuken û

belaş belav dikin û teqdîmê biraderên weten dikine".

Û jimara "15 û 16 û 17" bi çar laper- rê têtêkstê (50 cm x 38 cm) derçûye.

Mêjûyê xwênavî kurd sûr bûn û kol nedan li ser helwêsta rasteqîne yê kur- dayetî ku zêdetir amanc û awatî kurd berve çespanîni û danpiyanan bibet, bo vê jî bila çav bi vê xeberê bixênin:

" Dibêjin heyetê nasîhe ji Bexdad ve dêt"

Li van rojan da şayîyek heye dibêjin heyetêkî nasîhe ji Bexdad ve dêt bo Kurdistan.

1- Em ténageyin ev heyet bi emrê kê dêt, bi tensîbê çî kesan têtê rêkxistin?

2- Em nizanin evanê ku diên, nesîhetê çî li me dikin?

3- Eger meqsedê wan ev bê, nesîhet li me bikin ku em tabîyê Îraqê bin, bêjin xeta me ji vê paş nî ye û fikra kurdayetî heta bêt rreq(tûnd, sext) dadikutê û Bangî Kurdistan ligel perwerdeyî bo pêşkevtin û hişyarkirina kurdan xebat û tekoşîn dike.

Îca li ber vê, em nizanin ev heyet nasîhet diên çî dibên.

Mebesta me ji belavkirina vê roj- nameyê ron û aşkira ye, û guman tê de nî ye ku pispor û mêjûnûs û xwênde- warên kurd bi çavêkî hûrbîn sûd ji naveroka wî werbigrin û bi şeweyêkî firevan lû bikolîne.

Zincîra 3 ya *Jiyandina Rojname û Govarên Kurdî*, sê jimarên Rojî Kurd dibe ligel tercumeyê naveroka wan a bi erebî..

Bexda: 1ê Adara 1974.

Cemal XEZNEDAR

**Naveroka Rojnameyên
"Bangî Kurdistan"**

- 4 İstiqbalî Yanye (Yûnan)
- 4 Dîsan le Îrlande da muharebe
- 5 Şefîq Beg
- 5 İxtîlal le Türkîstanî kebîr da
- 5 Maarîfsiz bir kavmin hak-i hayati yoktur
(Türkî)
- 5 Qismê Farisî (Şîr)
- 6 Serdarî mukerema (Farisî)

Jimar (5)

Laperre

- 1 Beşaret bo dujminanî Kurdistan
- 2 Terbîyeyî ewlad
- 3 Muhawereyêkî îqtisadî
- 4 Mucadeleyî efkar, efkarî mutenewîe, hisiyatî mutelwîne
- 5 Simko u Ecem
- 5 Ehwalî Sûriye legel Fransizekanda
- 5 Bolşewîk û Berîtanya
- 5 Tebşîrat
- 6 Polonya
- 7 Hatîn û royîn

Jimar (6)

Laperre

- 1 Detirsim ey weten bimrim nebînim bextiyarî tu (Şîr)
- 1 Bidayetî înkîlab û întîbah bo Kurdan
- 4 Piyawî aqil fûret le de nada
- 5 Dîsan serdarî nesret (Simko) İsmail Xan
- 5 Begzadani Caf
- 6 Memûranî İngiliz
- 6 Min perîşanî yarî Kuweyî im (Şîr)
- 6 Teşîrif ruesayî Caf
- 6 Bangî Kurd wa nawî Kurdistanî awa kirduwe duwe

Jimar (7)

Laperre

- 2 Edeb yat Kurd
- 3 Bo cenab Ex Ebdulker m
- 3 H met al Mehmbd
- 4 Qisey hek mane
- 4 Royi tin
- 4 Meer fe ke bilind deda qewm hejar (i r)
- 5 YBnan yekan Ezm riyân textl ye kird
- 5 Qral Qosent n f rar kirduwe
- 5 Hakikat- Kurdistan (Turk)
- 6 Hezret hukumdar Kurdistan cenab Ex

Jimar (1)

Laperre(rûpel)

- 1 Cejnî Qurban
- 1 Cemiyetî Kurdistan
- 3 Bangî Kurdistan
- 3 Mibarek Badî (Şîr)
- 3 Kurdistan'in esbab-i tednisi(Türkî)
- 4 Hariçte bulunan Kurd muneveran ve efazil-i kiramına (Türkî)
- 5 Muemalat-ı tarihiye (Türkî)
- 5 Bangî Kurdistan (Şîr be Farisî)
- 6 Be xidmetî Kurdhayî muhteremî İran (Farisî)

Jimar (2)

Laperre

- 1 Ellên heyetî nasihe le Bexdawe dêt
- 1 Meseleyî mektebî Kurdinewe
- 3 Bo Kurdan (Şîr)
- 3 Sanayi ve mearif (Türkî)
- 4 Ahlak (Şîr be Türkî)
- 5 Qismê Farisî

Jimar (3)

Laperre

- 1 Hesbîhali duwem
- 3 Bexêr hatin
- 3 Makineyî çap
- 3 Elmanekan muaweneti Kemalîyekan deken
- 3 Türkiya û Yûnan
- 3 Wefatî emîri Tûnis
- 3 Germa
- 3 Tebşîr bo qilyandaran
- 3 İntixabat
- 3 Teşîrif (Türkî)
- 3 Teeyin (Türkî)
- 3 Valime (Türkî)
- 3 İstîqbal ve xoşamedî bangî Kurdistan (Farisî)

Jimar (4)

Laperre

- 4 Ehwalî zabitanî Kurd
- 4 Ew kaxezey le Estemûlewe hatûwe emeye
- 3 Dûayî Kurdan bo Mûsilîyan
- 4 Şêx Reqîb

- 5 Ew Turkaney ke le Elemanya dan bang kirawne jêr sîlah
 5 Mîcer Noyil
 5 Îsmail Xan Simko
 6 Koysincaq

Jimar (10)

Laperre

- 1 Sûretî îradeyî ûlya hezretî hukumdarî eded -1-
 2 Sûretî îradeyî ûlya hezretî hukumdarî eded -2-
 2 Hezretî hukumdar
 2 Îngilîs Silêmanî bo çî dewî
 4 Cenabî Mîcer Noyil
 4 Simko (Serdarî nesret Îsmail Xan)
 4 Dîsan bomba
 4 Teeyîn
 4 Hezeratî begzadanî muhteremî Caf
 5 Sûretî îradeyî ûlya hezretî hukumdarî Kurdistan eded -1- (Turkî)
 5 Sûretî îradeyî ûlya hezretî hukumdarî Kurdistan eded -2- (Turkî)
 6 Hakikat-î Kurdistan (Turkî)
 6 Kurd ve Kurdistan ne demektir (Turkî)

Jimare (11)

Laperre

- 1 Îbret
 3 Perîşanî Şêxbizînî
 3 Dîsan teyare
 3 Cenabî Ebas Axayî Mehmûd Axa
 4 Muhyedîn Efendî
 4 Îstîxzaratî ceng
 4 Pare, pare, pare
 5 Cenabî Mehmûd Xanî Dizlî
 5 Cenabî Ehmed Begî Rîşîn
 5 Hikayetî menzûme
 6 Cenabî Mîcer Noyil
 6 Hakikat-î Kurdistan (Turkî)

Jimar (12)

Laperre

- 1 Îradeyî hukumdarî - eded 3
 2 Sûretî îradeyî ûlya cenabî hukumdarî Kurdistan eded -4
 3 Munacat (Şiir)
 3 Îştîalî muteesîf
 3 Bomba û ziyaa
 3 Teeyîn û tebrik
 3 Nexoşî îçtîmaî û çareyî tedawî

Jimar (7)

Laperre

- 2 Edebîyatî Kurd
 3 Bo cenabî Şêx Ebdulkerîm
 3 Hîmetî alî Mehmûdî
 4 Qisey hekîmane
 4 Royîştin
 4 Meerîfe ke bilîndî deda qewmî hejar (Şiir)
 5 Yûnanîyekan Ezmîriyan texlîye kird
 5 Qralî Qosentîn firarî kirduwe
 5 Hakikat-î Kurdistan (Turkî)
 6 Hezretî hukumdarî Kurdistan cenabî Şêx Mehmûd

Jimar (8)

Laperre

- 1 "Dewlet heme ez itifaq xîzed Bîdewletî ez nîfaq xîzed"
 2 Fîdat bim ey fîdayî millet ey serdarî Kurdistan (Şiir)
 3 Bo edîbî muhterem Şêx Nûrî Efendî
 3 Mudefeayî Estomûl û Galîbolî
 3 Simko
 4 Loyd Corc Eçît bo cenewe
 4 Emîr Zeyd
 4 Mujde bo ereqxoşekan
 4 Şukrulla mujde bî wa nûrî îman hatewe (Şiir)
 4 Mîrliwa cenabî Sidîq Paşa
 4 Teşrîf
 5 Ewdet
 5 Teeyîn
 5 Der nîmetî hezretî xatimî enbiya Muhemmed Mistefa (s.a.w) (Şiirî Farisî)
 6 Hakikat-î Kurdistan (Turkî)

Jimar (9)

Laperre

- 5 Herîq le Ezmîr
 5 Îstîxzaratî Berîtanya le Estemol da
 5 Çikoslovakya û Romanya mûlawenetî Yûnan dekan
 5 Rûsya û Turkîstan
 5 Ew Turkaney ke le Elemanya dan bang kirawne jêr sîlah
 5 Mîcer Noyil
 5 Îsmail Xan Simko
 6 Koysincaq

Jimar (10)

Laperre

- 1 Sîbret radeyî ûlya hezretî hukumdar eded -1-
 2 Sîbret radeyî ûlya hezretî hukumdar eded -2-
 2 Hezretî hukumdar
 2 Îngilîsî Silêmanî bo dew

- 3 Weten û millet
 3 Hewadîsî Elmanya
 1 Bulxarya
 3 Hukumetî Îraq û mûahede bîst û pênc sale
 3 Fransa û Surya
 3 Heleb
 3 Himis
 4 Sultan Paşa Etrîş
 4 Ciwanî ticaretêk gewre ye
 4 Nicabetî meclîsî millî Îran
 4 Tehran û hîmet alî şahî taze
 4 Ehrarî Elmanya
 4 Rahî ahenîni Hîcaz
 4 Polonya
 4 Jinanî Türkîstan
 4 Çîn û Rûsya
 4 Felaketêk le Esbanya da
 4 Cezayî neqdi
 4 Exbarî Sovyet
 4 Bo kiryare muhteremekanî rica

Jimare (2-14) ke dekate jimare (16)

Laperre

- 1 Cewabî ewane ke be xurayî basî Kurdayetî deken
 2 Çak bixwîninewe bizanîn çî arzûwe
 3 Wurde xeberat
 3 Weten û millet
 3 Türkçe kısmı
 4 Hîcaz
 4 İbn el Suûd
 4 Rûsya
 4 İran-Simko-Rûsya

Jimare (3-14) ke dekate jimare (17)

Laperre

- 1 Mujdeyek zor xoş bo hemû Hîcaz
 1 Kurdistan
 1 Sergužestêkî xoş
 2 Asayîşî Hîcaz Sultan Necîd
 2 Kuştari le Sûrye da
 2 İmdad bo Sûrye
 2 Nûrî Paşa el Şîflan
 2 İbn el Suûd
 2 Mel k Misir cenab Fîad
 2 Secadeyek le hemşîgirantir le دنیا da

- 4 Metbûat û sêdaqet
 6 Hezretî alî hukumdari Kurdistan
 6 İfemeab Hemîde Xanim
 6 Asayîşî daxilî

Jimar (13)

Laperre

- 1 Hezretî hukumdari mearifperwer Sûretî mezbete, bo meqamî samî rîyasetî mearif
 1 Teqdim
 2 Wêreqeyêkî warde eynen derckira
 3 Teşekur û beyanî memnunîyet
 3 Reîsî şer'î û edil
 3 Hakikat-î Kurdistan (Türkî)
 4 Kurdlerin mazisi (Türkî)
 5 Bir seday-i hak (Türkî)
 6 Erzî teşekur

Jimar (14)

Laperre

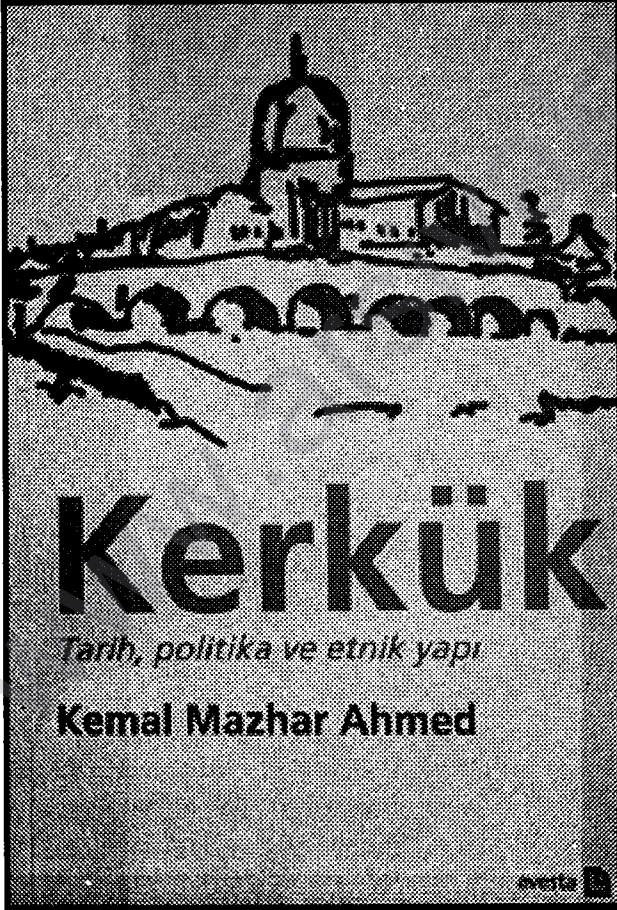
- 1 Bangî Kurdistan
 1 Silêmanî
 2 Teşrifî heyet
 3 Mulaqatî mûteberîn ba heyetî muhtereme
 3 Resmî geçit û întizamî eskerî Berîtanya
 4 Bo ûmûmî dewairî hukumet
 5 Hakikat-î Kurdistan (Türkî)

Jimare (1-14) ke dekate jimare (15)

Laperre

- 1 Pendi huşyarî
 1 Şahrahî Bangî Kurdistan
 1 Meqsed man lem cerideye
 2 Seyrî dunyekan
 3 Hawarî şew û roj im
 3 Qewmî kerr û lal
 3 Weten û millet
 3 Hewad s Elmanya
 1 Bulxarya
 3 Hukumet İraq B mûahede b st B pEnc sale
 3 Fransa B Surya
 3 Heleb
 3 Himis
 4 Sultan Pa a Etr
 4 Ciwan ticaretêk gewre ye
 4 Nicabet mecl s m ll İran
 4 Tehran B h met al ah taze
 4 Ehrar Elmanya
 4 Rah ahen n H caz

- 2 Melikî Misir cenabî Fûad
 2 Secadeyekî le hemûgirantir le dunya da
 2 Têklîfî ahalîyî Cebel derûz
 2 İbn el Suûd
 3 Bangî Kurdistan
 3 Teyareyekî zor gewre bomba
 3 Budçeyî behriye İngilîz
 3 Xeberatî Tûrkiye, nobet hate ser jinan
 3 Ereb îtîhadi
 3 Şayî û zemawendîyek zor xoş
 3 Tesdîqî seltanati İbn el Suûd
 3 Xelqî Selanîk
 4 Doğruyol gazetesinden
 4 Tûrkçe namaz
 4 Doğru yol
 4 İstanbul Yahudileri
 4 Medeni nikah
 4 Diyarbekir eşrafından Cemilpaşazadeler
 4 İrak harb tayyareleri
 4 Necabet, hesab-i nisbi, -
 asalet- mahali-i mukadese
 ahalisi

Muherrîrê Türkî
Refîq Hilmî

Bo xercê bedelê aboney
Sê mangî 2, şeş mangî çîwar
Salêkî 8 rûpive ye.

Îlanat bi du dîr
Pênc ane destirîf

Sahibê îmtiyaz û midîrê mesul
Mustafa Paşa

Muharrîrê kurdî û farisî
Elî Kemal
M. Nûrî

Hemû şîtêk muraceat be sahibê
îmtiyaz dekirî

Bangî Kurdistan

Zemanê gurz û rim rabirdûesta palewan îlm e
Şîlahê destê seneet barîqeyê tîx we senan îlm e

ilmî, ictimayî, edebî xezeteyêkî
hûrr û serbest ê millî ye

hefteyê carekî derdiçî

2 Axistos 1922

Nûsxeyekî du ane

Sal: 1 jimare: 1 Çiwarşeme 8 Zilhice 1340 2 Axistos 1922

Cejna Qurbanê

Nêzîkbûn û hatina vê cejna qurbanê ya mubarek ku ji bo hemû ûmeta îslamê sedemê feyz û rehmetê ye, Bangê Kurdistan bi wasiteya vê roja mibarek, ji hemû efradê cemiyetê û ji bo ehlê Kurdistanê ji Yezdanê pak temenî û niyaza rizgarî û bextewarî dixwaze û vê cejnê pîroz dikin.

Bangî Kurdistan

Paşê ewil roja cejna qurbanê azayên dayîmî yê Cemiyeta Kurdistanê li mala cenabê Hacı Mustafa Paşa dicivin. Ji bo cejna pîroz li ba hev di wextekê da em rica dikin ku efradê Cemiyeta Kurdistanê li hev bicivin.

Cemiyeta Kurdistanê

Li ser miracata cenabê sadetmeab Hecî Mustafa Paşa mîrlîwayê erkanê herbê muteqaîde li ser destê mezuniyet û musadeya resmî ya hikumeta sîyasî ya Silêmanî ji teref destê erbabê hêja û biqedir û roşinbîran qerar hate dayin ku li Silêmanî Cemiyeteke Kurd damezîrin. Bo vê çend rojên li pêş navên zana, meşayîx û eşraf û minewerên din li gorî keda wan bi awayekî bitertîb li defterê hate nûsîn. Di roja îne 21-ê Temuzê 922 da paş nimêjê, şewir li mizgefta Seîd Hesên Mîftî hat kirin. Ji aliyê cenabê Mustafa Paşa ve nutqeke vekirinê li ser mexsed û xayeya vê cemiyetê hat dayinê. Paşê ji guhdaran ra li ser xayeya vê fikrê ji bo pêştebirin û bilindkirina miletê vî welatî bi kemalê îftixar temenî li wan kir.

Ji bo pêkanîna vê fikrê jî bi wasiteya vê xezeteya ku hikumetê heqê îmtiyazê

daye cenabê Mustafa Paşa û niha jî heftê carekê derdikeve û însela bi wasiteya hîmeta erbabê cemiyetê dê pêşve biçê û hemû tiştê xwe zêde biket.

Ji bo temaşekirinê, ev xezate û hinek berpirsyarên din ên îdarî ji aliyê vê cemiyetê ve hatin hazirkirin û di bin çavdêriya Mustafa Paşa da sêzdeh kes bo azayiyê hatin hilibijartin.

Navê wan û hejmara rayên wan ev in:

Refîq Hîlmî Efendî	65
Ehmed BEg Toftîq Beg	62
Salih Efendî Kaptançî	54
Faîq Beg Maruf Beg	45
Hecî Axa Fethulla	41
Îzet BEg Osman Paşa	39
Ethem Efendî Yuzbaşî	38
Ehmed Behcet Efendî Yzb.	36
Şêx Mihemed Efendî Kelayî	32
Şêx Elî Efendî Serkar	31
Elî Efendî bapîr Axa	29
Ebdula Efendî Mihemed Efendî	24
Şukrî Efendî Take	24

Umîda me ew e ku ji bo pêştebirin û xurtkirina welat û millet hemû alî têbikoşin û eger qisurek hebe jî rexne lê bête girtin û cemiyet bi vê rexne were hesandin û li gorî usul û qaydeyê cemiyetê dê daxilî muzakereyên cemiyetê bête kirin û netîceya wê bi wasiteya xezetê were îlankirin.

Li vê xususê da em dizanin ku ev meqal zêde dirêj nabe. Ev qanunekê tabî ye, ku di esrê yazdehem ê hicrî da ango ew tarîxa ku xezetê da derket, her qewm raxbet bi zanistê heye, ev wasiteya miqedes bûye sedem ku hêdî hêdî pêşve biçê. Eger milletên wek miletê me, di nav qewmên li paşmayî de mabin, bê nav û nîşan mane. Ji ber vê yekê li ser me jî lazim e ku ji bo pêşvebirin û zenginkirina Kurdistanê, ji vê re rexbetê nîşan bidin ku ji bo zêdekirina îlm û

zanînê gotin xêr e. Em, tewfîqa mayî ji Xwedê, alîkarî û xeyret ji erbabê hemiyetê dixwazin.

Eselamu eleykum gelî kurdan! ey qewmê qedîm ê pehlewî yê bigurz! ev bang, *Bangê Kurdistan* ji bo xêrdarê hemû kurdan e. Ji bo şiyarkirina şêran e. Ji bo bihîstina bav û dayikan e. Heke bigrin ev bang, çi tiyaye. Ev hawar bo çi ye? Hemû hefteyek guh bidin û bizanin axir çi ye? Gotinên pîrr û pûç kolanan diruhalistin. Roja wan bi temaşekirina ilmê û seneet û marîfet derbas bikirana, ji me bo wan gotineke baş heye, qeleyek me nîn e bo starbûna eyb û arê me. Ji bo me destegirên ku li welatê me digel nîşaniya mezinahiyê hebe nîn e.

Niha îbaret ji şukur û cû ye, ewan jî li Kurdistan nî ye, ji ciyê wan dûr e û parçe kaxizê ku bo nûsînê bê ew jî li frengistanê ve dêt. Ji sedan çarê me nayê ku kaxizêkî bo kes û kar û serîkî muharemî û bo aileyê xwe binûse. Meşkê mêzer me ji Îranê û Frengistanê kurunê gelê ewqeyê me ji Hindistanê, hîlê kurê kurê nazdarê me ji Erebistanê, kefenê miriyên me ji Awrupayê, moltikê zarokên me ji Amerîkayê ve dêt.

Welhasil em ji hemû tiştî mehrum in, ji hewadîsên dinyayê bêxeber in, sebebê van hemû tiştan nezanî ye. Bêparbûna ji fenên cihanê ye. Digel vê jî her kes hev rexne dike, encama vê nezanî û hesudîyê jî bi awayekî nebaş şîrove dike. Gelî biraderên kurd, werin guhê xwe bidin *Bangê Kurdistan* û bizanin çi tê holê, bizanin çi fêkiyên niyeta baş hene. Bizanin ku biratî serfiraziyê tîne. Nîfaq û xeybet dibe sedemê perîşanî û rûreşiyê. Zeman, zemanê ilm

û bihevpirsînê ye. Îlm bi ser hemû kar û baran re ye. Guhê xwe bidine *Bangê Kurdistan* ku çi dibêje: Zemanê gurz û rim rabûye, niha palewan ilm e, silah bidestê seneet e, ronîya herî mezin ilm e. Her kes xwedî fikreke baş e, ji bo ewladê welat û millet vê yekê bixêr dizane, eşkere ye ilm û edebê bixwînête da ku qiseyên pîrr û pûç ji wan biriteve. *Bangê Kurdistan* dest pê kiriye ewand û nasîh biraderê bi eşkereyî nivîsandiyê.

Bê ilm û siyaset ey bi qurban
Muhale ender muhale jînî kurdan
Qise xweş e feqet çak ilm dû bî
Ne wek dû rupyê û tehkîm cî bî
Le tirs û dengê polîs serbikûn ka
Be penhanî dû sed fitne paka

**Sahibê İmtiyaz
Mirlîwa Mustefa**

Bangê Kurdistan

Piştî netîceya kar û xebata ku ji aliyê cenabê Reîsê Cemiyeta Kurdistanê ve çê bû, hukûmeta sîyasî ya Silêmanî, bo neşra xezeteya *Bangê Kurdistanê* musaede da.

Meqseda vê xezeteyê ew e ku rehberî û xizmetê bo qewmê kurd bike. Lazîme hemû kurd vê xezeteyê bixwîne û bi dil guh bidê.

Malûm e ku hîç qewmek xezeteyek nebe, ne kes ji fikir û xeyala wî qewmî, ne ewil, ne jî encama kar û barê wê hin dibe. Wê weqtê li nav qewmên dinyayê bê nav û nîşan dimîne.

Li ser vê yekê bo serfiraziya miletê Kurdistanê li pêş hemû tiştî lazîmî bi vê xezeteyê heye.

Çûnkî xezeteyeke millî, tercumanê fikrên xadim ê qewmê kurd e.

Mesrefa çapkîrî û hin nusxeyên vê

xezeteyê ji aliyê azayên dayimî yên Cemiyeta Kurdistanê ve temîn bûye. Em ev nusxeya ewil, teberuken û belaş tewzî û teqdîmê biraderên weten dikin. Feqet ji ber ku hikûmet pêşînen doza mesrefa çapkirina vê xezeteyê bike, em rica û temenî dikin ku hemiyetmendên weten her yek bibe aboneyê 3 yan 6 mehan, pêşînen ji bo qeydkirina navê xwe mureceatê muherrîrê xezetê Şêx Nûrî Efendî bikin.

Em umîd dikin ku kurd bi navê muhebbeta weten bo ziyayekê xwe bibe abone û bo kîrîna vê xezeteyê rexbeteke baş nîşan bide.

Elî Kemal

Mubar Kubadî

Bangê Kurdistan nîşaney huşyarî millete
Biwa ser xûwan mearifê tezkîrey ser da'wete
Dewrê iqbale dûr Bangê Kurdistaniman
Bangê subuhê sadiq e bem denge histîn fîrsete
Sayeyê bal himaye baz zerîn şapîre
Çûne jêr sayey nîşaney bextiyarî û dewlete
Baxçeyekî pir gule deryaçê pir gewhere
Reng û dengê feyziye nîmet bê minete
Bo tereqî qewmî kurd e dad xuwahê hamîye
Tercumanê halê zarê millet kem qudrete
Bangê Kurdistan le xara û herîr layiqîre
Dek mubarek bî be balay qewmê kurd em xîlête
Asmanîke seraser mule necimê wefa
Gulistanîke serapa mezherê sed rehmete
Em cerîde tazeye cerîdey cehalet la deba
3 zîman 3 tîr deste wasîtey sed nusrete
Rebî boman her bîmînî xadîmê mulik û weten
Em leb o pêşketînî emro piştîwan û qût e

Zîwer

Îlan

Ew xaniyê ku li Silêmanî waqîye û bi xanê sutaw meşhûr e û bi mûcîbê qeyd

tapo indel ixtisar rubîe aid bi Mehmûd Paşayê Caf e û malumul hudûde bi muqabilê mareyî jinî Hebîbe xanim kahya Elî Beg bo hiciz û fîrotina wî qerar hatiye girtin û ihaleyê eweliyê ta 30 roj wazih bi muzayideyê eleniye kira her kî talebe bi sedî deh temînate mustesben muraceet bi daireyê îcraya Silêmanî û munadî(delal) Tewfîq Axa bike.

27 Temû 922
memûrî îcra
M. Wehbî

BANGÊ KURDÎSTAN'IN TÛRKÇE BÖLÛMÛ

KÛRDÎSTAN'IN GERÎ KALMA NEDENLERİ

Okuyucularımızı her türlü garaz ve şaibeden uzak bir görüş ve düşünceyle fikir yürütmeye yönlendiriyoruz. Kürdistan'ın geri kalma nedenlerini araştırınsınlar. Acaba bu toprağın yetiştirdiği insanlarda yaratılışın ihmal ettiği özellikler nelerdir? Ya da gerçek anlamıyla tahsil ve tecrübe görmüş vatandaşlarımız arasında ilim, irfan ve fazilet açısından öteki millet ve kavimlerdeki emsallerinden geri kalmış olanlarımız kimlerdir? Şüphesiz hiç (kimse). O halde hem geri kalmışlığımızın nedenlerini, hem de inkarı mümkün olmayan geri kalmışlığımızı iyice araştırırsak doğal olarak gözümüze en başta eğitimsizlik meselesi çarpacaktır. Evet, bugün hâlâ Ortaçağdan çıkmamış vahşi milletler hariç tutulmak şartıyla, oturdukları bölgede eğitim ve sanatlar açısından Kürt milleti kadar geri kalmış hiçbir millet düşünülemez. En küçük ve hatta toplumsal beşerî heyetler arasında

tarihsel olarak en değersiz sayılan eski vahşi kavimler bile günümüzde en zengin ve en eski bir medeniyet tarihine sahip olan kalkınmış milletlerle omuzlaşırlarken, sadece talihsiz Kürt milletinin hâlâ tarihî gerçekler karşısında efsane türü hikayelerin büyülü kötülükleri ve sanatsal harikalar karşısında mantıksız taassubun ilham kaynağı olmada gösterdiği kararlılık gerçekten üzüntü vericidir. Bunlar ne kadar ağır olursa olsun, itiraf edelim ki milletimizin henüz olgunluk çağına erişmediğini ispat eder. Çünkü bir milletin olgunlaşması için, içinde bulunduğu asrın gerektirdiği güzel düşüncelerle donanması gerekir. Hal- buki o güzel düşünceler yaratılışın insan türüne bahşettiği beynin aslı özelliklerinden değildir. Fakat beynin sahip olduğu yapı ve sistemin derecesine göre tahsil sayesinde belirtilen özellikleri kazanmaya hazırdır. Demek istiyoruz ki tahsilsiz söz sahibi olmak, tabiat kanununda yer alması imkansız olan bir maddedir. Düşüncenin aydınlanması beynin eğitimine, beynin eğitimi de mükemmel çağdaş ilimlerin tahsiline bağlıdır. Tahsil de sayısız kısım ve dallara ayrılır. Bütün bunları bize vadd eden ise okullardır. Bir milletin eğitim seviyesi memleketteki okulların sayısı ile ölçülür. İşte bunun için cemiyetimizin en temel amacı eğitimi yaygın hale getirerek cehaleti yok etmeye hizmet etmektir. İnşallah bu amacı gerçekleştirmek, yani mümkün olduğu kadar Kürt milletinin eğitimden kaynaklanan eksiklerini telafi etmek için gerekli fedakarlığı göstermede kusurlu davranılmayacağı şüphesizdir. Bundan dolayı, her şeyden önce kişisel amaç ve çıkarlardan kurtularak samimi ve yurtseverce bir arzu ve istekle kutsal

vatanımız için çalışacağımıza dair birbirimize söz vermeliyiz ki girişimlerimizin bize vaat edeceği gelecekte emin olabilelim.

DIŞARIDA BULUNAN AYDIN VE SAYGIN KÜRTLERE

Bangî Kurdistan gazetesinin kımetli ellerinizde dolaşan şu iki nüshasının normal ücreti ve kırtasiye giderleri "Cemiyet-i Kurdistan" tarafından sağlanıp hibe edilmiştir. Fakat herkes tarafından bilinmektedir ki, bir cemiyet ne kadar fedakar olursa olsun, bir gazeteyi uzun süre yayımlayabilmek için yardımlaşma ve gayrete ihtiyaç duymaktadır. Biz bu gayreti yabancılardan dilemiyoruz. Sözümüzü Kürtlük uğruna çalışmak ve Kurdistan'ın ilmî olarak ilerleyip yükseldiğini görmek isteyen Kürt yurtseverlere yöneliyoruz. Sadece basım ve kırtasiye giderlerini dikkate alarak iki "ane" fiyat takdir edilmiştir ki, hiçbir yurtsever Kürdün kendi vatanı için haftada iki aneyi vermekte tereddüt göstermeyeceğinde kuşku yoktur. Hesap görmeye çalışırken mahcup olup da geri alamadığımız milyonlarca küsuratı düşünelim. Hiç şüphesiz toplamı önemli tutarlar teşkil etmektedir. Birimiz milli gazetemiz için boşa gitmeyeceği kesin olan şu iki aneciği seve seve verelim. Verelim de biz de beşer toplumunun kendisinden yarar beklenen bir üyesi olduğumuzu ispat edelim.

TARİHİ BİLGİLER

- Kainat, Nebevî hicretten 183961 yıl önce yaratılmıştır.

- Hazreti Adem bazı tarihçilere göre hicretten 6216 yıl önce, Fenikelilere

göre de 30479

yıl önce yaratılmıştır.

- Nuh Tufanı hicretten 4769 ya da 3974 yıl önce meydana gelmiştir.

- Hazreti Musa (a. s.) hicretten 2347 ya da 2468 yıl önce dünyaya gelmiştir.

- Mısır'da hicretten 2291 yıl önce yedi sene devam eden bir kıtlık ve yokluk meydana gelmiştir.

- Hazreti Musa aleyhisselam hicretten 2267 ya da 2388 yıl önce İsrailoğullarıyla birlikte

Mısır'dan çıkmış ve belirtilen tarihte Firavun ve askerleri Nil'de boğmuşlardır.

- Hazreti Musa (a. s.) hicretten 2227 ya da 2348 yıl önce vefat etmiştir

BANGÎ KURDİSTAN'IN FARŞA BÖLÜMÜ

BANGÎ KURDİSTAN

Bangê Kurdistan ki gerçekten milletin tercümanıdır,
Düşmanın gözünde diken, yükselmenin ana yoludur.

Kürtlere zavallı dediler, bu nasıl iyi niyetlilik olur?

Hastalığı teşhis etmek gerekir ki, bu bir hastalıktır.

Eğer milletin rehberi ilim ve irfan olursa hayat bulur,

Aksi halde bilgiden yana şans kaçır ki, bu da felaket olur.

Bilginin nuru insana güç verir, kanat verir,
Dünyada üstünlük ilim, teknik ve sanat iledir.

Madem Rüstem ve İsfendiyar olmak bugün işe yaramaz,

O halde yaşamak için çare, bilgi ve hikmet elde etmektir.

Yükün altın ve çalışanların olsa sayısız,
Cahil adam akıllıların egemenliği altında iktidarsız olur.

Talih yıldızı vatan ufkundan ışıdayarak doğdu,
Rahmet alametidir Bangî Kurdistan'ın yeni doğuşu.

Milletimiz bu bayrağı baş üstünde taşısa
elbette layıktır,
Gölgesi kimin üstüne düşse, onun için yüz kere iyiliktir.

Biz azimle yola çıkmışken siz uyuyorsunuz,
Ey vatan dostları, fırsat uyanık olma fırsattır.

Refik Hilmî

***

İnsanlığın ilerlemesi ve milletin yükselmesinin yegane yolunun ilim tutkusu olduğu birçok tecrübeyle ve dünya tarihince sabittir. Kainatta varlığını ispatlayıp dünya haritasında seçkin bir yer işgal etmiş olan uygarlaşmış her milletin, ilmi rehber etmeden ve ona tutkuyla bağlanmadan kalkınma sahasında ilerlemedikleri inkar edilemez. İlimsiz millet ruhsuz bedene benzer. İlim toplumun etkili unsuru, bilgi insanlığın tekâmül etmesinin bir ürünüdür.

Dünya tarihine dikkatle baktığımızda, İbranî, Hitit ve benzeri milletlerin ilme yönelmedikleri için insanlığa hizmet etmemelerinin yanında kendi ulusal varlıklarını da koruyamadıklarını ve küçük bir inkılap karşısında dayanamayıp sanki hiç olmamışlar gibi dünya sahnesinden silindiklerini görüyoruz. Fakat Fenîke, Asur ve Keldan kavimleri, kesintisiz doğu ve batı saldırılarına karşı tutunamayıp ortadan kalkmışlarsa da, ilme tutkun ve yatkın oldukları için yaptıkları önemli keşif ve icatlarla insanlık alemi ve özellikle bütün Avrupa'yı

kendilerine karşı minnet borcu altında bırakmışlardır. Öyleyse ilkel bir durumda olan ve ataları Med ve Pehlevilerin medeniyet ve kalkınma eserlerini kaybeden biz Kürtler her şeyden önce ilme sarılmalıyız. Kaldı ki açlık zahmetine katlanmaksızın tam bir rahata kavuşmak imkansızdır. Dudak susuzluk çekmedikçe su pınarı hayalî bir serap gibi olur. Hilal kendini silkelemedikçe tam bir dolunay olamaz .....

Doldurulmaya uygun olan kaplar, boş kaplardır. Buna göre biz de ne kadar bilgiden uzak kalıp mahrum olmuşsak, o kadar da ilim ve bilgide yükselmeye müsait durumdayız. Bir yıllık fidanın meyvesi olmaz. Fakat hizmete mahzar olduğu zaman aileyi refaha kavuşturur. Bundan dolayı kalkınma çağı olan asrımızda hissesiz kalmamamız için ilk teşebbüsümüz bilgimizi arttırmak ve vatan evlatlarına ilim öğretmektir. Adsız sansız kalmamamız, ilkel durumdan çıkıp ileri milletler grubuna girmemiz ve dünya haritasında varlığımızı gösterip kainatta bir rol oynamamız için ülkenin hamiyetli bilgili insanlarından ve eşrafından ilmî kalkınma yolunda tam bir gayret ve çaba sarf etmelerini rica ediyorum. İlim ve bilgide bir varlık gösterdiğimiz zaman hiç şüphe yok ki kuzey ve güneyi kendimize yönlendirir, kendi muhitimizin dilinin resmîyetini ilan eder ve kutsal amaçlarımıza ulaşmış oluruz.

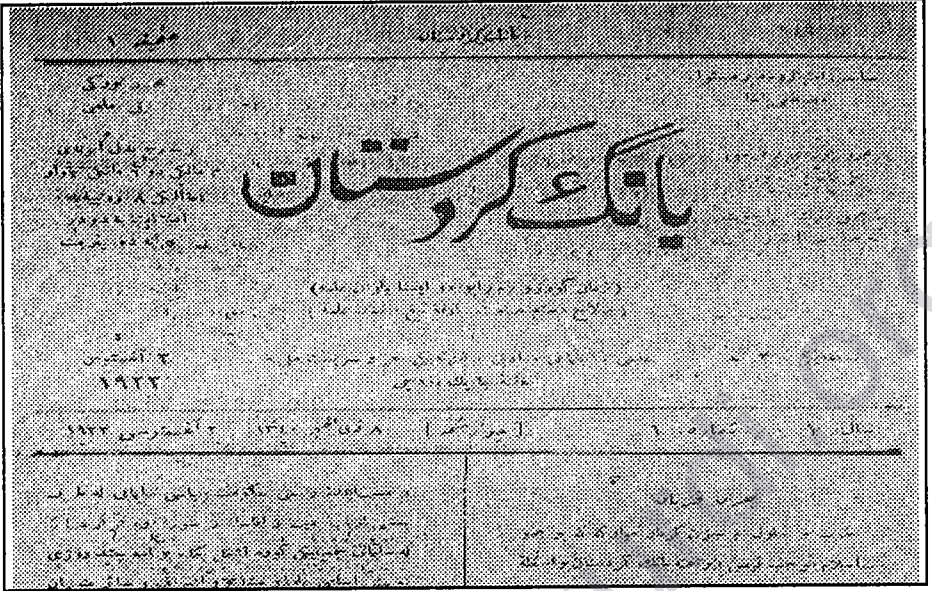
Süleymaniye: M. Nuri

MUHTEREM İRAN KÜRTLERİNE

Kürt milletinin görüşlerini neşreden ve ilme kültüre hizmet eden Bangî Kurdistan'ın, yoluna devam etmesi ve

ilerlemesi için bütün Kürdistan yurtseverlerinin gayret ve yardımlarına gereksinim duymaktadır. Gerek ulusal makaleleri yazmada, gerekse bu gazeteye abone olmada Kürt aydın ve seçkinlerinden destek bekliyoruz. Yurtseverlerin bu husustaki en küçük gayret ve çabaları büyük teşekkürler gerektirecektir.

Kürtlerin Xoy civarındaki mağlubiyetlerine dair İran gazetelerindeki bazı yazılar incelendi. Biz bu gazetelerin yazdıklarında bazı farklılıklar gördük. Ulaşan son haberlere göre İranlıların bu söylentilerine inanmamak gerekir. İran'a karşı koymak için İsmail Han (Simko) yeterli güce sahiptir. Gelecek sayıda daha ayrıntılı bilgiler verilecektir.

Sahîfe

Muherrîrê Turkî
Refîq Hîlmî

Bo daxilê şehîr û liwa bedelê
aboney
Sê mangî 2, şeş mangî 4,
Salêkî 8 rûpiye ye.

Bo xaricî ücretê poste îlawe
dekirî.

Bangî Kurdistan

Sahibê îmtiyaz û midîrê mesul
Mustafa Paşa

Muharrîrê kurdî û farisî
Elî Kemal

M. Nûrî

Îlanat bedîrîk 3 ane deh sinrî.

Bo hemû şitêk muraceat be
sahibê îmtiyaz dekirî

Bangî Kurdistan

(Zemanê gurz û rim rabirdû êsta palewan îlm e
Silahê destê seneet bariqeyê tix we senan îlm e)

îlmî, îctimayî, edebî xezeteyêkî
hûrr û serbest ê millî ye

heftayê carekî derdiçî

Silêmanî
2 Axistos 1922

Nûsxekeykî 2 ane defrişrî.

Sal: 1 jimare: 2 Duşeme 20 Zilhice 1340 14 Axistos 1922

Nêzdîke hilgirtîwe bo man çirayê kurd
 Pertew û beda hemîşe şua û ziyay kurd
 Em bangê kurd û cemiyet bonî rehmete
 Meqşîdê seiy û xizmete bo îtilay kurd
 Alemê herîkî marîfet û seiy be sîud
 Her kes gîşte meretebe ji bilî kurd
 Kî bê bikate meqşedî em qewme bêkese
 Kî ilme bîte wasiteê û rohnay kurd
 Kurd unsurîkî pak û qedîm û muqedese
 Alem hemû muqerrebe(qebûl dikin) be
 medîh û senay kurd
 Ey xaliqê zemîn û zeman sa be merhemet
 Ladî nifaq û buxîz û hesed bo beqay kurd
 Heşmetê Xeyalî waye l epê nawî mileta
 Danî ser û bika dil û canî feday kurd

Silêmanî:

Ebdulqadir Heşmet

****

Dibêjin Heyetê Nasihe Ji Bexdadê ve Dêt

Di van rojan de şahiyek heye dibêjin li bendê ye ku heyeteke nasihe bê Kurdistanê:

1. Em ténagihên ev heyet bi emrê kê têt, bi tenasuba çî kesan hatiye rêkirinê.
2. Em nizanin ev ên ku tén nesîhetê çî li me dikin.
3. Eger meqşeda wan ev nesîhet be, werin teb'ê Iraqê bên û heta ji wan re baş nîne. Fikra kurdayetî heta bêt terka dadê digot. Bangê Kurdistan digel mearif bo tereqî û tenwîra kurdan, kar û xebatê dike. Vê carê ji ber vê em nizanin ev heyeta nasîhetê tê çî dibêjin.

Şiir

"kurd ewinde kurd in be sed şeytan le kurdî
 nekewin
 ê ke xelkî bo çî bo xoy derdê ser peyda dike"
 aferîn bo nazimê ev beytê.

Bangî Kurdistan

***

Meseleya Avakirina Mektebê

Di van 2-3 rojan de basa çêkirina sinifeke din tê kirinê. Weku me bihîstîye bavên telebeyên sinifa yekem razî bûn ku weku minalên wan bê tecrube ne, bişînin Bexdadê. Li wê derê bêxwedî û bêterbiye bimînin ku ev, zillet bednav e bo gelê kurd. Belê, meqşeda min ne ew e ku biçin bo nav ereb xerab e. Îro hemû alema islamê dînen muhibê lîsanê ereb e. belam ez dibêjim heyf û eyb e bo mîletê kurd ku ew hinde necîb e, qedîm e û sahib ezm e û niha tabîê xelkên din bibe û mektebek û medreseyeke wan a serbixwe nebe zaroyên xwe bidin xwendinê. Îro ev behsa mektebê, aidê bi hîmmet û manewiyata millet e, ji ber wê yekê lazim e li ser hemû kesêk û bi awayekî jidil li vê meselyê binihêrin û lêbikolin. Ji vê meseleyê re kar û xebateke zaf girîng lazim e. Sinifên me şêş heft telebeyên ji ber kirkir kewe bi îzin hatine wetenê muqedes ku li ser wan ez dikarim bibêjim li ser vê tecrîbeyê saleke din biçin ciyên dût jî, dikarin digel hemû eziyetan jî tehsîla xwe bikin. Belam teshîl li Bexdadê, ew der bo ehlê Silêmanî û vî navî zaf zor zehmet e. Bi qandê nîvî ji tehsîla wirê istifade nîn e. Çûnkî li wê derê hewllê qewmîyet, duwem lîsan, sîmê mewqî ciyawaz e. Ê me kurd û Kurdistan e; ew turk û ereb in. Zimanê me kurdî ye; ê wan turkî û erebî ye. Ê me şaxistan û fereye, hewa hênîk e; ê wan deşta fere ye û hewa zaf germ û bêav in. Qet rê pê nakeve ku telebeyên kurd ji wê derê istifade bikin.

Mialimên wan yan turk in yan ereb in, ji ber vê îro temaşeya qewmîyet û cinsiyetê dikin.

Bi çavêkî ne baş û xwarî li zaroyên me dinihêrin. Ji ber ku zimanê wan yan turkî yan erebî ye. Zarokên nû jî di van zimanan da ne zana ne, di ders û metnan da nikarin pêk bînin, meger pêk bînin jî dawîyê hiç jê îstifade nakin, silkî fêr nabin. Ev heft kes ên ku ji Kerkûkê hatine, ev hemû derdê ku min erz kir, ji ber li paşmayin û bi serneketina wan xeyal kirin ku bêne welatê xwe. Ligel hemû hevalên xwe ku cidên hez ji xwendinê bikin. Teşebus bikin ku alîkarî bi hikumeta fexîme û hevvelatîyên xwe bikin. Alîkariya bav û birayên xwe bikin. Ev mezbet (ev nivîs) daxwazeke ji bo vê yekê. Encama her çi kesên li welatê xwe xwedî derdikeve û bi qîmeta însaniyete dizane û kesê ku welat û mîlletê xwe binasin, bibe alî ji hizbên serkevtin û berz kirina wetan û mîlletê xwe bike, bikeve hizba însanbûna ewladê xwe û bi van îşên muqedes bi hemû cûre alîkariyan eda bike. Baş tê zanîne kesê ku bo îşekî weha muqedes ji dil û can nexebite û hez neke di nezera hemû kesî da dikeve ber nefretê.

Di vê meselê da her kesê digel înzakirin û waad û alîkariyê da, ez li ser navê hemû alîgirên ji dil wan teqdir dikim. Kesên ku soz nedan feqet îmze kirin, zaf zaf ji wan re jî teşekur dikim. Îro vekirina van mekteban tenê ne ji bo me ye, ji bo temamê mîllet e, ji bo hemû birayên me yên ku di binê cehaletê da etlînewe. Tika (rica) ji bav û birayên xwe dikin ku zarokên xwe meşînin wan welatan. Emîn bin bi tecrube ye, ew ên çûne wan welatên ecnebî bûne sebebê xerabî û felaketan, li wê derê ji bo qewmê xwe yan tahsîlê nakin yan ji dersê û mamosteyên xwe îstifade nakin. Destvala û bê umîd vedigerin û piştî bedexlaq û sergerdan dibin. Navê bav û

ejdadê xwe reş dike, ji ber wê yekê rica ji wan dikim ew jî li minalên xwe weha nekin, nebin sebebê mehfkirina wan. Ji ber çi em tê nekoşin û mekteba xwe venekin ji bo pêşteçûnê? Bi navê îstiqbal û heyatê bira û hevvelatîyên xwe niyaz dikim ku tekoşin bikin bo vekirina vê sinifê û alîkarî bidin ku hiç tehsîla wan paş nekeve û heta dawîyê îkmala (temamkirina) tehsîla welatîyên me li welatê xwe bikin ku di dawîyê da xizmeta welat û hemvelatîyên xwe bike. Îca ew west e ku hîne şarezabûna zimanekê din bibin, eger biçin ciyekê dîr jî weha nake. Êdî hişyar dibe û bi xwe dihesê, kes nikare xuyên nebaş bide wan.

Xwendin qet bes nîn e, xusûsen em ku ji zanîne zaf li paş mane, nabe ku em ji xwendinê têr bibin û yek deqeyekê bêxwendin derbas bikin. "Taleba îlmê bike ji dergûşê heta gorê" vê gotinê pêxember (a.s.m) ferman dike. Êdî ji dil ricayê dikim ku hun alîkarî û tekoşin bikin ji bo vê mektebê ku bigîje ber ewladê me. Vê fîrset û nîmetê bipaş nexin. Heke em hewl bidin û tîbikoşin, ez emîn im ku hikumeta fexîme jî ku bi xizmetkirina ji însaniyete û îlmê re tê naskirinê, dê alîkarî û musadeyê jî bide. (Heyalel felah/ werin rizgariyê).

Silêmanî: **Zekî Saîb**

Bo Kurdan

Hîmetê erbab xeyret bîstun îmha dika
Ew kesey sahibê hemîyete bî weten îhya dika
Yanî ewladê weten muhtacê ilm û senete
Ger wetanperwer bî şexsî mektebî însa dika
Nûrê ilm û marîfet û şerq û xerbî girtewe
Qewmê ême teze talîmê xet û îmla dika
Êste xo new'î benîadem le sayeyê fenwe
Bê mihaban keşf (esrarîm bala dika)

Besîye fikrê bêsemer emro ke esrê xîrete
Melîkê Kurdistan le ême hîmetê dawa dika
Êste bê îlim û huner jînfî beşer qabil nîye
Çûn le fen esrê hazir kurdî îstîxna dika
Awrupa keşfê lîsanê êstir û bargîrî kird
Taze Kurdistan ême behsê elif û ba dika

Refîq Hilmi

Bangî Kurdistan li mawla rojê
duşeme neşir dibe.

Baxdat Tayms: 2 Axustos 922,
General Harîntîn ku kumandanê hemû
qûwetê hevpeymanê ye li Estenbolê îlan
kir ku ji terefê Yunan ve tecawizê payrex
Estenbol bibî muqabile ji Yunan re dike.

Baxdat Tayms: 3 Axustos 922, li
Traqayê tê gotin ku wê Yunan biser
Estenbolê da êrîş bîne.

Wezîrê karê derve yê Yunan li
Atînayê bi sifreyê duwelê hulefa temînat
dide ku hicum bi ser Estenbolê nabe.

Ji bo quweta dewletên mutetalîfe
taburek ji bajarê maltayê bo Estenbolê
hatiye tertûbkirinê.

BANGÎ KURDÎSTAN'IN TÛRKÇE KISMI

SANAYÎ VE EĞİTİM

Kalkınmış milletlerden hangisini
göz önüne getirirsek getirelim, göre-
ceğiz ki eğitim ve sanayide hemen
hemen aynı derecede yükselmek istey-

erek bu iki maksadı elde etme yolunda
sürekli gayret ve çaba göstermişlerdir.
Mesela bugün İsviçre'de sanayi ve
eğitimden hangisinin daha çok mükem-
mel olduğunu anlamak isteyen bir gez-
gin kuşkusuz ne kadar derin araştır-
malara girişirse girişsin, yine de o mem-
lekette bu iki şeyden hangisinin diğerine
tercih edildiğini ispat edecek kanıtlar
bulamaz. İsviçreliler diğer medenî
ülkelerde olduğu gibi sanayi ve eğitime
aynı derecede önem verdikleri için
bugün memleketlerinin her köşesinde o
kadar çeşitli okullar vardır ki, buraya
"bütün dünyanın büyük bir okulu"
denilse yeridir.

Aynı zamanda bütün bu okulların
yanı başlarında bulunan sayısız fabrika
ve sanayi kuruluşları da memleketlerini
o kadar süslemişlerdir ki, orada sanayi ve
eğitimden hangisinin daha çok ilerledi-
ğini, millet ve memleketin kalkınması
hususunda hangisinin daha büyük bir
rol oynadığını belirlemek mümkün
değildir. Oysa bunlardan biri, varsa-
yalım ki eğitim yönü ihmal edilseydi,
sanayinin İsviçre'de sağladığı bugünkü
harikalar doğal olarak olmayacağı gibi,
aksine sanayi ihmal edildiği takdirde
eğitimden de elde edilecek netice yine
yetersiz kalacaktı. Kısacası sanayi ve
eğitim bir insanın iki kolu, iki gözü veya
iki kulağı gibidir. Adı geçen organlardan
birinin yapacağı görev ikisinin aslı
hizmetlerine göre ne ise, eğitim ve
sanayiden her birinin ayrı olarak göre-
ceği hizmet de aynen odur. Bundan
dolayı, biz de nasıl düşün-
ceğimizi bilelim. Çünkü iyi düşünmek her mill-
etten çok bizim görevimizdir. Bizi biz-
den daha iyi kim düşünebilir? O halde
kendi kendimizi düşünmezsek, niçin
yükselmediğimizi soruşturmanın anla-

mı yoktur. Zaten düşünmek de yeterli değil ki! Fedakarlık, dayanıklılık, sabır ve karar; evet bütün bunlar olmadıkça hem sarsılmaz bir kararlılıkla ve her türlü zorluğu yenerek mal ve can ile yapılacak en büyük özveriler tercih edilmedikçe zavallı memleketimizde sonsuza kadar en ufak bir el tezgahı ve en adi bir makine yüzü göremeyeceğimize, tarih-siz vatanımızda "Sur" a üfleninceye kadar bayındırlık ve ilerleme eserlerine tanık olamayacağımıza emin olalım.

AHLAKÎ

Üstünlüğü zenginlikte aramak cehalet belirtisidir,
Cahillerin akıbetleri ise elbette yamandır.

Aklın varsa fazileti kazanarak ünlü ol,
Gerçi fazilet bugün dünyada istenmeyen bir şeydir.

Her savaşta galip gelir siyasi fikir,
Kalem siyaset meydanında kılıç ve oktur.

Hem azmettiğin işte kararlı olmalısın,
Savunduğun fikirde haklı olduğuna halkı inandır.

Hamiyetliler vatanlarını her şeyden üstün tutarlar,
Onların nazarında vatan cennet bahçesidir.

Sakat düşünceleri olmazsa alçak kimselerin,
Başkalarına olan hizmeti açıklamaya muhtaçtır.

Bilmem ne tuhaf bir devirdейiz ya İlahi,
Tüm fikirleri saklı olan kimse, o akıllıdır.

Bir bölünmedir ki her fırkayı perişan ediyor,
Elbette vatanın da bundan payı zarar ve ziyandır.

Sanırım bu vatanda cehaleti yok etmek,
Zamanın eğitici ve güçlü eline muhtaçtır.

BANGÎ KURDİSTAN'IN FARŞÇA KISMI

3 Zulkade 1340, İran:

Xoy telgraf raporunun bildirdiğine göre 5: 26 Seratan sabahı ulaşan haberlere göre 922 Kürt askeri Rihal köyüne saldırı düzenlemiş ve şiddetli bir çatışma çıkmıştır. Sonuçta Kürtler yenilmiş ve onlardan birkaç kişi öldürülüp yaralanmıştır. Xoy 9. Tabur Yaveri Ali Nakî Han ve iki asker de yaralılar arasındadır.

7 Zulkade İran:

7 Seratan'da ulaşan rapora göre Xoy güçleri o taraflardaki alçaklarla çatışmaya girmiş, devlet güçleri galip gelmişlerdir.

9 Zulkade İran:

Son anda Azerbaycan'dan ulaşan telgraf haberine göre Xoy civarında Kürtlerle bir çatışma olmuş, neticede Kürt cephesinden aşağıda açıklanan 28 kişi öldürülmüştür:

Ermeni 2 kişi, asker 6 kişi, Kürt 20 kişi, at 28 tane. İsmail Ağa'nın kahraman adamlarından biri ve 600 kişilik suvari birliğin de reisi olan Muhammed Ağa adlı kişi de öldürülmüştür. Yaralı zayıyatı 8 kişiden ibarettir.

Tahran: İran

Bangî Kurdistan:

Bu haberlere o kadar itibar edilmez. Bu zamanda Kürt askerleri arasında Ermenilerin bulunması uzak bir ihtimaldir. Hicri Şaban 337 tarihinde İran Hükümeti tarafından İsmail Han'a gönderilen bomba olayı İranlılarla Ermenilerin ittifakı sonucu gerçekleşmiştir. Öyleyse Şikak Kürtleri

Ermenilerle nasıl ve hangi şartlar altında ittifak etmişlerdir? Bu bizim için meçhuldür ve askerden maksat kimlerdir? Bu da bir hayaldir. Kürtlerle Acemler arasında kanlı ihtilaflara yol açan ve yol açtığı bu ihtilaflar bütün şiddetiyle hâlâ devam eden bomba olayı şöyle cereyan etmiştir:

Evvela Ali Han'ın oğlu Muhammed Paşa'nın oğlu olan İsmail Han, Şikak Kürtlerinin reisidir. Bu ailenin fertleri babadan oğula bir silsileyle eskiden beri güneydeki Kürt aşiretlerine liderlik yapmışlardır. Kısmen İran topraklarında yani Xoy ve Urumiye arasında, kısmen de Van, ve Hakkari şehirlerinde yaşayan Şikak aşiretine liderlik yapanlar İsmail Han'ın atalarıdır. Onun büyük büyük büyük dedesi İsmail Paşa'dır ki, Urumiye ve Tebriz hükümetleri kendisine hediyeler vereceklerine ilişkin ettikleri yeminler ve verdikleri teminatlarla onu yanlarına çağırmış ve öldürmüşlerdir. Fakat bir süre sonra oğlu rahmetli Şikaklı Ali Han'ın da o yörelerde nam saldığını ve nüfûz sahibi olduğunu gördüler. İranlılar bunun üzerine bu yufka yürekli adamı da çeşitli teminatlar vererek İran'a davet ettiler ve sözlerinde durmayarak onu Tebriz'e gönderip öldürdüler. Gidenler içinde bulunan ve Cevher Ağa'nın dayısı olan Mirzo adında biri bu kavgâ-gürültü içerisinde hançerini çekerek kendini kurtarabildi ve Tebriz'den kaçarken kendisini yakalamaya çalışanları öldürdü. Neticede şehrin çıkışında bulunduğu çıplak bir ata binerek Xoy'a ulaşabildi ki bu kahraman kişi şimdi hayattadır ve İsmail Han (Simko)'ın yanında bulunmaktadır.

Şikaklı Muhammed Paşa gerçekten kendi zamanının Rüstem'i olan oğlunun öldürülmesine çok üzüldü ve İran'ı terk

ederek İstanbul'a gitti ve Osmanlı Sultanı Abdulhamid Han (Allah mekânının Cennet eylesin)'a sığındı. İran elçiliği orada bile tahrik ve kıskırtmalardan geri durmadı. Bu arada İstanbul Belediyesi yetkilisi Rıdvan Paşa öldürüldü ve onun öldürülmesinden sorumlu tutulan şehirdeki Bedirhan ailesinden bazıları şehrin dışına sürgün edildiler. Bu olaydan yararlanan İran elçiliği görünürde dostane bir davetle Muhammed Paşa'yı elçiliğe çağırdılar. Fakat Muhammed Paşa'nın aleyhinde Humayun Sarayı'na jurnalcılık yapanlar elçiliğin de desteğiyle onu Rodos Adası'na sürgün etmeyi başardılar ve Muhammed Paşa orada vefat etti.

Rahmetli Paşa'nın oğulları gün be gün İranlılara daha çok düşman oldular ve onlara olan güvensizliklerini daha çok gösterdiler. Derken olgunluk çağına erişen oğlu İsmail Ağa Şikak liderliğini eline aldı ve Urumiye, Xoy ve bağlı birimlerine saldırılar düzenleyip oralarda oldukça nam saldı. Eski tarz taktiklerini uygulamak isteyen İranlılar görünürde onunla dostluğu başlatma ve isteklerini yerine getirme çabaları içerisinde girdiler; fakat gizliden de onun nüfûzunu kırarak hem kendisini hem de yanındaki ileri gelenleri yok etmek için ellerinden geleni yapmaktan da geri kalmadılar. Umumi Harp meydana geldiğinde (bu mesele çok uzun olduğundan göz ardı etmek zorunda kaldık) ve İsmail Ağa Urumiye ile Xoy hükümetlerinin Kürtlerle üzerindeki zulüm ve entrikalarını gördüğünde kendine has güç ve cesaretle İranlı yetkililerle savaşıp çatışmaktan geri kalmadı ve Urumiye ile Salmas civarında birçok yeri kontrol altına alabildi. İranlılar her ne kadar İsmail Ağa'ya "Zafer Kahramanı" lakabı

verip görünürde onun dostlarıymış gibi kendilerini gösterdilerse de, onu ortadan kaldırmak ve Şikaklıları perişan etmek için gün be gün daha çok çalıştılar. Derken Hicri Şaban 337 senesinde Muhammed Hasan Mirza'nın Tebriz veliahtı Şehzade Muhammed Ali tarafından 54.000 tümenlik bir para Ermenilere gönderilip kendilerinden İsmail Han'ın öldürülmesi için bir plan yapmaları istendi.

..... Devam Edecek

BANGİ KURDİSTAN'IN TÜRKÇE KISMI (Sayı: 3)

TEŞRİF

Cenab-i Şeyh Abdulkadir Efendi Hazretleri'nin Bağdat'tan dönerek kendilerine ait "Darigils" köyüne teşrif ettikleri akşamleyin haber alınmıştır. Adı geçene "hoş geldin" dileğimizi arz ederiz.

Bangê Kurdistan

TAYİN

Uzun yıllardan beri memleketimizde yaptığı hizmetle şeref ve dürüstlüğüne herkese göstermiş olan - Merhum Mucriim Efendizade- Şakir Efendi bu kez naklen Halepçe Telgraf Müdürlüğü'ne tayin edilerek görev yerine gitmiştir. Başarılı olmasını dileriz.

Bangî Kurdistan

DÜĞÜN

Kerkük hanedanından İzzet Paşa Hazretleri'nin iffet timsali hanımefendi

kızları ile Bağdat hanedanından Geylanizade Seyid Haydar Efendi Hazretleri'nin geçen hafta sünnet nikah akitlerinin yapıldığı "Nemce" gazetesinde okundu. Cenab-ı Allah uğurlu ve mesut etsin, amîn.

BANGİ KURDİSTAN'IN FARSÇA KISMI (Sayı: 3)

HOŞGELDİN BANGİ KURDİSTAN

Ey bostanın açılmış goncası hoş geldin,
Ey gül bahçesinin dost bülbülü hoş geldin.

Ezeli mutluluğun sabahını haber veriyorsun,
Ey tüm bilgilerin başlangıç noktası hoş geldin.

Yüz karanlık göz senin gelişinle aydınlandı,
Ken'an Yusufunun gömlek kokusu hoş geldin.

Ey Kürdün sesi ve ey cihan fikirlerinin yayıcısı,
Ey Kürtlerin yükseliş faktörü hoş geldin.

Susuz dudaklar cehalet serabında yok olmuş,
Ey yağmurun rahmet damlaları hoş geldin.

Ey maksatların tercümanı ve ey ümit dağıtıcısı,
Ey kalkanma ve bayındırlık mayası hoş geldin.

Ey milletlerin hislerini dile getiren hatip,
Ey mutluluk ve bilgiyi öğütleyen hoş geldin.

Süleymaniye: M. Nuri

Önceki Sayının Devamıdır

Bu Ermeniler, tatlı kutusuna benzer oldukça sağlam bir kutu yaptılar ve içine müthiş bir bomba yerleştirdiler. Bu kutu Xoy hakimi (Sıqte Sultan) vasıtasıyla İsmail Han'a gönderildi. Kutuyu

taşıyan kişi geldiği Kaniyan köyünde bulunan Kûresîn köyü halkından temiz kalpli bir Kürde şöyle dedi: "İsmail Han bu kutuyu Tebriz'den istemiştir. Ben rahatsızım, kim bunu İsmail Han'a ulaştırırsa onun yanında değer kazanacaktır. Zaten ben de bir iki gün sonra iyileştiğimde gelip size birkaç tümenlik bahşiş vereceğim. Bu kutuyu sağlam bir şekilde Ağa'ya ulaştırın ve bana cevap verin".

Bu iyi kalpli Kürt bu hileye inandı, kutuyu tam bir saf niyetle İsmail Han'ın huzuruna götürdü ve olayı kendisine arz etti. İsmail Han o sırada kardeşi ile yakın akraba ve taraftarlarından bir grup ile beraber mecliste oturuyorlardı. Bu kutunun anahtarının olmadığını görünce onu bazı araç gereçlerle açmak istediler. Fakat İsmail Han kutunun şeklinden şüphelendi ve adamlarına "*Dikkat edin, bu kutuda bomba türü bir şey olmasın!*"

dediyse de onlar bunu önemsemediler ve kutuyu açmaya çalıştılar. İşte o sırada bomba patladı ve İsmail Han öldürüldü. Onunla birlikte birçok akrabası da öldürüldü ve yaralandılar. Bu olayın ardından galeyana gelen Şikak aşiretleri Xoy tarafına doğru yol alarak Xoy yakınlarındaki birkaç köye saldırıp yaktılar ki, Kürtlerle İranlılar arasındaki düşmanlık ve savaşlar bu tarihten itibaren daha da şiddetlenmiştir. İsmail Han geçen sene Urumiye şehrini bütün bağlı birimleriyle birlikte ele geçirmiş, 3 Safer 1430 yılında Sav Cilağ ve bağlı birimleri istila etmiş ve İranlılardan kurtardığı oralarda Kürt hükümetini kurmuştu. Şimdi de İsmail Han'ın etkin gücü sayesinde Sakız ve Miyan Devab civarları İranlılardan kurtarılmış ve oralarda da Kürt hükümeti tesis edilmiştir.

Rojî Kurdistan*

1922-1923
(Silêmanî)

Wergerandina ji soranî :
A. Meretowar-S. Veroj

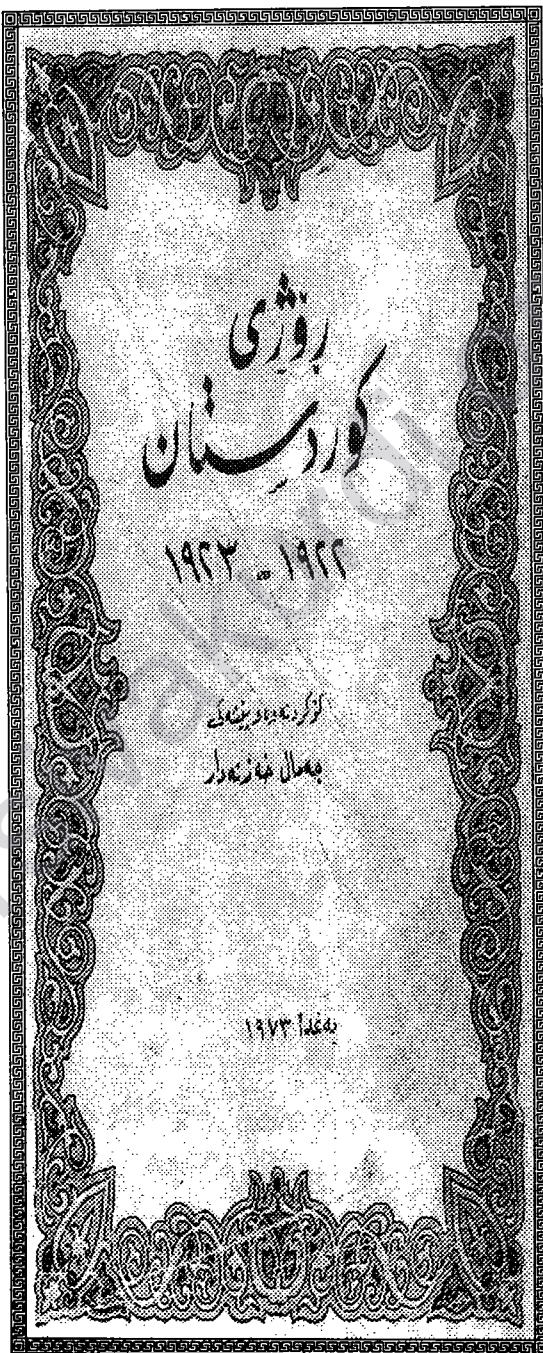
Pêşekî

Silêmanî û bi taybetî bajarê Silêmanîyê cêyekî wî yê diyar heye li peydabûn û peresendin û pêşkevîtin û gorîna çapemenî û rojnamegerîti ya kurd li dawîya salên sedeyê nozdem û nivê yekemîn ê sedeyê bîstem da.

Li paş dawîhatina Cengê Cihanî yê Yekem û dagîrkirina bajarê Silêmanî ji layê Îngilîzan ve, çapxane li Silêmanî tête damezirandin. Hendêk rojnameyê heftane û çapemenîyê kurdî yê din tene belavkirin.

Rojnameya *Pêşkewîtin* a hefteyî, yekemîn rojname bû li vê navçeyê da hate belavkirin.. Yekem hejmarê wê li roja 29ê Nîsana sala 1920 hatiye belavkirin, heta Temûza sala 1922ê berdewam kir, di vê maweyê da 118 hejmarên wê hatine belavkirin.

Her wekî derdikevê damezirandina deshelata netewî ya kurd li Silêmanî bû, ji ber wê rojnameyê *Pêşkewîtin* radiwestê û li ciyê wê rojnameya *Bangî Kurdistan* tête belavkirin. Xwedîyê îmtiyaz û birêveberê wê

* Cemal Xeznedar, zincîreyê jiyandina kovarên kurdî, wezaretê ragyandinî kargêriya giştî roşnîbîrî, Bexda- 1974

Mistefa Paşa Yamulkî bûye, belam weşana resmî yê hikumetê Kurdistana xwarû bû ku Şêx Mehmud bi navê Melik Mehmûdê Yekem fermanrewayîya wî dikir. Hejmara yekem a *Bangî Kurdistan* di 2yê Tebaxa 1922 da hatiye belavkirin, bi tevayî 14 hejmar jê derçûye.

Pişt ra ji rojnameya Bangî Kurdistanê şûnde, rojnameyeka dî bi navê *Rojî Kurdistan* ku xwedî îmtiyaz û birêvebirê wê M. Nûrî bû û li Silêmanî derdiçû, yekemîn jimara wê di roja 15-yê Çirîya Paşîn a sala 1922 hatiye belavkirin.

Ev rojname jî ew hende nejîya û bi rastî jî tuşî ew tengasiyan bû ku li ser Silêmanî da hat û carêkî dî hate dagîrkirin. Belam raperînên kurdên navçeya Silêmanî li jêr fermandeyîya Şêx Mehmud propagande jibîr nekiribû, ji ber wê li şikevtan jî bûwaya rojnameyê kurdan her belav dikirin, weha bû li paş rojnameyê *Rojî Kurdistan* li baregayî fermandeyê leşkerî Kurdistan, li şikevta Casene, rojnameyê *Bangî Heq* sê hejmar hatin belavkirin..

Dema ku Şêx Mehmûd vegeyriya Silêmanî, rojnameya *Umêdî Îstîqlal* a hefteyî hate damezrandin û li çapxaneyê hikumetê dihate çapkirin, tenya (25) hejmar di sala 1923 da hatiye belavkirin.

Di sala 1924 da ku bi temamê raperînên kurd li navçeya Silêmanî kip bûn, rojnameya hefteyî ya *Jiyane* di 18yê Tebaxa (Axustosa) sala 1924 da yekemîn jimara xwe belav kirîye.

Rojî Kurdistan

Ev e di vê kitêbê da em hemû hejmarên rojnameya *Rojî Kurdistan* bi çapa ofsêtê belav dikine. Rojî Kurdistan yek ji rojnameya hefteyî yê herî girîng e ku bi zimanê Kurdî hatiye belavkirin. Xwediyê îmtiyaz û birêvebirê wî M. Nûrî û nûserê wî Elî Kemal bûn. Hejmara wî ya yekemîn li roja çarşema 25-ê Rebûl Ewela sala 1341-ê hîcrî (15-yê Tîşrîna duwem a 1922) hatiye belav kirinê. Ji hejmara yekem heta hejmara duyem, li rojên çarşeman derçûye, ji hejmara yazdemîn heta hejmara panzdemîn li rojên şemîyan derçûye.

Li pey laperên (rûpelên) hejmarên rojnameya *Rojî Kurdistan* hatiye nûsîn, (15) hejmar jê derçûye, ku çî li rastî da (16) hejmar jê derçûye, çunke hejmara sêyemîn hatiye dúbarekirin bi bê ewê ku di rojnameyê da ev xeletî bête dîyar kirin, hejmara (3) yê eslî, wate yekem di 9-ê Rebûldawî (meha çaremîn a koçî) ya sala 1341-ê hîcrî (29-ê Tîşrîna Duwem a 1922) da derçûye, û hejmara (3)ê duwem li roja 16-yê Ribûlaxir a sala 1941-ê hîcrî (6-î Kanûna yekemîn a sala 1922) hatiye belavkirin. Di vê maweyê da em roja derçûna hemû hejmaran dîyar dikin:

- 1- Hejmara(1) 15yê Tîşrîna duyem a 1922.
- 2- Hejmara(2) 22yê Tîşrîna duyem a 1922.
- 3- Hejmara(3) 29ê Tîşrîna duyem a 1922.
- 4- Hejmara(3) 6ê Kanûna yekem a 1922.
- 5- Hejmara(4) 13yê Kanûna yekem a 1922.

- 6- Hejmara(5) 20ê Kanûna yekem a 1922.
- 7- Hejmara(6) 27ê Kanûna yekem a 1922.
- 8- Hejmara(7) 3yê Kanûna duyem a 1923.
(Bi çewtî li rojname da Kanûna yekem hatiye nûsîn.
- 9- Hejmara(8) 10ê Kanûna duyem a 1923.
- 10- Hejmara(9) 17-yê Kanûna duyem a 1923.
- 11- Hejmara(10) 24ê Kanûna duyem a 1923.
- 12- Hejmara(11) 3yê Şubata 1923.
- 13- Hejmara(12) 10ê Şubata 1923.
- 14- Hejmara(13) 17yê Şubata 1923.
- 15- Hejmara(14) 24yê Şubata 1923.
- 16- Hejmara(15) 3yê Adara 1923.

Rojnameya *Rojî Kurdistan* bi qeware(pîvan) û ruxsar biçûk bûye, ji hefteyê carêk dihate belavkirin, bi çar rûpel bû, pîvana rûpelan(34 cm x 21cm 5 r.) (têkst 5 r. 28 cm x 18 cm) belam bi naverok gewre bûye, hemû hêvî û amana wê serdemê neteweyê kurd girtîye nav xwe.

Rojnameyê *Rojî Kurdistan*, rojnameyeke resmî yê zimanê hikumetê Kurdistana xwarû bûye, hemû dengûbas û hewall(ehwal) û beyannameyê resmî yên hikumetê, bi taybetî ferman û îradeyê Melik Mehmûdê Yekem li ser rûpelên wê hatine belavkirin.

Rojnameyê *Rojî Kurdistan*, rojnameyêkî sîyasî û diplomasi bûye, gelek bîr û rayê wê serdemê bo çakkirina kar û xebata neteweyê kurd li ser rûpelên wî da hatine belavkirinê, her weha bi brûske hewallê sîyasî yê parçebûna kurd û derveyê welat û pêwendîya sîyasî ya navbeyna dewletan belav kirîye.

Rojnameya *Rojî Kurdistan*, rojnameyek komaleyatî bû, gelek gotarên komaleyatî yên li derbarê jîyana kurd de, belam naveroka sîyasî jî li ser rûpelên vê rojnameyê da hatiye belavkirin.

Rojî Kurdistan, bayexêkî taybetî bi edeba kurdî daye, şîr belav dikir, pîraniya şîrên ku li ser rûpelên wî hatine belavkirin, ji şîrê sîyasî têne hejmartin, ev cûre şîr li wê serdemê da belav bû.

Çapkirina hejmarên *Rojî Kurdistan*, amadekirina serçavîyêkî edebî û mêjûyî yê girîng e, bi giştî bo jîyana wê serdemê Kurdistan û bi taybetî jî navçeya Silêmanîyê.

Kargêrîya giştî ya roşinbîrî kurdî, erkê çapkirina hejmarên *Rojî Kurdistanê* xiste hestûyê xwe, ev karê wan hêjayê sipasê ye. Dîyar e, ev desgayê kurdî yê hêsta pêroke ye, pêwîstîya wî bi yarmetî û harîkariya hemû roşinbîrên dilsoz ê kurd heye.

25î Mayîsa 1973
Cemal XEZNEDAR

Sahîfe:1**Rojî Kurdistan**

Muherrîr

Sahib îmtiyaz û midîr mesul

Elî Kemal**M. Nûrî****Bedel abone:**3 mang êk, 6 mang du,
salêk çîwar rupîye ye.Îlanat bidîrik
3 ane deh sînîrîBo hemû şitêk mirecat
be midîr mesul kirabo xaric ucretî posta
îlawe dekirî

Rojî Kurdistan

Tarîxî întişar
15 Çirîya Pêşîn 1922
Silêmanî

Siyasî, edebî, ictimayî gazeteyek resmî ye,
hefteê carîk derdîçî

Nusxeyê be aneyek

Nusxeyê be aneyek

Sal: 1 Jimare: 1 [Çiwarşem] 25 Rebiûlewel 1341 15 Çirîya Pêşîn 1922

Bangî Kurdistan-Rojî Kurdistan

Şahibê îmtiyaz yê xezeteyê Bangî Kurdistan cenabê Hacî Mustefa Paşa, ji ber meşxuliyetê wezîfeyê resmî îstifa kir. Întişarê vê xezeteyê li waqîyen bo kurd û Kurdistan faaliyetekî bixêr bû. Yanî *Bangî Kurdistan* netîceyê roj bû. Ji ber îstifaya mewmî îleyh îmtiyaz û îdareyê xezeteyê *Rojî Kurdistan* bi îradeyê hezretî celalet Melîkê Kurdistan bi vê navî ve tewdîhî bende kira.

Bilî netîceyê bangî ku bo helhatina fecrîkî îstiqlal dida rojê.

Ew bang, bangêk bû ku bo sibehekî ku seadet dide vê rojê, rojekî ku spas jê ra qewmê necîb ê kurd li sayeyê hîmet û îqdamatê xuda pesindaneyê milukane ve nailê sadet û îstiqlaliyetê xwe bû.

Xuda ev roj û *Rojî Kurdistan* li hemû milletê kurd mibarek bike.

Midurî mesul
M. Nuri.

Xezeteyê Iraq li nusxeyê 738 da bi enwanî <Meşur Hizb-ul Hur-ul el-Iraqî> (Hür Irak Partisi Bildirgesi) û li 743 da bi enwanê "Meclîsê Îdareyê Kurdistan" çend tiştê ku nusîbû, kevtê ber çavê min. Goya Hizba Hurr a Îraqî, talebê muhafezeyê hemû hîquq û hîdudê tabîî yê Îraq ji hikumetê xwe kirîye. Kurdistan jî bi navê liwayê Silêmanî daxil kirîye. Çünke girêdana wê ya ticaret û îqtisadiyata wê ligel Bexdat pirr e. Û hem Meclîsê Ruesayê Kurdistan bi navê Meclîsê Îdareyê Kurdistan daye nûsîn. Ev mutaleeta ku di vê xezeteyê da hatiye kirin, birastî tiştêkî ecêb û xembar e. Çünke di

Îraqî li nusxeyê 738 da bi enwanî <Meşur Hizb-ul Hur-ul el-Iraqî> (Hür Irak Partisi Bildirgesi) û li 743 da bi enwanê "Meclîsê Îdareyê Kurdistan" çend tiştê ku nusîbû, kevtê ber çavê min. Goya Hizba Hurr a Îraqî, talebê muhafezeyê hemû hîquq û hîdudê tabîî yê Îraq ji hikumetê xwe kirîye. Kurdistan jî bi navê liwayê Silêmanî daxil kirîye. Çünke girêdana wê ya ticaret û îqtisadiyata wê ligel Bexdat pirr e. Û hem Meclîsê Ruesayê Kurdistan bi navê Meclîsê Îdareyê Kurdistan daye nûsîn. Ev mutaleeta ku di vê xezeteyê da hatiye kirin, birastî tiştêkî ecêb û xembar e. Çünke di

hidud û hiquqê hîç milletêkî nîye. Bi dostî û birayetîya hikumatên cîran yê îslamî armanca me ya herî kevn ev e, ligel wan jî da bo mişetê xaka pak a Kurdistan, bo saadeta ferdî li efradê vê mîlletê jî, lazimîya her çi xîzmet û fedekarîyê hebê, em qisur û zexelî lê nakin.

Xaka pak a mîlletê kurd milkê bawkê wê ye, ji min ra bibên ev xelk bo çi weha navê wê bi xerabî derketiye.

Arif Saib

Şefqeta Milleta Nuazane

Ji teref heyetê muhterem yê rue-sayê(reîsên) Kurdistanê ve li wê mîq-darê meaşê ku bo hezretê şewketmeab Melîkê Kurdistan qerar dabû, erzê hizurê mibarek kira. Ji ber menfîetên giştî û ji ber ew e ku xezîneya mîlletê evro şayesteyê muawenet û hîmetê deh hezar rupîye ji teref hezretê celaletê Melîkê Kurdistanê ve bo xezîneya mibarek a mîllet îade û teberû kirîye. Û fermûye jî ku hemû wextî emlak û serwetê xususî yê milukane jî, muawenetê lazimiya xezîneya mîllet bike.

Rojî Kurdistan bi navê umumê millet erzê şukrana vê şefqet û tewecuhatê diket. Her biji Melîkê Kurdistan bo xwe û şefqetê mîlletê nuazî. Her bimînî Melîk Mehmudê Yekem.

Rojî Kurdistan

ÎRADAT

1- Hezretî Şêx Qadir Efendî sipasalarê(serleşkerê) Kurdistan terfîyen bo reîsê ruesa(serokwezîr) û

qebul kirin û bi vê cûreyê şêlûyî hal nedibîrî. Qanun û disturê serbestî yê eqwamî, emir û li dîmax û ruhê hemû ferdê li efradê mîllet da nexşî bistuwe. Nîmetê hiquq û hidudê ku li Meclîsê Eqwam da bi edalet hatiye beşkirin, em jî hîssemend in û bo dewam û beqayê vê hîsseyê bi mewcudîyeta xwe ya maddî û manewî çi fedekarî lazime em dê bicî binin.

Bawer nakim li vê bîstemîn esrê medenîyet da kes bikarî biçîte ser beşê kesên din, em vê yekê bi kemalê îtîxarê erzê dikin. Em qewmêkî pak û bê bak in. Dirust nîn e serbestîya zimanêk bi saîqeyê qeza û qeder maruzê felaket û musîbet bit. Wê ligel ew hemû teşebusat û xebatên ku li elehyê ev xaka pak û ev mîlletê xoş biçîte kira. Dîsan zal e li firewanî têgeyîştina gerdûnê da kurtbîn û temeh nebûbin û em bi hîç hîle li şîrazeyê hidudê huquqê meşrû yê xwe derneçûbin, bi arzû û dilşadî dimînin. Niha ku sed şikûr ji Xuda, şeva me kirîye roj û bi wasitêyê muawenet û musadetê hikumetê mezin yê Bîtanya ve afaqê sîyasetê me pak û ronî ye ku serwer û serdarêkî muazem wek Melîkê Kurdistan yanî Melîk Mehmudê yekem adeta wek mucîze, bo me zindî bûye û di netîceyê fedekarîya ev çend salan da arzuyn me bidest kevtîne, çawan ku dawiyê aliyê rabirdu dikevin.

Zaten nuqtêyê nezer û xayeya herî pîroz a hezretî Melîkê Kurdistanê jî ewel û axir muhafazayî hiquq û hidudê tabî yê Kurdistan e û her dem ligel derdorên me bi sûretê birayetî û bi kemalî xêrî û xuwahî rabûwardin, em ji hemû ceryanan muteessîr(xemgîn) û mesrur bûn e. Çavê me li tecawizatê

Wezîrê Herbiye	Lord Derby
Wezîrê Behriye	Amiral Emîrî
Wezîrê Hendesetan	Walîs Kontbîl
Reîsê Meclîsê Lordekan	Salsîrî
Wezîrê Daxiliye	Wîrdîman
Wezîrê Ticaret	Sîr Flîp
Wezîrê Sîhiye	Krîfs
Wezîrê Ziraet	Baskon

Bolşewîkan Pîrr Alîkariya Enqereyê Kirîye

Nazar bo îxbarat e ku ji çavkaniyên-taybet ve hatiye wergirtin, demekî berîya nûha çi Altun û li berdî biqîmet muawenetêkî zêde bo Anqereyê kirîye.

(Teşrîf)

Bînbaşî Cenabê Salih Zekî Beg ku yek ji ezkiya û watenperwerên kurd e û berîya nûha li Akrê qaymeqamê mulkî bûye, mahzen bo xîzmetê waten û millet îstifa kirîye û hefteyêk berê teşrîf kirîye hatiye Silêmanî em bixêr hatina wî dîkin.

Teşrîf

Yûzbaşî cenabê S... Reuf Efendî ji Kerkûkê ve û cenabî biraderê muhterem Salih Zekî Beg, Dawid Beg, ji Hewlêrê ve wextek berê hatine em erzê xoşmedîya wan dikeyn.

Îlan:

Liber ew e ku meqamê hezretê milukane bi umuratê cuzî îşxal nekira li mewlel alîkarî bo ew meqamê bilind bi suretê qetî memnu e, heçî kes xîlafê vê îlanê hereket bike ceza tete dayîn.

Rojî Kurdistan

naîbê hikumetê Kurdistan hate tayîn kirin.

2- Ji zîrek û minewerên Kurd Macîd Efendî bo midurê hendesexane û Sidiq Efendî bo katibê hendesexane tayîn kirin.

3- Tewfîq Efendî, Ezîz Axa tayîn bûye bi memurê enbar û mexazeyê eskerî û polis.

4- Ji erbabê îqtîdar û senet Şakîr Mucrim Efendî tayîn bû bi mifetûşê fenê telgiraf û muamelatê poste.

Xuda li hemûyan mibarek biket û hemû aliyên muwafîq bike.

Reîsê pişder cenabê Abas Axa û cenabê Şêx Emîn, Şêx Qadir Sindolan û ji ruesayê namdar cenabê Bayiz Axa û Axayê Qerenî Axa û axayên din yê navdar li piştî ku bi tamamî li hizurê milûkane iktisabê feyz û merhemet girt û bo mewqehê xwe teşrîf kirin.

Li Encamê:

Yunanî Ji Tiraqayê Diçine Derve

Derseadet: 24 Teşrîna 1- herekatê texlîyekirina Tiraqya teqerîben tamam bû, ew ciyên ku ji teref turk ve bo îdareyê problem teşkîl dikir. Mendubê samîyan dewletên îtilafê jî îştirakî Refet Paşa kirîye.

Qabîneya Taze yê Îngiltere

Li ser îstifakerina Mîstir Lewîd Corc bi telgirafêk ku ji Londra ve bi tarîxê 24ê Teşrîna Ewel 338 hatiye qebîneya Îngiltere ji van zatan teşekul kirîye.

Başwekîl	Mistir Bonarlo
Wezîrê Xariciye	Lord Gurzon
Wezîrê Malîye	Mistir Baldon
Wezîrê Mûstemlekad	Doq Of Dînfonşîr

Paşrez	Terlayê Dêm
Malaxerat	"
Bax	"
Guherêz binaweres	Terlayê Beraw

<u>Donimî</u>	<u>Mîqdarê firotinê</u>
30	biitibarê pênc beşêk beş
"	"
21	"
6	"
21	"
6	"
6	"
6	"
6	"
12	"
12	"
12	"
6	nisfî beitibar pênc beş yek beş
12	"
6	"
24	temamî

Ew beşên ji vê zewîya ame ku aîdê bi Emîn Mela ye, piçkile û cûreyê mewqîyên wê li ser de hatiye nûsîn û li dî çar ta waqî e bi muqabilê telebî Mela Seîd ..... ji 2300 rupîye û diwazdeh ane mesrefê muhakeme û resûmê îcrayê tete firotin û bo îhaleyê moleta 30 roj wezhê muzayedê alenîye kira. Her kî taleb e, bila bi sedî deh temînat musteshîben mûreecat bi daîreyê îcra yê Silêmanî û delal Tewfîq Axa bikit.

4 Teşrîna Sanî 338
Memurê îcra
M. Wehbi

Li metbeya hikûmet li Silêmanî tete tabkirin.

Dîwana Mehwî

Dîwana şîrên şairê meşhur Mehwî Efendî ku ji 82 sahfê pêk tete li metbeaya Silêmanî hatiye tabkirin. Nusxeyê wê bi du rupî ye. Eshabê zewqê selîm(xwediyê zewqa saxlem) û muhîbanê edebiyata kurdî vê fîrsetê nefewitînin. Mureecat li metbeaya hikûmet tete kirin.

Midurê Metebeya
Ebdulmecîd.

Îlan:

58-338

Hisseyê malum ê Şêx Qadir Miftî ji van araziyan û aşî ku li gundê istîlê waqî e bo îhaleyê qetîye yê bi mucîbê (114) madeyê qanuna îredat panzde rojî din wezhê muzayedeyê alenîye tete kirin. Her kî talib e, bi sedî deh temînatê digel muraceat bi daîreyê îcra yê Silêmanî û delal Tewfîq Axa biket.

30 Teşrîni ewel 338
memurê îcra
M. Wehbi

Îlan:

123-338

<u>Mewqiyê wê</u>	<u>Nevê wê</u>
Binawerêş	terlayê biraw
Deşta hermî"	"
Qewlê Zîye "	"
Darçejnê	"
Nawbokan	"
Sersêr	Rezdêm
Nawzoran	"
Kolfire	"
Baxkurdî	"
Binawerêş	Dêm Tarla
Lebîreser gehrîz	Terlayê Biraw
Lebîrenaw Bokan	"

Sahîfe:1**Rojî Kurdistan**

Muherrîr

Sahib îmtiyaz û midîr mesul

Elî Kemal**M. Nûrî****Bedel abone:**3 mang êk, 6 mang du,
salêk çîwar rupîye ye.Îlanat bidîrîk
3 ane deh sînîrîBo hemû şitêk mirecat
be midîr mesul kirabo xaric ucretî posta
îlawe dekirî

Rojî Kurdistan

Tarîxî întîşar
15 Teşrînî sanî 1922
Silêmanîsiyasî, edebî, ictimayî gezeteyek resmî ye
*heftêyê carêk derdiçî***Nusxeyê be aneyek****Nusxeyê be aneyek****Sal:1 Jimare: 2 [Çîwarşeme] 2 Rebiûlaxir 1341 22 Teşrînî sanî 1338(1922)**

Bi taybetî eve çend sale ku cenabê Hezretî Melîkê Kurdistan yanî "Melik Mehmûdê Ewwel" bo seadet û teraqîya vê milletê her cûre fedakarîyê ixtiyar kir, heta ev car bi amalê xwe ku seadet û teraqîya ev weten û milletê nail bû û ev millet jî li saya himmetê wetenperwerane yê muşarun ileyhiye ve geyişte rojên seadet û azadîya xwe her bimînî Melîkê Kurdistan.

M. Nuri

Ji Necmeyê ve

Yekkirina Hukumeta Estenbul û Enqere

Londire: 20ê Teşrîna Ewel - li gor xeberên ku li Parêse ji xezeteyên Estenbul ve hatiye wergirtin, ku turk hez dikin hukumetê Enqere û Estenbul bikin bi yek û ew ferqê ku li navbeyna wan da heye bo helgirtina zatê şahane erz kirîye ku îtiraf bi hukumetê Enqere bike. Çinku li Turkiyê da her hikumetê Enqere haizê nifuz û seltenetê meşru ye.

Kemalîyan meclîsê sulh ê Lozanê qebûl kirîye. Estenbul 30ê Teşrîna Ewel Kemalîyan muwafaqetîya wan kiriye ku meclîsê Sulh li Lozan îniqade bike xezeteyan. Zor û ehemîyet didin bi qebûlbûna Refet Paşa bo huzurê şahane û muşerref bûn û ziyareta bi qederê çar seet wiha yeqîn bûye ku nifuzê şexsî û mewqîyê zatê şahane zêdetir bi qewet kirîye.

Serbr û Deyaxa Qewmê Kurd

Qewmê Kurd teqerîben çar hezar sal li pêşya mîladê da li şerqê Dicle yanî li mewqîyê hazir da her bûwe û zor defa jî îspata mewcudiyeta xwe ya mîllî kirîye.

18 esir li pêş mîlad da bi mewcudiyetekî pîrr û întizamekî fewqelade Keldanistan îşxal kiriye û çend esrêk bi kemalê debdebe ew cîyan îdare kiriye û li wê da asarê medenîyetê tesîs kirîye. Paşê ji teref asurîyan ve bi hicumêkî zalîmane ew cîyan ji wan hatiye sendin û mewqîyê wî yê xweş hatiye îşxal kirin.

Li dawîya ev çend esrêk li jêr îdareyê minawebeyê asurîyan û keldanîyan mawete û piştire ketiye destê Îran. Li paş çend esrêk din jî ketiye destê Yunan yanî Îskender û warisên wî. Piştire Roma û li dawîyê tekrar Îran û li zihurê îslamîyet da ketiye destê eczayê mutemîmeyê Îslam. Û li zemanê Ebasiyan da Hûlago, Qerekoyinlî, Alê Celayîr û Turk.

Li gel ev hemû înqilabên tarîxî da ku li jêr Pêyerdowê Cîhangiran şerq û xerb da perîşan bûn ku eger ev muhacemetê daîmîye bi ser hikumetêkî muazem de bihataye wekû Romaya Şerq, ne lisan û ne navê wê li rûyê kaînat da nedima. Qewmê necîbê Kurd mewcudiyeta xwe ya maddî û lisanê xwe yê mîllî muhafeze kir û ji hemû fîrsetên bi îstîfade îdîayê heqê jîyan û azadîya xwe kiriye. Qehremanê pîrr namdar û hukumdarê pîrr feal û alîcenab ê wan hebûye. Weku Selahedîn, Kerîm Xanê Zend û saire.

muhtacê rehetî ye muhatacê hîç tiştêkî
din nîye.

Yunan Li Tirakiyê da Neman

Estenbul 29ê Mine: Ew eskerê Yunan ê
ku li Tiraqya da mabûn îşev bi şimen-
difer(trên) hereket kirîye, bi çûyina ev
eskeran li Tiraqyayê da eskerê Yunan
namînê. Ev cara yekemîn e ku simenî
alayek jendirmeyê turk daxilê Tirakya
dibê.

Elî Kemal û Kemalîstan

Sernûserê xezeteyê *Peyamê Sebah* Elî
Kemal, ku li demek berê wek dişminê
kemalîstan bû, daîma li aleyhê Quwayê
Millîye neşriyat dikir, bo wê heta li
meqaleyek da gotibû eger turk Îzmîrê
îşxal bikin ez qelesa xwe dişikênim û
nivîsandinê terk dikim.

Li dawîyî da ku orduya mizafer a
kemalîstan îzmîr ji wan girte yekî ji mil-
letperweran bo îfayê waad kirî, kaxizêkî
bo wî nusf bû, wî jî îstifa kir. Bo îsmekî
meçhul û runiştiye.

*
* *

Ey bira ger tu tealiyê milk û millete meraq
Ray heqîqet bikre pêş û bidere ber şeqê nîfaq
Paydarê milk û millet îtîhade îttehad(yekîtî)
Em ucuze fitneye wa lazime bîdeê telaq
Xuda şewî kurdî roj gêra be teşrîfê Şehî
Tâc bexşe alihîmet nutfeê sahib beraq
Ruhê xot ger bibi bedelê serfê qudumêkî keme
Muhyî şer'ê şerîfe û naciê Kurdê Îraq
Ro le qabî Kibriya û fexrê alem keyn bilên
Xainê kiwîr bî be hîssekî banga qet waqewaq
Ey waten biçare gêt royê beser çû roj bid
Paytextê hezretî şahike sahibê tumturaq
Al û wala xot birazîntewe heq te bilî

Reisê Qabineya Yunan Hatiye Heps Kirin

Reisê qabineya Yunan (Qaloqropolos) bi
kuştina yunanîyek li Anadolî têtê îtîham
kirin ji ber wê li Atîna hatiye hepskirin.

Murexisê Misir Diçin Bo Meclîsê Şerqê Qerîb

Qahîre: 31ê Teşrîna Ewel hikumetê
Misir dawa li hikumetê Brîtanya kirîye
ku Meclîsê Sulh ê Şerqê Qerîb da cî bo
wê hazir bikirê, hikumetê Brîtanya jî vî
heqê bi meşru zaniye, murexes hatiye
şandin û tesdîq kirîye.

Fikrê Emrîka li Derheq Meclîsê Lozan da

Paris: 31ê Teşrîna Ewel li ser
dawetkirina Emrîka bo Lozan sefareta
Emrîka cewabêkî mufesilî nusîye. Li vê
cewabê da muhafazayê Cemiyetên
Xeyriye û şeairê dînî(şiyarên dînî) û bi
hîmayeyê eqeliyat weku (hiquqê mil-
letên piçuk) weya milletêk ku hesabîl
mecburîye li daxilê hikumetêkî xeyrî da
mabîte û hûriyetê tameyê ticaret û
serbestî weku milekanî Estenbul û
sîyasetê serbestî yê behar îqrarê wî
kirîye.

Lord Gurzon û Çareseriya Meseleya Şarq

Londra: 29ê Mine bi xisûsî li ser
meseleya şerq Lord Gurzon vê qiseyê
kirîye: Hikumetê Brîtanya ew hendê ku

Memleketimdir, meskenimdir, medfenim
Kimse Kürdistanıma yan bakmasın
Akmıyor çağlayanlar Kürd için
İstemez min ba'di asla akmasın

Şadi ye, îş e, text e, cejne nî'mel îtifaq
Sa werin emca be merdî destî yek bigrin hemû
Rîyê muxalif ba nemînî fîrsete ehd û mîsaq
Fuziya wurd ziban û zikrî qelbit bî bilê
Îtifaq îtifaq îtifaq îtifaq

Îlan:

Nimreyê dosya: 507

Ew xanîyê ku li mehleyêk Gewîje
waqî ye û pêşî bi tarîxê xasî û xanîyê
Tewfîq Efendî û erseyê xanîyê
Evdirehman Axa û terfê rastê bi terîqê
xasî û terefê çepî bi xanîyê Evdrehman
Axa û piştta wî bi xanîyê Hecî
Evdirehman Qeredaxî bi sînora e û
navbeynê Tewfîq Efendî kurê Mehmud
Axa sakînê meheleyê Gewîje û Açıxan
keça Ehmed a gird e, xelkê meheleyê
meskure miştêrek e û li dêl keşif çünke
xeyrê qabilê teksîm kirîye qerarê wî
hatiye dayin ku bi sûretê bey'e îzaleyê
şûyuh û paş tenzîlê mesarif esmanê
hasîle li navbeyna şîrîkan teksîm bikirê.
Ji tarîxê neşrê vê îlanê ve bo îhaleyê ewil
bi midetê çil û pênc roj vazîhê mizayede
hatiye kirin. Heçî kesê talib be, dibê
pêşînen ji sedî deh pê temînat bidet û
miracat bi mahkemeyê bidayetê
Silêmanî Qasim Salih û mûnadî Tewfîq
Axa biket.

15-ê Teşrîna Sanî 338
wekîlê reîsê şer' û edil.

Ehmed Muxtar

Îlan:

Nimreyê dosya: 514

Li ser iqmeyê de'wa ji teref Ehmed
kurê Nadir Çawîş li xîsûsê sêsed û
pence rupî ye li eleyhê Salih kurê
Mustefayê Şems, meheleyê Serşeqam li
neticeyê tehqîqat da tehqîq kir ku, mud-
deyê eleyh merhum Salih mehelle
iqametê wî mechul e li ber vê qerar hate

**Ehmed
Fewzî**

*
* *

Ji teref cenabê şairê navdar Ehmed
bikeve bo xezeteyê Rojî Kurdistan.

Şikir Xuda dekem ke geviştine weqtê çak
Ta şew nirwê bangê nîda nebûwe rojê pak

Sibhan bo ziyayewe sedê Skenderî
Etraqê kurdî girtuwe em roje pake pak

Hemdî

Şair-î vatanperver Refîq Hilmi
Efendî terafından gönderilmiştir.

Buzlu dağlardan düşen şelaleler
Her biri fewareyê semîn gibi
Damensiz cebelde(eteksiz dağda) **laleler**
Dağ bir dıl dir birer şirin gibi

Ah Kürdistan meftunum sana
Pek güzelsin dılrıbasın ey vatan
Senden akdes bir diyar olmaz **bana**
Nerde dünya, nerde cennet, nerde **sen**

Çağlayanlar fişkırır her köşeden
Dağlar hem zîr hem balasına
İşte bunlardır letafet bahşeden
Asyanın cenet-ül me'vasına(cennet mekanna)

Bir şebî mehtab yüksekten kamer
Dağların atlas cebînî üstüne
Ferşi nur eyler iken sandım sema
Nazil olmuştur zemini üstüne

memurê tapu

Faîq

Li muhendixaneya ardî Bombay û Xiştê Kal û tenekeyê çîngo tête firotin. Ewê talib be, divê muraceat li muhendixaneyê biket.

Midirê muhendixane

Ewê talib be li muhendixane fêrê seneet û otomobiliçîftî bibêt bi şertêk xwêndewar bêt bo qeydbûnê divê mura-
cat bi muhendixane bête kirin.

Midirê muhendixane

Tarîxî, edebî, ictimayî, fenî û romanî mucedidim heye bi fiyatî ehwen difiroşim. Ewê talib be, bila muracat biket.

Etar

Qadîr Axa

-----
*Li metbeya hikumet li Silêmanî tête
tabkirin.*

dayin. Bi terîx û îlana teblîxatê pê îfa bikirê eger 18yê Kanuna Ewel 238 roja duşem a bîzzat bi xwe yan wekîlekî wî yê qanunî li mehkeme hazir bin û xiyabenî mehkemeya ruyet tête kirin.

18-ê Teşrîna Sanî 338

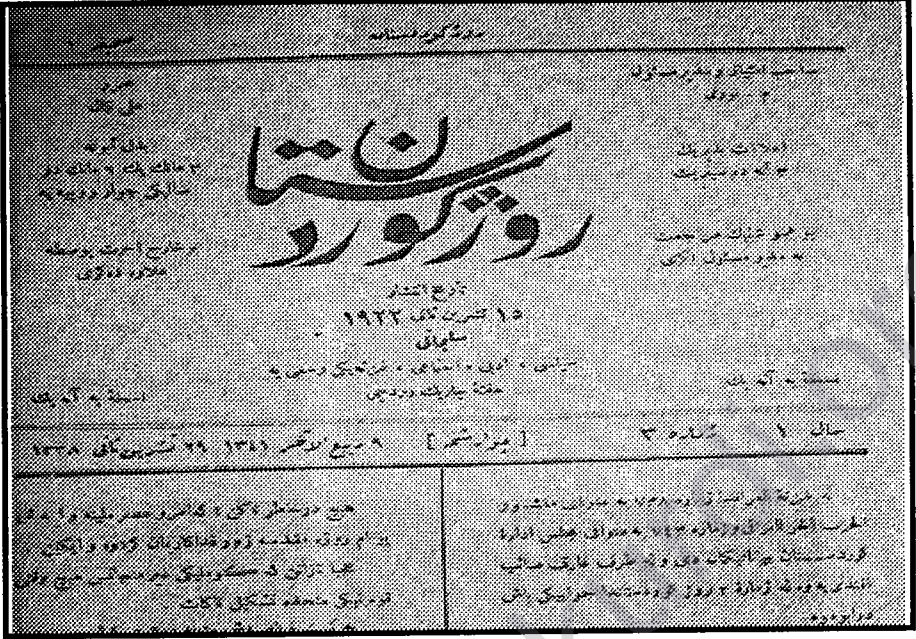
wekîl Reîsê Şer' û Edl

Ehmed Muxtar

Hejmar-27

Li meheleyê Kiwîje da xaniyek ku sehwen bi du reqemê tehrîr û bi 16 û 17 - 36 reqemê hatiye terqîm kirin leda tehqîq yek xanî ye û bi 16-36 reqem û 772 teselsûlê mureqem textên wî ji çar û deh eywan û hewşê pêkhatî ye û ceb-
heyê li alîyê rêya giştî û 14-36 xanîyê weraseyê Emîn Ebdulah Yesar, 20-36 xanîyê Nesîm Mela Elî û 9-21 xanîyê Heme Emîn Elî Xelef, 20-36 xanîyê Nesîm Mela Elî û 16-20 arse xanîyê kûrê Emînî 26-20, xanîyê Osman Beg û 14-36, xanîyê weraseyê Emîn Ebdulah sînor xaniyek bîna li îlm û xeberê heyetê îxtariye û raporê keşif bi bêtapu mudeyê 30 sal bêproblem li tehtê tesserûf û mûlkî Muhyedînê kurê Xefur dabûye mer-
hum Muhyedîn bi mucîbê hucetê werasetê mahkemeyê şerhiye yê Silêmanî ku bi tarîx 26 sifir 341 û 1945 nimreyê da saleke berê wefat kirîye. Werasetê bi îtibar du par her yekî parek bi Ehmed û Mihemed kurên wî munhasîr e, li paş wefata Muhyedîn heta halê li tesserufê Ehmed û Mihemed da bûye. Li ser muracatê waqîa jinûva bîna wê tête tapukirin. Li vê xanîyê da heq û îdâyêkî her kesî heye heta mudeyê 30 rojê din ligel ewraqê musbet da mura-
caat bi daîreyê tapuyê Silêmanî bike. Ewel defa ye tête îlankirin.

13 Teşrîna Sanî 338

Sahîfe:1

Muherrîr
Elî Kemal

Bedel abone:

3 mang êk, 6 mang du,
salêk çîwar rupîye ye.

Bo hemu şîtêk mirecat
be midîr mesul kira

Rojî Kurdistan

Sahib îmtiyaz û midîr mesul
M. Nûrî

Îlanat bidîrîk
3 ane deh sînîrît

bo xaric ucretî posta îlawe dekirî

Roj Kurdistan

Tarîxî întişar
15 Tîşrîni sanî 1922
Silêmanî

sîyasî, edebî, ictimayî gezeteyekî resmî ye
hefteyê carîk derdîçî

Nusxeyê be aneyek

Sal:1 Jimare:3 [Çîwarşeme] 9 Rebiûlaxir 1341 29 Teşrîni Sanî 1338

Nusxeyê be aneyek

Em ku unsurekî muhîm ê îslamî ne, em bi anane û zimanê xwe terbiye û îdara xwe bikin, mudetekî zû em zêdetir pê xizmetê îslamiyetê dikinê. Eger bi zimanek dî û ananatêk xaricî bêne terbiye û îdare kirin, ne bo alemê Îslamiyet û ne jî bo Îslamiyet feyde temîn nake.

Li bîdayetê îslamiyet da qewmê necîb ê ereb bi ananatê erebîyet û bi amal û mefkureyê millîyetî fikrê wan terbiye û tenmîye dike. Bo azmê metîne tédikoşin li zemanek cuz'î da şuleyê(ronîya) îslamiyetê li şerq û xerb da belav bûbe û bo alemê Îslamiyet û însaniyet, gelên asar ê xeyriye mucîbî hişt.

Her ew ereb û her ew qewmê necîb bi ananatêkî xaricî bihata îdarekirin bi tetricê amal erebî ji fikirê wan biçûya, ew wext ne fatîhên Endulûs û ne debdebeyê seltenetê Abasiyan li bîr diman. Bînaenaleyh em rica dikin, weku em seadet û tereqîya Îraq û qewmê necîb ê ereb temenî dikin, hûn jî pêşkevîtin û seadetê me arzû bekin.

Qale

Ey em mişfîq ey wetenê pak û muhterem
Nemut mebe ewende giriftarê derd û xem

Nemut minale bîrsîye mebe aciz û pişyu
Lade le rû niqabê xem mihnet û elem

Şikir û sipasî zid yekta bike bedil
Emro ke boy be sahib hebîş û sipa û îlim

Nemut minale beyse îtir weqtê îşrete
Weqtê tiluê kewkebê(derketina stêrka)
îqbalê millete

Şikir Xuda dekem ke weten biwî le xem riha
Azade bûyî le qeyd hem mihnet û cefa

Şikir Xuda weten ke qise û waad û min hemû
Dê m hate dî nema le dillim da îtir eza

Li xezeteyê jimar 738ê Îraq da bi unwanî menşur El Huzb-ul Hur-ul Iraqî û jimar 743ê da bi unwanî Meclîsê Îdareyê Kurdistan beyanatêk me dî û ji teref Arif Saîb Efendî ve li jimara du yê Rojî Kurdistan da cewabêk baş bo wî dabûyeve.

Belam ev beyanat aîdê Kurd û Kurdistan e, lazime hemû kurd û watanperwer beramber ev fikra Hizb-ul Hurr hissiyatê xwe yê watanî beyan bike. Çunke waten maderê mişterek ê me hemûyan ne û îstirham li Hizb-ul Hurr-ul Iraqî dikim ku vê beyanatê suê bi neyînî teneqîşin. Çinku mexsedê me beyanê heqîqet û midafaayê hiquqê meşru(rewa) yê xwe ye. Malume her qewmê ku fehîm û îdraqw wî bibî arzuya wî ya hûriyet û sadetê heye, me jî bîlfîl ev arzuya xwe îspat kiriye.

Hizb-ul Hurr-ul Iraqî berîya ku dilê dostên xwe bi beyanata xezete rencîde bikin, eger bo îtîhadê erebîyet û tenzîma îdareyê xwe bixebitin, hem bo Îraq hem bo alemê Îslamiyet feyda wê zêdetir dibe.

Hîç derxatir nakin? Ku evro esrê netewetî ye û me jî bo vê rojê muqedes zor fedekarî kiriye û dikin.

Eceba nizanin ku komelgayê xeyrî mutecanis hîç wextêk qewmîyetêkî mutehîde teşkîl naket.

Bi kemîyetî rîyazî jî musbete du tişt ku li eynî cins nebî cemî qabil nîye û eger qabil bî hasilê cemeekî her ew du tişt e. Ku weha bî kurd her kurd e, ereb jî her ereb e. Belam ligel qewmê necîbê ereb da daîma pevgirêdaniya me ya dînî û îslamî ji hemû qewmêk zêdetir e û heta dinya baqî bî ev pevgirêdanî her mewcud e.

Îslamiyet jî hîç wextêk millî ya ku tealiyê îslamiyet têda mewcud bî, red nekirîye.

Estenbul 8 mine: Refet Paşa evro cewabê sefirê Şikago daye û gotî: “Her çi ruesayê muslimîn heye kamîlen razîne ku meseleyê xîlafet û hikumet ciyawaz bigîrê û gotî heyecanê umumî yê îslamî ku 3 sal e dewam dike, hemû bo hasrê hiquqê xîlafet bûye. Bo hikumetê Turk û hihkumetê Enqere jî dair bi muwafeqet û terafdarê vî fikrê kullî telxîrafên muhim wergirtiye.

Londin 7 min e: Axa Xan bo mux-abirê têlî ekspirêsê nûsiye tayina xelîfe qet bi weraset nebûye, bi întixabê bûye û xelî jî kirawe.

Û muhtemele heyetêkî Hindî bişînî Awrupa bo ew heqâfquetê ku li zemanê axir da ceryan kiriye.

Û muhtemele misliman Kongranîsek teşkîl bikin û li vê Kongreanîsê da qewanîne xîlafet wazîh bikin û bi fikrê Axa Xan bo ev meclîsê Misrê bi minasib zaniye.

Londin 8 mine: Mixabereyê têlî telgiraf nûsiye sultan li paş ev wuquatê ku ceryan kiriye, niyeta wî heye ku li xeyrî Turkîya li memleketêk Îslam da da bicî be. Mesela weku Hind.

Estenbul: Îlxayê îmtiyazatên ecnebî hate îlankirin û qewanîne gumrik û resmê temetû li ser ew canîbê ku li Estenbul da danîştûn tetbîq kira û destkîra bi cem û cebayetê resumat weku gumrik li ser ew tarîfeyê ku li menatiqê ena duwelî da carîye û ev resm pênc mîslê resmê qedîm e.

Şikir xuda ke dêmê wetenê mihrîban xom
Ber îş û xoşî û ferh û îşret û sefa

Awat binde hate dê îtir nema xemim
Şikir Xuda ke pir terb û zerq û xermim

Emro weten ke rişik çimnezar cennete
Şamî be eynî subhê munîr û seadete

Feslê hemu bihare şewî roj roşne
Îşe, nişate, xoşîye, şewqe, musere (şadî)

Cehd û sayîyê (xebat) bikewn bedil û ruh îtir hemû
Emro zemanê sayî ye (xebat) ne wextî etalete

Ey zadekan şabê weten ehilî marîfet
Hengamê sayî ye û kûşîşe (Mehmûde) aqîbet

Elî Kemal

Ji xezeteya “el asîme” ve:

Estembul: 6ê Teşrîna Sanî 338
Îsmet Paşa daxilê Estenbul bû.

Estembul 7 mine: li ser raporêk ku bi tarîxê 23 Eylul 338 ji teref îtilaf ve razî neyin bi îşxalê Estembul ji teref kemalîyan ve û eskerên dagirkerên hevpeymanan dibî heta nîhayetê sulh li Estenbul da bimîne ve.

Le mubaheseyêk da ku li navbeyna heyetê îtilaf û mimesilê Anqere Hamid Beg da ceryan kiriye û tirawe her çend heyetê îtilaf arzu nakin ku mudaxeleyê umurê daxilyeyê Turkiya bikin. Feqet mudaxeleyê nîzamê Estenbul heta li jêr îşxal da bî, bi emrêkî waqef dizanin.

Bilhassa Bağdat tarihi olan "Zeylê Gulşenê Xulefa"ya bakılsın. 1180 tarihiyle elli müteakip olan senelerde Şawîzade Muhamet Beg'in azamiyla kaç defa Baban ve Süleymanyelilerin yiğitlik göstergelerine arz-ı ihtiyaç edilmiş. Acemoğlu Muhamet ile Ibn-i Halil'in Bazvi Nahlileri kırdırılmış, Bağdat'ı muhasaradan kurtarmışlardır.

Vezir Süleyman Paşanın başını kestiren kim? Abdulah ve Davut Paşaları Bağdat'ın kürsi-i wezarete oturtan kim idi? Bu hakaik-i tarihiye karşısında kürdlüğe karşı hakk-ı hakimiyet idiasında bulunmak sarıh bir hakka tecavüz etmesine demek değildir?

Kürdlükte hiçbir şey yoksa şecaat-i fitriye(doğal yiğitlik), izzet-i nefsiye vardır. Bu iki hasret dolayısıyla hukukuna kimseyi tecavüz ettiremez.

Hüseyin Nazım

****

Rojê Kurdistan

**ceride-i muhteremesinin meslek-i
tecditperveranesi karşısında
acizane bir seciye-i şükran**

Tecded-i ruh(ruhun yenilenmesi) milleten

kopan aşkı sadettir

Tecded-i asrı hazır ilm û fenî ile ibadettir

Tecded-i hakka doğru itila esbabını

ihzar(hazırlama)

Eden bir fikri alidir mukades bir diyanettir

Tecded-i feni takdis ile mükeder var ise idrak

Tecdedperveri imha-i kanun cehalettir

Tecded öyle bir distur-u uzmadır ki

mevzuu

Serapa lutfi quran-ı mecide bir dehalettir

Tecded-i aliyane su-i tevsirle pek düşmüş

Ve illa gayesi her karda tetbik-i hikmettir

Tecded bir havay-i saftır sarı olur fikre

Her kavim, kavmiyetin her ferdi kendi milli çıkarları ve vatanının gelişmesini arzu eyler. Bu arzunun gerçekleşmesi için her vadiden koşar, her yola başvurmaktan geri kalmaz. Fakat bu koşul ve temesükün(bağlanma) bir zemin-i hak ve hakikatın takibiyle yürütmezse şahra-i maksudiyeti kaçırmış olur.

Evet yükselmeyi daima erdemle elde etmek lazımdır. Mufazelet ise doğru yoldan ayrılmak, şanında değildir.

Filhakika bir zaman Kürdistan teşkilat-ı mülkiye itibariyle Bağdat'a bağlı idi. Fakat bu bağlılık bir özel ve milli bağlılık değildi. Ancak teşkilat-ı mülkiye itibarıyla bir kanuni bağlılık ve milliyet idi.

Nitekim Bağdat merkez-i hilafet-i Abasiye olduğu zamanlar bilcümle aktarı islamiye aynı rabita ile Bağdat'a bağlı idiler. O halde kainat Irak'tan ve Irak kainatan ibaret olmak gerekti.

Şimdi mevzubahis olması lazım gelen mesley-i rabita-i idariye(idari bağlılık meselesi) değil. Cinsiyeti kavmiyedir. Kürdistan tabiri lafziyesiyle de anlaşılıyor ki küreddür. Kürdlükle Araplık arasında bir mücaneset-i irkiye ve unsur-iye yoktur. Ancak mücaneset-i diniye var ise de unsuriyet tabir-i istişaiyesi karşısında ayrılığa uğratılmak isteniliyor.

Vakian necabet-i kavmiye îtibarıyla hakk-ı ruchañiyetiniz vardır. Fakat bu ruchan diğer kavimleri kandırmak için bir ruchan demek değildir. Bitabiñ her kavmin kendisine mahsus tarihsel gelenekleri vardır. Bu gelenek itibariyle sosyal alanda her kes kendi makamını takip etmelidir.

kanî sifre û zemînê Hamid Efendî mehdud bi bêtapu li tesorufê mewqufeyê meskute piçkule da bûye û sî sal ji pêşiyê heta niha bi navê weqfê tesoruf kiriye li ser teskîreyê memurê îcraya Silêmanî ku bi tarîxê 16yê Eylul 338 û 157 nimro ye. Micedidê bi navê weqfê meskuteyê piçkule û mûtewelî Ehmed Kurê Ebdulah Axa rebtê tapu dikirî bi vê zemînê ra her kesê elaqeya wî hebe, heta mudedê bîst rojên din mureceat bi daîreyê tapu yê Silêmanî bike, duwem defa ye têtê îlan kirin.

16 Teşrîna sanî 338
memurê tapu
Faiq

-----
*Li metbeya hikumet li Silêmanî têtê
tabkirin.*

Teceddud eskilikten çikmadir bir ref-i külfettir
Tecedud yıkmadir adet-i bimanay-ı i'sarı
Tecedud naşır-i eftar-ı ahraran-ı ümmettir
Tecedud naikane bir devirmektir hürufatı
Tecedud sanki ruy-i arza isticlabi cennettir
Tecedud bir tecavüzdür hudud-u vehme cüretle
Tecedud tatlı rüyalarla mali bir hakikattır
Tecedud bir nişandır inkılab-ı fikre her yerde
Tecedud en sahihi bir eserdir ruhu milletti
Tecedud! Berekellah! Böyle bir nam-ı bilind elbet
Delil-i zendgidir, mahi û mubnay-ı zillettir
Tecedud her güzelliğten alır makul bir hise
Tecedud adeta gül deste-i tefsir-i zinetir
Tecedud cehl-i istiklafidir ilmin hakikatında
Fakat pek saib olur ökke bu da bir eski adettir.

Süleymaniye
Refiq Hilmî

İlan:

Li ber ew e ku xezeteyê Rojî Kurdistan li 15ê Teşrîna sanî 338 da întişar kirîye. Lazime zewatê muhtereme yê abone ji vê tarîxê ve hesabê xwe rabigrin. Yanî întişara vê xezeteyê ew tarîx îtîbar pê dikirên û bo hesabê bedelê abone kerem diferron. Înşala mehmanê me qisur nakrî û dê muntezem xezeteya wan bête teqdîm kirin.

Midirî mesul
M. Nuri

Nimro: 27

Daxilê nahîyeyê Serçinar li dikanê pan yek parçe zemîn hatiye veqetandin ku bi zemîn kanî sifir e û şerqê wê bi ew kanî pan û binawanê ciyê Kak Ahmed, xerb û cinubê wî bi çem xiralyeşa wurawe. Dawud Bulaq şimalê bi ciyê

Bang Heq

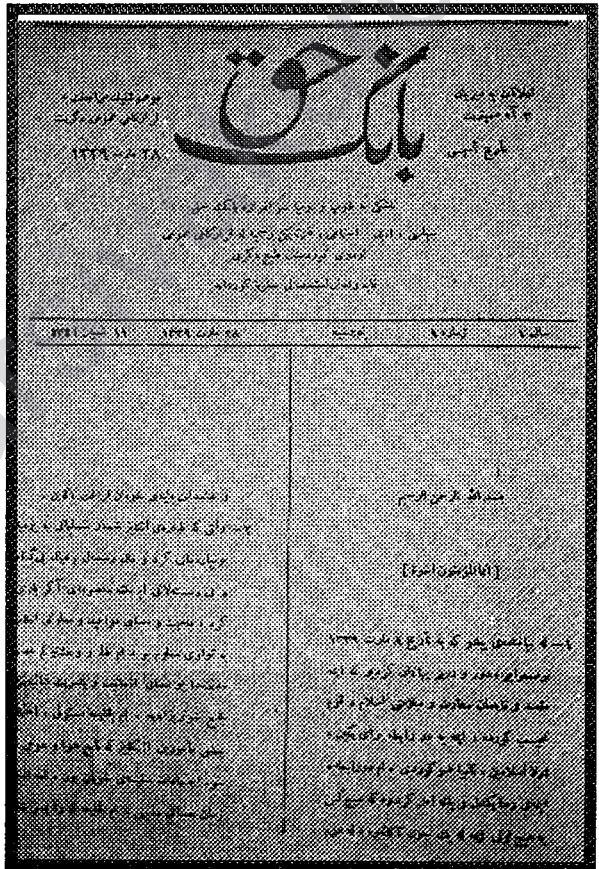
Yekem n Rojnameya ore a Kurdistan

Dr. Kemal Fuad

Wergerandina ji soran : S. Verroj

Eger *Kurdistan* (Qahîre, 22.4.1898) yekemîn rojname-ya kurdî bêt, *Bangî Heq* yekemîn rojname ye ku ji aliyê bizotneweyekî çekdar yê kurd ve tête belavkirin. Ev Rojname piştî ku Şêx Mehmûd (1882-1956) Silêmanî bicî hiştîye (seretayê Adara 1923), ji aliyê "Qerargaha Umûmî ya Oeduya (Baregayê Giştî yê Leşkerî) Kurdistan" ve li şikevta Casene (nizîkê Surdaş) hatiye çapkirin. Tenê sê jimar jê derçûne. Nûha jimara 1 û 3 li ber destê me ye. Jimara 2 her bi destnûsî maye. Wek di gotarekî Edmons da derdi-kevêt, wî bi temamî jimarên ev rojname û rojnameyê Rojî Kurdistan daye bi kitêbxaneyê Zanistgaha Kambrîç.

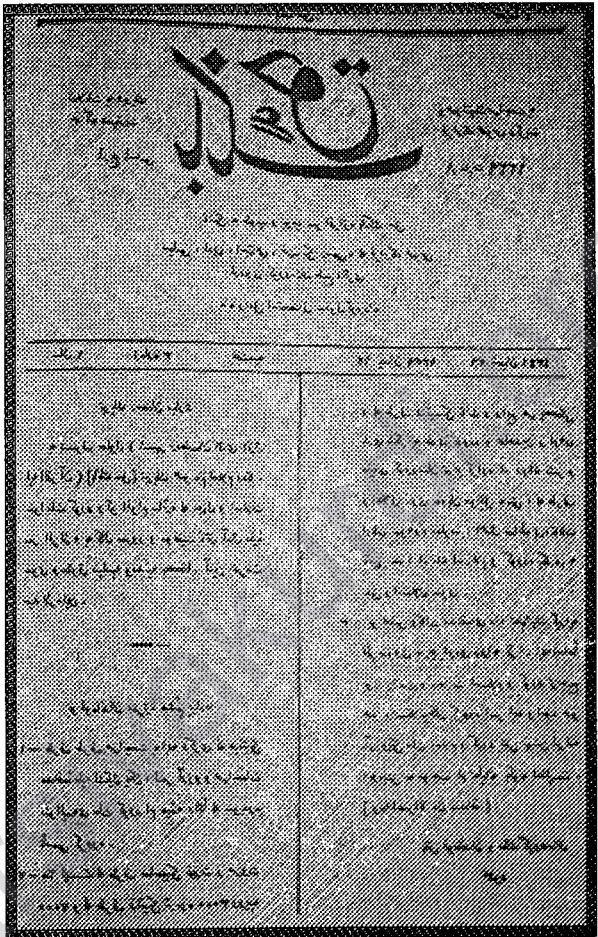
Tiştêk di vê karê başê vî bîst û pênc salên rabirdû da li belavkirina kurdî da berçav dikevêt, ji nû ve

Bangî Heq, hej: 1

belav-kirina govar û rojnameyên kurdî yên pêşve ye². Ev kar destpêka wê ye ku ev rojname û govaran ji nemanê rizgar kir, neslên(qirnên) nû bi dewlemendîya edebî ya pêşiyên me zêdetir aşna kir û serçavîyekî girîng û bawerpêkirî xistine ber dest ku bo lêkolîna zimanzanî û edebî û mêjûyî û komeleyetî û siyasî û htd... bûhayekî wî yê taybetî heye. *Bangî Heq* yekem rojname ye ku ji aliyê hêzekî siyasî yê çekdarê kurd ve tête belavkirin. Ji ber vê, kêmfîya jimar û rûpelên wî, bo zêdetir şarezabûn û têgeyîştina rastî ya derbarê bizotneweya (tevgera) Şêx Mehmûd û armancên wî, belgenameyekî girîng e. Rojname û govarên me yên pêşiyê, gelek aliyên veşartî bo me aşkira dikin û zanyariyên binirx dikine berdestê me li bareyê komelga kurd û Kurdistan û bizotneweyê rizgarîxwazê neteweyê kurd da. Çinku serçavîya destê yekem in, bi taybetî derbarê ew serdeman ku têde hatiye belavkirin, min jî bi nîyaza derxistina aliyekî dî yê bizotneweya rizgarîxwazî ya neteweyê kurd û sirûşt û armancên wan yên di serdema bîstan da, li serçavîyên xo da ji bona sedemîn salroja rojnamegerîya kurdî, bifirset zanî ev bas pêşkeşê xwendewarên kurd bikim.

Bangî Heq, hej: 3

Jimara yekem a *Bangî Heq* roja pêncşeme ya 11yê Şabana 1341/28-ê Adara 1339(1923) bi du rûpel (21x33 cm) derçûye, li beşê serî yê rûpela yekem da bi pîtên gewre hatiye nûsîn: *Bangî Heq*, li tenişt rast û çepê navê rojnameyê hatiye nûsîn "Tarîxê tesîsî 28ê Mart 1339" li jêrê wî "Naşîkî bi top û bomba serefiraz e Bangî Heq", "siyasî, edebî, ictimayî, xezeteyekî resmî ye û li qerargaha umûmî ya Orduya Kurdistanê tête çapkirin",

"xaye û amaca wî bîdestxistina huqûqê kurdan e", (sal 1, jimar 1, pêncşema 28ê Mart, 1339 11 Şeahbana 1341). Hemû jimarên wî pêkhatîye ji yek gotar, ew jî pêkhatîye ji ronîkirin û hewall û rageyandin. Her rûpelêk wî ji du stunan pêkhatîye. Bo wê baştir ew e, xwendevanên berêz ji naveroka ev du jimarên agadar bin, li xwarê em naveroka ev du hejmaran bi rênûsa nû belav dikine. Binîyaza berawirdkirinê (rûbirûkirinê) jî wêneyê herdu jimarên dixine berçav.

Naveroka jimara-1 û rûpel 1:

"Bismîllahîrrehmanîrrehîm"

1- Li beyannameyê pêşî ku bi tarîxa 8ê Adar 1339 hatibû nûstn, bi dûr û dirêj me beyan kiribû ku mexsed û xaya me seadet û selameta Îslam û qewmê necîb ê kurd e. Em bi du rabite birayê yek in, ewelen Îslam in, duyem hemû kurd in, ev du rabiteyan me weha yekdil û yekemal kirîye ku hîç kesek bi hîç sedemek nikara me cihê bikete, em jî ezim û mecahedatî millî yê xo feraxet nakin.

2- Wextê ku teyareyên îngiliz bajarê Silêmanî bi bomba bombarduman kir û mal û mindal û aileyê bê guneh û bê deshelatê vê milleta mehsum agirbaran kir, mahiyet û manaya mewaîd û muawenetî îngiliz bi temamî mealum bû. Ev zulm û welîşet di vê esra medenîyet da bo meanaya însanîyet û beşerîyet şaibeyekî fecî(tirsnak) û xwînrijane ye. Ev trajediya, mesulê wê hinek memurên îngiliz e ku tabîhê hewa û

hewes û îctihada nerast û nebaş seqîmeyê wan bi xwe bûn, elbet zeman hesabê eve dibînê. Ev trajediya ku weha biser bajarê Silêmanî hatîye û ev tecawiz hêştta biser gundên ev milleta hejar digere, em bo neşir û îlana vê feraxet nakin. Hikumetê mutemeddîyene eva negirte semhî îhtîbar elbet rojê "xîret ullah" diête, xeleyan qehrî munteqîmî îlahî tecellayî settarî uyunî(çavan) besîret û îbret dibê. (wela tehsebenellahe xafilên emma yeamel- uzalimun/ hesab neke ku Xwedê ji emelê zaliman bêxeber e).

3- Belê! Beazê memuranê îngiliz bi xîsusî li Kurdistanana cenubê siyasetekî zor seqîmyan girt. Meqsedê emelê wan ev e, ev kurdê mezlum, ev unsurê îslamê qehr bikin. Dîyar e kurd, ezim û îmana wan qayim e, di rêya Îslamîyet û bê seadetî da xwe ji hîç fedekarîyek nade alî, elmehdulla bêqewet û bêqudret nîn e, ezim û îmana kurd, bi ewn û îneyetê barî, bedxuhan û munafiqîn meyûs û sernîgun dike(wela tehzen innellahe meana/ xemgîn nebe bêguman Xwedê bi me ra ye).

4- Evro roja xîret e, roja miruwet e, orduya Kurdistanê, bi qumandan û heyetê zabitan û efradê xwe ve îltihaqê min kir. Teref teref mucahîdên bajar û quwayê millîye yê kurd li îhzaratêkî mutewalî da xerîk û meşful in. Ême heta ruhê me li bedena me mabê, bo rizgarî û bilindkirina îslamê û mîlletê kurd bi ezim û îmanekî temam serfê îctîhad û meqderat dikin. Piştî me sipart ruhanîyetê hezretî kaînat qayim e(Hesbunellahu we nîmel wekîl, nîmel mewla we nîmel mesîr/ Me xwe

si part Xwedê û ew wekîl û mewlayê me ye, alîkarî bi wî dibe).

5- Ehlê bajarê Silêmanî û tabihên wê û hemû qewmê kurd emîn û tetmîn bin ku em li ser seadet û xêrê wan in. Bi qiseyên beazê munafiqîn û bedxwahan, Îslam û kurd exfal nebin. Hiç wextêk bo mîlletê xwe zerera me nabê. Eger beazê bedxwahan û xudpendan bi zimanê me ve malumat firoşî û qiseyên pirûpûç kir, baweriya xwe pê mekin. Ev newaane ji xwe dûr bixine. Evanê bi vê tehrê bi van fesadiyan teaqîbê menfeatê xwe yê şexsî dikin, mustewcîbê nefret û ceza ne, li Orduya Kurdistanê da ciyê ew newaane nî ye.

6- Weku min hîss kirîye ehalî ji teşkîlata çeteyê me kevtine şubheyê. Mucîbî şubhe û terredud hiç nî ye. Ew çetana bo muxalîf in mutemerrîdînî hiquqê kurd teşkîl kirawin, dikevne fealiyet, ev çetana qîsmen eyan û qîsmen mechul û penha ne, xaye û emelê ev çetan eynî xaye û emelê Orduyê Kurdistan e, meatufî seadet û îstîxlasê qewmê kurd e.

7- Înşaala qerîben fewz û nesretî Îslam û kurd xwe diniwênê, tewfîqat ji xwudawendî alîyane ve ye, xwe li ser heq û xêra Îslam û kurd layê me nada û me muwefeq bike amîn!..."

"Baş Qumandan û Melîkê Kurdistan" Mehmud

Bi vê cûre jimara yekem ya rojname kotayî diêt. Jimara duyemîn weku me di serî da bas kir li ber dest nî ye. Edmons di vê gotara xwe da dibêje ku destnûsekê kevtîye destê wî

belam çap nekirîye, çunke birêvebirê çapxaneyê dawa înzaya nûserê gotaran û rezamendiya Şêx Mehmud kirîye li ser çapkirinê. Her weha dibêje, ku naveroka wê diçe ser naveroka jimara yekem.

Jimara sêyem ya *Bangî Heq* roja pêncşeme, 26ê Şabana 1341/12yê Nîsana 1339(1923) derçûye. Beşê serî yê rûpelê yekem, her wekî yê jimara yekem weha ye, ev der bi vê cûreyê dest pê diket:

"Tebrîkê Remezana Mibarek"

"Bi şerefa hatina (ew meha remezanê ku quran tê de nazil bûye), *Bangî Heq* hemû alema Îslam tebrîk dike. Xwa mîlletî kurd weku eqwamî saîre li cehl û esaret serefiraz û bi kemalê sirur û muwefeqîyet naîlê amalê mîllîye yê xwe û hiquqê sîyasî û medenîyê xwe bike. Amîn bi hurmetî sîd elmîrslîn."

"Bo Qumandanê Mifrezeya Heştem ê Piyade"

"1- Teref teref muraceat bi me tete kirinê ku heyetekî mudafeayê mîllîye teşkîl bikin, li ser arezû muraceatê mutewalîyeyê mîlletê kurd, ev heyet zaten ji xwe ve teesîs kirîye.

2- Heta nika li teref sahibekî xîret û muruwet 7000 û ji teref zatekî dî ve 3000 rupe û ji teref zatekî sisê û çar her yekê barê şekir bi navê Ordû û mucahîdan û quwayê mîllîye yê Kurdistan teberûa kirîye. Ev zewat neşir û îhlanê navê xwe muwafiq nebînî, ji teref erbabê xwe ve

mealume, âmêlê Salih bê mukafat namînê. Jixwe ev mîllet dê Îslam û kurd bigeynê bi heq û îstîqlala xwe.

3- Bo meclîsa wekaleta mudafeaya millî tealîmatêk gîraye qelem, sûretê bi pêçraweyê rewane kira. Ev esasen bo îsrahê û sadetê Îslam û kurd ter-cîhê hemû muşkilatek me kirîye. Li ser me wacîbe hemû arezûyekî mîlletê Îslam û kurd bicî bihênin. Li ber vê hûn jî bi mewcibê vê tealîmatê bikine fealîyet (wemen nesru îlla mîn îndîlah/ alîkarî tenê jî Xwedê têt).

**Baş Qumandan û Melîkê
Kurdistan
Mehmud**

La 2:

**"Tealîmata bo Heyetê
Mudafeaya Millîye"**

"1- (Teawênû elêl birrî wetteqwa)-
sedeqellahul ezîm.

2- Heyeta mudafeaya millîye meçul e, zewatên vê heyetê yekdu jî nas nakin, hemû mîlletê kurd azayê vê heyetê ye.

3- Ev heyet meclîsekê wê ye wekaletî heye. Reîsê vê meclîsê qidemlî Yuzbaşî Seîd Ebdulrezaq Efendî (qumandanê mifrezeya heştêm) ye, azayên wî Mistefa Efendî Hacî Heme Seîd qomîser û wekilê zabit Îbrahîm Efendî ye, katibê vê heyetê Mihemed Begê Hesên Beg ku katibê xestexaneyê Silêmanî ye.

4- Eshabê teberruya nav û şuhretê wan daxilê defterê teberruaat nayê kirin, li defterê teberruaat jimara muteselsîl wezh dikirê, teberruaat li

jêr ev jimareyê têtê qeyd û tesbît kirin. Ewê hez bike ligel ev jimareyê da nav û şuhretê xwe qeyd dike.

5- Muqabilê teberruaat mutleqen ji teraf Meclîsa Wekaleta Millî meqbuzek dikirê. Di vê meqbuzê da nav û şuhretê wî têtê nûsîn û dibit numreyê muteselsîlê wî. Ev meqbuz li ber dest xwedîyê xeyrat û teberruaatê dimînê, binçoçanê vê meqbuza ku li Meclîsê Wekalet dimînête nav û şuhretê wî nabe, numreyên muteselsîlê li ser dibe.

6- Ev suretê ku meamele pê têtê kirin, xwedî teberruaat dereceyê hemîyet û muruwetîya wan li jêr numreyê muteselsîlê xwe da alîycab têtê neşir û îlan kirin ku di vê îlanê da navê xwedîyê xeyrat mealum nabe, lakin li nik xwe kifayet mealum dibe.

7- Bo Orduya Kurdistan û muc-ahîdan û quwayê millîye yê Îslam û mîlletê kurd hemû tiştek terk û teber-rua têtê girtin, weku pare, hesp, hêstir, eslehe, ceberxane, camane, kilaw, kiras, derpê, qumaşê cil, çaket, pantol, dulaq, gorewe, kewş, suxme, bataniye, kaym, mijqalî, çît, destesirr, heta derzî, deju, şekir, çay, kawrr, berx, ron, bir-înc, savar û nîsk, nok, ard, ceh, paç, bêll, xakenaz ... alx.

8- Teberruaat ji teref Meclîsa Wekalet ve têtê wergirtin û dixine enbarê, ji pênc rojê defayek Meclîsa Wekalet defterekî teberruat tenzîm û teqdîmê meqamê baş qumandanê Orduya Kurdistan dike.

9- Ji terefê Meclîsa Wekalet ve defterekî muntezem yê teberruat qey-dêkî enbar bê xeta û sehwa têtê tertîb û tenzîm kirinê, ev li jêr mesulîyetîya

reîs û katib e, azayan ji azayê feall meadude.

10- Evro roja xîret e, roja murwet e, çakî(başî) û xirabiya evro wenda nabe, li dinya û axîret hesabê wî tête dîtîn, (Wemen yeamel mîsqale zeretîn xeyren yere. Wemen yeamel mîsqalê zeretîn şerren yere/ Kî misqalê zerre xêr bike dê bibîne. Kî misqalê zere şerr bike dê bibîne) -sedeq ellah-ul azîm-.

Baş Qumandan û Melikê Kurdistan Mehmûd

Jimara sêyem jî bi vê cûre kotayî dihêt. Serinc û têbinî li ser naveroka her du jimaran û gotarekî Edmons hel digirin bo derfetekî dî.

Ew hende li derbarê ew du jimarên Bangî Heq e, bifeyde dizanin navê ew rojnemeyan jî bihênin ku berfîya Bangî Heq li Silêmanî derdiçûne, ligel henek serinc û têbinî li derbarê gotara Edmons -ew e ku li xwarê ve me navê wê hênaye, nasîna ew rojnemeyan û xwendina wan pîrr girîng e bo zanîna di derbarê encama Yekem Cengê Cîhanî, ku li Kurdistan xwarû hatibû meydanê, bi taybetî bo têgeyîştina sîyaseta îngiliz li derbarê meseleya kurd û zanîna ew bir û baweriyên wê serdemê ku di nav komelên xelkê Kurdistan da belav bûn:

Piştî têkçûna îdareya yekem a Şêx Mehmûd, ku dawîya nemana dewleta Osmanî li kotayîya sala 1918 li Silêmanî hatibû damezirandin, bi dil girtina Şêx Mehmûd li Derbendê Baziyan(19/6/1919) û birêkirina wî ya bo Bexda û paşê bo Hindîstanê³, îngiliz hatine nav bajarê Silêmanî û

hemû celebên karûbarê wan girte dest xwe. Bi niyaza propaganda bo sîyaseta xwe û dijraberfîya nifuzê turk li nav kurdan, rojnameyekî bi navê *Pêşkewtin* belav kirin. Yekem jimara vê rojnameyê li 20/9/1920 û jimara dawî (118) li 27/7/1922 da derçûye, her jimarek pêkhatî bûye ji çar rûpelan (21x33 cm), hefteyê carek yan du car derçûye, ev jî wek "têgeyîştina rastî" (Bexda, 1918-1919). Mécerson serpereştîya wê kirîye, ku ew dem hakimê sîyasî yê îngiliz bûye li Silêmanî. Naveroka vê rojnameyê ji du beşan pêkhatî ye; rageyandin û propaganda sîyaseta îngiliz. Gotarên zanistî û edebî û hunerî û dengûbas jî belav kirîye. Çend jimarên kêr yên vê rojnameyê li kitêbxaneyê Silêmanî têne parastin. Ligel biryara vegeyîna Şêx Mehmûd bo Silêmanî, derçûna wî rawestayê.

Piştî rawestandina *Pêşkewtin*, *Bangî Kurdistan* derçûye wek organê **Cemiyeta Kurdistan** di 21/7/1922 da bi serokatiya Hacî Mistefa Paşayê Yamulkî (sala 1932 koçê dawîyê kirîye) hatiye damezirandin. Yekem jimara *Bangî Kurdistan* li 2/8/1922 derçûye, her jimarekî wê ji 4 ta 6 rûpelan pêk hatiye(21x33 cm), li hefteyê carekî derçûye, di çapxaneyê hikumet da li Silêmanî hatiye çapkirin. Jimara sêzdemîn di 3/11/1922 da derçûye, piştî wê derçûna wê hatiye rawestandî heta 8/6/1923. Li cîyê wê *Rojî Kurdistan* derçûye bi serpereştîya M. Nuri (Şêx Nuri Şêx Salih 1898-1957) wek organê îdareyê duyemîn yê Şêx Mehmûd. Yekem jimara vê rojnameyê di 15/11/1922 da derçûye, jimar û

gewreyîya rûpelên wî her wekî rojnameyê pêşî bûye, di heman çapxane jî da hatiye çapkirin ku pişt ra bûye çapxaneya Şarewanî(beleidiye). Ligel vala- kirina Silêmanî ji aliyê Şêx Mehmûd ve derçûna wî hatiye rawestandî. Jimara panzdemîn(15.) di 3/3/1922 da derçûye. Êdî Şêx Mehmûd bajar bicî hiştîye û *Bangî Heq* li derve derxistiye, wekî ji serî da me bas kir. Bangî Kurdistan carekî di her li Silêmanî yek jimar jê derçûye(j-14.) Di rûpela yekem yê vê jimarê da weha pê nîşan diket, ku derneçûna li maweyê heşt mangên rabirdu da ji ber hinek hoyên taybetî bûye: "Ji ber hinek sebeb û mewanih li paş nûsxeyê (13.)weha hatiye nûsîn, me munasîb dît ku teatîlê neşriyata wê bikin. Nûha musteayenen bîlala xezeteya *Bangî Kurdistan* kevte saheya întîşar". Belam bêguman derneçûna li vê maweyê da ji ber wê bû ku gorîn di rojnameya Rojî Kurdistan da hatiye kirin, wekî di rûpelê yekê yê jimara yekem ya Rojî Kurdistan da hatiye ronîkirin.

Carekî di jî 3 jimar Bangî Kurdistan jê derçûye, ev car li Bexda (1-14,28/1,2-14, 2/15, 3-14, 10/4(1926). Ev hemû jimar bi çar rûpelan derçûne. Êdî bitemamî derçûna wî hatiye rawestandî.

Her di vê serdemê da rojnameyekî di li Silêmanî derçûye ku navê wî *Umîdî Îstiqlal* bûye. Rêbaza vê rojnameyê wek yê Rojî Kurdistan bûye. Di van deman da derçûye ku Îngilîzan bo maweyek Silêmanî bicî hiştibû. Jimara yekem di 20/9/1923 da derçûye, dawîyê jimara (j-25) di 25/5/1924 da derçûye. Ji Nûseran:

Ehmed Sebrî, Refîq Hîlmî, Hisên Nazim, ev jî bi gewreyîya Rojî Kurdistan da çar rûpel derçûye.

Piştî wê, Silêmanî jî wek navçeyên di yên wîlayeta Musil xiraye ser dewleta Iraq, rojnameyê *Styanewe* wek rojnameyêkî hiqûqî derçû (j-1, 18/8/1923, 4 r.); vê car *Styan* û *Jîn* ji aliyê Pîremêrd(1868-1950) ve, ku paş koça wî ya dawî jî, derçûn berdewam bûye. Temamê jimarên Rojî Kurdistan û Bangî Kurdistan ji aliyê mamosta Xeznedar ve ji nû ve bi çapa ofsêt ligel pêşekî û serinc û têbinîyên pêwîst da hatiye belavkirin⁴, eve jî erkê sermilê xwendewarên kurd asantir dike bo zanîna derbarê ew serdema Kurdistan û ew bîrûrayên li Kurdistana xwarû hebûn.

Hemû xwendewarên kurd yên ku li derbarê Kurdistana xwarû zanîna wan ya rasteqînî kê m bit, ji kotayiya Yekem Cengê Cîhanî ta navarasta bîstan, ku ev dem xwedî cihekî girîng e li mêjûyê gelê kurd da, divêt çav lêgerînek li vê rojnameyên wê demê bike, çinku rûdanên wê demê hatine tomarkirin û gelek zanyarî tê de heye, ku ronahî di- xine ser derbarê wê dema Kurdistan û mêjûyê bizotneweya rizgarîxwaz a gelê kurd di wê pileyê da û ew boçûn û rêbazên di wê serdemê da li Kurdistana xwarû xerabî dikiran pêkhatibûn ji:

Yekem/ rêbaza ser bi turk, ku navê wan bi "caxwar" derketibû⁵. Evana hestê ayînî yê kurdan bikar dihêna, wek gelekî musliman dijî Îngilîzê "kafir û xeyrêdîn". *Duwem/* rêbaza ser bi Îngilîz, ku ji layê wan ve weha bû, bo geyîştina bi armanc xwe

dostayetiya kurd û îngiliz pêwîst e ⁶. *Sêyem/ Rêbaza ronakbîran*, ku pirraniya wan efser û xwendewar bûn, bitaybetî ewên pêş ceng li Estenbul xwendibûn û ligel "îngilaba Osmanî" (1908) da jîyabûn. Evana, ku bi "munewer" hatibûn nasîn, bîrûraya wan wek yê turk û îngiliz nebû, bi şêwe, ji hukmê Şêx Mehmûd jî razî nebûn, armanca wan Kurdistanek serbixwe û pêşkevî bû. Cemal Îrfan, ku li seretayê Kanûna Yekem a 1922 da hate kuştin, nûnerê ev rêbazê bû. Şêx Mehmûd di navbera ev sê rêbazan da mabû, dixwest li jêr serkirdayetiya xwe tiştekek bo kurd pêk bihênêt, belam nedizani çawan. Ji layekî ve hestê hevrebûna ligel turk pêre hebû û ji layekî dî ve bîra wî ew bû, geyîştina amanca dostayetiya îngiliz pêwîst e, ji ber wê carna helwestê zor bi bedî dikirêt.

Heta wê demê mitumirrê îngiliz ligel turkan berdewam bû li ser wîlayeta Musil, belênî bo serbixweyiya kurd dida û Turkiyayê bi meseleya kurd ditirsand. Demek li pey Peymana Lozan ligel rêkevt(1923), meseleya kurd ne ku her di sîyaseta îngiliz da nema, belku ewperî zebr û zengî bikarhêna bo bizor dagîrkirina Kurdistanê xwarû, kirina beşek ji dewleta taze dirust bûyî ya Iraq û yarmentîdana bo serpankirina hemû bizotneweya azadîxwazê gelê kurd û ligel dewletên derûdor peyman bestin da ku hemû jî çend bendekî bo serkut kirina kurd terxan kira bû. Wek di peymanana Sedabad(1937) û peymanana Bexda (1955) da bedî dikirêt.

Di vê rojnameyê da navê gelek

nûserên wê serdemê dikevin berçav, ku gotar û hênraweyê ciwan û rêkûpêk nûsîne, bedaxewe(mixabin) di mêjûyê kurd da wek pêwîst heqê wan nehatiye dayîn. Pirraniya xwendewaran her navê wan jî nebîstine, bo nimune: Ehmed Sebrî, Ehmed Fewzî, Hisên Nazim, Şêx Nurî Şêx Baba Elî, Mistefa Şewqî û gelêkî din.

Di destpêkê da rojnameyan gelek girîngî daye dengûbasê nav xwe û cihanî û bi hewallên beşên dî yên Kurdistanê. Bitaybetî Kurdistanê Îran ku wê serdemê bizotneweyekî bihêz bi serokayetiya Simaîl Xanê Simko tê da hebû, bo nimune binêre ev çend beytan, ku li dawîya hewallek da li derbarê Simaîl Xan ve hatiye belav kirin:

*"Bikêşe xengerêt Simko bide neare heta Turan
Selameke ji şahiran ku yar e bo hemû kurdan"
Nîhayet de bi Qacaran ku ciyê Qacar li Turan e Welê
ciyê Pehlevî û Fursan tamamî mulkê Îran e"
"Desa Dêbokîriyan hellsin ligel Mengur bi azane
Bibestî rîyê Fîrarî şa, esîrî kin bi merdane"⁷*

Edmons di gotarekî da dibêje: "ligel Şêx Mehmûd taqîkirdina wan a duwemîn jî serkevî nebû ...⁸ Û pê nîşan didet ku Şêx Mehmûd ji xwe ve Silêmanî bicî hiştîye, ne ku bo parastina bajar ji bombardumana hêza hewayî ya îngiliz. Bi hîç cûreyêkî jî basê bombardumana Silêmanî û dewrûberê wî naket, ku çend car jî aliyê hêzên hewayî yê îngiliz ve hatiye bombardumankirin û zîyanê gewre li daniştwanên wî kevîtye. Di jimara yekem ya Bangî Heq da basê ev bombardumanê têtê kirin, belam dana navê hinek ji karbidestan bi gunehî, ne

ku sîyaseta îngiliz beramber bi kurd "mesulî îhtimalê vê karesatê ye, hinek memurên Îngiliz e ku tabihî hewa û hewes û suey îctîhadatê seqîmeyê xwe bûn, ev elbet zeman hesabê wê dibîne...". Ev jî wek Rojî Kurdistan hêvî bi îngiliz nebirîye. Ev wahîme heta êsta jî berokê bizotneweyê kurdî bernedaye. Hêzên çekdarên kurd li hemû dewr û zemanek da, bi hemû serkirdayetîya xwe ve, amade bûye bo gotûbêj û rêkewt ligel dagîrkerên Kurdistan da bike, hêvîya wan jî weha bûye ku daxwazên wan li serdestê ev dagîrkeran da dête dîyin! Şêx Mehmûd li vê derbarê da gileyîyê lê nagirêt, Kurdistan wê demê pirr cûda bû ji yê nûha, kurdayetî jî xwediyê ew hemû ceribandinan nebûye.

Derçûna *Bangî Heq* gorînekî çawa bû li bizotneweyê kurdayetî da? Bo yekem car bizotneweyekî çekdar yê kurd li ser rûpelên rojnameyek hewall û rageyandinan belav dike. Ji vê zêdetir jî sernic radikêşe ew e ku Şêx Mehmûd li tenişt "Orduya Kurdistan" û duyemîn jî "hêzên bergirê millî" yê evro digirêteve. "Teşkilata Çete" jî bi pê ew erkanê li jimara yekem a *Bangî Heq* da bo wan dîyarî kirîye, -ewe digirêteve ku evro jêra dibêjin "pêşmergeyên nav bajar" ew çetane bo muxalifîn û mutemerrîdîna hiqûqê kurd hatibûn teşkil kirin... Qismen eyan û qismen penan, xaye û emelê ev çetana eynî xaye û emelê Orduya Kurdistan e..."- J/1, r. 3. "Çete" gotinekî turkî ye, ji desteyek rêgir û cerde ra dibêjin, belam bê guman li vira da bi vê manayê bikar nehatiye. Edmons li dawîya gotara xo da dibêje "navê rojnameyê bi wî mebestê hatiye

danîn ku manayekî ayîni bibexşêt, heq li tesewûf da xwe digirêteve."

Ji bilî van rojnameyan, berhemên şair û nûserên kurd li vê serdemê da, bi taybetî ew ên bi çavekî rexnegirane seyrê rûdanan kirine, wek Ehmed Hemdî Begê Sahêbqiran(1878-1936), Şêx Mehmûdê Xalis(1874-1025), Şukrî Fezlî (1870-1926), Cemîl Saîb (1887-1951) û htd. ... Serçavîyekî binirx in bo zanîn û helsegandina Kurdistanê li wan rojan.

PÊRRIST: *Bangî Heq*

J.	Mêjûyê derçûn	Babet	Nûser
1	28 Mart 1339	Beynamane: Hemû mûmîn biran e	Bap qumandan û Melîkê Kurdistan Mehmud
3	12 Nisan 1339	Îlaweya cerîdeya <i>Bangî Heq</i> 'jim. 1': tealîmat e bo heyeta mudafeayê millî.	Bap qumandan û Melîkê Kurdistan Mehmud
		Bo qumandane mîfzezeya heftem ê piyade.	Bap qumandan û Melîkê Kurdistan Mehmud
		Tealîmat e bo heyeta mudafeayê millî.	Bap qumandan û Melîkê Kurdistan Mehmud

Têbînî û Serçavî:

(1) Binêre:

C.J.EDMONDS: A Kurdish Newspaper: "Rozh-i Kurdistan" -journal of the CentralAsian Society, Vol. XII, part I, p. 89/90 London, 1925.

(2) Ev salên dawî yê vê govar û Rojnameyê kurdîyane çapkirawetewe:

- Dr. Kemal Fuad, Kurdistan yekemîn rojnameyê kurd(1898-1901), Bexda, 1974.

- Mihemed Emîn Bozarlan, Kurd Teawîn û Teraqî Xezetesî(1908-1909), Stokholm, 1998.

- Cemal Xeznedar, Rojî Kurd 1913, Bexda, 1971.

- Elî Nacî Kake Heme Emîn Etar-Sîrwan Bekir Samî, Pêşkewtin Yekemîn Rojnameyê Silêmanî(1920-1922), Hewlêr, 1998.

- M. Emîn Bozarsaln, Jîn, kovara kurdî-tirkî(1918-1919), Upsala, b. 1, 1984 û b. 2, 1985, b. 3, 1986, b. 4, 1987, b. 5, 1988.

- Dr. Kemal Fuad, Kurdistan yekemîn rojnameyê kurdî "Dereyê Sêyem" (1917-1918), Silêmanî, 1998.

- Dr. Ferhad Pîrbal, Kovarî Kurdistan(1919-1920) Estemûl, Hewlêr, 1998.

- Cemal Xeznedar, Rojî Kurdistan(1922-1923), Bexda, 1973.

- Cemal Xeznedar, Bangî Kurdistan, Bexda, 1974.

- Mumtaz Heyderî, Peyze (1926), Hewlêr, 1985.

- Dr. Cemal Nebez, Yekîtîy Têkoşîn(1944-1945), Stokholm, 1988.

- Cemal Nebez, Govarî Niştîman, Temûzî 1943-Mayis 1944, Stokholm, 1985.

- Refîq Salih û Sidîq Salih, Nîzar(1948-1949), Silêmanî, NîsaNî 2000.

- Dr. Abdelfetah Elî Botanî, Elhîquqe rastî(1959), Dihok, 1998.

- Ebdulla Zengene, Jîyanewey Silêmanî, Hewlêr, 2001.

Eme ceqe le serlenwê çapkirawewey "Hawar, Jiyana Nu, Stêr, Heqîya Welat, Ronahî, Çiya".

(3) Le sereta da Şêx Mehmed hukim dira be îhdam, paşan hukmekey gora be de sal bendî û durxistinewey bo Hîndistan. Durxistinewey şêx mehmed nebuwe hiyê aramîy le Kurdistan, leber em hoyewe bo tirsandinî turkekan, îngilizekan Şêx Mehmedyan berella kird û rêgayan da begerêtewe bo Silêmanî, Şêx Mehmed le 30/9/1922 da geyîştewe Silêmanî, basî geranewey Şêx Mehmed bepiroweçûnî bedur û dirêjî le Bangî Kurdistan da nusrawe (J-9, 8/10/1922). Pêş ewe be çend hefteyêk îngilizekan silêmanyan çolkird û îdareyan da be Şêx Qadirî biray Şêx Mehmed, ke helbijêrdira be serokî Encumenî Millî(heman roj-

name J-6, 18/9/1922). Le 10/10/1922 da Şêx Mehmed yekem kabîney hikumetî xoy be serokayetî Şêx Qadirî biray damezirand(heman rojname J-10, 15/10/1922). Di wan deman da tenya çend efserekî Îngiliz mabûn, ewên din berabera Silêmanî vala kirin, Emca hêzên hewayî yê Îngiliz dest bi bombardumana Silêmanî û dewrûberê wî kir, di destpêka Martî 1923 da Şêx Mehmed bajar bicîhişt, wekî ku di serî da me bas kiribû.

(4) Bexda 1973, 1974.

(5) Mamosta Hawar Elî: "Carêk min ji Tofîq Wehbî pirsî ew cil û xwarek ji kûve hatîye, wî gotî kabirayek hebû(herçend kir navê wî nehate bîr) zor dem heraş bû, ser be turkekan bu, propagan-day bo dekirî, çaketekey hemîşe xwar bu, layekî da deket. Îtir her kesêk ser be turkekan biwaye benawî ew kabrayewe pêyan ewt cil xwar" - kuêwewey û bîrewewey, la 95, Lendon 1974.

(6) Êsta jî zor kes, bigre zor partî û rêkxiraw, lew baweredan ke bo serkewtinî meseley kurd debêt zahêzêk piştîwanîy lê bikat.

(7) "Bangî Heq", J-9, la. 6,8/10/1922. Le jîmareyêkî tîrî "Bangî Kurdistan" da lebarey Simkoye em hewalle belawkirawete: "Simko û Ecem, bîna le exbarî Estemul xezetey Alrafdan nûsiyewe ke lêşkirî Simko daxil Tebrîz bûwe. Wezaretî Tehran le xewfa telebî muawnet û îmdaadî le firqey yazdehemî Bolşewîk(Rusyey) kir-duwec.

"Seba helse dexyat him biro bo çawî lay Simko

Bilê tawî bida espi heta Tebrîz û Qaşlan ko"

"Hemû kîrmançî Kîrmanşah be awatî be can û dil

Sine hazir hemu xelqî delên bo lêşkirî Simko"

(J-5, la. 5, 4/9/1922). J-10, la 4, 15/10/1922 hewallî dagîrkirdinî Şarî Urmêy) belawkirdotewe lelayen Simko we. Bem beyteş kotayî be hewalekey hênawe,

"desa kurdan be qurbantan hemu yek bin weku şêran
rehabin ta xuda bîka le zulmî dayînî îran"

(8) heman wutarî pêşû.

Bo hemû şitîk
muraceet be qerar-
gahî umûmî dikirit.

Bangî Heq

Îlanatê bediryek 3
ane desînirî.

Tarîxa tesîsê
28 Mart 1339

Naşkî be top û bomba serefraze
Bangê Heq

Siyasî edebî ictimaî xezeteyekî resmîye
le qerergahî umûmî

Erduwê Kurdistan tebih dikrî
Xaye û emelî istihsalî huqûqê kurdane

Sal 1, Jimare 1, Pêncşeme, 28 Mart, 1339 11 Şaban 1341

Bismillahirehmanirehîm

[*Înnemel mumînîne ixwetun*]

1- Le beyanemey pêşûke be tarîx 8 mart 1339 numra bû, dûr û dirêj beyaneman kirdibû ke ême meqsed û xayeman seadet û selametî îslam û qewmê necîbî kurde. Ême dû rabite birayekin. Ewela islamin, saniya hemû kurdê em dû rabiteye êmey weha yekdil û yek emel kirdiwe ke hîç kes be hîç lûnî ême yek ciwî nakatewe, le ezm û muahadatê milliyey xoman feraxet nakeyn.

2- Weqtê ke teyarey îngilîz şarê Silêmanî be bomba bombardimanî kird û mal û mindal û eyalê bêguneh û bêdesthilatî em millete masûmey agir barîn kird, mahiyet û manay muwaîd û muawenetî îngilîz be tewawê malûm bû. Em zulm û wehşete lem esrê medeniyet da bo

manay însaniyet û beşeriyet şaibekî fecî xunrêjaneye. Em fecayieê mesûlî, ihtîmal bazî mamrînê îngilîz ke tabîê hewa û hewes û sûê ictîhadatê seqîmey xoyan bûn. Eme elbet zemanê hesabî deyîn. Em fecayie ke wa bi ser şarê Silêmanî hatiwe û em tecawize dekrî ême bo neşr û îlanî feraxet nakeyn. Hukûmatî mutemedine eme nekiriye semîê îtibar. Elbet rojî "xeyretullah" dîte xulyan, qehrê munteqîm îlahî tecellî settarî uyûn bisîret û îbret debî.

[wela tehsebennellahe xafilen emma ye'melûzzalimîn]

3- Belî bazî mamûranê îngilîz le xusûs Kurdistan cunûbî siyasetîkî zor seqîmiyan girt, meqsed û emelî emane, em kurde mezlûme em ûnsûrê îslame qehr û tedmîre, hal bo kurd, ezm û îmanîyan qaîme. Le rê îslamiyet û seadetê xoy le hîç

fedakarîyîk lanade, elhemdu lillah
bêewt û bêqudret nîn, ezm û îmanê
kurd, be ewn û înayetî barî xuwahan
û munafiqîn mayûs û sernikûn deka.

[wela tehzen innellahe meana]

4- Evro rojî xeyrete, rojî muru-
wete, ûrduwê Kurdistan be qumandan
û heyetî zabitan û efradiweê iltihaqî
minyan kird, teref teref mucahidîn şar
û quway milliyey ekrad, le îhtisarekî
ku mutewelîda xurîk û meşxûwan,
ême heta rûhîman le bedenima mabî
bo îstixlas û îtilalî islam û milletî kurd,
be ezm û emanîkî tewaw serfê ictihad
û muqedderet ekeyn, piştiman be
xowa û ruhaniyetî hezretî fexrê kainat
qaima [hesbunellahu we nîmel wekîl,
nîmel mewla we nîmennesîr]

5- Ehlê şarê Silêmanî û tewabî û
hemû qewmê kurd emîn û mutmeîn
bin ke ême li ser seadet û xeyrî ewanîn
be qisey bazî munafiqîn û bedxuwa-
han, îslam û kurd ixfal nîn, hîç wextî
ême bo milletê xoman zereêman nabî.
Eger bazî bedxuwanan û xodpesendan
be zimanî êmewe malûmatfiroşî û
qisey pîrr û pûçîyan kird, bawerîyan
pê mekin. Em new'ane le xotan dûr
bixinewe. Emane ke bem teheriye
efsadatê tehqîmî menfîetê şexsiyey
xoyan dekeyn, mustûciyî nefret û
cezan le ûruwî Kurdistan da çî ye em
new'ane nîye.

6- Wekû hesm kirîwe: ehali
teşkilat çitey ême kewtinewe şub-
hewe. Mûcibê şubhe û teredud hîç
şeye em çistane bo muxalîfîn û mute-
meridînê huqûqî kurd teşkil kirawin.
Dekewne fealiyet. Em çitane qismen

eyan û qismen mechûl û penahin.
Xaye û emelî em çitane eynî xebebe û
emelî ûrdiwê Kurdistane, matûfê
seadet û istixlasê qewmê kûrdane.

7- Inşallah qerîben fewz û nusretê
îslam û kurd xuyî denûwîti, tewfîqat
le xudawendê alimiyaneweye xuwa li
ser heq û xeyrî îslam û kurd, le eman
nada û muwefiqîman bika amîn....

Başqumandan û Melikî Kûrdistan
Mehmûd

Îlaweyê Cerîdeê Bangê Heq
[jimare - 1]

Te'limate Bo Heyetê
Mudafeê Millîye

1- (Teawenû elel birri wetteqwa)
sedeqellahul ezîm

2- Heyetê mudafeê millîye
mechûle, zewatî em heyete yektirîş
nanasin, hemû milletî kurd azay em
heyeteye.

3- Em heyete meclisîkî wekaletî
heye. Em meclise reîsî Qidemlî
Yuzbaşî Seyid Ebdurrezaq Efendî
qumandanê mufrezeê heştam.
Azakanî Mustefa Efendî Hacî Heme
Seîd Qomîser û Wekîlî Zabî Îbrahîm
Efendî ye. Katibê em heyete
Muhemmed Beg Hesên Begî katibî
Xestexany Silêmanîye.

4- Eshabê teberû naw û şihretîyan
daxilê defterê teberûat nakirî. Le
defterê teberuat jimarey muteselsil
wazîh dekirî, teberuat le jêr em jimare
da qeyd û tesbît dekrî, ewî arzû bika

ligel em jimare da naw û şihretî xoy qeyd deka.

5- Muqabilî teberuatê mutleqa le teref meclisê wekaletê mudafeey mîllîye meqbûzîk dedirî, lem meqbûze îsm û şihret denûsrî û nûmrey muteselsilî debî. Em meqbûze be dest eshabê xeyret û teberuanewe demînî, bin qoçanî em meqbûze ke le meclisê wekaletê emniyetewe naw û şihretî hisawî nabî, nûmroy muteselsil li ser debî.

6- Bem sûrete ke muamele kira, eshabê teberuatê derecey hemiyet û mirwetiyan jêr nûmroy muteselsilî xoyana îndel îcab neşr û îlan dekirî ke lem îlanewe eshabê xeyrat nawîyan malûm nabî, lakin le xoy keyfiyet malûm dibî.

7- Bo Orduwî Kurdistan û muc-ahidîn û quway mîllîyey îslam û mîletî kurd hemû şitîk terk û teberû dekrî wekû pare, esp, êstir, eslihe, cebxane, cisamane, kulaw, kiras, derpî, qumaşê cil, çaket, pantol, dolaq, gorewî, koş, sixme, betaniye, kilîm, misqalî, çit, desteser, heta derzî, dizo, şekir, çay, kawir, berx, rûn, birinc, sawir, nîsk, nok, ard, caw, paç, bîl, xakinaz..... ila axirî.

8- Teberuat le teref meclisê wekaletwe werdegîrî û dextrîne enbar. Be pênc roj defeyek meclisê wekalet defterîkî teberuat tenzîm û teqdîmê meqamê Baş qumandanê Orduwê Kûrdistan deka.

9- Le teref meclisê wekaletewe defterîkî muntezem teberuat û qey-

dîkî enbarî bêxeta û sehiw tertîb û tenzîm dekrî. Eme le jêr mesûlî reîsî wekalete azakan le azay feale mahdûd.

10- Emro rojî xyrete, rojî muruwete, çake û xerape emro kom nabî, le dinya û axiret hesabî debînî, [femen ye'mel misqale zerretin xyren yereh, we men ye'mel miaqale zerretin şerren yereh] sedeqellahul ezîm.

Baş Qumandan û Melikê Kûrdistan
Mehmûd

Bo hemû şitîk
muraceet be qerar-
gahî umûmî dikirit.

Bangê Heq

Îlanatê bedirêk 3
ane desînirit.

Tarîxa tesîsî
28 Mart 1339

Naşkî be top û bomba serefraze
Bangê Heq

Siyasî edebî ictimaî xezeteyekî resmîye
le qerergahî umûmî

Erduwê Kurdistan tebih dikrî
Xaye û emelî istihsalî huqûqê kurdane

Sal: 1, Jimare: 3, Pêncşeme, 12 Nîsan 1339, 26 Şaban 1341

Tebriki Remezanê Mubarek

Be şerefê hulûlê "şehrun remezen-
allezî unzile fihîil qur-an" [Bangê
Heq] tebrîkî hemû alemê islam deka.
Xuwa milletê kurd wekû eqwamê
saire le cehal û esaret serefraz û be
kemelê surûr û muwefeqiyet nailê
amalê milliyee xoy û huqûqî siyasiye û
medeniye bika. Amîn, bi hurmetî
seyidil murselîn.

***

Bo Qumandanê Mufrezeê Heştem Piyade

1- Teref teref mureceet be ême
dikrî ke heyetîkî mudefeê milliyee
teşkil bikin. Li ser arzû û mureceat
muteweliyey milletê kurd em heyete
zaten le xoyewe tesîsî kirdewe.

2 - Heta êsta le teref sahibîkî xeyret
û muruwet 7000 û le teref zatîkî

tirewe 3000 ruype û le teref zatîkî salis
û rabih her yekî barî şukur be nawî
ordû û mucahidîn û quway milliyey
Kurdistan teberû kirawe, em zate neşir
û îlanî nawî xoyan muwafiq nebînî, le
teref erbabê xoyewe malûme, emalê
salihe bêmukafat namînî xowa em
millete islam û kurde bikeynî be heq û
îstiqlalê xoy.

3 - Bo meclisî wekaletî mudafeê
milliyee te'lîmatîk gîraye qelem suretî
be piçrawebî rewane kira. Ême esasen
bo îstrahat û seadetê islam û kurd ter-
cîh hemû muşkilatî ke man kirdiwe li
ser ême wacibe hemû arzûyîkî milletî
islam û kurd bicî bihînin le ber eme
êwenîş be mûcibê em te'lîmane bi-
kewne fealiyet. [we mennesrul emen
indellah]

Baş Qumandan û Melikî Kûrdistan
Mehmûd

**Te'limate Bo Heyetî
Mudafeê Millîye**

1- (Teawenû elel birri wetteqwa)
sedeqellahul ezîm

2- Heyetê mudafeê millîye
mechûle, zewatî em heyete yektirîş
nanasin, hemû mîlletî kurd azay em
heyeteye.

3- Em heyete meclisîkî wekaletî
heye. Em meclise reîsî Qidemlî
Yuzbaşî Seyid Ebdurrezaq Efendî
qumandanê mufrezeê heştem.
Azakanî Mustefa Efendî Hacî Heme
Seîd Qomîser û Wekilî Zabîb Îbrahîm
Efendî ye. Katibê em heyete
Muhemmed Beg Hesên Begî katibî
Xestexany Silêmanîye.

4- Eshabê teberû naw û şihretîyan
daxilê defterê teberûat nakirî. Le
defterê teberuat jimarey muteselsil
wazîh dekirî, teberuat le jêr em jimare
da qeyd û tesbît dekrî, ewî arzû bika
ligel em jimare da naw û şihretî xoy
qeyd deka.

5- Muqabilî teberuatê mutleqa le
teref meclisê wekaletê mudafeey mîl-
lîye meqbûzîk dedirî, lem meqbûze
îsm û şihret denûsrî û nûmrey mute-
selsilî debî. Em meqbûze be dest
eshabê xeyret û teberuanewe demînî,
bin çoçanî em meqbûze ke le meclisê
wekaletê emniyetewe naw û şihretî
hisawî nabî, nûmroy muteselsil li ser
debî.

6- Bem sûrete ke muamele kira,
eshabê teberûatê derecey hemiyet û
mirwetîyan jêr nûmroy muteselsilî
xoyana îndel îcab neşr û îlan dekirî ke

lem îlanewe eshabê xeyrat nawîyan
malûm nabî, lakin le xoy keyfîyet
malûm dibî.

7- Bo Orduwî Kurdistan û muc-
ahidîn û quway millîyey îslam û mîletî
kurd hemû şitîk terk û teberû dekrî
wekû pare, esp, êstir, eslihe, cebxane,
cisamane, kulaw, kiras, derpî, qumaşê
cil, çaket, pantol, dolaq, gorewî, koş,
sixme, betaniye, kilîm, misqalî, çît,
desteser, heta derzî, dizo, şeker, çay,
kawir, berx, rûn, birinc, sawir, nîsk,
nok, ard, caw, paç, bîl, xakinaz..... îla
axirî.

8- Teberuat le teref meclisê
wekaletwe werdegîrî û dextrîne enbar.
Be pênc roj defeyek meclisê wekalet
defterîkî teberuat tenzîm û teqdimê
meqamê Baş qumandanê Orduwê
Kûrdistan deka.

9- Le teref meclisê wekaletewe
defterîkî muntezem teberuat û qey-
dîkî enbarî bêxeta û shiw tertîb û ten-
zîm dekrî. Em le jêr mesûlî reîsî
wekalete azakan le azay feale mahdûd.

10- Emro rojî xyrete, rojî muru-
wete, çake û xerape emro kom nabî, le
dinya û axiret hesabî debînî, [femen
ye'mel misqale zerretin xyren yereh,
we men ye'mel miaqale zerretin şer-
ren yereh] sedeqellahul ezîm.

Baş Qumandan û Melikê Kûrdistan
Mehmûd

Umîdî Îstîqlal

Weşana Agadarî ya Sêyem Hikumeta Kurdistana Cenûb

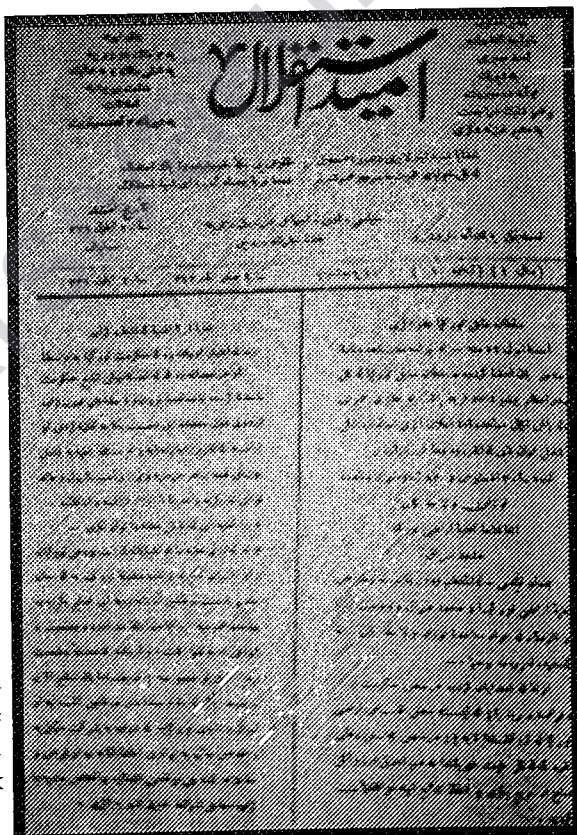
Sidiq Salih

Wergerandina ji soranî: S. Veroj

1- Pêşîne û Mêjûyê
Sêyem Hikumeta
Kurdistana Cenûb:

1/1- Duwem Dewrê
Hukmê Rasterast yê
Îngiliz li Silêmanî:

Piştî peywendîya di navbera Şêx Mehmûd û Îngilizan da bi temamî çirya, roja 3/3/1923 Silêmanî bi firokeyên Îngilizan hate bombardumankirin, Şêx bi neçarî beyanîya roja di(3/4) zû bi hêzên xwe ve bajar terk kir û çû navçeya Sûrdaş.¹ Belam Şêx Heme Xerîb ligel Riza Beg û Evremaxanê Ehmed Paşa da, bi piştgirîya Kerîm Begê Fetah Begê Hemewend, li wê maye û maweyekî di bi navê Şêx hikm li Silêmanî kir.²

Ew wefdê Şêx ku (3/3) bi serokatîya Şêx Qadirê birayê wî û endametiya Mistefa Paşayê Yamulkî û Ehmed Begê Fetah Beg û Kerîmê Eleke û Heme Axayê Evremansa çûbûye Kerkûk bo çareserîya kêşeyek ligel îngiliz da, (3/21) geyîşte Bexda û Şêx Ebdulkerîmê Qadirkeremî jî li pey wan çûye. Hênri Dobs yan ewên dî, her çî qas lêxebitîn li ser şandina rawêjkarekî îngiliz bo Silêmanî, hîç tiştek li derbarê paşerojê pêşnima nekirine. Roja 3/23-ê jî bi "Melîk Feysel" ra çavpêkevîne kirin.³

Herdu stûnê "Koy Kûl" û "Frontîer Kûl" li 3/8 bidawî hat, yekem ji Mûsil ve bo Hewlêr û paşê Kerkûk, duyem ji Hewlêr ve bo Rewandiz, saz kirin. "Koyê" roja 5/4/1923-ê hate girtin. Hêzên livîn(colîn) ên Rewandiz şeva 20/4/19 "Spîlk" ê bicî hişt û Rewandiz jî 22/4 bi bê bergirî dagîr kirîye û Seyîd Tehayê Nehrî kiriye qaymeqam⁴.

Baregayê Şêx sereta li Qemçûxê hate danîn, ji vê derê birine şikefta Casene⁵. Ew çanteyê posteyê navbera Rewandiz û navçeya Cizîra Kurdistanê bakur ku kevte destê îngilîzan, perdeyê li ser namegorîna Şêx ligel Ozdemîr da rakir, derxist Şêx bitema ye, bihevkarîya Hêzên Rewandiz û Seyd Ehmedê Xaneqa û Nazim Begê Neftçizade yê turkxwayî mebhûsê pêşî yê Kerkûk li Encumenê Mebûsanê Osmanî da, hêriş birîte ser Kifrî û Kerkûk û Koyê heta Bîangirê. Êdî Seyîd Ehmed 6/3/1923 destgîr bû û hate dûrxistin bo Bexdayê. Nazim Beg jî ji Kerkûk hellat⁶ û bi mezbete ve hate Casene. Reşîd Şewqî efserekî şoreşê bi navê Şêx şandiye cem Şêx Ebdulayê Esker û bo wî nûsiye ku bi siwarî û

pîyadeyên xwe alîkarî bidet bo hêrişbirina bi ser Kerkûkê, û nekir⁷.

Ozdemîr ku fermandeyê hêzekî turk li Rewandiz bû, geyîşte şikefta Casene û Şêx dît, da biçête ser Hewlêr û Koyê û Kerkûk û Kifrî û Xaneqîn. Piştî vegerya ciyê xwe. Ebas Axayê Pişder û Xefurxan, bi qiseyên Şêx, hatin agadarkirin ku yarmetiya Ozdemîr bikin bo vekişin û biçine Îran heta bigeyne Turkîya⁸.

10 leşkerê kurd: Îzzedîn Topçî, Emîn Rewandizî, Elî û Ezîz Kurdî û Reşîd Şewqî û Ezîz Hîkmet Qezaz û Mecîd Tuarşî û Nurfî Beg û Faiyîq Kak Emîn û Xalid Seîd, hev girtin û hewl dan ku Şêx li turkan biteqîne, lê hewldana wan serî negirt. Turkxwayên dewra Şêx li hember wan dujminî kirin. Dîsa dev jê berdan⁹.

Ew makîna çapê ku pêştîr Mêcer Son anîbû Silêmanî û wan jî guhestibû bo Casene, du jimarên rojnameyê *Bangî Heq* bi wê hate çapkirin. Şêx ku çûye Sûrdaş, serî li Pişder da bo bidestxisna komek û piştgirî.

Her weha li Adara 1923-ê jî Babekir Axa bi nameyekî ve şand cem berpirsyarên îngilîz û dawayê ji wan kirin ku mercê xwe bo berqerarkirina aştî zelal bikine. Belam ewan danûsandinên li ser çûna Bexdayê kirin¹⁰. Heman mang(23/3) Mîr Zeydî birayê Melîk Feysel serî li Hewlêr û Kerkûk da. Navçeyên dorberê Kerkûk, wek derkevt, bi germî ji Hewlêr zêdetir piştevanîya serxwebûna temamê kurdan kir¹¹.

Firokeyên îngilîz 8/5/1923 beyannameyan bi ser Silêmanî û navenda qezayên wî da dareşandin, ji bo ku hikumet nîyaziyeta Silêmanî bigirête û

wî li rûda rabiweste, cezayê qurs didate. Dîtin û nêrîna nûnerê bala yê îngiliz û hikumeta Iraq li ser wezhê pîrr cîyawaz bû: Li gor Hênri Dobs weha bû, heta ku Şêx azad be, hiç îdareyekî Silêmanî mayîna wê çareser nabe. Bo vê eger neyê kuştin yan neyê dîlgirtin, baştir ew e ku em bi gel ra rêk bikevin. Heçî hikumetê Iraqê ye jî, rageyandina wî ya 25/12/1922 ê ku bîrûraya xwe dîyar kir. Tê da mafê kurd nebû, bo pêkanîna hikumetê kurdî di çarçova Iraq da û sûr bû li ser tund bestina Silêmanî bi Bexda ve¹².

Şêx Roja 10/5/1923 Salih Zekî Sahêbqiran bi name ve şande Koyê û ji wê ve jî birîye Bexda. Nûnerê bala Elmindub Elsamî bi name bersîva wî daye ku yan bête Bexda bo qisekirina li ser dahatûya kurd, yan biçite cem efsere sîyasî nek ew hêza îngiliz ku hêrîşe Silêmanî dikir, Şêx milî neda¹³.

Hêza nû ya îngiliz 14/5/1923 geyîşte Çemçemal. Şêx her wê rojê nameyekî bo fermandeyê stunekê îngiliz li Kerkûk nûsî ku ji Çemçemal neyête pêş ve. Roja 15/5-ê jî Casenê terk kir û bi rêya "Şêx Bax" da çûye Mawet û Şarbajêr, û dawîyê li wê tê "birince"ya Hewraman nişteci dibe¹⁴. Wê demê biruskeyekî bo hemû balyozên bîyanî şande Tehran û nerezayîya xwe tê da derbirî dijî çewsandin û serkutkariya îngiliz û ji wan dawa kir ku yarmetî bidinê¹⁵.

Hêzên îngiliz ketin Cûlan û berve Silêmanî birêketin, 16/5 geyîştin Serçinar(ciyekî havîngeh ê Silêmanî ye). Roja pêştir (15/5) bi firoke name bo malmezînen bajar belavkirin. Ew jî 16/5 çûne Serçinar. Edmonds heman rojê ligel ew sergewreyan hate nav

bajar. Ehmed Begê Toftiq Beg kire ser-pereştê giştî yê dayreyan û Şêx Qadir bû berpîrsê asayîşa giştî û Mecîd Efendî jî bû rêvebirê pêşî û teşkilatê polis birêxiste. Ew hêzan destê wan di komala navçeyên dewrûberê Silêmanî û bi taybetî Sûrdaş û Merge da hebû. Paşê piştrast bûn evcar di 28/5 da çûne nav bajar¹⁶. Li wê demê jî duwem dewranê hukmê rastewxo yê îngiliz li bajar da destpêkir.

Her ew mang nûnerê bala ev beyannameya resmî di rojnameyên Bexda da belav kirîye: "em dizanin Şêx Mehmûd gelek name şandiye û der-xistîye ku layengirê hikumet e û hej ji xizmeta wî diket. Di bersîvê da ji wî ra gotine: eger bête Bexda, li ser muhale-fetkirina li hember hikumetê tûşî ceza nabê. Rê jî didinê ku ligel xêzana xwe li Bexda dabinişe. Wê demê li vira bi rêz mamele bi wî tete girtin û bo wî azadî tete dayin, demêkî hewl nedet bi bê molet li Bexda tete bicîkirin"¹⁷.

Roja 2/6/1923 Abid Elmihsîn Elshadunê serekwezîr û Sebîh Neşetê emîndarê paytext û Korniwâlîsê rawêjkarê wezaretê navxwe bi firoke hatine Silêmanî ta ku bajêr wek lîwayek ji rûyê îdarî ve bixine ser Iraq. Hênri Dobs jî 2/6-3ê geyîşt. Ligel malmezînan û serokên kurd kombûn. Bo wan derket ku kurdê Silêmanî navên hiç deshelatêk hikumetê Iraq li serê wan da hebê. Bo vê biryar dan bimênête heta çareserîkî jê re bibînin ku hemû layekî pê razî be. Edmonds 2/6/1923 pêşniyarê wan kir ku encûmenêkî îdarî yê kurd bi serokayetiya gewreyekî bajar ku bi dilê nûnerê bala yê îngiliz û Melîk Feysel be, bête damezirandin. Kurdî zimanê resmî yê

lîwa Silêmanî û Silêmanî jî lîwayekî Iraq be û pareyê ji bac girtinê dihate komkirin bo rêxistina karûbarê birêvebirina lîwa bihata terxankirin û xerc-kirinê. Nûnerên lîwayê jî bişandina encumenê nûnerên Iraq û bo wan nabê ku sonda layengirî û dilsozîya bo melîk Feysel nexwin¹⁸.

Ew pêşniyar roja 3/6 di kombûna wêfdeke û gewreyên bajêr da hate berçav xistin. Aliyê kurdî biryara pesendkirinê da, eger nûnerê bala pê qayîl be, bimerçêk hêzên wê demê hindêk ji wan dê di bajar da bimênete heta asayîş û nîzam berqerar dibin. Nûnerê bala bi mayîna ew hêzan razî nebû¹⁹, çinku hikumeta Brîtanya dupat kiribû ku divê hêzên nav Iraq kêr bikin bo şeş fewc. Ji vê pêve stunî "Koy" biryar dan ku di navenda Hezîranê da vekêşête. Wêfdeke rêgeçareyekî bo wî nehatiye dîtin, 4/6 çûne bo Bexda²⁰. Her wê navberê Mistefa Paşa Yamulkî hewl da yek hejmara (14) yê rojnameyê *Bangî Kurdistan* bi tenya derbiketeve. Ji nûserên pêşî hevkarîya kesî nebû.

Hêsta hîç îdareyek rêkûpêk nehatabû dabîn(terxan) kirin û kesekî weha jî bo hêza livî danenabûn ku ji encumenê demkî yê birêvebirê bajêr ra gotî: îngiliz sê rojên din diçine bo Kerkûk²¹. Ew jî ji ber ev mesele ye, çinku hikumeta Iraqê jî qeza û nehiyeyên wekî Ranya û Çemçemal û Zabî ji Silêmanî cûda kir û bi Hewlêr û Kerkûkê ve girêdan ta ku tundtir kontrola Silêmanî û navçeyên li jêr îdareya wî bikit, destê xo vekêşa, bajar bi bê îdare û deshelat maye²².

Bû roja 17/6 di "rûniştinek umumî"²³ da nizîkê du hezar kesî

hêzên îngiliz tek tek yan pê bi pê ji bajar vekişyan, piraniya wan bi penî birin berve gundan. Çend boseyek di rê da bo wan şandin, ew jî hatin şêlandin²⁴. Bi vê şeweyê hukmê rastewxo yê îngiliz, ev car kêr û zêde mangekî(mehekê) nekêşand.

1/2- Rêxistina Sêyem a Hikumeta Kurdîstana Cenûb:

Şêx ku wê demê li gundê "Xemze" yê jorê bajar bû, her zû Kerîmê Feteh Begê Hemewendî bi hêzekê ve şande Silêmanî, xwe kir hakimê bajar û dawa li xelkê kir ku rêz li asayîş û nîzam bigrin û belav kir ku alîgir û hevkarên îngiliz ceza didinê û tucarên titûnê jî raspard bitevî ku titûna xwe birine li derveyê bajar firotine û şandine pey wan ku baca xwe bidin²⁵.

Şêx bi xwe jî 26/6/1923 geyîste nav bajar²⁶. Ku nûnerê bala bi vê zanî, ev biryarên hanê da:

1- Ji ber vê serî negirt û xelkê bajar bi vê razî nebûn ku Silêmanî bixirête ser Iraqê. Pêwîste Şêx Mehmûd bête ser îdare û cardin Silêmanî biçite rewşa pêşîya hêrişa îngiliz. Bo vê hîç rojek pêwendiyek di navbera Şêx û hikumeta Iraqê da nabê û nûnerê bala li vê derbarê da ferman derdixet û wekîlekî bo karûbarê Silêmanî wek mûfetîşê îdarî yê Kerkûk birêdike, da ku karê wî rêje biket.

2- Bo bêşê serî yê lîwa ku nexirayete bin îdare û kontrola hikumeta Iraq, heman tişt tête kirin. Ew nahiyeyên ku ji Silêmanî hatibûn ciyakirin, kêşeyên girîng ji aliyê mûfetîşê îdarî ve didirêne wezaretê navxwe û rewşa wan dixirête berçavê

nûnerê bala û wezîrê navxwe, bi rawêjê nûnerê bala karên girîng û yên gewre cî bi cî diket.

3- Divê ji Şêx Mehmûd ra bête gotin êsta waz lê dike bi mercek ji sinûrê navçê navendiyê wêdetir neçe²⁷.

Nûnerê bala evana bi nameyek şexsî geyande Şêx. Her di Temûza 1923-ê da jî bi wî rageyand: rê û şiwên danrawe bo ciyakirina qezayên Ranye û Qeladizê û Çemçemal û Helebce û Qeredax û Sengaw û nahiya Mawet. Nabê Şêx destê xwe jî werbidate karûbarê dahatî yê sadeta sergelî. Eger bo vê riayet neke dê tundtirîn kirin li hember wî pêk werin²⁸.

Şêx pîr pê diçê paşê li dawîya Hezîran û serê Temûza 1923 sêyem teşkilata hikumetê bi navê Meclîsê Millî(umumî) ji "ruesay dewaîr" û "eşrafê memleket" pêkhênabû, bi vê şeweyê:

**Endamê Asayîyê
(Azayên tabîi):**

Nayibê hikumet û reîsê meclîsê Millî û reîsê daxilîye:

Şêx Mehmûd Xerîbê Şêx Marîfê Qazanqaye.

Reîsê millîye û gumrig:

Seyid Ehmedê Berzencî(merexes).

Reîsê mehkemê:

Mela Marûfê Mela Resûlê Sîrê.

Reîsê ticaret û mearif û nafihe:

Hacî Mela Seîd cfendiyê Kerkûkizade.

Qumandanê eskerê Kurdistan:

Reza Beg.

Eşraf û Bijareyên Ehalî:

Mihemed Axayê Ebdulrehman Axa.

Mihemed Begê Qadir Paşa

Hacî Ehmedê Hacî Kerîm

Hacî Emînê Hacî Ezîz

Hacî Rehîm

Hesen Bîneşê²⁹.

Qele mirovên deshelata ev hikumeta sêyem, di çavpêketina pêşî da, bi giştî berteng û qeware piçûk bû, heta ji serî bigire heta navenda bajar û qezaya Çarta û navçeyên Bazîyan û Pênciwînê vegirt³⁰. Şêx di dawîya Temûza 1923 da dest bi ser qeza û nahiyeyên cîyawaz da girt û bi hêzên mezin rageyand ku van deran bidine bi Melîkê Kurdistan. Belam nûnerê bala bi firoke belavok avête xwarê ku vê red dike û Şêx hiç deshelatêk wî ya biserê xwe nîye û nabê. Şêx bersiva wê daye û kontrolkirina wî ya li ser van deveran berdeham bû û ji deshelatê pere disend³¹.

Peymana Lozanê roja 23/7/1923 li navbera hevpeymanan û Turkîyeyê da hate morkirin. Êdî dibû Brîtanya û Tirkîya, bipêy duwem birrgeyê sêyem madde, hêla sînorê Tirkîya û Iraq dîyar bikin. Eger nekarîn, dê kêşe bixirête rojeva encumenê Komeleya Netewan. Heta biryara yekcarî jî bête dayîn, herdu hikumet belênî bidin ku hiç hereketek eskerî yan neeskerî nekin ku barodoxa wê demê ya herêma "Wilatyetê Musil" bigorê³². Wata vê, halûbarê Kurdistanana Başûr wek xwe hêştiye, beranber bi kurdên vê parçeyê li stûyê hikumetê Brîtanyayê jî erkêkî weha nema ku bikarin mafê xwe bo damezirandina dewletêk kurdî bikar bihênin³³.

Destpêka vê dewrê, Ehmed Beg û Îzzet Begê û Usman Pşayê birayê wî û Hamîd Beg serî li Silêmanî daye, ligel alîgirên Melîkê Kurdistan hevdtin kirine. Şêx³⁴ 15/8/1923 karbidestên Îngiliz agadar kirin ku Tofîq Celal bi berveyê nahiyeya Urmawa û Hesen

Begê Begzade yê Cafî jî bi yarîdedere serokê hoza Caf danave³⁵. Ji ber vê guya Şêx destî werdayete ser navçe û qedexe kiriye. Bajar û bi taybet bare-gayekî şêx roja 16/8/1923, ji froke bi Bombayê 220 pawendî ku bo yekemîn car li mêjû da tete bikarhênan bobarduman kirin. Şêx yad da li ser wê tiştî nerazîbûna xwe bo nûnerê bala diyarkir³⁶.

Her wê rojê jî, Şêx Heme Xerîb bi hêzekê ve çûye nav Helebce, begzadeyê Caf hîç xogirîyekî li ber wan da pê nekiriye. Deshelata Îngiliz tenya li beşekî Warmawaya xwarû û li zincîre çiyayên beranber navçeyê Helebce da maye ku bi Kifriyê ve hatiye bestin³⁷.

Şêx çendîn nameyên din bi Şêx Evdilkerrîn û Şêx Evdilqadirê Sengaw û Seyid Ehmedê Berzencî û Şêx Heme Xerîb da, bo nûnerê bala şande Bexda, dawayê jî wê kirine ku nûnerekê xwe bişîne bo Silêmanî. Di Tîşrîna Yekem a sala 1923 da bi nameyê 1/10 ê xwe ve du kes bo Bexda birê kir. Hênri Dobs 12/11/1923 weha ciwabê wî daye, divê bête Bexda ku em çarenûsa Silêmanî bi hev ra bipeyvin³⁸.

Roja 20/9/1923 yekem jimara roj-nameya *Umîdî İstîqlal* li Silêmanî hate derxistin û heta 15/5/1924 ku bîst û pênc jimarên wî hatin belavkirin û bû zimanê fermî yê sêyem hikumeta Kurdistana Cinûb. Îngilizan dawîya Eylûla 1923 hêzek taybetî ya siwarîyên gerokî saz kir ku ji 120 polisan pêk hatîbû, heta dema pêwîstî hebê dê li her beşekî liwayên Kerkûk û Silêmanî da bikar bihêrin³⁹.

Brûskeyekî nûnerê bala li 7/12/1923 tete bo Edmonds, têda pêşniyar kiribû ku Hêza Asmanî ya Bîrtanya

wan ji dawîya bombardumana Silêmanî agadar biket, çunku Şêx çend carêk şertê sepênrawanî şikandîye, guya belge jî gelek in ku nîrîne dijê wî jî hene⁴⁰. Ehmed Beg û Îzzet Beg ku bi pele vegeryane bo Helebce, roja 16/12/1923 ligel dayika xwe Adîle Xanê Edmonds li gundê "pisarkan" a xwar li "bitxane" dî⁴¹. Bi vê, peywendiyên ligel Îngiliz da damezirandîye.

Silêmanî û bi taybetî milê Şêx roja 25/12/1923 bi firoke hate bombardu-mankirin. Mereşal Sîr Con Salmondî serkirdeyê Hêza Asmanî ya Bîrtanyayê li Iraq bi xwe bi firokeyê mala Şêx bombe kir û dergayê wê yê derveyê ji ber kevt. Du firokeyên wan nizîkê Serçinar û li derbendê Taslûce teqîn pê kevt û nişteve. Şêx yê yekemîn parast û duyemîn bi destê Kerîm Begê Hemewend hate şikênandin. Her ew firokeyên Îngiliz û efsere sîyasî şevêkê ji bona cejna ji dayikbûna Mesîh bi xwe ahengê girtin. Firokeyên wan li wê heta Adara 1924an çendîn carên din bo hêriş û çavtirsandinê li asman bi fişegên ronîkirinê manewra kir⁴².

Desthelatdarên Îngiliz di Adara 1924 da fermanberê medenî û polîsên xwe bo damezarandina îdareyê şande Helebce. Hêzekî Şêx hêrişê bajêr kir, siwarên Cafî Ehmed Begî şikandin. Dîsan desthelata Îngiliz bi dawî hênan heta gundê Warmawa. Belam leşkerê Şêx Xurmala û Warmawayê bakûrê li hemberê wî jî girt. Êdî ji 1/10/1922 şûnda li Helebce hîç efserekî sîyasî yê Îngilizî nemabû, heta Edmonds di 21/4/1924 da bi firoke geştiye wê derê⁴³.

Şêx Qadirê Hefîd ev dewre ji Şêx Mehmûd dûr kevt; Tîşrîna Yekem a 1923an li gundê Sêwsênan ji Edmonds

ra gotibû wê xwe bo endametîya encumenê damezirandina "Almeclîs Altesîsî/ Meclîsa Damezrêner" bipalêwê⁴⁴. Birastî ligel Îzzet Beg û Mîrza Ferec û Ehmed Begê Tofîq Beg û Mihemed Begê Fetah Begê Caf da bi endamê ew encumenê hate helbijardin ku roja 27/3/1924 hatibû kirin, 26/7/1924 ê jî li dawîya temambûna erkan helweşeya⁴⁵.

Rîyasetê malîye yê hikumeta Şêx li destpêka 1924 pûlê xwe çap kir bo rêvebirina karûbarê resmî yê daîreyan: yek û heşt aneyî, bo tapoyê jî pênc rûpîye ye. Paşan pûlê çar rûpîyeyî, rûpî û nivî û yek rûpîyî jî derxist⁴⁶. Bîra pûl derxistin ê Ehmed Xoce bû, û xwe bi encamê geyand. Şêx Letîfî jî gelek yarmetî da bo wê, nêva pûlan bo wan kûn kir û qeraxî bo wan dirust kirin⁴⁷.

Rîyasetê malîye her ew maweyê xerîkê amadekirina birrêk zêde altûnên sikedar û bêsike bû heta li sinuq da bi barimte(îpotek) dabûnê û banqa not (emlet werqît) beranber bi vê altûnî çap bike û bixête bazarêve⁴⁸. Belam dîyare li dawîya rûdanên li wê û bitaybetî topbaran û dagîrkirina bajar ev projeya wan helweşandîye.

Roja 20/5/1924an pîrr zêde beyanname bi ser gelek navçeyên jêr deshela ta Şêx da hate berdan, hêrîşa bombardumankirina wan hemûyan têda kiribû. 22/5 Şêxî jî bi name agadar kir ku bi xwe û çekdarên xwe ve bajar terk dikin. Êdî bo bîyan û birrîniyan rû bi Qeredax û Sengaw bicî hişt û dawîya bombardumanê hate⁴⁹.

Silêmanî di 25/5/1924an da carekî dî hate bombardumankirin. Ev car jî, ji bîst hezar kesên daniştvanên bajar, tenê 700 kes lê mane. Ewên din derbederê gundan bûn û piştî çar mangên din ji

wê hilkişiyên ew jî vegeryane cîyê xwe⁵⁰. Ehmed Xoce ku wan rojan hatibû nav bajar, dîtibû: "Li hemû serban û malan billêseyê agir helestê, xanî wêran û kavil bi ser hev da rûxabûn, bajarê çol û bêxwedî. Li jêr bomba û mîtralyozan da jin û mindal û pîr ketibûn deşt bi bê xûrek û aw û bi pêxwasi"⁵¹.

Şêxî her hewla destvegirtinê dabû bi ser ew navçeyan da, ku ji wî ra qedexe kirabûn. Piştî bombardumana bajarî jî, karûbarê kem û zor li girêjene bir. Duwem car nûnerê bala biryar da ku bi hêza pîyade Silêmanî dagîr biket. Ewe bû retlekî eskerê erebî yê Iraq bi piştevanîya hêza polis û hêzekî livî yê asûrî û Hêza Asmanî ya Brîtanya, roja 19/7/ 1924 Silêmanî vebigre, û Çaman kiriye serpereştê îdarî yê bajar⁵², li wê demê da Şêx li pêş çend rojêk Silêmanî terk kiribû⁵³. Li wê demê jî tomara jîyana ev sêyem hikumeta Şêx, bi temamî jihev bûye.

2- Cîyê "Umîdî Îstîqlal" di Rojnamevaniya Kurd da

2/1- "Umîdî Îstîqlal" rojnameyekî kurdî ye, wek lê hatiye nûsîn, siyasî û edebî û komelayetî û resmî yê heftane bûye, li Silêmanî derçûye. Gerçî negotibe jî, belam ji qiseyên Ehmed Xoce û wek bi xwe jî niwandîye, zimanê fermî yê sêyem hikumeta Kurdistana Cinûb bûye bi serkirdayetîya Şêx Mehmûdê gewre⁵⁴.

Lijneyekî ku pêkhatibû ji Ehmed Xoce û Macîd Mistefa û Adilê Şêx Qadirê Qazî û Seyid Ehmedê Berzençî û Sebrî Kakereş li mala Îzzet Begê Osman Paşa kom bûne, çend navên wek (Kurdistan, Umîdî Îstîqlal, Weten,

Serkevtin, Yekîti ...) hatine pêşniyar kirin. Qadir Axayê Pişderî nav sêcar raykêşaye, her "Umîdî İstiqlal" derçûye. Bo vî ew navî lê danîne⁵⁵.

Bi vî şeweyê piştî rojnameyên *Pêşkevtin*, *Bangî Kurdistan*, *Rojî Kurdistan* û *Bangî Heq* dibite pêncem rojnameyê navçeyê Silêmanî û piştî her sê xulî rojnameya "Kurdistan" a dayik û rojnameyên navçeya Silêmanî û "Rojî Kurd Şewî Ecem" û "Jîn" û "Têgeyîştina Rastî" jî dibite yazdemîn rojnameya kurdî di mêjûyê rojnamevaniya kurdî da.

Naveke nediyar ku bi vê terzê xetê farisiyê "tehayiq" nûsiye. Ev du dêrre (misre) şihre Şêx Nûrî Şêx Salihê (j. 9) li jêr hatiye nûsîn, bi vê awayê dawî lê anîye:

*"Xudaya beyse îtir laberî deycûrî îzmîhlal
Talûey pê bike xurşîdî rojî pakî îstiqlal
Legel xuliyayî hîcretda beserçû umrî şîrînîm
Desa nobey wîsale ah! Ey umîdî îstiqlal".*

Mêjûyê koça wî, wek pêrewî rojgareke, li derçûn da li ser nûsiye, yekem jimara wê li sala 1339-ê romî (1923), jimara dawî (25)-ê 1340 ê romî (1924) derçûye.

Xoce Efendîzade Ehmed Sebrî birêvebirê berpîrs û sernûserê jimarên (1-3) û Refîq Hîlmî yê (4-13-) û Hisên Nazim yê (14-16) bûye. Jimarên (17-25) navê kesekî bi vê wezîfeyê bi ser da niye.

Qewareya rojnameyê (21x33cm.) û tekst bi giştî (17x27,5 cm) ye. Hemû jimarên wî çar rûpel in û bi du stun hatine çapkirin ku her yek ji wan ji 29 rêz kemtir niye, jimara (17) nebê ku pênc rûpel e. Ango serhev 101 rûpel in.

Tîrajê rast ya her jimarêk nayête zanîn ku çend e. Ehmed Xoce li du cî û demên ciya ciya da gotîye: "yekem

jimar ji çar hezar liban (daneyan) pirrtir hatiye firotin", yê din "hezar dane jê hatine çapkirin"⁵⁶. Li wê demê da ew du jimar bo Silêmanî ye û rojane daniştîyên wê dewrî 20 hezar kesî derbas nabin, û ne ku her roşinbîrê perox xwendine, belku xwendewarê wê jî tê de jimar yekcar kê m e, em bi pîr dizanin. Tenanet zehmata jimarekê xwe ji pêncsedî da be jî.

Rojnameyêke bi pileyê yekem li navçeyê Silêmanî hatiye belavkirin û daneyên wî geştiyê derve wek Kerkûk û Kifî û Bexda⁵⁷ û Helebce. Nîrxê her daneyekê wî yek "ane" bûye. Abonetiya beşdarîya bo 3 mang du û 2 mang çar û Silêmanî jî heşt "rûpî" bûye.

2/2- Ev rojname li çapxaneyê şarevanîyê dihate çapkirin ku pêştir Mêcer Son anîye Silêmanî û li mala Faris Efendîyê Ewreman Axa danaye û rojnameyê *Pêşkevtin* pê derxistiye; piştra jî *Bangî Kurdistan* û *Rojî Kurdistan* her li Silêmanî û *Bangî Heq* li Şikevta Casenê bi wê dihate çapkirin.

Ew şarezayîya çapxane ku Mêcer Son yekem car li serdema hukmê rastexo yê îngiliz li Silêmanî (19/6/1919-5/9/1922) fêrê çapê kiribû û pêgeyan-dibû, dewrê duyem hikumeta Kurdistana Cenûb (10/10/ 1922-3/3/ 1923) çapxane wan birêve dibir, bi vê şeweyê: Şêx Ebdulmecîdê Şêx Arif-birêvebirê çapxane, Mihemed Edîb Ezîz- sermuretîb, Mihemed Tofîq-muretîb, Mihemed Teyîb- makîneçî⁵⁸. Evana, wek di qiseyên Ehmed Xoce da derdikevê, di "rûniştinek umûmî" yê roja 17/6/1923an da ligel îngilîzan û du hezar kesî da wan bajarê Kerkûk bicî hiştibû.

Ji çapxaneyê mîlekê derhênra bû, westa Salih Silêman çexmaxsaz li du roj da dirust kirîye. Şêx Mihemed ji birrî 60 rûpî, 200î daye. Mihemed Zuhtî Taqe kesêkî şareza yê çap û îş pêkerê makîna çapê bû⁵⁹, bi xwe tenê tîprêzî, rêxistin û çapkirina rojnameyêk bi çend rojek da cîbicî dikir, û bi yek rojê jî radikêşa. Ku yekem jimar derçû, Şêx wî bi 150 rûpî xelat kir û mûçeyê wî ji 45 kire 100 rûpî. Şêx bi dengvedana rojnameyê, biryar da ku çapxaneyek gewretir ji Elmanyayê bihêne⁶⁰. Belam ji ber gorîna rewşê ve, biserneket.

Çapa rojnameyê, bi miqayesekirina du komelên cîya yê hemû jimaran, rûn û ciwan niye. Çapxaneyek mandû û firrek bê xizmet bûye, cî guhartin û barkirina ji Silêmanyê ve bo Sûrdeşt û anîna ji layê îngilîzan ve, zêdetir makîneyê zêdetir kevin kirîye. Bo wê li vira û li wê çapekê kall a dabirr dabirr bûye û derneçûye. Reng e rola merekebê wan jî di wê da hebûbê. Ehmed Xoce di yekem jimarê da nîşan bo wê kirîye ku: "Di vê înkîlabê dawî da ji ber vê hînek qismên makîneya çapê hatibû seqatkirin, mudetekî întîşara xezetê teatîl bûbû, vê carê bi wasîte û hîmmeta çend westayan hate çêkirin". "Atzar"ekî (j. 16)yê jî ronî kirîye ku: "Di vê navbeyna pêşiyê da makîneya met-bea çepell bûbû, ji ber wê întîşara xezeteyê dereng xist heta ku hate pakkirin".

Cîyê bas e, tête zanîn ku çapxane heta 8/11/1923ê, her Ehmed Xoce birêvebirê wê bûye⁶¹. Pê naçê heta ew wezîfê li ser wî bûbe, çunke wek bi xwe jî nûsiye ku rojname teslîmê bi Refîq Hilmî kirîye, çûye navçeyê

Baziyan û li dawîya bombardumana Gulana 1924an vê car hatîye⁶².

2/3- Rojname heftane bûye. Bi giştî her heft rojê carêk derçûye. Belam çend jimarên wî derengtir derçûne: (J. 15) dawîya 35 roj, (j. 17) dawîya 21 roj, (j. 18) dawîya 16 roj, (j. 19) dawîya 11 roj, (j. 23) û (25) dawîya 14 roj. Mêjûyê derçûna wan bi vê awa ye:

Jimar:	Mêjûyê derçûn:
1	20/9/339
2	27/9/339
3	4/10/339
4	11/10/339
5	18/10/339
6	25/10/339
7	1/11/339
8	8/11/339
9	15/11/339
10	22/11/339
11	29/11/339
12	6/12/339
13	13/12/339
14	20/12/339
15	24/1/339
16	31/1/339
17	21/2/339
18	9/3/340
19	20/3/340
20	27/3/340
21	3/4/340
22	10/4/340
23	24/4/340
24	1/5/340
25	15/5/340

Dereng ketina (j.15) ji hoyê şilejanî weziyeta bajar bûye, dawî bi bombardumankirina firokeyên îngilîz di 25/12/1923 da hat. Êdî ji wê gavê ve barudoxekê zêdetir rû li nêaramî û têkçûnê kirîye. Ne ku ev rojname, belku daîreyên bajar jî heta maweyek îş û karê wan bi derengî ketîye⁶³. Bilî ji vê, pakkirina çapxanê jî hoyek bûye⁶⁴.

Derengketina herdu jimarên(17, 18), jiber destkêşandina Hisên Nazim (birêvebirê berpirs û sernûser bû) di 20/1/ 339 (1943) da, pîrr dem tê de derbas dibe⁶⁵, ku rojnameyê bêxwedî hêştîye, heta karhelsûrênêkî dî bo wî hate terxan kirin, bi wî çûye. Dereng derçûna jimarên (23,25)ê jî, dîyar e jiber bi temamî alozbûn û danemezrîna bingeha sîyasî ya navçeyê bû ku asoya paşerojê neroşintir û guvişîn û êrîşa îngiliz jî li ser tundtir bûn.

Rawestina rojname bi xwe jî li (j.25)ê di 15/5/1924 da bi dawî tete. Bê çend û çawan ji ber bombardumana qurs a roja 25/5/1924ê li ser bajar da bûye ku hemû cimûcûl û çalekiyên bajarî bi rojnameyê ve bo maweyê çend mangek kem û zor hatiye ragirtin, li pişt çend hoyên dî karekî kirîye ku wezîyeteke asayî bibête û zemînê xweş bike bo dagîrkirina bajar di Temûza wê salê da, dawîyê jî her wê rûdaye.

2/3- Navê Aşkere yê Nûseran Evana Bûn:

- 1- Ehmed Xoce
- 2- Refîq Hilmî
- 3- Hisên Nazim
- 4- Ehmed Faîz
- 5- Ehmed Faîz
- 6- Zêwer
- 7- Arif Urfî
- 8- Fayîq Zêwer
- 9- Adîl Efendî
- 10- Bêxud
- 11- Reşîd Kaban
- 12- M. Z jî dibe Mihemed Zuhdî bûbê.

Pirraniya pantayê nûsîna rojnameyê, birêvebirê berpirs û sernûser bi xwe zêde kirine. Beşdarîya nûserên din kêma bûye: Ehmed Fewzî 3 helbest, Ehmed Faîz 1 nivîs, Zêwer 2 nivîs û 1

helbest, Arif Urfî 2 helbest, Fayîq Zêwer 1 helbest, Adîl Efendî 1 nivîsa 2 elqeyî temam nikirye, û Bêxud 1 helbest, Reşîd Kaban 1 nivîsa 2 elqeyî, M. Z 1 nivîs.

Balkêşî ew e ku gelek ji nûserên pêşî yê herdu rojname yê *Bangî Kurdistan* û *Rojî Kurdistan* li vira navê wan nî ye, bi taybet Şêx Nûrî Şêx Salih û Elî Kemal Bapîr ku destpêkê pêkve nûserê beşên kurdî û farisî ya *Bangî Kurdistan* bûn û dawîyê Şêx Nûrî bûye xwedî imtiyaz û birêvebirê berpirs û Elî Kemal jî dibe nûserê *Rojî Kurdistan*.

Refîq Hilmî, wek agadariya serdemek, li çiyekî biranînên xwe da bideq nûsîye: "Piştî hatina Şêx Mehmûd bo Silêmanî, *Bangî Kurdistan* beyanekî dî belav kirîye. Ev car li çiyê vê rojnameyê da *Umîdî Îstîqlal* hate belavkirinê. Hin nûserên ev yaddaşt ligel biwêjê navdar Şêx Nûrî Şêx Salih ku ligel Elî Bapîr Axa(Elî Kemal) ji nûserên *Bangî Kurdistan* bûn, dibêje sazkirina karûbarê nûsîna *Umîdî Îstîqlal* min girte estûyê xwe. Li dawîya navbeynekê jî bi xwe bûm mudir û sernûserê rojname⁶⁶. Ku wan çî nav dane hîç nûsînek wan li rojnameyê nayê dîtin. Ronî jî nîye sebebê wê çîye û bo çî beşdarî nekirine, eger hebûbê, aşkira nebûye.

2/5- Her çiqas rojnameyek kurdî bûye, belam jimarên(9,14,17,18,25) beşê turkî(turkçe kısmı) û jimarên (13,14,15,16,20) ê jî beşê farisî (qismet farsî) hebûn. Bi taybetî Hisên Nazim xwestiye beşê erebî jî pêkbîne, hîç erebînûsek hevkarîya wî nekirîye.

Rojname demek berpirsê wî Ehmed Xoce bûye(j. 1-3), li wê (5, 10) rûpel (5, 3 r)ê bo hewalên derve û bi

taybet Türkîya û Brîtanya û Îran û Iraq, (2 r.) bo hewalên navxwe, û (75, 2 r.)ê bo agadarî (2 r.) û gotar, (25 r.) û bo şîr terxan bûye.

Li serdema berpirsariya Refîq Hîlmî(j. 4-13), li wê (4, 35) rûpel e: kê m û pîrr (19 r.) bo gotar, (3 r.) bo gotarên wergêrandî, (3 r.) bo şîr, (5 r.) bo hewalên derve û (5, 1 r.) bo hewalên navxwe, (1 r.) bo beşê turkî(gotar) û ewên din jî (2 r.) bo agadariya daîreyên hikumetê bûye.

Ew ên ku Hisên Nazimî serkarîya wan kirîye (j. 14-16), li vê (7, 10) rûpel e: kê m û pîrr (3 r.) zêdetir bo gotar û (5 r.) bo hewalên navxwe û (3 r.) bo hewalên derve û (25, 1 r.) bo beşê turkî û (1 r.) bo beşê farisî û (25, 1 r.) wî jî bo agada, hatiye çyakinin.

Jimarên din jî(17-25), li vê (4, 33) rûpel e: Bigîştî (17 r.) zêdetir bo hewalên derve, û (5 r.) bo beşê farisî, û (7 r.) bo gotarên siyasî (3 r.) bo gotarên dînî û komelayetî û (1 r.) bo beşê farisî û (5 r.) bo beşê turkî û ew ên din jî (5 r.) bo agadariyan hatiya çyakinin.

Serçavîya ev wûrde hewallên derve ku berdewamî dihat belavkirin, roj-nameyên Îran (Heyat, Şefeq Sirx) û Mûsil (Alamil) û Kerkûk(Nemce) û Bexda (Bexdad Tayms, Alraq) bûye.

2/6- Ehmed Xoce ku di vê sêyem hikumeta Şêx da bûbû katibê daîreyê tehrîratê milûkan, nexşê berçav ê çakkirin û bigerxistina çapxaneyê, piştî derxistina hewalan li jimarên *Umîdî İstîqlal* da hebûye. Bo vê, wek birêvebirê berpirs û sernûser, ev kar û xebata di vê rojgara aloz da giranbiha û gewre bûye, heybet û şanekî berz bo hikumeta Şêx peyda kirîye.

Ev çend nûsînên kê m ê navborî,

têkra(navendî) siyasî û bi taybet li ser meseleya kurd bûn. Di gotara "Metbûat û Zibanî Kurd"⁶⁷ da, xwestîye bersîva vê pirsyarê bidate: Kurd bo çi heta nûha musteqîl nebûne, ji vê layî ve qabil in yan na?

Nivîsîye: "Mealesef ne pêşyên me sermayeyekî millî bo me bicê hiştîne û ne neslê hazir ê kurd muqtedîr bûye ku bikare bi lîsanê xwe heta alîmê dînî yê îbtîdayî tedwîn bike. Hal ev e li nav alemê medenîyet û millî da wasiteyê nasîn û tefrîqê enasir ziman e, ziman elbete bi sayeys qewaîd tereqî û bi sayeya metbûatê ve tete tedwînkirinê. Ji ber vê mesela ziman û metbûat ji hemû mîlletê zêdetir bo unsurê kurd lazim e".

Pê bi pê çend hoyên waqihî û dirustî bo bikarnehênana kurdî û nebûna hikumeta kurd hênaye ku nişanê agadariya pêşwext û wûrdebîr û sengînî û birûrayên minasib û bikêrhatî: illet ji nebûna zimanê kurdî adem mewcudiyetê hikumeta kurd bûye. Ev sebeb jî bêqabilyetîya qewmê kurd etîf nakirête, manîh bo hikumeta kurd, muhîte îqlim û mewqiyê cografî yê Kurdistan e. Ewelen tebîet beşxêkî weha nedaye bi eraziyê Kurdistan ku sebebê yeketî û îstîqlaliyeta Kurdistan bêt, weku Nîlê Misir, Dicle û Firatê. Dîyare Kurdistan herçend zeman zeman hatibe îstîlakirin û mearûzê teruzatê xarîce bûbe jî, feqet hîç wextêk mearûzê îstîlayekî umûmî û berdewam nebûye heta ku kurd mecbûr bibe îthadekî umûmî tesîs bike wekî îstîlaya Rusya ji teref Tataran ve. Wekî mealûm e, tarîxen Kurdistan kîjan şax û dax û mîlletê kurd bi ekseriyet bi pîrranî mazû û darfiroş û yan şivan in. Ji ber vê di

navbeyna Kurdistan û eqwamî mute-cawîre da ticaretekî wasîh û munasebetekî daîmî nebûye. Rabîhen eraziya Kurdistan wekî min erz kir, daîmen musleîdê tefreçe û cîyê jîyîna kurd bûye".

Bi raya wî, ev hal û bar, zemîna xoşker nebûye bo dirustbûna dewleta kurd: "Milletê kurd di nav ev hemû şertên nemusaît da her ew hende pê kirîye ku lîsan û adetên xwe muhafaza bike. Feqet hikumetek pê teşkîl nekiriye". Ji ber vê jî êrîşên tund girtîye, pêşyan ku ji ber wê kelepûr û deskevtek mezin bo neslên nû bicînehiştîye heta bikaribê li ser pîyê xwe rabiweste û biniya paşeroj dane. Bi min weha bû eger piştûpiştî newekane ku her yekî wan karek biket, erkek bo yê n pişt xwe qurstir(zehmettir) û li danehatû nebe: "muheqeq eger di kadroyê me yên berê da fikra evroyîn bibûwaye, ew jî tûştî ev pelepîrrûkê û hawarê nedibûn, em wekî kurrê bawê xwe li ser beşê xwe dadiniştin û evro hikumetekî me yê musteqîl dibû, di jiyaneke serbestî da raman dikir, li vê halê etalet û paşkevî da beşê me yê zîndî nedihat xwarin"⁶⁸.

Ev xetabarkirina(kadroyên me yê n-qedîm) bo ev roja kurdewarî, cûre helwêstekî azayane û hişyarane û hewlek bûye bo helsegandina rabirdû û têgeyîstina wê serdemê bi mebesta diyarîkirina pêwîstî û erkên qonaxek.

Refîq Hîlmî, ev dewre ji Eylûla 1923 ve, birêvebirîya (Edadîy Mehmuđî) dane wî. Destpêkê ev wezîfe bi îradeyê şahane, li 1/10/1923 da cîyê Ehmed Xoce girtîye:

"Bo cenabê Refîq Hîlmî Efendî,

Ehmed efû kirawe li ber ewê ku îşê min ê kitabê bi wî heye, *Umîdî İstîqlal*

tewdîh bi cenabê te kirîye, lazim e hûn îdare bikin û hemû hefteyek xezeteyek întîşar bike êdî husnî xizmeta te metlûb e.

1-ê Teşrîna Ewel 39 Mehmud"⁶⁹

Refîq Hîlmî ceribandinek wî ya pêştirîn di rojnamevanî da hebû: Dema ku qutabî bûye ku bi şîr û nivîsîn hevkarî bi rojnameya "Huaded" û kovarên "Kukîb Miharif" û "Tecded"ê Kerkûkê kiriye. Piştra di sala 1921ê da nûserekî bikêr yê rojnameyê "necime" bûye ku ji alîyê deshelatdarên îngiliz ve bi tirkî li Kerkûkê dihate derhênan. Heta sergotarnûsînî tê da dahênaye û sebareti bi rûdanên gewre yê n wê demê yê n navçeyê bi taybet Turkiya nivîsiye.⁷⁰ Evca bûye nûserê "mehrî"ê beşê turkî yê rojnameya *Bangî Kurdistan* heta (j. 6).

Di hemû hejmarên dema wî da, bigiştî sergotara wî hebûye, naveroka basa wan hatîbû terxankirin bo meseleyên girîng ê n wê demê: wek şertên navxwe yê kurd û şirovekirin û nîrxandina wan, ji alîyê ve pêşkêşî birûraya xelk û roşinbîr û nûserên kurd kirin û ji alîyê din ve sîyaseta îngiliz û turk û dahatûya Kurdistana Başûr "Wilayetê Mûsil".

Bizîrekane rexne jî li eqliyê mirovî kurd girtîye, nivîsiye: "Kurd ji ber vê ye ku teesubê îslamî ne, ji turk jî û ji ereb jî zêdetir daîmen mexlûbê esebîyetê dînî dibin"⁷¹ "Kurd pîrr bedbext e, pîrr ser bifelaket e, yekane sebebê felaketên wê jî, ji dijminên xaricî zêdetir navxweyî ye"⁷².

Wek azadîxwazekî jî, tenê li vê der-

barê na, di hemû warî da, layengirê azadîyê bîrûraya wan derbirîn bûye û bangewazî bo vê kiriyê: "Lazime evro li Silêmanî metbûat û eftar fewqelade serbest be û hemû têgeyîştvanê mîllet bê qeyd û şert serbestîya wan temîn bikirê heta li tehtî rîyaseta cenabê Melîk da bi programekî qethî û faîdebexş cemîyetekî ehrar teşekul bike bo xatirê evê ku hem bo anî bi silah mudafeya me bibêt û hem îdareyê mutlaq û mustebîddane di memleketê me da xeyrê qabilî teşekul be."⁷³

Refîq Hîlmî bi rastî bo wê çûye ku çareserî û yeklayîbûna sîyasî ya kêşeya kurdî bi herî girîngirîn meseleya xwe û rojnameyê zaniye. Bo vê ji her birêvebirêkî dî zêdetir girîngî bi vê alîyê daye û xebat li ser kirîye. Rupelên ew 10 jîmaran 23yan, wate %65 zêdetir, bo gotarên sîyasî hatiye terxankirin.

Hisên Nazim, di demekê kurt ê wezîfedariya xwe ya li vê rojnameyê da, têruanîn û arasteyekî ciyawazî hênaye rû. Di yekem rûnîkirinê da "ifadeyê xisûse"⁷⁴ bidirust weha têgeyîştîye ku "meanayî xezete, meselekî xezeteçî newazişkirina mîzacadê qewmî û rrehnumayê menfîh ê wetenîyet e! Mealum e ku xezete wekilê qesd, tercumanê fikir, awazê lîsanê umûmî ye! Ev wekalet, ev tercumanî û awaz li mecrayekî bêteref û sefyetî rûhiye da cereyanê pê dikirê! Eve jî emrêkî tebîhî ye! Madam ku wekalet wekaletê umûmî ye, awaz awazêkî qewmî ye bi goreyê mîzadê û berjewendîya umûmî întîşar pêkirin lazim e!"

Wê demê bo balkêşandin û bidesthênana piştevaniya gelên derûdor, di rojname da duristkirina beşên erebî û tirkî û farisî bi pêwîst rêçav kiriyê: "ji ber wê lazime em muafiqê

lîsanî hemcîwar bi kurdî, erebî, turkî û farisî bin û binûsin. Bi vê wesîleyê jî muhebbet û semîmîyeta bi dorberê me ra zêdetir celb û teyîd bikin".

Belam xala cîyê lê hûrbûnê ew e ku xwe li qereyê sîyaset nedaye, nûsibûye: "tearuzê sîyasî nakim, behs û meqalatên ku muzîr be bo sîyaset û selametiya memleket qebûl û dercî nakim ji xeyrê hewadîsatê mehalî û muqtebase. Esasê programa teaqîbê tereqîyê mearîf teedî menfîtê edebî, îqtîsadî û îctîmaîyî(civakî) yê memleket". Li demêk rojnameyek zimanê hal ê hikumetekî piçûk ê ser navçeyekê beşekî welatê xwe da hebûye ku hêştaya çarenûsa xwe ya sîyasî belada nexirabû û ji vê rûyî ve nakokîyekî qurs di navbera wî û bitaybet karbidestên îngiliz da hebû.

Ev, ji vê bernameyê exlaqîyê diyar e, peyamekî komelayetî hebûye, çakkirin û binyatdanîna komelgayî ji bîngêh ve ji her karekî din pêştir û girîngtir bûye, parastina "şerefa qewmî"yê bestîye bi "îtîhadî û muhebetekî mûteqabile, yanî muhasede û munafese terk bikin û bi muhebetekî yekwîcudane meşexul bi muşeret û wesaitê meişetê xwe bin"⁷⁵. Kemûkurîya vê aliyê jî weha nişan daye: "bo terbiye û nişûnê qabilîyeta fîtarîye yê me ne dar eltehalîm û ne dar elsinaayêkê me heye! Ji ber wê exlaqê me yê qewmî her bi xamêtî li xalê fîtarî da mayete! Eve jî bê îş û karî hêştine! Û bi wasîtayê bê îş û karî jî ve bi muza-yeqê meişet girîftar in. Her bi wasîtayê ev bê îş û karîyê, ku me hemûyan çav birîye xîzmet û meaşî hikumetê"⁷⁶.

Hisên Nazim bi hişekî jîrane ve bangewazî bo yekgirtin û xoşewîstî û îşkirin kirîye, ku peyamekê pîroz û

şaristanane bûye. Belam pêşxistina xwendewarî û abûrî û komelayetî, di helûmercê sîyasî û aloz ê wê rojê da ku kurdewarî bigiştî xêlekî û nexwêndewar û barê abûrîyê şer ê komelayetî jî darizaw û yeknegirtî û parçeparçe bû û pê bi pê beşê herî zêde yê amraz û pêwîstiyên cîbicîkirina ew gorankarîyê jî, her li zemînê li bar û darayîyê ve bigre ta kesên şareza û yê din, ferahem nebûn, karekî giran û estem bûye. Her ev têrwanîne cîyawaz jî, wek kak Kemal Reuf Mihemed rastî pêkve, karêkî kirîye ji sê jimar zêdetir li rojname da namênê 77.

Adil Efendî di vê nûsîna roşinbîrî ya berz da kêmanîya rojnameyê ku gotarêkî du elqeyî yê temam nekirawî bi navê "Bûn û Jîyan bi Serwetewe ye"⁷⁸ tê da heye, heldigirê ku basê wê bikirê. Bi min şik naye kesî dî li rojnamevanîya kurdî da heta ew demê alîyê li meseleyekî weha girîng kirbête. Bo wê li warê xwe da danîsçe ye.

Mebesta wî ew bûye bibêje hîç hoyên me nebûne, kurd bêsamanî û bêdarûbarê abûrîyeta ku nehêştîye em bikine serpê û xwe rabigre û qewareyekî serbixwe bo xwe pêk bihênê: "milletêk jî her bi serwet, mewcudiyet, ahenga civakî, û beqa û temîna lewazimî mumkin dibe". "Milletek çend serwetdar bê ew hende qîmetê civakîyeta (îctîmaîyeta) ya wî muhîm e. Ew hende qabîlyeta wî ya îctîmayî nayête înkarkirinê. Milletê bêsarwet taqet û qudretê wan ê civakî nabe. Ku weha bû, li pêş hemû tiştek da bo tezyîd û îstîhsalê serwet xebat îcab dike. Serwet binaxeyê millet înşa diket. Serwet heta mutezaîd bê înşa wê hende mehkem û metîntir e".

"Mearîf û ticaret û senayî û ziraet" jî bi mayê peydakirina saman tête danîn, ewanê belavê hokarê gorîna komelga bûye. Temaşa bikin nûsîye: "eqwamî îctîmayî heta negeyîştin ronahîya perwerdeyî, heta kamilî di perwerdeyî da peyda nekir her di nav hesarê wehşet da esîr bûn. Ew pêşketina sîyasî, ticarî, senayî welhasil zemanê ku îqtisadî hazirê hemû destkevîyên perwerde nebê, çi ye?". Ticaret menbayê serwet e. Milletek çiqas hiquqê wî yê ticarî gewre û wasîh bî ew hende qabilyeta wî yê îctîmayî mîsoger e. Çünke ticaret yek ji erkên heyatî yê millet e". Mixabin basek netemamî hêlayete, elaqeyên din nehatine belavkirin.

Jimarên (18-25)ê rojnameyê, nayê zanîn kê serpereştîya wê kirîye û karûbarê nûsînê raperandîne, li gor ewanê pêş xwe, bigiştî cûreyêk bêserûberî û bernameyî û kêm pêzî ji naveroka wan ve dîyar e, bi vê şêwe ye:

Gotar ku nivê rastî piraniya jimarên pêştir êv wê girtîye, li vê dawîyê kêmanîyê û araste û hêlekî roşin û diyarkirî tê da xuya nakirê. Heta carna weha hebûye dabezîyeta astêkî sade gêraneve. Hewalên derve ji nivê rûpelan zêdetir dagîr kirîye. Agadarîyan bi qeware bûne ku du ew hende zêdetir, 16 jimarên pêşî li serhev 6 rûpel bo wan hatiye terxankirin, lêbelê ev 9 jimarên dawî 5 rûpel e. Dûr nîye, ji ber bêbabetî, mebest pê pirkirina beşekî ku ji hemû rûpelan zêdetir bûbe.

Nivîs bi pirranî babetê wan kurt in, bihûrî nahatine rêxistinkirin û bicî kirin. Carûbar hewalên kurt û hûr tenanet di jimarekî jî da bi darriştinekî dî ve hatiye dubarekirin, yan bi du beş hatine nivîsîn, bo nimune: "Nexoşîya

Wînzelos" û "îstifaya mîsyo Wînzelos" li (j. 18, r. 3) da û "Siqufî Qabîneya Belçîqa" û "Îstifa qabîneya Belçîqa" li (j. 19, r. 3) da, "hereketê Şahê Îran" û "Cimhurîyeta Îran" li (j. 20, r. 2) da, "ehwalê Îran" û "li meclîsê mebûsanê Îran" di (j. 21, r. 3) da.

Jimara nûser û şaîrên beşdarbûyî ji kêmbûye. Ev her çar nav tê da nûsîne: Arîf û Zêwer her yekî 1 şîr, Reşîd Kaban nûsînekî du elaqeyî, M. Z hûrde babetek. Xwedîyê nûsînên din nayêt zanîn. Ku pêda biçe ev ciyawazî dibin nîşanê wê, ku li vê maweyê da rêvebirê rojname yekê şareza nebûye, berde-wam birêve bibit, bo vê bi taybetî rûpelên jimarekî pêş û paşê wê jê kevîne û berûvajî hatiye pêvekirin. "Etzar"î di (j. 17, r. 3) da dîyar kirîye ku "ji ber kîşretî meşxuliyet ev car xezeteyê me berûvajî hatiye tebihkirin, ji ber wê îstirham dikeyn ku hûn qusûrê me efû bifermûn".

2/7- Zimanê nûsînê heta jimara (16), bi taybet yê Ehmed Xocê û Refîq Hîlmî û Hisên Nazim, bigîştî tokme û rewan û darêjraw bûye, li rûyê helbi-jardina babet û honan û berçavxistinê ve, selîqe û behrê rojnamevanîyê tê da reng didateve, taybetî jî layê Refîq Hîlmî xwedî muzakereyek pêştirê pişek e û Hisên Nazim xwedî roşin-bîrîyekî Osmanî têkel bi giyanî neteweyî ye.

Refîq Hîlmî di demekê da carinan bixavî û xeyalî ziman şil kirîye û bi mebestên xwe ve dirêj kirîye. Hisên Nazim bi pêçewane ve, eger zimanekî ciyawaz be jî, ji ber pirr bikarhênana gotin û zaravayê erebî û osmanî, amêz û req û qurs e, heman demî çirrupirr û sengîn û bi naverok û pirr manayê dirêj

dadirê têkda xirayete law e. Zimanê jimarên (17-25), ji ber nebûna qelem-bidestê tiwane, pirr sadetir û kêmbarubar e, kalûkirçî û bêpêzî têda têtê dîtin, selîqê rojnamevanî jî pê ve kiz e, ji ber wê wek rojnameyekî zemanê halê hikumet xuya nake.

Rênûsa rojnameyê jî, her ji wê bêtir, seretayî û sade ye, pîtê erebîyê bi taybetî wek (sa, ta, z, ş,...) bê perwa bikarhênane. Ser û bor û zêr û ziber pirrî caran nebûye, dibê bi zanîna pêşwext dîyarî kirabin. Pîtên dengdarên wek(ê, o) û yê qalind ê wek (rr, ll) nîşanê wan yê ciyakirinê nebûye.

Ji bilî vê, zimanê ku hatîye bikarhênan wek rojnameyek li hember bikarbidestên îngiliz û hikumeta Îraq e ku dijminê sersextê wê hikumeta kurdî bûn. Bigîştî nerm û niyan û damezîrawe li peyv û risteyê pirr tund û dijêw û cergîr bidere. Nûsînên wî jî, wek peyamekî rojnamevanî, zêdetir rûyê qiseyên wî li xelkê kurd bûye, nek ji bo derve, layenek ve hander û amojgarîker û rê nîşander bûye.

2/8- Rojname di helûmercekî yek-car aloz û neroşnî ya mêjûyê kurd da derçûye. Ku çî hendê hewal û rûdanên ji layek ve girîng ê navxo ku şîrazê weziyeta wan têkdaye, ji layekî dî ve çarenûsîn û pêwendîdariya bi pirs-girêka giştî ya kurd, her tê da nahatiye nîşankirin, yan wek bi pêwîst nexistine ber bas û lêkolînê. Bi du nimuneyan berçavkirina wî bi pêwîst dizanim:

1- Ew çend birr û madeyên peymanan Lozan ku pêwendîya wan bi çarenûsa Kurdistana Başûr "Wîlayetê Mûsil" ve heye û li (j. 1.) da hatiye belavkirinê, hîç qiseyekî li ser nehatiye kirin. Di wê demê da mimkun bû vê peymanê biki-

rana projeyê damezirandina dewlata kurdî li wêrê, lê rêya bo pêvegirêdana parçeyê başûr bi Îraq ve xweş kir.

2- Dûr û nîzîk hiç hewalekî taybet li ser beyanname berdan û herdu bobardumana rojên 16.08.1923 û 25.12.1923 yê nav bajarê Silêmanî bi firokeyên îngiliz tê da nebûyete, demek nearamîyê xistîye bi bajar ve, ew a dawîyê bûye hoyê 35 roj derengketina rojnameyê!

2/9- Rojnamevanên wê demê yê Îraqê jî, ji aliyê teknîkî û hunerîyê ve, gelek ji yê Kurdistanê bilindtir û pêşkevîtîr nebûne. Çunke kesên gelek jêhat û şareza li warê çapxane û keresteyê baş û guncaw di her du alî da nebûne⁷⁹. Bo vê *Umîdî İstiqlal* ji aliyê teknîka rojnamevanî ve ji yê serdema xwe paşkevîtîr nebûye. Hinde (ewqas) heye, ji ber wê li rewşa neasayî û pîr kêşe û dijberî da derçûye, ne makîneyekî baş ê çap û ne taqîmekî tamam serderkirîyê li hunerê çapkirinê hebûye, bê kemukurrî nebûye, derhênanê hunerekî sade bûye. Bitaybet bi miqayesekirina ligel rojnameyên kurdî yên wek *Pêşkewtin* û *Bangî Kurdistan* û *Rojî Kurdistan* ê pêş xwe da ku her li Silêmanî û bi heman çapxane hatine çapkirin, ev çapekê natemam û neşîrîn bûye, deqê stunî rûpelên hêndey yektir û heman jimarê kevin tê da nebûye.

Reng e bo rojnameyekê kizî û kem û kurtî ya wî karî, ji ber ew hoyan e, bizehmetî peydakirina merekeb û pîtên çapê û kaxizê, ji ber ewê ku di nav Silêmanî da nebûn û ji derveyê dianîn, ew qas zêde nedikarîn bigrin.

2/10- Encam:

1- Rojnameyek yekhêlî û fikrê wî aşkîra û dîyar nebûye. Bîr û boçûnên birêvebirên berpîrs bironî pêve bedî dikirê. Ligel vê jî da, moreke giştî ya neteweyî û niştîmanî li ser hebûye. Di jimara (17) da li dawîyê, bi vê naverokê ve, weha dernakevê ku organê hikumetek bûbê. Seqamgîrnebûna deshelata hikumetek li ber bêdarûbarê hokarê navekî û pîrrbûna karîgerîya hokarê derveyî û neroşniya asoyê paşeroj di wê demê da, ji vê rûyî ve nexşê wan ê berçav hebûye.

2- Derxistina vê rojnameyê jî bi kurdî, tekoşîna ew rastî ye ku ziman li vê qonaxê da hoyekî girîng ê xwenasîn û xwe nasandina kurd bûye bo bîyanîyan.

3- Gotarên bi taybet sîyasî û kemtir komelayetî yên pîrrmana, pantayîyekî pîrranîya wan jimarên girtîye ku birêvebirekî wan ê berpîrs ê nasyar hebûye. Ew jî dirêjepêdana hewallên pêştir ê aliyê me bi xwe û bitaybetî yê *Bangî Kurdistan* û *Rojî Kurdistan* bûye, binaxeyê gotara nûsînê pitir kirîye.

4- Derxistina rojnameyekî weha di wê rojgarê nazik da û bi zimanê kurdî, her çawan bê û bi tevî kêmasiyên wî, xwe bi xwe da hengavekî jîrane ye, belgeyekî dî yê zindîtiya hişyarîya neteweyî ya roşinbîran û giragîrên kurdî yê serdema xwe ye.

**Naveroka Jimarên
Umêdî Îstîqlal:**

Jim: 1

Babet

Sultanî Sabîqî Türkîya Efû Dekirê..
Lozan û Lahîqekani İtîfaqnamey
Texlîyey Erazîy
Türkîya: Hidudî İraq..
Xeraîb ..
Royaştinewey Eskerî İtîlafî Türkîya ..

Nûser

Umîdî Îstîqlal

Teşkilatê Meclîsê Umûmî ..
Ziyaret..

Îrade

Melikê Kurdistan Mahmud

( )

Ehmed Sebrî

Îlan ..

Îlan ..

Umîdî

Îstîqlal

Tertîbat û Teşkilatê Hazîre bo
Muhafezeyê Hiqûqî Millî ye

Kurd

Jimar: 2

Babet

Bo Hizûrî Hezretî Melikê Muezam..

Reîsê Meclîsê Millî û Reîsê

Daxîleyê Xerîb

Bo Cenabê Reîsê Meclîsî Millî û Reîsê

Daxaliye ... **Melikê Kurdistan Mahmud**

( )

Kurd

Teîn

Giftugoyîkî(xelwetî)?: Heqîqî.. **Umîdî Îstîqlal**
Li Xezateyê Estanbûkewe..İran û Turk..

Nûser

Babet

Bo Biraderên Wetan **Refîq Hilmî**
Terbîhî Xezelî Edîbê Muhterem
Cenabê M. Nûrî Efendî **Refîq Hilmî**
Gerîna Sead Zexlûl Paşa
Hewadîsê Türkîya û Reayeyê Ecnebî
Ebas Hilmî paşa Li Estenbul da
Şîrketê Cister û Teşebupata wî li Turkeya da
Teşrif ..
Hewadîsên Kerkûk
Lutfî Xuda Mewahîbî Rehman Mearîfe/Şîhir

Ehmed Fewzî

Kurdistan/2

Ehmed Sebrî

Qerarê Meclîsê Millî û Efûya Alî Milûkane

Bimin çi?

Zêwer

Hewadîsê Daxilî

Teayîn ..

Îbqa ..

Jimar: 5

Babet

Bo Wetan Cudekan

Ya Pîrî Terîqet/şîhir

( )

Hesbehâl/şîhir

Îcreatî Beledîye

Ey Muneweran û Hemîyetmendân

Nûser

Refîq Hilmî

Refîq Hilmî

Ehmed Sebrî

Ehmed Fewzî

Umêdî Îstîqlal

Ehmed Faîz

Jimar: 6

Babet

Bê Mewzûey

Biterz Qedma/ şîhir

Ziyareta Xelîfey İslam

Neşrê Xezete

Qumandanên İtîlaf Ji Estanbûl Diherin

General Harîngton Li Estanbûl Royîşt

Ezîmetî Hezretî Melikê Iraq bo Mûsil

Cimhurîyeta Türkîya

Mîadî Muzakere Derheq bi Mûsil

Taymsê Bexda

Hewadîsê Daxilî

Ezîmet

Muherrîr

Qîsey Evro

Nûser

Refîq Hilmî

Refîq Hilmî

Jimar: 3

Babet

Îhtîzar

Besê İtir ..

Metbuat û Zîmanê Kurd /1

Navbeyna İnan û Türkîye

Li Meclîsê Lozan da Meseleyê Mûsil..

Cenabê Refîq Hilmî Efendî..

Merheba Ey Umêdê Îstîqlal/şîhir

Jimar: 4

Nûser

Ehmed Sebrî

Ehmed Sebrî

Ehmed Fewzî

Jimar: 7

Babet

Elxan Haf
Şihri Zemanê/şihir
Xeberatê Erebe
Xeberatê Türkiya
Xeberatê İnan
Texmîsî "Bitarz Qedma"/ şihir

Nûser
Refîq Hilmî
Refîq Hilmî

Arif "Urî"

Jimar: 8

Babet

Bûn û Jîyan Be Jerweteweye/1
Texmîsî Rubaîyî Mewhwî Efendiyî Merhum
Qewmîyet Le Fewqî Kullî Şitêkeweye
Hikumetî Millîye Faydey Çîye

Nûser

Adil Efendî
Efendiyî Merhum
Ehmed Fewzî
Erebî Şîhr/ wergêdirawe
Refîq Hilmî

Jimar: 9

Babet

Melik Feysel: Hikumetî Erebe Bo Türk
Zerere Ya Nefea
Miqalee Mexsusê: Kerkûk Û Hewalîsî Ahalî
Mihîrtmesnk Nezar Diqetlirîne
Hewadîs
Tercemey Kalamî "Seadî" Seadî Şîrazî/ wergêranî :
A Ş

Nûser

Refîq Hilmî
Refîq Hilmî

Jimar: 10

Babet

Türkîzim, İngilîzçî, Wetenperwer Çîn Û Milletî
Kurd Beçî Malwêran Bû?
Mûsil Kililî Şerq Ewseta (Wergêdirawe)
Abide Bo İsmet Paşa
Qezay Otomobil
Medalîyey Kemalîye
Hikumetî Elman Memuran Kem Dekatewe
İxtîlal Le Bulxariya Û Xelîhkirdinî Kral Borîs
Mîstefa Kemal Paşa Le Xwar Qanunewe
Şahî İnan Le Bexda

Nûser

Refîq Hilmî

Jimar: 11

Babet

Şîasiyat: Muşabehet
Muşkîley Musil
Texmîs Leser Xezelî Wafî/Şîhr
Bûn Û Jîyan Be Şerweteweye

Nûser
Refîq Hilmî
(Wergêdirawe)
Zêwerzade Faîq
Adil Efendî

Jimar: 12

Babet

Şîasiyat: Heq û Heqîqet
Îrtihâlî Muesîf
Bolşewîkêti Le Estembûl
Haşimî Û Riyasetî Wezera
Heleb
Exbaratî Türkiya
Hewadîsî Türkiya
Serdî Eazemî Sabîqî İngilîz
Hewadîsî Şerq: Exbaratî Türkiya

Nûser

Refîq Hilmî

Jimar: 13

Babet

Heleb û Kurdistan
Türkiya İtîhamî xiyaret
Ehwalî Türkiya
Qabîney Tazey Êraq
Kurdîş heqî jîyanî heyê

Nûser

Refîq Hilmî

Zêwer

Jimar: 14

Babet

Îfadey Mexsûsî
Xeberatî türkiya
Roma: Feyzan
Suferay Ecnebî Merkezîyan Neqil Dekirê bo
Enqera
Hikumetî Enqere Mehkemey İstîqlal bo
Estantûl Denêrê
Umîd İstîqlal Türkçe Qîsmî: **Hisên nazim**
Haware le dest elxaq bedgoyan û muzewîra
Qîsim Farîsî umîd İstîqlal: **Hisên nazim**
Xeberêkî Exîr
Li turkyada rojî cumhe teatile

Nûser

Hisên Nazim

Hisên nazim

Hisên nazim

Jimar: 15

Babet

Bo Cenabi Mudiri Umdî İstîqlal

Reisê Daxilîye Iraq

Bedexlaqî Baeytî Bê Îşûkarîye **Hisên Nazim**

Telsiz Telgirafî Turkyâ

Turkyâ Ligel Polonya İtîfaq Dekâ

Nihayetî Texlîyey Estanbûl

Muzakerey Elman Û Ferense

Ferense Derheq Be Elman Şubhey Heye

Îcraatî Mehkermey İstîqlal

Xesaratî Zelzeley Japon

Kolonêl Macan

Umîd İstîqlal Turkçe Qismî: Hasbihal

Hisên Nazim

Jimar: 16

Babet

Zemanî Xeflet Royî Weqtî İntibah û Têbesurre

Hisên Nazim

Le Starey Îranewe:

Lem Zistaneda Bolşewîk Herekat Dest Pê Dekat

Qahîre

Meclîsî Tehaluf

Qisem Farisî Umîd İstîqlal: **Hisên Nazim**

( ) **Umîdî İstîqlal**

Yareb Çe Etş Ayn Kaftade Dircihan Şed/Şihr

Bêxud

Aetzar

Jimar: 17

Babet

Ax Bo Bedbextî Kurd

Şerê İngilîz Û Efxenîstan

Mûsil

İxtîlafatî Serhedî

Sûey Qesd Be Mistefa Kemal Paşa

Menhî Firoştinî Eslihe

Muahedey Turk Û Macaristan

Muellîmînî Franşewî Bo Osmanî

Qabîney Emele

Umîdî İstîqlal

Nexoşiy Wenzelos

Le Estenbûl Mumesîlî Bîranya

Protestoy Elmanya Bo Ferense

İstîhfay Musyo Wenzelos

Le Bîranyada Emeley Bêş

Emrika Le Îranda

Mister Xandî Texliye Kira

Nûser

Kurdêk

Çetey Le Felestîn

Teyare Le Îran

Wenzelos Detiwanî İstîhfâ Bikat

Hisên Nazim Efendî

Silêmanî Û Eraq/Turkî

Umîdî İstîqlal

Umîdî İstîqlal

Jimar: 18

Babet

Londre

Elmanya Î Ferense

Êraq Û Qabîney Emele

Turkyâ Û Awistrya

Le Meclîsî Lordekanda Muahedenamey Lozan

Bo Meseley Mûsil Murexesekanî Turk

Meclîsî Eskerîy Turkyâ

Le Beynî Estanbûl Û Paris Postey Hewayî

Muzakerey Mûsil

Le İngiltere Teqînî Bomba

Mîsir

Hîndistan

Bo Dûr Welatîyekan

Duey Xalîsanew/Şihr

Bo Mektebliyekan

Îlhan

Nûser

Silêmanî

Zêwer

Midirîyetî Edadî

Qumandanî Merkez

Jimar: 19

Babet

Neft Û Şemendofrî Îran

Le Meclîsî Awamda Wezhiyetî Qabîney İngilîz

Le Turkiyada Mumesîlî Tazey Bîranya

Ferense Û İngiltere

Cemhuriyetî İran

Reisî Cemhurî Emrika

Hikumetî Bolşewîk

Resmî Emîthey Elman Le İngiltere

Tax Û Mucewheratî Îran

Meseley Boxazekan

Cemhuriyetî Bulxar

Meclîsî Mebhûsanî Êraq

Nusqî Daxliye Naziriy İngilîz

İxtîlal Le Kîna

Siyasetî Musteqbelî Mîsir

Londre

Estanbûl ..

Pûlî Taze Le Turkyâ

Siqûtî Qabîney Belçika

Mûzakerey Mûsil

Muahedey Lozan

İstûhfayî Qabîney Belçika

Belçika Û Feranse

Nûser

Nûtqî Mistefâ Kemal Paşa
Xelafetî Îslamiye û Ereb
Tebhîdî Xanedanî El Ujman
Bombarduman
Lebeynî Qelasêwke û Sûrdaşa Şerr
Pûlî Tazey Kurdistan

Jimar: 20

Babet **Nûser**
Qesîdey Medhîyan û Duay Xalisanem
Mihemed Arif "Urfî"

Le Xezetey Heyatî Îranewe..
Mektebî Teyare
Le Beynî Turkîya û Elmanya
Hereketî Şahî Êran
Muahedey Lozan Le Meclîsî Lordekanda
Cemhuriyeyî Êran
Ekserî Brtînya Çe Weqtî Le Êraq Derdeçê
Le Yonanda Çî Heye
Teşebusatî Maliye
Ciwab Midîr Şefeç Sirx/Farîsî
Pûlî Kurdistan
Biço Axa Tê Bigeyêne
Îlan
Îlan

Jimar: 21

Babet **Nûser**
Sîyasetî Brîtanya Derheq Êraq û Felestîn
Meclîsî Mebhûsanî Brîtanya
Muzayegey Maliye Le Feranseda
Texlîyey Mehbûsînî Estantûl
Mûsil Le Enqereda
Bombarduman
Ta Wabê Hewa Debêt
Daîr Be Meseley Efxanistan
Le Ezmîrda Meclîsî Ekserî
Le Yonanistanda Çî Heye
Elhwalî Êran
Be Teyarey Herb Dewrkirdinî Erz
Le Meclîsî Mebhusanî Îran
Le Arnawudda Birsîyeyî
Le Mabeynî Ferense û Brîtanya
Îtalya û Muahedenamey Lozan
Feranse Bo Tefregey Îslam Seay Dekat

Jimar: 22

Babet **Nûser**
Muşahedanî Xeribe
Brîtanya Le Feranse Emîn Niye
Welîehdî Êan Seray Xoy Terk Dekatewe
Le Rusyeda Japonyekan
Emrîka Zemanî Herb Lêk Dedatewe
Le Beynî Dû Refîqa Muhawere **M: J**
Îlan **Daîrey Polîsxane**

Jimar: 23

Babet **Nûser**
Heyat Çilon Serf Bîkrê/1 **Reşîd Zekî**
Le Nezer (Mîster Fişer)Da Muahedenamey Lozan:
Meseley Turkîya û Mûsil..
Le Turkîyada Çî Heye
Ciwabî Xezetey Eleraç
Îrtical

Jimar: 24

Babet **Nûser**
Elmanya Tefîşatî Ekserîye Qebûl Nakat
Reşîd Zekî
Le Dewaîrî Resmîyey Feranseda Reddî Ciwab
Reîs Nuzarî Êran Reza Xan
Le Turkîstanda Îxtîlal
Îxtîraekî Mudhîş
Muzakerey Mûsil Çe Weqt Dest Pê Dekat
Îltîhaqî Sûdan Be Mîsir
Beyanatî Sultan Abdulmecîdxan
Xelîfe Abdulmecîdxan Le Siwid Dadenîşê
Emrîka Deh Mîlyon Dolar Qerz Be Êran Deda
Heyat Çilon Serf Bîkirê/2
Le Beynî Japonya û Emrîka
Daîr Be Meclîsî Rûs û Brîtanya

Jimar: 25

Babet **Nûser**
Tesdaqî Muahedenamey Lozan
Feranse û Yonan
Xeberatî Bexda
Sîyasetî Partiyekan û Bolşewîk
Meseley Mûsil
Xeberatî Daxilî
Umîd Îstîqlal Türkçe Qismî: Tayarelerden Sukre
Tayarı
Îstîqlal:(Aşûrî-Faerşke)

PERAWÊZ Û SERÇAWEKAN

1. Si. Cî. Edmund, Kurd û Turk û Ereb, Tercûmetu Circîs Fehullah, Bexdad, 1971, s ,275
2. . D. Welîd Hemdî, Elkurd we Kurdistan Fil Wesaiqîl Bîrtaniye, London, Bela, s, 170
3. Heman Serçawe, l, 169
4. Kurd, Turk û Ereb, s, 287, 288, 289, 292
5. Helo, Ruwun Kirdneweyek derbarey Hendîk Le Basekanî Çîm dî, Beyan, "kovar" Bexdad, j: 5, Kanûnî duwemî 1971
6. Elkurd wel Kurdistan Fil Wesaiqîl Bîrtaniye, s, 168
7. Beserhatiwe Kaka Reşîd Şewqî "Serguzeste" l, 49, destext.
8. Heman serçawe laperew, Ehmed Xoce, Çîmdî, b, 2, Silêmanî, 1969, l, 19-17
9. Beserhatuef Kaka Reşîd Şewqî, l , 49
10. Kurd, Turk û Ereb, s, 296
11. Elkurd wel Kurdistan Fil Wesaiqîl Bîrtaniye, s, 170
12. Kurd, Turk û Ereb, s, 294
13. Elkurd wel Kurdistan fil wesaiqîl Bîrtaniye, s, 17-171
14. Kurd, Turk û Ereb, s, 296, Çîm dî, b, 2, l, 31
15. Elkurd û Kurdistan..., s, 170, Çîmdî, b, 2, l, 33 -36
16. Kurd û Turk û Ereb, s, 296, 297, 301, 304
17. Elkurd û Kurdistan .. , s, 172
18. Heman serçawe, l, 174
19. Heman serçawe, l, 174
20. Kurd û Turk û Ereb, s, 301
21. Heman serçawe, l, 304
22. Elkurd û Kurdistan... , s, 174
23. Ew şarçolkirdiney ewane le naw xelkî ew kate û rojnawewanî serdemeke da be " Riwiştine ûmûmiyeke" nasirewe. Bo ew birwane: Hacı Mustefa Paşa, "Jiyan" "Rojname" Silêmanî, j, 18, 27, Mayıs, 1926, l, 1
24. Kurd û Turk û Ereb
25. Elkurd û Kurdistan
26. Çîmdî, b, 2, l, 44, 45
Belam Edmündiz, nûsiyewe, 11/ 7, geyîstinewe " heman serçawe, l, 309" Şêx, be qisey Ehmed Xoce, kele, "Xemze"y nizîkî şar bûbî, hiç rê tê naçî, 24 roj diway golkirdinî Silêmanî, le layen Îngilizekanewe çuwîbîte naw şar, le katêk da serkirdekanî wek Seyid Muhemed Efendî û Kerim Beg û Şêx Heme Xerîb Zo Xoyan, giyandûwete şar nawiyan le tomarî xercî huzeyran be ewawey şarewanî Silêmanî da hênrawe. Hiç kosp û hoyekey gewreyiş bo em direng çûwîney Şêx le arada nabînim "birwane: dengî dehol le dewir xoşe, "jiyan" j, 7, 4, mart 1926 û, elkekanitîrî
27. Elkurd û Kurdistan.. , s, 175 - 176
28. Heman serçawe , l, 176
29. "Umîdê Istiqlal" "Rojname", Silêmanî, ja, , 20 Eylul 339
30. Çîmdî , b, 2, l, 47, 55, 57, Kurd, Turk, Ereb, s, 309
31. Elkurd û Kurdistan, .. , s, 177
32. Eddiktor, Fazil, Huseyn, Muşkulatul Musil, t, 2, Bexdad, 1967, s, 38 -39
33. Kurd, Turk û Ereb, s, 272
34. Heman serçawe, l, 332
35. Elkurd we Kurdistan .. , s, 178 - 179
36. Kurd û Turk û Ereb, s, 313, Elkurd û Kurdistan, .. s, 177
37. Kurd û Turk û Ereb , s, 313
38. Heman serçawe, l, 326, Elkurd we Kurdistan.., s, 177 - 178 , Yaddaştekanî Şêx Lefîf ê Hefîd le ser şorişekani Şêx Mehmûdî Hefîd, Kemal Nûrî Me'rûf Saxî kirdiwetewe, ç, 1, Dihok, 1990, l, 11 - 112
39. Kurd û Turk û Ereb, s, 316
40. Heman serçawe, l, 332,
41. Heman serçawe, l, 335
42. Heman serçawe, l, 338, Kemal Mezher, Galtew Geltep û Gemekanî Nêwan Şêx Mehmûd û Firokewane Îngilizekan, "roşinbîrî nûwî" "govar", Bexda, , j, 136, 1990
43. Kurd û Turk û Ereb , s, 34, 341
44. Heman Serçawe, l, 327
45. Ebdurezaqul Husnî, Tarîxul Wezaretul Iraq, t, 5, l,c, Beyrut, 1978, s, 205, 227
46. Umîdê Istiqlal, j, 19, 20/3/ 1340, j, 20, 277 3/ 1340
47. Çîmdî, b, 2, l, 52 - 53
48. Umîdê Istiqlal , j, 20, 27, 3/ 1340
49. Kemal Mezher, Geltew Gep we Gemekanî Nîwan Şêx Mehmûd, we Firokewane İngilizekan û, Çîmdî, b, 2, l, 58, 60
50. Kemal Mezher, Geltew Gep we Gemekanî...
51. Çîmdî, b, 2, l, 58, 59
52. Kurd û Turk û Ereb, s, 348, Tarîxul Wezaretul Iraq, c, 1, s, 272, EbdulEzîz Yamulkî, Keşful En Bexdul Weqaiqîl Iraq, l,c, Bexdad, 1907, s, 12, 20
53. Çîmdî, B, 2, L, 64
54. Çîmdî, B, 2, L, 50
55. Kemal Mezher, çîmçîk, le Mêjûwî yekem Çapxaney Kurdî le Şarî Silêmanî, Rewşenbîrî nûcî j, 7, Teşrînî yekemî 1979
56. Heman serçawewe çîmdî, b, 2, l, 52
57. Çîmdî, b, 2, l, 52
58. Cemal Xeznedar, Rojî Kurdistan 1922 - 1923 , Bexda, 1973, l, 62
59. Cê bas e, Ehmed Xoce le heman Bergî, Çîmdî, l, 49, 50, 52, da nawî em taqe çapkirey rojnamekey be "Mihemed Zihni" hênawetewe. Naşê be heley çapporanê, çünke çuwar car bew şêweye nûsrae. Keçî le lay berêz Diktor Kemal Mezher, wek lew tareyda nîşanî dawê, tuwiye ew nawe " Mihemed Zuhdî "buwe. Min pişt bestewwû bem zaniyariyewey diway, emyanim be durustir zanî û cêm

- kirdiwe. " Mihemed Zihni" nasirawiniye. Herçî
 "Mihemed Zuhdî ye kesikî nasraw bûwew,
 dewranî duwem hukûmetî Şêx Mamostay
 Qutabxaney "E'adî Mehmûdî" bûwe birwanc. Cenal
 Xeznedar, Bangî Kurdistan, Bexda, 1974, l, 110,
 60. Dr. Kemal Mezher, Çimçik le mêjûwî yekem
 çapxaney Kurdî le şarî Silêmanî
 61. Umîdê İstiqlal l, j, 8, l, 1
 62. Çîmdî , b, 2, 55 - 61
 63. Birwanc em witare: Sidîq Salih, şarewanî
 Silêmanî we Xercî Kîştanî Sêyem Hukûmetî
 Kurdistanî Cinûbî, "Kurdistanî Nûwî" "Rojname"
 Silêmanî , j, 2305, 17/ 11 2000 we, j, 2307, 19/ 11/
 2000 we , j, 2308, 20/ 11 / 2000
 64. Umîdê İstiqlal, j, 16, l, 4
 65. Umîdê İstiqlal j, 17, l, 4
 66. Refîq Hilmî, Yêddast, beşî duwem / b, 5,
 Hewlêr, 1988, l, 10 - 107
 67. Umîdê İstiqlal j, 3, l, 2 -3 we, j , 4, l, 3
 68. Umîdê İstiqlal, j, 5, l, 3
 69. Nahîde Refîq Hilmî, Refîq Hilmî we
 Rojnmaenûsîn, Rewşenbîrî Nûwî, 130, 1994.
 70. Yaddşt, beşî duwem / b, 4, l, 143 - 149
 71. Heleb û Kurdistan, Umîdê İstiqlal, j, 13, l, 1 - 2
 72. Heq û Heqîqet , Umîdê İstiqlal, j, 12, l, 1
 73. Hukûmetî Milliye Faîdey, Umîdê İstiqlal j, 8, l, 4
 74. Umîdê İstiqlal, j, 14, l, 1
 75. Zzemanê Xeflet Rûyî Weqt, Întîbab ê Tebsure
 , Umîdê İstiqlal "j, 16, l, 1
 76. Bed exlaqî Baisî Bî îş û kariye, Umîdê İstiqlal,
 j, 15, l, 2
 77. Kemal Reûf Mehmûd, BE Bekgewe,
 Xwindinewikî rastî rojnamewan Huseyn Nazim,
 "Nivar" govar Silêmanî , j, 2, Hawîni 1998
 78. Umîdê İstiqlal, j, 8, l, 1, 2
 79. Refîq Salih, govarî Diyarî Kurdistan " 1925 -
 1926" Lêkolînewey Newşîrewan Mustefa Emîn û
 Sidîq Salih, Silêmanî , 2001, l, 57 - 58
 80. Eger çî Em Lêkolîneweye taybet be Umîdê
 İstiqlal c belam le ber ewey ke j , 14, y "Bangî
 Kurdistan we jimarekanî Bangî Heqîş legel em
 rojnameye da çapkirawenetewe. be pêwîst zanra
 jiyanemey nûseraniyan binûsrî û pêrist bo
 babatekanîşman bikrê.
 81. Kemal Reûf Muhemed xwindineweyikî nûyî
 Hefîdzade Şêx Mehmûd, "raman" govar Hewlêr, j,
 31, Knûnî Duwemî 1999, tarîxil Wezaretil Iraqîye,
 c, 1, s, 274, we, c, 3, s, 73, 134, we, c, 6, s, 32, we,
 c, 9, s, 69, m, Hawar, Şêx Mehmûdê Qereman û
 dewletekey xuwariwî Kurdistan, b, 2, Linden,
 1991, l, 782 - 783

Wergerandina ji soranî: A. Meretowar

Bedelê abone be 3
mang du rupyê,
be şeş mang 4,
be salîk, 8 rup ye

Midîrê mesûl:

Xoce Efendîzade

Ehmed Sebrî

UMÎDÎ ISTIQLAL

Be dîrîk 3 ane de stîrîte.

îlanat : be dîrîk 3 ane
distîrît

Xudaya bese êtir labîrî diçûr izmihlal:
Tulûte pê bike xurşîd û belk îstîqlal
Legel xulyay hicret be ser çû umîrşîrnîm:
dema nûbeê wisale ey Umîdê Îstîqlal

Û hemû şîtk muraceut
Be midîrê xezetey dikrî

*Siyasî, edebî, ictimai xezeteykî resmî ye
Hefteê carîk derdîçî*

Nusxeykî be yek ane defroşrî

Tarîxê intîşar: /20 Eylûl 339
Silêmanî

Sal 1, jîmare 1, Pêncşenbe, 9 Sefîrul Xeyr 342, / 20 Eylûl 339

Sultanê Sabîq Turkiya Efû Dekirî

Estanbol 22 Mine - Ji ber peymanana
Sewrê, ku îmze kiribûn, Sultanê berê yê
Turkiyeyê, digel Serokwezîr ..... Damad
Ferîd Paşa, ji efûya giştî ku piştî şane-
navkirina peymanê hatibû îlankirinê,
istîfade nakin. Şamilê ewan nabe xeber
dane Enqereyê..

Necme/30 Axustos û 83 jîmare
mewadê peymanana Lozanê û lahiqeyê
wan.

Îtîfaqnameyê Texliyeyê Erazîyê Turkiya û Hudûdê Iraq

Bexdad Taymîs - Lehul muqtem we
werikrufuwe li ser xusûsê texliyekirina
erazîyê Turkiya û hudûdê Iraq û rewşa
nû ya boxazan piştî peymanana Lozanê,
lahiqeyên wan ku feyde tê de heye, li
jêrê hatiye nivîsandinê:

Ew ên ku îstîfa kîrin, murexesên
hukûmeta Italya, Frense û Bîrîtanya ku
niha hin erazîyên Turkiya di bin
dagîrkirinê de ye, û murexesê Meclîs û
Wetenî ya Enqereyê ku digel milleta xwe
dixwazin sulh bibe ji bo ku tedbîra
muwefeqiyetê bigrin.

Texliyeya Erazîyên ku Hatine Dagîrkirînê

1. Li gor weqtê wê hingê ku
hukûmeta Enqereyê bi wasîteya wan
murexesan ku li Estenbolê bûn, pêşkêşî
hukûmeta Muttehide kîrin, ne peymanana
Lozanê û ne jî heqdayinan qebûl kirîye.
Orduya dewletên mutehide, dê dest pê
bike texliyekirina wan erazîyên ku di bin
dagîrkirina dagîrkeran de ne, û ev mese-
leya texliyekirinê, qene Behra Mermere
û Boxazê Estenbol çiqas aidê quweta
eskerîye û behriye ya Italî, Frense û
Îngiltere ye.

2. Texliye wê di şeşê mehê de biqede.

3. Di wê texliyeyê de, ew eşyayên ku bûye yê Türkiya û ew eşyayên menqûl û ne menqûl ên Türkiyayê ku halê hazir bi destê wezîfedarên îtilaf da ye dê bête teslimkirin. Peymana Giştî ya Türkiyayê, meseleya musadere û weziyet û enwaê van lexiw dike. Gava ku vê muameleya weziyetê rakirin, dê li ser vê xusûsê zabitnameyekê tenzîm bikin. Ew zebitname jî di meqamê sinda dibe, wezîfedarên dagirkeriyê, ewan eşyayên Türkiyeyê ku pere bin, şirketa Osmanî û şeşsên haiz, dê bi temamî îade bikin. Ew ferz û muamele jî ku di navbera wezîfedarên dagirkeriyê û şeşsên madiye da mutabiq kirine, şertên xwe yê teneswiyeyê dikan.

4. Bi mûcibê wê îttifaqnameyê ku di / 30 Teşrîna 918 de li medrasê eqdê û heta wekû niha meqbûl bûye, wan salên huriyetê ku aidê Hukûmeta Osmanî bû, - Zirhli Sultan Suleyman - daxilê hemû sileh û muhîmat û sair hemû tiştên din li Hukûmeta Türkiyayê îade kiriyê.

5. Mudetê texliye yê ku di xalên vê peymanê de hatine beyankirinê, ji bo îttifaqnameya eskerî, ya Mudanya ku di Teşrîna Ewil 922 de hatiye qebûlkirinê, bi destê wezîfedarên Türk û îtilafên muşterek tedbîrên ku lazim in dê bêne girtinê, ku di zerfê vî mudetî de dev jê berdin, di hemû bûyerên ku biqewimin de dibe ku bibin. Ji bo îtinaya texliyeyê meseleyên din ên ku bûyina wan muhtemel be, bi wî şertî ku wezîfedarên türk, li wezîfedarên îtilafî guhdarî bikin û hel û fesla meselayan bikin.

6. Hukûmeta Türkiyeyê qebûl kirye ku tebayê wan hukûmetan li ser hukûmên wan întizarî neke ji bo tedbîqkirina peymanê sulhê û îmze kir ku jê îstifade bikin. di ehkamên xalên "69, 77, 72, 91"

û ew mudeta muayeneyê ku di xalên " 72, 91" de ye, mulahezeya wê nayê kirinê, ji ber ku dest pê nehatiye kirinê û bi dawî bûye.

***

Necme / 3 Eylûl 339 jimare 831

Hukûmeta Türkiyeyê teehud dike ku adetê ehkamên xalên " 137, 138, 140" bike û vê mewadê li pêşiya xalên " 75, 81, 87, 102, 103, 102, 157" .

Hudûdê Iraq û Türkiyayê

7. Hukûmetê Türkiya, ji Îngilîz dipên ku peymanê Behriyeyê bikeve tedbîqê û li gorî xalên 3, 20 hidûdan rast bikin.

Di vê xusûsê de her du duwêl teehud dikan ku qitamî hîç hereketê nekin ku weziyet biguhere û ev her du hukûmet, neqreyê ewil ên xalên "20, 3," ku li ser rewşa muzakereya hudûdê Iraqê ye, bixine ber nezerê piştî qedandina texliyeyê jî pê bikin ku ehkamên xalan ji destê wan bikeve muzakereyê ku muwafiyeta her du la xiretetve nû mank.?

Xeraîb

Ji bo tabîna istiqlaliyeta qewmê kûrd, destpêka herba ûmûmî heta niha, deh hezar qurbanî da. Bêhesab jî talanî bû.

Niha malûmatê mîlet ev hukûmeta meşxûl bikare qûtezan elbete edalet, rêka xwe edzûtibewe? Xuda kerîm e.

Umîdê Istiqlal

**Rûniştina Eskerê Îtîlaf
Li Tûrkiyayê**

Ednan Beg, ji Wekaleta Hukûmeta Tûrkiyayê teblîx kir ji murexesan re îtîlaf li Estenbolê ku peymanê Lozanê di / 23 Agustos 331 de resmen xitab şandiye. Ew roj destpêka mudetê texliyeyê ye.

24 Mine - Piştî wê telgirafê, ku ji Estenbolê hatiye, şeva 24ê Mine hol caran 3 papûrê Îngilîzan esker neqil dike ku dest bi texliyeyê bike. Texliyeyê temam kir û piştî xeberekê ku di wê tarîxê de ji Maltayê hatiye, dide nota rûpyal sofîrîn. Papûrên behra muhîta Etîlasê ve çûne Londrayê.

***

Ji eşrafên muteber ên Silêmanî, cenabê Hacî Melame Efendî bi raya temamê tucaran bû reîsê ticaretê. Riyaseta mearîf û nafîe tayîn kir. Bi navê kurdan niyaz Kubadî muwefeqiyetî dike.

***

Teşkilata tedwîra umûrê memleket, bi raya meclisa ûmûmî dike. Ev meclis, di jêr riyaseta naibê hukûm de teşekul dike. Hesbul zom Hezretî Melikê muaezem li huzûra xo de ictima pê kir.

Ev meclis ji van ruesa, eşrafên memleket îbarete ku li jêrê hatine nivîsandinê.

Azayên Tabîî

Reîsê Daxiliye:

Şêx Muhemed Xerîb Efendî

Reîsê Maliye û Guymrukê:

Seyid Ehmed Efendî

Reîsê Mehkemeyê: Marûf Efendî

Reîsê Ticaret û Mearîf û Nafîyê:

Hacî Mela Seîd Efendî

Qumandanê Eskerî:

Riza Efendî

Eşraf û Muntexibê Ehalt:

Hacî Mela Seîd Efendî

Muhemed Axayê Ebdurehman **Axa**

Muhemed Beg Qadir Paşa

Hacî Ehmed Hacî Kerîm

Mela Huseyn Efendî

Hacî Îbrahîm Axa

Hacî Emîn Hacî Ezîz

Hacî Rehîm

Hesen Binewş

Tertîbatê Daireya Mulûkan

Yawer û Serkatib:

Cenabê Seyid Ehmed Efendî

Katib:

Cenabê Ehmed Besrî Efendî

Zabtî emir:

Cenabê Mulazimê Ewel Macid Efendî

Qumandanê bolûkî muayenet:

Cenabê Muhemed Efendî

Heyata din ji paşî digrin.

Mamûrê Mesrefên Daireya

Mulûkan:

Şerîf Axa

Midûrê Misafirxan:

Seyid Axa

Serxedeme:

Şemseddîn

Ji bo wezîfeyên cûda

Îlaweya wezîfeyên eskerî, midîriyeta emniyeta ûmûmî, bi cenabê qidemlî Yuzbaşî Seyid Riza Efendî hatiye ter-cîhkirinê.

***

Ziyaret

Xebera roja cimayê, ji rojên din pêştir e, çî kesê bixwaze ziyaretê bike, divê mureceet bi .. serkatibê Hezretê Melikê muazem bike. Mêvan jî tabiyê vê programê ne.

Umîdê Istiqlal

Îrade

Li itbaya xizmetkar û memûrên min, her kesê xedîr an neheqiyekê kir, bê teredût bi serbestî bêt mureceet bi dîwana herbê bike, amirê wirê, li dîwana herbê doz dîke, kesên ku li millet û ehalî xedîr an neheqiyê bike, bi cezayê şedîd tê cezakirinê.

Melikê Kûrdistan Mehmûd

Di van încilabên dawî de li hember van hinek qismên makîneya çapê "seqet kiribû, mudetîkî xezete nikaribû neşra xwe bikira, vê carê bi wasîteya kar û himeta çend westeyan çap kir û destê tealî mizgînî bi neşra xezeteyê kir. Bi xwestina hemû biraderên kurd û hevraman bi wasîteya Umîdê Istiqlal, ji ber wê neşra heqîqet û mudeaya huqûqê çapê hêjayî iftîxarê ye. Ji bo alîkariya hemû xebêrdaran li ser vê xusûsê spas dikim.

Ehmed Sebrî

Îlan

Mamûrên daireya limûdiwaebî seet ji yekê (1) sibehê heta seet 5an û saet ji 7 an heta saet deh û nîvê (10. 30) rojê, li daireyê li ser wezîfeya xwe ne, îfaya

wezîfeyê dîkin. Her mamûrê pişt vê dewam û îlanê hereket bike, yomîya wî tê birînê û heta ceza jî tê dayînê.

Îlan

Ji roja teşkilata hukûmeta hazir a millî heta di hudûd erbeey (çarem) xwe de, bi qederê serê zerreyê ji aliyê yek şexsekî ve hîç tu kesek xeir û neheqî û tecawizî huqûqê hîç kurdekî nekiriye. Di rojên pêş de jî, em umîdwar in ku ji ber tertîbatekê ku tişteki weha were meydanê hîç haletek ku milletê kurd pê biêşe çê nebe.

Umîdê Istiqlal

Tertîbat û Teşkilatê Hazire Bo Muhafezeya Huqûqê Milliye

Her bi vê halî, bi Umîda Istiqlalê, ji bo heqê heyatê û îhyayê xaka pak a muqedes a Kurdistana xwe, fesa û heta axirê nefesa xwe xebat û kar bikin bi mexasimên me neşir dîkin.

Kurd

Îlan

Xaniyek ku li mehela Guwij e li waqîe etrafê erbe ye bi xaniyê Hacî Ebdullahê Beqal û Seîd dariniş û Kerîm Efendî û Şeqîm mehdûd e muştemilatê ibarete li jorê, du ode yek eywan û textaniyek erte û hewşek û bi tapû û milkê Reûf Efendî kurê Circîs û Ehmed kurê Reûf Efendî û Seîd Heme Elî Lîfe dûr û Reûf kurê Seîd Heme Elî û Esmê û Eşmse keçên Seîd Heme Elî Lîfedîr weledil keşf ew xanî ye. Çûnkî

qabiliyeta teqsimkirinê tune. Mucibê finûnên mexsûs bû. Îzaleya şuy û firoştinê piştî tenzîl mesarifê itmanê hasil ê beynî şureka teqşîn bikerî li tarîx iazerê bo ihaleya ewil elel usûl wezih mizayide kirawe, her kesê bo kirînê talib e ligel sedî deh temînat bo pê mureceet bi muhakemaya bidayetê Sileymanî qismê sulh û munadî Tewfîq Axa bike.

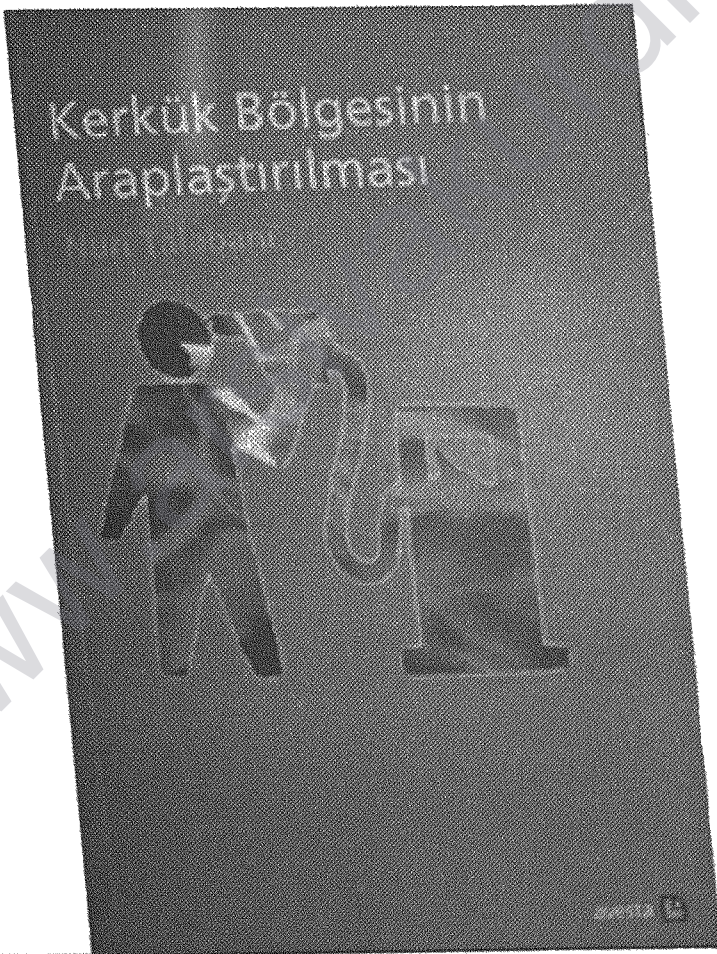
Îlan

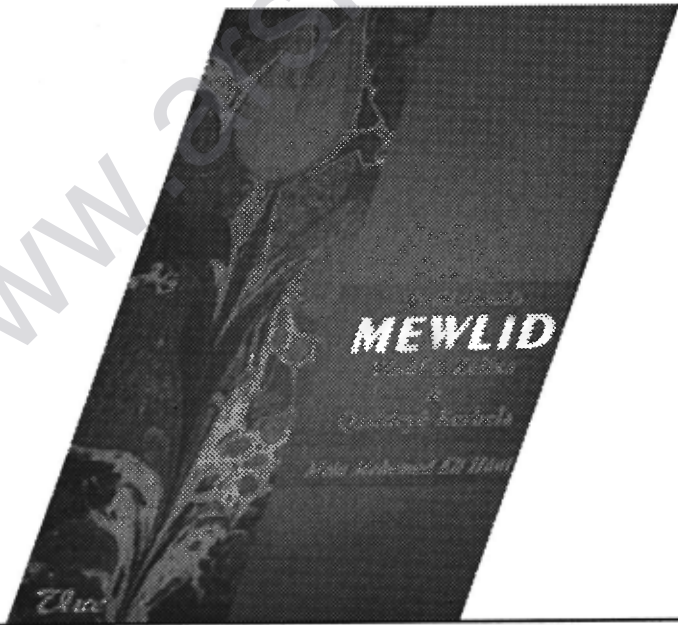
Bo wanên ku xezeteyan bo enwerî û waneyê xoyan talib abone bin, lazim e pêş ve sewa mungêk û paşê şeş mang pare bişînin ku meel iftixar navê wan qeyd bikin.

15 Eylul 339

Reisê Mehkemeê Bidayetê Silêmanî

Marûf

Zarê Kurmancî

25/5/1926-23/7/1932

(Yekemîn Kovara Kurdî ya Bajarê Rewandizê)

Amadekar û Pêşekî: **Dr. Kurdistan Murkrîyanî**

Wergerandina ji soranî: **S. Veroj**

Sereta

Di dawîya Şerê Yekemîn ê Cîhanî da, di encama bi ser çend dewletan da dabeşkirina Îperatorîya Osmanî da biryar ew bû ku kurd li başûrê Kurdistanê xwedî deshelatekî navçeyî bit.

Huznî Mukrîyanî eve bi fersend dizane bo ku bi hoyê çapxaneyê xwe destek bidate roşinbîrê kurd, bona vê di sala 1925an ji Bexda vediqete û sala 1926an da li Rewandiz niştecî dibe û ew amêrî çapê ku bi xwe ra hênabû, tê da dadimezrêne û navê çapxanê *Zarê Kurmancî* lê dadinêt.

Her ligel cîbûna Huznî li Kurdistanê, hewlê derhênana koverekî bi zimanê kurdî daye. Li encam da bi pê nûsîna jimar 4261 30 Adara/1926 ê ya wezaretê navxwe ya Bexda moletê derhênan koverekî mangane komelayetî,

Husên Huznî Mukrîyanî
xwedî û sernûserê kovara Zarê Kurmancî

mêjûyî, hunerî û wêjeyî yê kurdî bidest dixat, bi mercêk babetê ranyarî tê da neye belavkirin û li basêk da nedivêt ku bibête hoyê ciyawazî û dûperrîya dînî û neteweyî ... (binêre paşkoy jimare 1).

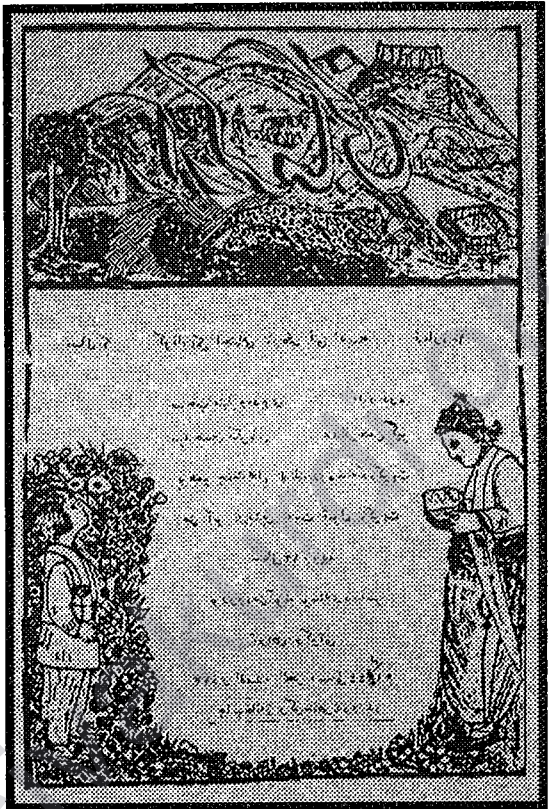
Huznî navê kovarê jî her bi navê çapxanê *Zarê Kurmancî*** danîte, her çi qas li rualet da wateya *Zarê Kurmancî* digeyenêt¹ jî, belam di naverok da wateya(jîn û girîn û zarî kurd) dibexşînêt, herwekî Hamilton di nixandinek derbarê berhemê da bi wateya duyemîn dide nasandin².

Huznî hoyê damezirandina çapxaneyê bi vê cûre ronî diket:

Li cîyê metbea hebê xudperestî naye firotin, li cîyê ku ew hebê, metbea nabê. Ev serdema em têda dijîn, serdema serkevtin û berzbûna îlim û fen e, serdema teelîf û kitêb û neşrê mearîf û çapemenî ye, xwendina wan jî her bi çapxane dibêt. (jimare 23, rûpel 3, 1930).

Çapxaneyê Zarê Kurmancî yekemîn çapxaneyê kurdî tete jimartin, ku kurdêkî bi pare û pûlê xwe kiribêt û li Kurdistan da damezirandibêt û her weha ev çapxane, ku di sala 1948 da ji aliyê Gîw Mukrîyanî yê birayê Huznî Mukrîyanî ve navê *Çapxaneyê Kurdistan* tete lêkirin, bi tementirîn çapxaneyê kurdî tete danîn, ku heta nûha jî her li ger da ye.

Huznî Mukrîyanî xwedî îmtiyaz û birêvebirê *Zarê Kurmancî* bûye. Ebdulrehman Gîwî birayê wî heta jimara (16)yê sala 1929 birêvebirê kargêrîya kovarê bûye, her wekî ji wî(bo agadarî) hatiye, ku li vê jimarê da çapkirîye û dibêjit:-

** Hemû jimarên kovara *Zarê Kurmancî* û kovara *Rewandîz* li salên (1977-1983) li aliyê Kak Etar Heyderî bûn, weha diyare berê li dawîya malawayikirinê bavê min behîştî Gîw jê xwestibûn, dawîya pênc sal piawanê emanetê wî bo bine-mala Mukrîyanî hate vegerandin.

¹ Huznî nûsiye: - sebebê resîsê *Zarê Kurmancî* eve ye, ku xizmetê luxatê kurdan û tarîx û edebiyat û sinhet û fen neşir bike û li musteqbel da kitêbên kurdî çap dîke.. jimar(1), 1926.

² Hamilton bi vê şeweyê jêrû lêkdawetewe: - *The Cry of the Kurdish*, 1937.

(... Ebdulrehman mudirê îdare yê vê kovarê ye, îlaqê xwe ligel min qethî kir û heqekî wî biser me ve nemaye, bi navê *Zarê Kurmancî* her kî çi bidirête em qebûl nakin. (xwedîyê Zarê Kurmancî - Mukriyani)³).

Huznî di demekê weha da kovara *Zarê Kurmancî* bi zimanê kurdî li Rewandiz derxistîye, ku kurd di tarîyê da dijîyan, xwendewarên zimanê kurdî pîrr kê m bûn, zimanê kurdî li rewacê nebû, raje kirina bo nav peydakirin destî nedida, serbarê wê jî her wekî li nav birewerîyên Huznî dîyar e, pîrraniya desthelatdarên kurd ligel dewleta Iraq bûn ji ber wê piştgirî û palpiştîya wan nebû. Dijî wî diwestiyan û roj

nebû dûçarî rûşe û gêçelanî nekin. Belam xelkê bajarê Rewandiz bi xwendewar û nexwendewar ve rêz lê girtîye û pê xoş bûne, nîrxê wê zanîne. Her çi qas liber bê deshelatîyê nekarîne li dema tenganî da yarmetî bidin, belam helwêsta wan a dostane û kurdane beramberê nîwadûye, her wekî ji vê skalayane dîyare, ku bi dehan kesitîyên bajarê Rewandiz wek danan bi rewîştî çakî Huznî mor kirîye. (binêre paşkoy jimare 2,3).

Kovara *Zarê Kurmancî* bi zimanê xelk bû, dawakarê komelgeya kurdewarî li çakkirina barê aborî, komelayetî, roşinbîrî û bikarhênan zimanê kurdî li

³ Gîwî Mukriyani bi vê core basê dabirîna xo ji kakî, li *Zarê Kurmancî* û li Rewandiz diket: - (... bende bi pê biryarekî, ku li navbera min û kekê min da bû, çûme Seblax, dawîya çend mangêk min dest bi hatûçûnê kir û li Tewrêz dest bi serbûm bi dest eceman ve û .. Neçar bûm li wê derê dest bi firotina nav mal û reşe welaxê xo kir û min kelûpelê wêne girtin bi wê pêk hêna. Li Seblaxê min dest bi wênegirî kir û min pol(klas)êkî taybetî bo fêrkirina zimanê Frensî li wê damezirand. Dikarim bi vê du hoyan ve waney niştimanperwerî û kurdayetî bi hemû şêwe piyawêk û lawêk bidim û bi pişeyê wênegirî û mamostayetî dikarim malê Seblax birêve bibim û hem car caran yarmetkî bidim bira bêkes û awareyan jî û heta ew dem ali Îran bûm li kêşe kêş azarêk da rabiward, ku venagêrêteve. Ku wate hayê belavkirina wê(bo agadarî) ye her bo wê bûye. Ku li Îranê da ew hende azar nedin û bibête belgeyê ewê, ku hiç bendîwarêkî be kakî li Kurdîstana Iraqê da nemawe.

navçeyê Kurdistan da, bigre heta ramyarî biwêrane xistiye rû, bo vê wek deshelata çarem rahiştiye qelem. Ev helwêsta merdane ya Zarê Kurmancî beramber bi kêşeya neteweyê kurd way li dewleta Iraq kirîye, ku li 28/1/1929 da nûsîna jimare 107-ê araste biket û ewê agadar bike ku li jimara(16) da babetekî sîyasî belav kirîye û ev jî ligel rewî kovara we da naguncêt(binêre paşkoy jimar 4).

Huznî Mukriyani

Huznî daxistina *Zarê Kurmancî* û ragirtina belavkirina *Zarê Kurmancî* û bo deshelatdarên kurd wisa dibêje û li bîrewerîyên xwe da nûsiye: "bi her cûreyêk be ku muteserîfê Hewlêr bû Celal Baban, Reza Beg(qaymiqamê ew sala Rewandiz bû-Kurdistan) û hawrazanî bûne mayey ew e, ku Celal Beg Baban kovara *Zarê Kurmancî* girêde, ku jimara wî ya dawîn (24) e. Bi wî jî nerawesta Emîn Zekî Beg Wezirê Eşxal, ku ji bona telifan zor bi penahî lem dua bû û bi xerabî basê telifa kitêbên wî kiribû, Celal Baban jî ev kirîye waste û ji ber wê handa, dikir ku kovara min girê bida".

Deshelatiya Iraqê heta li dawîya koça dawî kirina Huznî jî (20/9/1947) her destê xwe ji Huznî û kovarê helnegirtiye û di 17/8/1949 da nûsîna bi jimara 1473ê araste kirîye û dawa lê kirîye, ku dest ji belavkirina kovarê helbigire, eke na, bi pê yasa dê siza bidinêt. (binêre paşkoyê jimar 5).

Yadkirina Zarê Kurmancî

Li nav pirranîya herî zêde ya ew berhemên ku di warê rojnamenûsî da hatine çapkîrî û yadê kovara *Zarê Kurmancî* kirîye, ka çi her di kîjan dîrokê da yan jî wek gotar⁴ û lêkolînê⁵ çêbûye.

⁴ Ji van berheman:

- Ebdulcebar Mihemed Cebârî, 1970, *Mêjîyî Rojnamegerîya Kurdî*, Silêmanî.
- Cemal Xeznedar, *Ji 1973 va Berê Rojnamegerîya Kurd*.
- Dr. Îzedîn Mistefa Resul, 1973, *Hewl El-shaft El-kurdî*, Bexda.
- Dr. Kemal Mezher Ehmed, 1978, Şûna "Têgeyîştina Rast" *Li Rojnamegerîya Kurdî da*, bexda.
- Werya Caf, 1998, *Karwana Rojnamegerîya Kurdî*, Hewlêr.

Her weha li nav rojname î kovarên wek: *Birayeti*, *Altaxî*, *Xebat*, *Hawkarî*, *Iraq*, *Karwan* û ... ji bona salvegera rojnamegerîya kurdî da hendêk car îşk xiraweteve *Zarê Kurmancî* jî.

⁵ Ji van lêkolînên, ku li ser *Zarê Kurmancî* hatiye kirin: -

- Remziye Sabir Mihemed, 1993, *Huznî Mukriyani, Nîuser û Rojnamenîs*, nameyek wek beşêk ji pêwistiyên piley(macister) li edebê kurdî da pêşkêş bi kolecê Zankoya Selehedî kirîye, Hewlêr.
- Mintaz Heyderî, 1979, *Sereuyê Lêkolînek- Huznî Rojnamenîs-*(paşkoy Iraq, jimar 32)
- Mintaz Heyderî, 1999, *Zarê Kurmancî ya neteweperwer nîşanê mezin ê pêgrew e*. Kovara Hewlêr, jimar 1-2.

Zarê Kurmancî, dezgehek e ku pîrr girîngî bi roşinbîrîya kurdî daye û kargêrîya wî li ser hişyarkirina kurd da hebûye⁶.

Bi xwe beramber bi kêşeyêk herî mezin e, ku xwe berpîrsê kêşeya (pîrs-gîrêka) neteweyî zana ye, bo vê Huznî xwedîti bi hoyê şandina kovarê bo derveyê welat li şarezayan û rojhelatnasan û daw û dezgehê wek Komeleyê Gelan, dengê resen ê kurdî geyandiye bi cîhan. (binêre paşkoj jimar 6 û 7).

Her ji vê rewange ve ji bo Zarê Kurmancî pêwîstî bi lêkolînek zanistane ya serbixwe heye û pêştirîn babete bo têza diktorî ye.

Zarê Kurmancî û Şiwên û Dema Derçûna Wê

Hemû jimarên Zarê Kurmancî, ku birêti bûn ji 24 jimar li şaroçkeya Rewandiz hatine çapkirin û belavkirin.

Huznî xwedî çapxane û xwedî îmtiyaz ê kovarê arezû kirîye, ku belavkirina wê mangane bêt, belku hindêk car umîdê wî bi vê hebûye, ku heftane bêt, belam ji vê perî va hatûnete pêşî her çendîn hewl daye rahî nebû û ew wate ji alî wî ve nehatîye dîyin ku kovarekê mangane amade bikit û pexşî bikateve, her wekî li vê xişteyê (tabloya) jêrîn tete berçavkirin.

Xişteyek Jimar û Dema Derçûna Zarê Kurmancî

Jimara Kovar	Roj û Mang û Sal	Sala	Jimara rûpelan
1	12-yê Zî Qeade 1344 25-ê Eyara 1926	yekem	26
2	10-ê Muherem 1345	yekem	24
3	14-yê Sefer 1345	yekem	24
4	19-yê Rebîha Yekem 1345	yekem	24
5	17-yê Rebîha Duyem 1345	yekem	24
6	15-yê Cemada Yekem 1345	yekem	24
7	28-ê Cemada Duyem 1345 3-yê Kanuna Duyem 1927	yekem	28
8	20-ê Ûbat 1345 20-ê Ûbat 1927	yekem	20

⁶ Her li vê warî da Celal Begê Dergeleyî, ku xwe bi damezrenêrê hîzba Estêrey Hîwa (1939) dide nasîn û dibêje: ... Wê demê qutabxaneyan rola sereki li belavkirina roşinbîrî û xo pêgeyandin digirta, belam çapxaneyê Zarê Kurmancî mamoste Hisên Huznî Mukriyanî û birayê wî mamoste Gîw Mukriyanî wek binkeyekî mezin ê roşinbîrî li şarê hewlêr û her weha Seyid Teha Fîndî yê Şemzîni li Rewandiz karîgertîrîn serçavey roşinbîrî ya me bûn li wê serdemê da. (Kovara hewlêr, jimar:9 sala 2001, rûpel 57).

9	1-ê Manga Qurban 1345 2-yê Huzeyran 1927	yekem	24
10	3-yê Muhêrem 1346 3-yê temuz 1927	Duyem	24
11	17-yê Rebîha Yekem 1346 14-yê Eylûl 1927	duyem	20
12	2-yê Şaban 1342 25-ê Kanûna duyem 1928	duyem	16
13	7-ê Bêwal 1346 29/3/1928	duyem	16
14	6-ê zî Hece 1346	duyem	16
15	11-yê Tîprîna Duyem 1928	duyem	24
16	25-ê Receb 1347 7-ê Kanûna duyem 1929	duyem	12
17	1-ê Remezan 1347 9-ê Bûbat 1929	sêyem	12
18	12-yê Bêwal 1347 28-ê Adar 1929	sêyem	12
19	17-yê Zî Hece 1347 27-ê Ayar 1929	sêyem	12
20	2-ê Rebîha Yekem 1348 7-ê Axostos 1929	çarem	18
21	8-ê Zî Qeade 1348 6-ê Nîsan 1930	çarem	20
22	2-yê Nî Hece 1348 30-ê Huzeyran 1930	pêncem	16
23	7-ê Muhêrem 1349 4-ê Huzeyran 1930	pêncem	12
24	23-yê Temuz 1932	heftem	12

Zarê Kurmancî û Hoyê Derneçûna wê ya Mangane

Hoyên derneçûna Zarê Kurmancî bi şeweyê mangane, her wekî li diruşmê kovarê da hatiye diyarkirin, ev in:-

1- Dûrîya bajarê Rewandîz ji binkeyê bajarên bazirganî, bûye astengê bi destxistina pêdiwîstiyên çap bi asanî, ji wana kaxîz, ku çendîn car bûye hoyê derneketin û belavkirina kovarê, ji ber wê di çend jimarên Zarê Kurmancî da amaje bo wê hatiye kirin. (jimar 9, rûpel 12, sala yekem 1927. Jimar 12, rûpel 15, sala duyem, 1928).

2- Ew kurdên ku wê salê di nav dewleta Iraqê da berpîrs û deshelatdar bûn, destê yarmetiyê bo wê dirêj nekiriye, belku bûne lemper li ber pêşçûna wê, bi pêçewane xelkê nedeshelatdar û çend roşinbîrek, ku hindêk car piştewanîya me kiriye, me diyar kirine wan wek mînak (binêre pîntî jimara 4-ê ev base).

3- Sermayeyê wan yê herî girîn tenê rojname û kovarên abone bûne, yên kurd bi şeweyekî giştî pêwîstî şandina abonetiya bo Zarê Kurmancî paşgo xistiye (binêre paşkoşê jimara 7) û gelek car li ser rûpelên kovarê da hatîye baskirin û tika ji xwendewaran kirîye, ku heqê abonetiya xwe bo wan bişînin, her wekî li jêr li ser vê babetê hatîye tika kirin gotin:

Em ji hemû hemîyetmendên kurd tika dikin û li ber gewre pîyayan diparêneve, ku ev 3 sal e rojname û kitêban bo wan dişînin, pareyê wan bo me birê bikin, heta nûha çend car me îlan kirîye û bo wan çend kaxez nûsîne, ku mizê (heqê) abonetiye bo me birêkin, ev ji bo teesûf û xîretê kurdayetî gelek şaşî ye, yên ku xwe bi kurd dizanin rojnameyekî wan ê millî heye bi wê xweyîti nakinê. (jimar 12, rûpel 12, sala sêyem, 1929).

4- Li rûyê aboriyê ve bi ti awayê ji aliyê dewleta Iraqê ve pareyekî bo me nehatiye şandin û yarmetî bo me nahatiye dayin, tenê dema ku serok wezîrê Iraqê Cefer Eskerî, di serdanekî bo Rewandiz da ku li dawîya manga Huzeyran û seretayê manga Temuz a sala 1927an da çêbû bû, sed rûpî bo xweyîyê çapxaneyê Zarê Kurmancî beşxandiye:

(... Hezretî Fexamet meabî sed rûpîyan bi navê komegî û yarmetî bo kovara Zarê Kurmancî fermû. (jimar 10, rûpel 23, sala duyem, 1927)

Li vira da pêwîste hêsta bo beşxandeyî û hestê netaweyî yê ew gewre mirovên kurd bikim, ku Huznî minetdariya xwe bo wê yekê aşkira kirîye, bi xwe ew yarmetîdana darayî ye, ku daye wan bo ewê tiştê çapxanê pê bigirêt. Weha diyare behîştîyan Emîn Rewandizî û Sebrî Beg Nêrawayî Silêmanî rolêkî diyarîker li komkirina yarmetîyek da girtîye.

Huznî li Derbarê Tîpê Taze yên Çapxanê Dinûsit:

(Ev herfên taze, ku di vê jimarê da têtê dîtin ji Misirê hatine xwestin û heta geyîştine Rewandiz çend mangek derbas bûye. Ji ber vê bû, ku Zarê Kurmancî li vê midetê da derneçûye. (jimar 5, rûpel 23, sala duyem, 1928).

Geyîştina tîpên taze bo çapxaneyê Zarê Kurmancî hêviyek dide Huznî, bo vê ewê bibêjit:

(... Umîd dikim, ji vê layî ve rojnameyê me dê bi rêkî derkevê û belku bibite hefteyî jî (Heman jimar rûpelê pêşî).

Lîsteya navê ew kurdên ku yarmetî daye:

(Paranewe û minetdarîkî aşkira)

Hurufatê pêşî ku me pê kar dikir, hemû kes ji wan bi gilî dikir; belam bihemt û tekoşîna gewre û mihterem a cenabê Emîn Findî Rewandizî û hemt û xîreta meblhusê Silêmanî cenabê Sebrî Beg ve herfên taze yê ku hun di vê jimarê da dibînin ji Misirê ve hatiye celb kirin û heta geyîştine Rewandiz çend mangek pêre çû; ji ber vê bû ku Zarê Kurmancî di vê midetê da derneçûye.

B Î R

Li xîret û tekoşîna gewrepîyayên meharif perwerên kurdan umîd dikim, ji vê layî ve rojnameyê me dê bi rêkî derkevê û belku bibite hefteyî jî. Em ji hemû xwendewarên xoşewîst ên Zarê Kurmancî etzar û tikaya lêborînê dikin.

Beyana memnuniyet û tika kirina zêde bo ew hemîyetmendan dikin ku bo me kerem kirîye û ev deste herfên taze yê yarîdeyan anîne, her bijîn meharif perwer û berzî welat.

Lîsteya navê ew gewreyên ku yarmetî dane:

Li Rewandîz:

	Rûpiye
Seîd Meslah Efendî qumandanê şîbane	10
Gewreyê şar Mihemed Elî Axa	5
Şêx Ebdilla Efendî	10
Qazî Cenab Mela Sîhd Efendî	5
Mistefa Efendî Emîn Sînduq	5
Midirê daîre Seîd Ebdille Efendî	10
Midirê balak Ewnî Efendî	5
Ticar Sîhdê Hacî Qadir	2
Mihalim Gelale Salih Fexrî	2
Tehsildar Şêx Mistefa Nûrî	10
Qumandanê mintiqeya Kanîyareş Tofîq Beg	3
Yusif Axayê Herkî	2
Zebu Axayê Herkî	2
Tehsildar Bradost Mela mistefa	2
Midirî mal Celal Beg	5
Midirê Bradost Yunis Sebrî Efendî	<u>5</u>
<i>Gîştî</i>	83

Li Bexda

	Rupiye
Mebhusê Silêmanî Sebrî Beg	20
Milazim awlî Emîn Efendî Rewandîzî	100
Mistefa Efendî Hemed Efendî	7
Ebdila Ezîz Efendî	5
Mebhusê Kerkûk Mihemed beg Caf	5
Tofîq Wehbî BEg	5
Reşîd Arîf Beg	5
Xelef Şewqî Beg	5
Fayîq Efendî	5
Hemîd Cewdet Efendî	10
Mistefa Behcet	2
Bergdir û Beşîr Efendî	2
Sîdîq Efendî	1
Mehmud Emîn	1
Hisên Efendî Emîn	<u>1</u>
<i>Gîştî</i>	172

Zarê Kurmancî û Hunerê Rojnamevanî

Jimara yekê kovara Zarê Kurmancî di 12-yê ZY qeade 1344 beramber bi 25/5/1926 M. da û jimara dawîyê jî li 23/7/1932 hatiye belavkirin, li serhev da hemû jimarên wê li navbeyan şeş sal û du mang da derçûne ku bîst û çar jimar bûn.

Li ser bergê derve yê jimarên 1-3 bi vê şêweyê kovar bi xwendewaran daye nasîn:

[Kovarekî îctîmayî, tarîxî, fenî û edebî ye]

Belam li jimara 4-ê sala yekem- jimara 5-ê sala duyem- 11-yê Tişrîna Duyem- 1928 pênasa xwe bi vê cûre hanîye:

Kovarekî îctîmayî, tarîxî, fenî û edebî ya mangane ye, li jimara 16 yê sala sêyem 1929- jimara 20ê sala çarem-7/8/1929 weha nasandiyê:

Kovarekî îctîmayî, tarîxî, fenî û edebî kurdî ye muweqeten⁷ mangê carêk der diçê. Jimara 21-ê li 6/4/1930 da rêkefte - jimara 23-ê li 4/6/1930 da rêkefte û bi vê cûre pênasandina wê kirîye.

Kovarekî îctîmayî, tarîxî, fenî û edebî kurdî ye, mangê carêk derdiçê.

Di jimara dawî da, ku jimara 24 e, û di 24/8/1932 da hatiye belavkirin hîç pênasiyekî kovarê nekiriye. Di jimara 5ê sala yekem heta jimara 7ê sala duyem ligel bi elif û bê, bi latînî jî navê kovarê hatiye nûsîn: ZARÎ KIRMANJÎ.

Di jimara 1ê sala yekem heta jimara 5ê sala duyem rûpelê yekemîn ê kovarê wekî berg derhênaye, di jimara 5ê sala yekem ve gorînekî ji cûreyê derhênana hunerê klîseyê bergê wê kiriye û hindek caran jî bi rengê sor, sewz û ya şîn hatiye çapkirin.

Di jimara 16 yê sala sêyemê da her tenê yek ji çarê rûpelê yekem bo nasandina kovarê hatiye terxankirin û sê çareyekê dî gotara têde hatiye belavkirin. Qewareyê kovara Zarê Kurmancî(28x20 cm) babetên li pantayî (23x16 cm-ê) yek stûnî û hindek caran jî li du stûn da belav kirine.

Serdêrê piraniya herî zêde ê babetan bi rastê dirşî û reş weya bi xoşnûs ji layen Huznî bi xwe liser darê kewet hatiye helkirin û çapkirin.

Destrengîniya Huznî li klîseyê rûpelê yekem ê kovarê û ew wêneyên ku hindek car li ser rûpelê wê dihate belavkirin, derhênanekî hunerî yê hêja bi kovarê bexşîye.

Hewal

Zarê Kurmancî nirxekî zêde bi belavkirina hewalan daye. Hewal her cûre bûne: aborî, komelayetî, zanistî, roşinbîrî, kargêrî û ... Ew hewalên ku navçeyî bûn ji aliyê birêvebirên kovarê -Husên Huznî û Evrehman Gîwî ve dihate

⁷ Di jimara 17-yê sala sêyem rêkewtî 9-ê Şubata 1929 li birêtî muweqeten nûsrawe "Isa".

komkirin yan nameyên taybetî bo wan dihatin, hewalên derveyê welat ji belavkirîyên navxwe û derve da dihatin wergirtin û serçevîya wan jî li palpîşt da dihatê tomarkirin.

Eger ji alîyê zanistî ve hewal bihata nûsîn, hewal belavkeranê Zarê Kurmancî wê helbisengandana, ji hemû alî ve dihatê rêçavgirtin, dama ku bikêr û babeta rûdanê digirêne bo wê karîgerê dîyarkirî bi xwe li vê serdemê da hebûye û bo evro jî bûye bi jêderêkî bawer pêkirî.

Di Zarê Kurmancî da jimare nîn e, ku hewala xorawxora têda nehatibe belavkirin, hindê car hewalan çend rûpelan digirtin, bo wêne di rûpelê 8, 12, 7,2 4, 26-ê jimara (1) da 29 hewalên navxo û derve hatine belavkirin.

Her çî merivekî navdar ê kurd û nekurd ji nêv welat û li derveyê welat da serî li Rewandîz dabe, Zarê Kurmancî wek hewal, sedem û dema hatina wî belav kirîye. Bo mînak, ew kesayetîyên kurdên jêrû ku navê wan di Zarê Kurmancî da hatiye:-

Seîd Ebdulla Rewandîzî-mulazim. (Jimara 2, r. 21, sala yekem. 1926) kak Mistefayê Îranî, Elî Efendî yê memurê Koyê, Zeynelabidîn Beg Musenîfzade-Kerkûkî. (jimar 3, r. 24, sala yekem, 1926).

Ehmed Beg muteserîfê Hewlêr, Mistefa Efendî mufetîşê mearîf, Şêx Eladînê Zînwê, Fehmî Begê Zirkî. (jimar 6, r. 23, sala yekem, 1926).

Mistefa Efendî mifetîşê mearîf, Elî Serwet Beg (jimar 4, r. 15, sala duyem, 1928).

Ji bîyaniyan navê Kaptan Çepen- serpereşê kargêrî rêgaûban (jimar 2, r. 21, sala yekem, herweha jimar 5, r. 23 sala yekem û jimar 4, r. 15 sala duyem, 1927).

Kolonêl Utilîks- nayîbê mifetîşê polisê Y M. (jimar 9, r. 24) û kesên dî.

Zarê Kurmancî hewalê serdana Şêx Sidîqê birayê Şêx Ehmedê Barzanî û Seyid Teha, Qaymeqamê ew sal ê Rewandîz bi vê cûre baskirîye: "teşrîfê anîna zatêkî gewre û xoşewîst":

Cenabê fazil û murşîdê kamil hezretî Şêx Sidîq birayê hezretî Şêx Ehmedê Barzanî xuda ragêrawê wan bike, hîmet û bereketê wan li ser murîdên hazir bit, bo dîtîna û ziyareta hezretî Sidîq Teha teşrîfan hate Rewandîz nîzîk pênc seatêk li dewlet xaneyê hezretî Seyid Teha da bi wan ra sohbet kir û edayê mehebet û dostaniya wan bicî hêna û piştê ber bi Barzan ve çûn. Xuda hemrahî wan bê.

Ev cûre mewedet dayimî bê li nav serokan û gewre gewreyên Kurdistan da. (jimar 2, rûpel 21, sala 1, 1926).

.....
.....

Rêportaj

Di Zarê Kurmancî da çendîna hewal hatine belavkirin, ku ji rûyê şewazê nûsîna rastîya ew rûdanan ve tîşkî xistiye ser û bi vê şewe sîrnîc rakêşîye û pêşkêş bi xwêneran kirîye ku eve diçîne nav xaneyê rîportajê. Bo mînak, hewala

damezirandina yaneya fermanberan li Hewlêr, bûye babetêkî dîyarîkirî yê rîportêjê kovarekê û gote nûnerê Hewlêr - Mearîf Beg Cîlûk⁸ û honraweyekî bêkes, ku her ji bona wê honandiye û li wê derê xwendîye û hatiye belavkirin. (jimar 5, rûpel 18, sala duyem, 1928).

Serdana serokwezîrên Iraqê- Cefer Eskerî bo Rewandiz (30/6/1927), rîportajêkî pîrr dewlemend ê zanyarî pêre hatiye kirin. Li vê geştê da komelêk ji gewre merivên bajar pêşwazî li wan kirîye û li çavpêkevîna serokwezîran bi qutabiyên Rewandiz ra pîrr cextî li ser xwendina quran kirîye, heta qûtabî bi vê hoyê fêrê zimanê erebî bin, çunke her wesa li Rewandiz da xwendin bi zimanê kurdî bûye.

.....

.....

Hatina miteserîfê Hewlêr Ebdulhemîd Beg di 1/6/1930 da bo Rewandiz babetêkî dî bi pêzî rîportaj bûye. (jimar 23, rû. 12, sala pêncem, 1950).

Daxuyan:

Li kovara Zarê Kurmancî da çend cûre daxuyanî li berçav dikevin. Ku daxuyaniyên roşinbîrî ji yê cûreyên din zêdetir in. Ji vê barî ve daxuyanî bo berhemên bîrî yê nûserên kurd û berhemên bîrî yê berpirs û xwedî kovarê ku her weha bo kovarê bi xwe kirîye (jimar 2, rû. 21, sala yekem 1926).

.....

Zarê Kurmancî û Hunerê Wêje

Hunermendên wêje: Gotar, honraw, çîrok û ... Li kovara Zarê Kurmancî da bi pîrranî hatiye belavkirin û bi hoyan ve zanyarîkî baş yê mêjûyî, komelayetî, zanistî, hestî û nestê biwêjên serdema pêşû, ew serdema ku kovar jî têde hatiye weşandin berçav dikevin ku bi gencîneyekî binirx ê wêjeyê kurd têne jimartin.

Gotar

Komelêk gotarên mêjûyî, zanistî, komelayetî û ... di kovara Zarê Kurmancî da hatiye belavkirin, ku bo ewsa pîrr binirx û pêwîst bûn û li vê tak û tera babetan bûn, ku bi zimanê kurdî hatine belavkirin û bo îro jî jêderên bi sûd in.

Gotarên mêjûyî li pîrraniya jimarên Zarê Kurmancî da hatine peşkirin û bi xameyê birîştî Huznî Mukrîyanî hatine nûsîn.

.....

.....

Agadariya li ser mindal- Bahsekê perwerdeyî ye, ku şeweyê amojkarî û hiş-yarkirina bi ser da zal e û tê da rênimayî dayikan bo rastî binyada perwerdekiri-

na ji rûyê agadarbûna pak û berêzî, xerakê, dama nivîstinê, kutanê û ... (jimar 16 û 17, rûpel 11 û 9, 1929).

*Perwerdekirin û pêgeyandina afret(jin) pêwîste*⁸ - Gotarek komelayetî ya binirx e, ku gelek babetên li xwarê bo perwerdekirina afret daye, bo pêgeyandin weha pêşniyaz kiriye ku xwendînge bo afretan bête vekirin û mamostayên jin bo wan bihênin ta fêrî xwendin û bi warên dî yên jîyan bin. Ji aliyê Zarê Kurmancî ve fêrbûna afret bo zanist, huner, perwerde çewaniya rabûn û rûniştinê ve. Erkêkî pêwîst deyete qelem, çunke her bi wê core afret dikarin mindalekî jîr û hişyar pêşkêş bi komelê bikin û millet pêş bixin(jimar 8, r. 4-5, 1927).

Li paş ew gotaran jî hindek gotar hatine belavkirin, ku çend kesiyetiyên ji wan tête baskirin bi rêgez kurd bûn, belam li ser roşinbîrê ereb hatine hesabkirin. Ji wan; Şêx Mihemed Ebde - miftî dîyarê Misir û Alîşê Teymur(jimar 21, r. 6-7, 1930).

Honrawe(Helbest)

Di pîrraniya herî zêde ya jimarên Zarê Kurmancî da çend rûpelên wê bo belavkirina helbestên kurdî hatiye terxankirin, di jimara 2yê sala 1926 heta jimara 17yê sala 1929 da goşeyekî xurtbûyî bi navê "Xoşxwanî" û li jimara 21, 23, 24-ê jî da li jêr navê şîhrê munewer da quncikekî ji honraweyê biwêjên⁹ serdema xwe û serdemên pêştir pêşkêşî bi xwendewaran kirîye.

Naveroka honraweyên ku wê demê hatiye belavkirin ew hestên ku li serdema derçûna Zarê Kurmancî da jiyawin bi şêweyekî serî neteweyî bûn, hewla berzkirina asta hestê neteweyî kurd daye, xelkê hişyar kirîye bo ku ewê dawayê mafê xwe yê rewa bikin û li berxwedan da berdewamî hebin, li heman demî da rexne jî li van helbestan girtîye, ku heta vê gavê jî her bi xet û xalên jî nav wan helgirtîye û agadarî ew warê nazik nebûn, ku kurd tê da peyda bûye, her wekî Newroz, navek ev gilî û gazindê pêşkêşê hestiyarê xwe kirîye:

(... ti mîlletekî dî heye li esrê fen û îlm da, li zemanê îrfan û sinhet da şair pîrr hoşekanî li paş hemû rabiwardinek li şîhr da bas mujgan û çavê kall û lêvê all û ... bikin? (Newroz, jimare 24, sala heftem, 23-yê Temuz 1923 r. 11).

Helbestên têde bi şêwezarê Baban, Mukîyan, Soran, Hekarî, Hewraman û ... hatine nûsîn û bo pîrraniya bajarên Kurdistan hatine birêkirin.

.....

Çîrok

Çîrok li Zarê Kurmancî da bi du şêweyê; honraweyî û pexşanî hatine belavkirin. Bigiştî çîrokan bi xameya bihêz a Huznî hatine nûsîn û bi şêweyekî

⁸ (Bo wergirtina zanyarî li ser ew gotara birwane: Dr. Kurdistan Mukriyanî, 1995, 1998. rengdanewey doza jin bi navê jinê ve li nav rojnamegeriya kurdî da. Heimifey û Hewlêr.
⁹ uşey(biwêjan) li jimar 19 -yê Zarê Kurmancî da bo (şuera/şîhray) bikar hatiye. 1929.

serekî jî rengdana rûdanên rojane yê komelga kurd bûne û bi şewazêkî wêjeyî yê sade û hêsan xirawnete rû.

Zarê Kurmancî dahatina cejnê bi fersend zanîye bo ewê çîrokek li bareyê çawaniyeyî peydakirina cil û bergê cêjn li sê jimarên (1), (2), (7) da wek zincîre belav dikate û çîrokekî ji wan bi dîyalekta kurmanciya jorû nûsiye.

Huznî biserhatî du kerwêşkî bi honrawe vegotiyê, ku çawan kiselok xwestiyê yek ji wan bo xwe zewt biket û bikete jina xwe, di vê çîrokê da mebest dîyarkirina bindestîya vê mîlletê ye, ku bi zorî ligel neteweyên deshelat ên dî ne, hevrêze bi wan ve hatine girêdan, her wekî çawan kurd bi kotek bi ereb û ecem û turk, .. hatine zeliqandin. (jimar 6, r. 19).

Di çîrokekî dî da Huznî bi honrawe pend û amojgarîyek pêşkêşê xwendewaran diket ew jî vegotina biserhatîya guhdîrêjek e, ku çawan li wê demê da, ku rû bi rûyê şerek dibêt, keleşerek dixwênêt û şer li ber dengê wê li wê derê namînit, guhdîrêj weha dizanêt ku şerî ji tîrsa wê çûye, bo vê pîrr zil dibêt û berve şûna şer dihere û cûteyek lê didat û şer jî bo vê digêrêteve û penceyek li şanê(milê)wê didet û ker dikevête ser erd.

Mebest ji vegerandina wê rûdanê ev e ku her kes sinûra tiwanîya xwe bizane, bo wê ew hinde hêz û azayîya xwe tevbigere, ku tiştê weha wek guhdîrêjekî li ser wî da neyêt. (jimar 9, rûpel 19)

Di çîroka “*be mîwedar û beranî tê degen*” da Huznî hewl daye bi rêya berûbûmê mêweyê daran bawkêk li kesayetî mindalên xwe bigat. Dema ku bav pênc hermê gulawî dîinête malê û biser jin û her çar kurê xwe da dabeş diket û piştîre ku li ser cûreyê bikaranîna hermêyan li her çar kurê xwe dipirse ji vê derxistin, ku tevgera wan li jîyan da çawan dibêt û bi vê pêye têrwanîna xwe bo wan rûn dikate û rênimayî bo wan dikat. (jimar 10, rûpel 19).

Zarê Kurmancî û Kêşeya(Pirsgirêka) Zimanê Kurdî

Ziman girîngtirîn mercê(şertê) neteweyê kurd e û keresteyekî bihêz ê têkelbûna mirovê kurd e bi yekudu ve, Zarê Kurmancî ew şert bi başî kirîye.

Li wê serdema ku Zarê Kurmancî dihate belavkirin, di Rojhelat da gorankariyekî temam ji rûyê deshelatdariyê ve çêdibû, ku li encama têkçûna împaratoriyeiya Osmanî hatibû meydanê û ji miratekî çendîn dewlet jê hatibû dirustkirin. Hêzên Awrupayî jî deshelatiya xwe li ser ew dewletên taze peyda bûyî da peydakiribû, belam rêya wan bi vejandina zimanê neteweyî ew netewan dabû, ku dewleta xwe bi wî pêkhênbûn.

Li wê demê ji aliyê Komeleya Gelan ve biryar hatibû dayin, ku di başûrê Kurdistan da zimanê kurdî bibête zimanêk resmî, belam ew hinde karî pê nekiribû, piştguh kiribûn, zimanê erebî li şûna wî bikar dihat, Zarê Kurmancî li derbarê ev kêşeya mezin bibû têgeyiştina gelê kurd û wek deshelata çarem piştgirîyekî temamî bo bicîanîna wê mafê rewa yê kurdî kirîye.

Di salên bîstî yê sedeyê rabirdu da zimanê kurdî li seretyê belavbûnî da bû, belam pîrr li ser xwe bû, çunke zimanê deshelat nebû, xwendewarên zimanê kurdî jî pîrr kêr bûn. Zimanê nûsîn ê kurdî jî bi şeweyekî serekî zimanê honrawe bû, belam kovar derhênan pêwîstî bi nûsîna gotara komelayetî, ramiyarî, zanistî, abûrî, mêjûyî û ... hebû. Bo wê erkê rojnamenûsî wesa ji rûyê ziman ve pîrr giran bû.

Di Zarê Kurmancî da çend gotarên binirx li derbarê mêjûyê dêrîn ê zimanê kurdî hatiye belavkirin, ji wan ew gotarên ku li vê berhema girîng a du nûserê kurd ên sedeyê nehemînê zayînî-Bînuşad û Masîsuratî didivêt, ku li derbarê rez çandîn û bîstanvanî û darxurma û çawanîyetîya dozîneweya aw. Girîngiya vê basê li wê daye, ku bi 'elîfbêyekî taybet, ku bo zimanê kurdî danîne, nûsîne, Zarê Kurmancî cûreyê elîfbêya wê belavkirîye. Ev deng û bas ji berhemekî erebî wergirtîye, ku bi navê(şewq elstham fî mehrefat remuz el aqlam)î nûser -(Ehmed bin Ebu Bekir bin Uşît el nebtî el kadanî) ye¹⁰.(jimar 18, rûpel 2 û 3, sala sêyem, 1929).

Mistefa Şewqî ji Bexdayê ve gotarekî li jêr serdêr/manşêta "*ziman û nûsîna me*" bo Zarê Kurmancî birêkirîye, nêvbirawa hoyê nexwendewarîya pîranîya kurd bo ew vegeandîye, ku hema her mîlletêkî hatiye nav kurd bifirûfêlê û li pîrranîya nûsînê xwe da belavkirîye, îca li ber ewê bi zimanê kurdî nebûye, pê sitem bûye bi zimanê bîyanî bixênêt û dibêje: "Mîlletê kurd li ber xoşewîstîya zimanê xwe bêzî nehatiye û bi etkî zaniye bi zimanê xeyrî fêrî xwendin û nûsîn bêt". Her li vê gotarê da nûser amaje bo wê dike, ku weha li nav kurd da zanayên pîrr jêhatî derketine, belam bi zimanê xwe nenûsîne, ji ber vê başîya wan bo kurdan nebûye. Mistefa Şewqî cext li ser vê dike, ku pêwîste kurd fêrê zimanê xwe bêt û zimanê wan ji hemû zimanên dî bêtir ji layê wan ve xweştir bêt û dawa diket, ku li Kerkûk û Dihok û Akrê û Amêdî û Zaxo da bi zimanê kurdî bixwênin. (jimar 21, rûpel 5, sala çarem, 1930).

Bi pênûsa Hoşeng Kurdî gotara "*li xaka Kurdistan da zimanê kurdî bo çi nebête zimanekî resmî*" hatiye belavkirin. Nûser ji wê dewam dike, ku Komela Gelan biryar daye ku li hemû navçeyên Kurdistan zimanê kurdî bibête zimanekî resmî, fermanber hemû kurd û kurdîzan û kurdnejad bin û li xwendehegehan da jî bi kurdî bixwênin, ku çi serpereştyarên qutabxaneyan ereb bûn, xwendin li bajarê Hewlêr û Kerkûk û Dihok û Zaxo û Akrê û Amêdî û Şengar bû bi erebî û li Silêmanî jî da nivê wê bitirkî û erebî û nivêkê dî bikurdî dixwênin, mameleyê rojane jî li daw û dezgeyan da bierebî ye. Nûser bi hîç cûreyek ewe napejirînêt ku zimanê erebî bibête zimanekî resmî di Kurdistan da.(jimar 12, rûpel 9, sala pêncem, 1930).

¹⁰ Gîw Mukrîyanî heman ew zanyarîya li jorê di berhema(Gîwname 1960) û (Ferhengê Mehabad 1961) da belav kirîye, li wê demê da kak Hemeyê Mela Kerîm bi wê bersîva wê da, ku ew du bira(Huznî û Gîw) bizorî mêjû bo kurd dirust dikin, belam li vê dawiyê da ku bi hoyê Yasîn Xeylanî - li Elmanya danîştîye- rûnûsekî wê **kitêba Ehmedê bin Uşît bo min şandîye, ew kesê xwe dijî Gîw kiribû peydakir daye û ji wê peşîman bûyeve.**

Huznî bi dewam li gotara “mektebên Kurdistanê ji dêlva serkevtinê beravajî diçêt” da bi şeweyekî serekî li hoyê nexwendina zimanê kurdî li xwendagehên li Kurdistanê da diket, ku bo kemtir xemê mirovên desthelatdarên kurdî digêrênê, her wekî bi xwe li qutabxaneyê Şeqlawe da bûye û yek tîpê kurdî nekevtîye berçavê wî, ji vê rûyê ve gilîyekî baş arasteyê mudirê nahiyeya Şeqlawe kirîye.

Her li vê gotarê amaje(nîşan) bo daniştina Komeleya Gelan li manga Tişrîna Duyem a sala 1928 da kirîye ku bizorî xwendina erebî li şûna zimanê kurdî li Kurdistan da hatiye bas û di raportek da arezû nekirina kurd bo fêrbûna zimanê erebî bi vê şeweyê hatiye diyarkirin:

“... cûrek kurdên cenûb li tehsîl kirina luxatê erebîyê lê mubalat in ku hîç îstîfade lê nakin” (jimar 22, rûpel 22, sala pêncem, 1930).

Li gotara “xwendin û mearijê Kurdistan li musbetê umum da” gili û gazindê kurdan li piştguh xistinî, bikarhênana zimanê kurdî li Kurdistan da di Komeleyê Gelan da xiravete rû, çunke cêgirî muetemedê samî li daniştinekê Komeleyê Gelan da waye bi baş zanîye, ku zimanê erebî li Kurdistan da bête xwendin feyda wê ji bo kurdan pîrr dibêt.

Zarê Kurmancî merdane bersîva ev gotina neşayiste(nelayiq) yê cêgirî birêvebirê karûbarê îngilizan li Iraq daye û nûsiye: Ger bi karhênana zimanê erebî di Kurdistan da ji ber dîn bêt, ev zanayên Kurdistanê di mizgevtan da ji hemû zanayên erbistan bêtir ji zimanê erebî û zanistî agadar in û nûsîna wan zêde jî di vî warî da heye, eger mebest jê zanistîya hevçerx bêt, li hîç demekê da kurd sûd ji zimanê erebî wernegirtîye û eger amanca xwendina seretayî û navendî bêt, bila mindalên kurd li piştî xwendinê zimanêkî awrûpayî fêr bin çêtir e. (jimar 23, rûpel 1, sala pêncem, 1930).

Ew berhelsitîyê kurdan ji bo nepejirandina wan a bo xwendina zimanê erebî li Kurdistan da weha kir, Nûrî Seîd(Serokwezîrê wê salê yê Iraqê) gotî wê bidat, ku weha biryara hebûna zimanê kurdî bi zimanêkî resmî li Kurdistan da bixate kar û ji bo yekê her çi gewre merivê kurd heye telgirafê xoşhaliya xwe beramber bi karhênana zimanê kurdî li Kurdisatan da bo wî şandine û ji wî ra supas kirine. (jimar 22, rûpel 11, sala pêncem 1930).

Her wekî li van gotarên pêşîyê û ji gotarên belavkirî yên din dîyar e, Zarê Kurmancî dakokêkî temamî li bikarhênana zimanê kurdî li Kurdistan da kirîye, ligel wê jî da bayexî bi layenê dî yê zimanê kurdî daye, wek rênûsa kurdî û hewl daye ku binke û binemayekî bicê bête danîn, her wekî bi vê cûreyê jêrî xistiyete rû: **“qaedeyên ku di kovara Zarê Kurmancî da hatine qebûl kirin bo nûsînê amee ye:- Herfa (5) elamatî sire. W(w) elamatî bure wek “but”:- “xut” herfa “y” elamatê jîre. -wek “eydî” belan li şertêkî da herfên e; u; y li eslê kame nebin.** (jimar 7, sala pêncem, 1927)

Zarê Kurmancî hewlekî li rade biderî daye, bo ewê bi zimanekî paraw ê kurdî binûsêt û ligel wê zimanê nûsîn ê kovarê bi dîyalekta kurmancîya naverast

B Î R

bûye, belam li heman demî çendîn çîrok, gotar û honrawe bi dîyalekta kurmançîya jorî, hindêk car jî honraweyên(helbestên) bi hewramî û lorî jî belav kirîye. Di zarave bikarhênan da bo dîyalektên dî yên zimanê kurdî, zimanê Zarê Kurmancî pê dewlemend kirîye.

Zarê Kurmancî hewlêkî azayane daye bo yekgirtina zimanê kurdî û belavbûn û vejandina wê, her weku li gotara "Hîwî" da berçav dikevêt, li vê gotarê da Hîwîyê ew xwestîye, ku xwendewarên kovarê hevbeşî bi dan û sendin û alogorîkirina bîrûrayê xwe li ser çend babetêkî zimanvanî da bikin her wekî ew babetên ku li vê gotarê da kirîye, ku komele cînavê kurmançîya jorî û kurmançîya naverast bas kirîye. (jimar 4, rûpel 1, sala yekem 1926).

Li jêr da em ferhengêkî bo raberîhevkirina wan didin, ku Zarê Kurmancî li perawêz yan jî li nêv kevane da mana wan dîyar kirîye:

firok	: teyare	çax	: zeman
çerxegerî	: mîkanîkî	miroyanî	: însanî
kehrebay wergir	: îcabî	gel	: millet
kehrebay berdan:	selbî	nêwekî	: mabeyn
xudan	: sahib	cirîwe	: luxet
hebûn	: mewcudiyet	roçwan	: qamus
qencî	: fezîlet	zanîn	: îlm
bepêçewan	: balhkes	kar	: sinhet
gîya û gol	: nebatat	hogirî	: îctîmayî
diraw	: pare	belaw	: neşir
lat	: feqîr	be wirî	: dîqet
bersitga	: meebed	cutyarî	: felahet
şivan	: şivan	pît	: herf
tuv	: awedan	wite	: kelîme
hun	: êwe	pênasî	: cografya
ramîsan	: maçkirin	kulîn	: sinduq
nik	: kin	çîrok	: hîkayet
neyaretî	: dujminatî	miro	: însan
biwêjan	: şuera	tîkil	: tac
zar	: mindal	herfçin	: musehîh
serkot	: meqale	nûser	: muherr
kuvar	: mîcele	pert	: neşir
Firîn	: tîran	hurge-bangyarî:	nadî
serok	: rosa	wênetî	: temsîlî
padşae	: celalet meab	dîdewan	: keşafe
		belên	: weed

Zarê Kurmancî Doza Neteweyê Kurd

Her bîst û çar jimarên Zarê Kurmancî ji kitêbekî bi nirx a bîra neteweyê kurd tête jimartin. Çirok û honrawên wê helgirê bîra netewî ne, gotaran heta ewên komelayetî û hunerî û zanistî qelayî neteweyê bi berda kiraye, hewalan ewan in, ku sûd bi bîra neteweyî digeynin, ziman û şêwaza nûsîn bi zimanekî neteweyî nûsiye û hemû rêzeyên gelî li xwe komkirîye.

Li derbarê doza me ya netewî da gotarek bi navê “*heqê êsta(nûka) û heqê me yê pêşî*” balv kirîye. Nûser ew helwêsta merdane ya ku kurdan beranber bi turkan li mêjû da, nişan daye diênêteve yad, ku çî padaşekê giştî bi jinavbirina kurd dirawete û bo ev rastiye jî li sêdaredana bihiştî Ebdulsalam Barzanî li Musil bi wêne diênêteve. (jimar 1, rûpel 6 û 7, sala yekem, 1926).

Di gotara “*redîye bo wekîlêkî .... millet*” da serzenîştî nûnerên milletê kurd li perleman da diket, çunke min hîç rolekî wan a berçav nedîye bo parastina mafê milletê kurd û têkoşan û serberzîya mirovê kurd. Helwêsta bêhelwêstîya nûnerên ligel nûnerên şûnên dî da berawird (miqayese) diket, ku li encumen da çawan li pey nav û bidesthênana jiyaneke asûde û bênîgeranê milletekê ku liberamber şêr û pilingan radest in û li meydana şer da êriş dibine ser top û tîfing, ku çî nûnerên kurd rola xwe bi vê cûre naniwênin û bo kurd hewl nadin, bo vê Zarê Kurmancî bi mikrobî çandûn û labirdinyanê weha bi pêwîst zanîye, ji niwêjê ferztir zanîye. (jimar 9, rûpel 22 û 23, sala yekem, 1927).

Zarê Kurmancî bo vê dê xwendawar û her weha nûnerên kurd li doza neteweyî ya xwe agadar bikate, biryara lijneya navdewletî, ku li rojnameyê “*Elweqat Elbexdat*” jimar 4247 li 18-yê Remezana 1344 da li jêr serdêrî (manşêfî) “*lamir kızıyet kurdyet*” da li 25-ê Adara 1925 da made bas kirîye û belavkirîye, weha li jêr ve kurteyekî jê hatiye wergerîn digirin:-

Lijneya Sinûrên Nêvdewletî li ser biryarêkî, ku Encumenê Gelan bien-camî dawa ji dewleta Brîtanya kirîye, ku dibêt li navçeyê Kurdistan da hikumetêkî navçeyî damezirînêt û li rajeyê kurd dabêt û hemû kargêran kurd bin û mamelekirin bi kurdî bêt û li qutabxaneyan jî kurdî bête xwendin û ...

Wezîrê musteameratê Brîtanya li 3yê Eylula 1925 da li beramber encumen da gotarekî xwendîye û di vê gotarê da amaje (îşaret) bi biryarên Lijneya Sinûrên Nêvdewletî û her weha biryarên Encumenê Gelan dawê û gotîye: pêwîste ew biryar bicî bihênin û hikumetê Iraq birastî hewl bidat bo wê ku kurd serbest û azad bijîn, herweha ew jî aşkira kirîye, ku weha [eger hemû rêgezên Iraq mafê xoyan nederêtê ew memleket netiwanê xwe bijiyenêt û ...] (jimar 10, rûpel 4-2, sala duwem, 1927).

Li gotara “*hemû liwayê Kerkûk kurd e*” da ev hatiye baskirin, ku Kerkûk bi her sê qeza û nahîye û hemû gundên xwe ve kurd in, tenê çend gundên turkmanî têda heye.

(Duzxurmatû, Daquq, Beşîr, Tirkelan) û ew jî li senterê du nahîye ne û

gundên dewrûberê wan her kurd in, ku ligel evê jî da xwendin bi zimanê turkî û erebî ye û ew xwendingehên kurdî yên ku Mister Rayl bo kurdan li Kerkûk damezirandibû, navê “tekîye”yê lê danîbû, li paş nemana Rayl daxira û her çend hewl bo vekirinê hate kirin jî bê sûd bûye. (jimar 19, rûpel 10, sala sêyem, 1929).

Li Komeleya Gelan li Cinîwe nameyekî taybet bo kovara Zarê Kurmancî hate pêşkêşkirin, têda ko nûsîna danîştina Encumenê girtbûwe xwe, bo wê ew layenên ku peywendî ya wan bi kêşeya Irqê ve heye û bi taybetî ew pintaney bendîwarîyan bi doza kurd ve heye li kovareke da belav bikirête. Ku nûsîneke danîştina şanzdemîn Komeleyê Gelan girtîye, ku li 6-26/20/1929 da li Cinîwe kombûne. Li vê basê ku tê da hatîye, kotayî pêhatina întîdabî Iraq û ji ber vê çend pirsyarêk ji aliyê serokê Komeleya Glean -Markuys Tîodolî pêşkêşî Mister Burdîlun- cîgirê berpîrsê Brîtanya kirîye, ji wan: Çawaniyeta pêwendîya navbera kurdan û ereban, aya umîd dikête ew pêwendî, berve başîyê hinek gav bavêjin? Aya li perleman da yekbûnekî serbixwe yê nûnerên kurdan heye yan her yek ji wan têkelê bi hizbêkî erebî ne? (jimar 21, rûpel 18 û 19, sala çarem, 1930).

Lavij

Mar Basellios Şimûn

Transkrîba ji Suryanî: **Dr. Felat DILGEŞ**

Nivîskarê vê lavijê, Mor Basellîos Şimûn, Mafriyamê¹ Turabidîn e. Ew bi xwe ji gundê Betmenemê ye, loma bi awayê Mor Basellîosê Betmenemî jî tê zanîn. Gundê Betmenemê di navbera Hezex (Îdîl) û Midyadê de dimîne. Mor Bassellîos Şimûn, zanayek bi nav û deng ê Dêra Sûryanî ye. Wî ev lavij di sala 1740an de nivîsî. Di sedsala ku dijî de, bi zanabûna xwe ew di nav zanayên sûryanî de, yê herî berbiçav û navdar bû.

Ev lavij ji kitêba bi navê Kafo Dehabûbê (ku bi kurdî bi mana Destegul e) hat girtin. Kitêb di sala 1981an li Manastira Mor Gabriêl hatiye çapkirin. Amedekarê kitêbê Mor Julîus (Yeşûh Çîçek), niha Metranê Awrûpa ya Navîn e. Di kitêbê de, xên ji lavija Mor Bassellîos

Şimûn, çar lavijên bi zimanî sûryanî yên din jî hene, ku ev lavij jî gellek kevin in û di nav civata Suryanî de bi nav û deng in.

Mor Bassellîos Şimûn, xên ji vê lavijê hin kitêbên teolojîk jî nivîsandine: *Merkepto Droze (Merkeba Siran)*, *Zeyno Di Tawdîto û Sakro Di Haymonuto (Çekê Îman û Baweriyê)*, *Teoloxîya (Teolojî)*. Xên ji zimanên suryanî û kurdî, wî bi zimanê Erebî jî kitêb nivîsîn.

Sedemê ku wî ev lavij bi kurdî nivîsî, di nav xelqê hêla Tur-abdîn de bi sedan salan e ku weha tê gotin: Abdal Axa, li gundê Betmenemê dijîya û ew bi xwe axayê gund bû. Belê Abdal Axa zilamek zalim bû. Xulamêk wî yê suryanî heye ku dixwaze bi keçika kirivê xwe re bizewice. Belê li gor baweriyaya Xirîstiyaniyê zewaca kirivan çenedibû. Çaxê ku xulam ji bo ku bi keçika kirivê xwe re bizewice serî li

¹ *Mafriyam*: Li gor baweriyaya Xirîstiyaniyê, serokê dinî yê herî mezin û desthilatdar.

Mafriyan da, Mafriyan jê re got ku ew nikare bi keçika kirivê xwe re bizewice.

Li ser vê yekê xulam çû xwe avêtê Abdal Axa û jê xwest ku navberkariyê bike. Belê Axa bi xwe jî nikaribû çareyekê bibîne, çimkî ev adetek dînî bû. Hingê Axa bi vê yekê gellek aciz bû û rabû serî li Mîrê Cizîrê, Mîr Mihemed da. Belê hê mîr beriya dest bavêje pirsê, hin mirovên Abdal Axa yên ku ji Mor Bassellîos Şimûn aciz bûn, çûn û fesadiya wî li ba mîr kirin. Wan dixwest ku bi awayekî Mor Bassellîos Şimûn bikujin.

Abdal Axa û zilamên xwe ji Mîr re weha gotin: "Mîrê min, gava ku ew hat, tu ji bo xwarinê goşt bidiyê û jê bixwaze ku lavijekê bi kurdî bêje. Çaxê li hember te derket, hingê em dixwazin tu wî bikujî." Çimkî serokê suryanî yên dînî goşt nedixwarin û bi kurdî jî lavij nedigotin.

Gava ku Mor Bassellîos Şimûn hat dîwana mîr, mîr ji bo xwarinê goşt pêşkêş kirê. Belê Mafriyan li ser goşt dua kir û bi awayê ku tê gotin goştê ber wî bû xwarina ji sebze. Piştî ku wî xwarina xwe xwar, Mîr jê xwest ku lavijekê bêje. Hingê wî dest pê kir û ev lavij got. Wî ev lavija xwe, wek dayikeke ku li ser zarokê xwe yê mirî şinê digirinê bi dilşewatî got. Hingê kêfa mîr pirr ji vê lavijê re hat, dilê Mîr li ser wî gellek nerm bû û heskirinek kûr li ba Mîr ji bo wî peyde bû.

Piştî vê yekê Mîr hurmetek gellek mezin ji Mor Bassellîos Şimûn re nîşan da û diyariyekê da wî. Belê mixabin kîn û nefreta Abdal Axa ya li hember Mor Bassellîos Şimûn hê bêtir zêde bûbû. Çaxê Abdal Axa dît

ku mîr rûmeteke mezin da Mor Bassellîos Şimûn û bi ser de ew xelat kir, hingê Abdal Axa ew kuşt.

Ev lavija ha, cara yekem bi herfên latînî di hejmara 25an a Hawarê de tê weşandin. Ya rast, piştî ku min karê transkrîbsiyonê qedand, hingê ez pê hesiyam. Ez rabûm û min her du tekst rûbirû kirin. Min bi jêrenotan, 17 malikên pêşî dan ber hev û cihêtiyên wan nîşan da. Belê dû re min dev ji vî karî berda. Çimkî lavij bi jêrenotan tije dibû û bibê nebê vê yekê ji bo xwendevan dijwarî dianîn pê. Bi ser de du- sê malik bi tevahî cihê bûn û hema bêje di her malikê de çend cihêtiyên biçûk hebûn.

Celadet Bedirxan, di her eynî hejmara Hawarê de, wergera Lavijê ya bi fransî jî çap dika. Di jêrenotê ku li binya lavijê nivîsandiye de, Celadet Bedirxan diyar dika ku wî ev lavij ji sê tekstên suryanî girtiye û cihêtiyên navbera wan bi jêrenotên binî nîşan daye. Li gor ku em ji jêrenota Celadet Bedirxan fêm dikin, ewê di hejmara 26an a Hawarê de benedike xweser li ser lavijê binivîse, belê ne di hejmara 26an û ne jî di hejmareke din de Celadet li ser lavijê nanivîse. Di kovara Ronahiyê de jî, ku wek zêdehiya Hawarê dertê, li ser lavijê tiştek derneketiye.

Hem Celadet Bedirxan û hem jî Mor Julius, her malikek lavijê wek pexşan nivîsandine, belê min bala xwe dayê ku di nav bendên lavijê de qafiyê hene, loma min bi awayê helbestkî nivîsand. Bi vî awayî çêtir tê xwendin û fêmkirin.

Helbet ev lavij, hem bi naveroka

xwe û hem jî li gor dema ku hatiye gotin an nivîsîn(1740), tekstek gellek girîng ê kurdolojiyê ye. Ji alî bawer-mendek suryanî ve nivîsandina lavijê, bi serê xwe hêjayî lêkolînê ye. Bi awayekî berfirehî nixrandina vê lavijê, xebateke akademîk a dûr û dirêj dixwaze. Çimkî ev lavij, li gel navero-ka xwe ya dîni ya dewlemend, xwedan kûrahiyeke edebî ye jî.

Ji demên dîrokê yê gellek kevin ve, di dema ku ev lavij hatiye nivîsîn û heta salên 1980an, zimanê kurdî li Kurdistanê, ne tenê zimanê gelê kurd, belê zimanê peyivîne yê suryanî, ermenî, cihû, ereb û tirkên bû jî. Em jî vê lavijê û hê gellek berhemên din jî fêm dikin ku kurdî di nav van gelên Kurdistanî de, wek zimanek edebî û nivîskî jî hatiye xebitandin.

Di karê transkribsiyonê de, me bi tu awayî dest neda awayê gotinê, ango gramerê, peyv çawa hatibe gotin û nivîsîn, me wusa nivîsf. Ev tekstê ku di sala 1740an de hatiye nivîsîn, cardin di xizmeta edebebiyathez, pisporên zimanê kurdî û kurdologan de ye.

Not: Min karê traskribsiyonê, bi alîkariya pisporê zimanê suryanî Zekî Aydin kir. Ez jî wî û sebra wî ya bi rojan re sipasdar im.

Lo ev çi deng e û ev çi heydan e²
 Û ev çi gûr gûr e li ezman e,
 Dengê nafir û zirne û borizan e
 Hin dibêjin qiyamet e,
 Û hin dibêjin axirzeman e.

Lo dengê³ sitrûh û boqilnefir ji ezmana hatiye,

Erd û ezman hejihan, deng kete gohê mirîya,
 Û ruh ketin bedena û kewna vê⁴ qiyametê
 bi se ser wa bariya,
 Hêşin bûne weka geyayê, ê ku⁵ bihar lê hatiye.

Lo însano cahilo⁶, berê xwe bide ezmana,
 Çiqas hêşin e û seyr bike li gerê, di felekê⁷
 ,hemû stêrkê di rengin e.
 Û sibhan bike ji Xudanê keremê, ê gu⁸ (ku)
 li⁹ hewa êxistin û danine.
 Belê heyf û xebînetê min tê li husn û cemala di wan,
 Gu paşkê, wê bikevin halê ku em pê ketine.

Lo wî dibêjin axir zeman e,
 Erd û ezman wî¹⁰ bi hev ketine,
 Û dolabê felekê sist bûne.
 Û stêrk hejiyan û tedarika xwe li ketinê kirine.

Heyf¹¹ û xebînetê min tê li şineya,
 Ruhan û gulçîçek we¹² li va¹³ beybûn û sosina,
 Ku¹⁴ xemlê xwe avêtin weka masiya,
 Li bejê hişk bûne û mirine.

Lo wextê barî teala li dinê bibînî¹⁵,
 Deftera xêr û gunchê min bînfî,
 We¹⁶ li ber alimê milyaketê bixwînfî,
 Wey li min bêmefero, wekî¹⁷ min li

4 Dikare bi awayê "Kunefa". "kewnefa" jî bê xwendin. Di tekstê Hawarê de "xunava" ye

5 Di tekstê Hawarê de "ko"

6 Di tekstê Hawarê de "Lo merovo, nezano"

7 Di tekstê Hawarê de, "di vê felekê"

8 Gu: Ku, pêvgirêka "ku."

9 Di tekstê Hawarê de "ew li hewa..."ye

10 Di tekstê Hawarê de "wî"tune

11 Di tekstê Hawarê de "Belê heyf..."

12 we: Û. Di lavijê de hem pêvgirêka "û" û hem jî "we" hatiye bikaranîn.

13 Di tekstê Hawarê de "pelên beybûn..."

14 Di tekstê Hawarê de "Yên ku..."

15 Di tekstê Hawarê de, "peve bine..."

16 Di tekstê Hawarê de "û..."

17 Di tekstê Hawarê de "wekê..."

2 Di tekstê Hawarê de "heydedan e"

3 Di tekstê Hawarê de, "Lo ma dengê..."

huzûrê¹⁸ bikşînî,
Ezê çî cewabê ruhê xwe bidim?
Tu Xwedê û mêra dihebînî¹⁹.

Lo dengê bilind ji ezmana hatiye²⁰,
Go bilezînin, mizgînî ji miriya re bibin.
Bila ji tirba rabin û xemlê xwe wergirin,
Weka kulilkê di rengîn e.
Lê bihara qiyametê hatiye, berve²¹ herin,
Lê milyaketa xwe qasidê wî kirine²².

Lo dengê xafil²³ ji ezmana hatiye
Me haj jê tunîne²⁴,
Go mirîno ji tirba rabin lê qiyameta heq li
yeqîn e²⁵.
Xwe ji axê û ji ritamê dawêşînin
Û xemlê belgê²⁶ qiyametê wergirin
Û serê xwe hilînin weka zîlika giyayê di
hêşîn e.

Lo dengê nafîr²⁷ hatiye ji ezmana,
Û ji heybeta felek hejihan, stêrik rijihan.
Yeqîn weqata²⁸ ku qiyayê bilind bihelin û
ber û behr bibin meydan e.
Û heşîr û mahşûr bên ku heft pê li pê²⁹
bikevin,
Yeqîn hakim niyeta xwe bike dîwan e.

Lo ma wekî qiyamet bî³⁰,
Û barî teala hakim bî,
Û Mixayel gilîhçî³¹ bî,

Û Cebrayil şehde bî,
Û alem bê huzûrê³²,
Û Azraîl dawêçî bî,
Û alîk jê buhuşt bî³³,
Û alihdin dojeh bî.
Way li min gunehkaro,
Bi wê saetê bêmaferê,
Gelo halê min wê çî bî?

Lo ez hawara xwe ji Xwedê re dişnim,
Gu dojeh xopan³⁴ bibê û bihdimê³⁵ ku ez
bi çava nebînim.
Lê ne bes e derdê dinê û xema mirinê, ku
ez her dayim³⁶ dibînim;
Lê zêde jana dikirê dojehê ne yê xêrê bî, gu
dayim dilê xwe pê dikewînim³⁷.

Lo wey³⁸ li serê min bî,
Wekî min³⁹ li huzûrê bikşînin,
Û deftera xêr⁴⁰ û gunehê min bînin,
We li ber civatê bixwînin
Û min dest bi dest⁴¹ bikin,
We bi⁴² dojehê ve bişînin.
Xwezî ez nebûwama
Û min ew saet nedîtiya
Ku min bi ser zemherî ra dojehê ve
dalînin⁴³.

Lo sitêra sibeî hîlatî û qawî dilezînî,
Destê xwe li ba dikî û dengê xwe di hilînî,
Go: Lo însano⁴⁴ birev tobe bike,
Lê milyaketa bi xezeb li pey me dikudînî.

18 Di tekstê Hawarê de "min bikşînin hizûrê"

19 Di tekstê Hawarê de "Lo tu mêran û Xwedê dibîni"

20 Di tekstê Hawarê de "dahatiye"

21 Di tekstê Hawarê de, "pê ve"

22 Di tekstê Hawarê de "Lê milyaketê di xwe kirine
qasidê di we"

23 Xafil: nayê zanîn

24 Di tekstê Hawarê de "nine"

25 Di tekstê Hawarê de "heqelyeqîn"

26 Di tekstê Hawarê de "û xeml û belgîhê di ..."

27 Ji nivîsara sûryanî wek "nifîr" ji dikare bê xwendin.

Di tekstê Hawarê de "nefir" e.

28 Di tekstê Hawarê de "weqatê di wan..."

29 Di tekstê Hawarê de "pê li pêkî..."

30 Di tekstê Hawarê de, "bê"

31 Gilîh: gîli. Gilîhçî: Yê ku gilî dîke.

32 Di tekstê Hawarê de, cihê vê rîzîkê guherî ye.

33 Di tekstê Hawarê de, ev rîz û ya dû wê tune.

34 Xuban, xuyan

35 Hidam, hidomo(Bi Sûryanî): Hilweşîn, hidmbeyto:
mala te xera be.

36 Di tekstê Hawarê de "dayim" tune.

37 Di tekstê Hawarê de, ev rîza jêrin weha ye: "Ji tîrsa
jana dojehê ez dilê xwe pê dikewînim."

38 Di tekstê Hawarê de, "weylek"

39 Di tekstê Hawarê de, "min bi xezeb..."

40 Di tekstê Hawarê de, "deftera di gunehên min"

41 Di tekstê Hawarê de, "destedesta"

42 Di tekstê Hawarê de, "bal"

43 Di tekstê Hawarê de, "... ko min dahilînin zêzemîna
dojehê de."

44 Di tekstê Hawarê de, "merovo"

Go⁴⁵ : Heçî tobe nekir û xêr ji keda xwe
nekir,
Wê Xwedê îmanê jê bistînf.

Lo ji qewlê di batil vekin û ji nava hilfnin,
Berê xwe bidin rastiya û xema dinyayê ji
dilê xwe birevînin.
Lê emê essih ciwabê qewlê di batil bidin,
Ku wê rojê me li huzûra heq bikşînin⁴⁶.

Lo însano⁴⁷ bes va şer û guneha bike,
biqere û rûne,
Lê deng, dengê⁴⁸ li ezmana û dergê di
wan vebûne.
Û barî teala bi xwe ye milyaketê wî nazil
bûne⁴⁹,
Û çiqas⁵⁰ mirî hene ji tirba rabûne
Û em gunehkar in, me tobe nekir,
Qewî li me bisû ne.

Lo ma erd şehde ne û ezman gilçî ne
Û barî teala hakim e û milyaketê wî dawêçî
ne,
Lo heke rehm ji ba wî nebî⁵¹,
Me aza nekî,
Me mefir bi tu kesî dî nîne.

Lo ma⁵² ez çî bikim,
Sefîl im û sergirdan⁵³ im
Û rûreş im û gunehkar im,
Lo dikirê mirinê ne ye xêrê bî,
Ku ez xafil girtim,
Û nehêst ku ez tobedar bibim.

Lo dilê min bi kerba qewî dinalî,
Go: Ne xwezî bi vê dinê û ne bi vî îşî û ne
bi vî halî,

45 Di tekstê Hawarê de, "ko"

46 Ev beş di tekstê Hawarê de tune.

47 Di tekstê Hawarê de, "merovo"

48 Di tekstê Hawarê de "dingedinga"

49 Di tekstê Hawarê de, "barî teala bi milyaketên xwe ve dahatiye."

50 Di tekstê Hawarê de, "hingî"

51 Di tekstê Hawarê de, "lê heke ew rehmê jib a xwe nekê..."

52 Di tekstê Hawarê de, "pa"

53 Di tekstê Hawarê de, "sergirdan"

Gu mirin li pey me digerî, roj bi roj, sal bi salî,
Weka bazê li pey werdekê li pey me dizûrî,
we dikali⁵⁴.

Lo dilê min qewî dêşî we dinalî bi birîna,
Û ji kerba hestirê ji çava dibarin, weka
peşkê dixwîne,
Hemû ji xemê mirinê û zêde ji ezabê dojhê,
Ku dayim tehlî ne û keser in û şîn e û girî e⁵⁵.

Lo xwezî ez teyrik bama, ji teyrê di ber
baya,
Ku ez biçûwama keviya behra mezin, min
xwe bihniyaya,
Min xwe ji derdê dinê û ji guneha xelas
bikiraya,
Zêde xofa min ji mirinê ku ez xafil bim, we
bi ser min bihatiya.

Lo hilê de'm tobe bikin, mal xerabo û serê
xwe hilîne û ji xewa rabe,
Lê dinya em ders kirin bi va guneha we bi
va şuxla.
Lo xwezî me ev dinya nedîtiya û me
rohniya wî nebîniya,
Gu paşê esseh wê me bikê ber va (va) dawa
û va hesaba.

Lo malxerabo serê xwe hilîne û ji xewê
rabe,
Lê dinya wî bi hev ketiye, lo wî dibêjin axir
zeman e
Û heyama qiyametê hatiye de'm tobe bikin
û tedarikê axîretê bikin,
Lê ha te dî em xafil, mirin bi tehma me girîye.

Lo mirin û tu qewî bi lez bi ciwanî pey me
dikudînf,
Tu dayim suwar î û li ser me, we li ser me
pê ve tînf,
Tu nalêfî ku em pîr bibin,
Heta barî teala bi sebir emanetê xwe ji me
bistînf.

54 Di tekstê Hawarê de, "ko mirin weke bazihê li pey ordeke li pey me dizûrê û dikali."

55 Di tekstê Hawarê de, "tehlî ne û girî ne."

Lê dinê te nehîşt em tidarika mirinê bikin û
 te em berdane sehreya,
 Tê go safî bikin dilê xwe, lê mirin dûr e û
 niha nayê,
 Tê em xapandin û mirin em xafil girtin li
 dinê,
 Tê nehîşt em têr sefayê bikin li vê dinyayê.

Lê dinê, tu ewil nîşanê me didî rihetî û sefa
 û xweşiya,
 Paşkê tu dilê me tijî dikî jan û derd û
 tahliya,
 Zêde dikirê mirinê ne yê xêrê bî,
 Ku dayim suwara we li ser me bi paniya
 Û me ji tişt û malê di ber şemrend û me
 dest ji ber ruhê xwe kiriye.

Lo mirin û tu pêşkarê me bûyî zivistan û
 havîna
 Û te mehbûba dila ji me sitandin xwedanê
 hesp û rexî û zîna,
 Lo dikirê (te ne yê xêrê be,
 Gu ji dil xemlê di nadir û di nazik te serê
 me bistan,
 Bi kefenekî di reş û şala,
 Lê pa ez çî bikim me mecal bi te nîne,
 Me tu supartî hukmê barî teala.

Lo malxerabo, serê xwe hilîne, lê em ders
 kirin va mirina,
 Ku ji koma û civata ji me nehîşt yek bi
 tenê,
 Lo d'em ji xema û derda mirinê,
 Balgehê evdaliyê wergirin û tayih bibin bi
 vê dinê,
 Lê heyf û xebînetî min tê ku emê,
 Bi va xema û bi va kesera biçin û bikevin
 gorina.

Lê dinê te ez berdame pey guneha
 Ji şîrî heta bi pîrî,
 Lê mirin qonaxçiya,
 Cihê min kir nav agirê dojehê
 Û ba û bizrûk û zemherîra.

Lê dinê, te ez ji guneha bar kirim,
 Û te destê min ji xêrata birriya,
 We zanim ku paşî poşmanîya,

Û keser in û şîn e û girîn e.
 Xwezî ez bi miriya ra ji tirba ranebûwama
 Ku min dojeh nedîtya,
 Lê min taqeta ezabê wî nîne.

Lo malxerabo, serê xwe hilîne, çavê xwe
 veke,
 Lê mirin em ders kirin û em sêwî hiştin ji
 dê û bava
 Û felekê em tazî hiştin li ber barana we li
 ber tava.
 Lo oxira di felekê ne yê xêrê be,
 Gu ji tişt û malê di pir em xizan kirin,
 Û em xistin ber va mutala,
 Û ber va hesaba.

Lo berê xwe medîn vê dinyayê,
 Lê xayîn e û derewîn e,
 Geh tal e û geh şîrîn e,
 Geh şahî ye, geh şîn e
 Û geh ken e û geh girîn e,
 Tehqîq ku tu destgirtiya min buwayî
 Gu min tu bi yekî dî bidayî,
 Lê pa ez çî bikim tu maka min î
 Û min mecal bi te nîne.

Lê dinê tu xayîn î û bêray î,
 Tê ez berdame pey guneha serberdayî,
 Tehqîq wekî tu dergistiya min buwayî,
 Min tu bi yekî din bidayî,
 Lê pa ez çî bikim tu maka min î,
 Min mecal bi te nîne û tu bi min dikarî.

Lê dinê, xwezî ez ne buwama,
 Min xêr û mekseba⁵⁶ te nedîtiya,
 Ku te ez berdame pey guneha,
 Û te ez menih kirim ji heft qewlê Xwedê û
 nebiya,
 Tehqîq wekî tu keçîk bi xwezî buwayî
 Ku min tu bi yekî dî bidayî,
 Lê ez çî bikim tu maka min î
 Û min tu sipartî Xwedê û mêrê weliyayî.

Lo qulingo tu pîrr bilind dibî û tu dinyayê
 dibînî, çî mîna ye?
 Go: Lo çî hewce ye hûn pîrsa dinê ji min bikin?

⁵⁶ Mekseb: Feyde

Dinya ye, we li darî çava ye, îro şahî ye û
bin da şîn e û sefa wî nehêja ye, Heke hûn
ji min yeqîn in gu dojeh ew bi xwe ye,
Xwezî em nebuwana û me nedîtîya.

Lo ev dinya mîna ye, meha zivistana,
Ku darê terr û hişk,
Mirhovê diçê û xerab hemû yek ewan e,
Û sibeha qiyametê mîna ye meha Nisanê
Gu darê terr û mihrovê diçê,
Wê xemlê xwe werkirin,
Fêhm bike û qenc bizane,
Ku darê di hişk û mihrovê di xerab wê çê⁵⁷
agirê cehnemê ra,
Bibin xurde û nane.

Lo qulingo tu bi ser me ra gazî dikî û
dixwînî,
Go lo bîhna dojehê ji vê dinê dibhim,
W'ez hawara xwe ji Xwedê re dişînim,
Gu laşê min tê nemînî.
Xwezî bi wî mihrovî ku jê birevî,
Û xêreta bikê û pêşîya xwe bişînî.

Lo qulingo sergindano,
Tu qewî hawar dikî û dilezînî.
Go: Lo ez direvim
Ku dengê gurgura agirê dojehê dikim dilê
xwe pê dikewînim,
Ku ne xwezî bi cihê heramxwar e û zef kûr
e,
Ku cihê wan azabekî dijar e,
Xwedê tu muddet, kes nebinê.

Lo qulingo tu xayin î bi cihê xwe re zivistana,
Tu piştâ xwe didî va çîya û va berfa û va
sîpana,
Û tu berê xwe didî deşt û beriya û sefa dikî
her ewana,
Û dîsa ku bû germ û havîna,
Tu berê xwe didî çîyayê bilind û hînkayîya,
zozana.

Lo ez ne xayin im, lê dinê xayin e, w'ez ji
ber direvim û dilezînim,
Nahêle ez li derkê biqerim, ku ez emrê xwe

bi rihetî biqedînim.
Ez her bi ser we gazî dikim û dengê xwe
dihiltînim,
Ku hûn jê birevin, lê xayîna ez her ecêba
xayîntîya wî dibînim.

Lo qulingo, em nizanin tu bihay î an tu
nivistî,
Xwe bişidîne we bi hewa xwe hilfne, lê tu
qewî sist î,
Go: De em pîrsa dojehê ji te bikin, lê me
dengê wî ji mêj nebihîstî,
Go: Lo ez saloxa wî qenc bidim we, belê jê
birevin weka mihrovê margistî.

Lo dojeh alîk jê behrek agir e û kifrît û zift
û qîr e
Û bîhnek jê tê reş û tarî hawîr e,
Lo dikirê wî ne yê xêrê be,
Ku aliyê din behrek serma ye û ba û bêzrûk
û zemherîr e.

Lo felekê zalimê ev dolamet e te bi serê me aniye,
Ku ji dêl xweşî û sefa te dilê me ji xema û
kesera dagirtî ye,
Weka ji me dihat em xêr û xêreta bikin te
nehêştîye,
Û niha ji tişt û malê pîrr te em xîzan kirin û
te em anîn parsekiyê.

Lo qulingo tu qewî bi hewa dikevî û tu
çengê xwe dihejînî,
Û tu berê xwe didî ezmana û tu erş û kursî
dibînî,
D'em pîrsa bihuştê ji te bikin, lê tu Xwedê
û mêra dihebînî,
Ku em bêjin rast û mizgîniya buhuştê ji me
ra bînî.

Lo wesfê buhuştê miqate ye⁵⁸ û qewî zor e,
Bajarekî bêqedir mezin e û bilind e û bêsur e
Û jê difûrî we diherikî bîhnekî xweş û
behrek nûra,
Hin sipî ye û hêşin e û hin kesk û sor e.
Lo heke behra me' tê nebî,
Xwezî em nebûwana, ku janek mezin e û
derdekî kûr e.

⁵⁷ Çê: biçê

⁵⁸ qetî.

Lo dikirê bihuştê ê xêrê bî, sefa raserî me ye,
Tiştê ku ne çava dîye û ne goha bihîstîye û
 ne bi ser fikrê dila ketîye,
Lo heke hûn ji min yeqîn in, ne xelet in ku
 buhuşt dî ne,
 Barî teala bi xwe ye.

Lo bihuşt welatekî bêqeder ferehî e û
 vatanekî şîrîn e
Û buharekî bêhed xweş e û her dayim hêşîn e.
 D'em dua ji barî teala bikin, gu me jê
 mehrûm nekê,
Lê dilê me ji guneha şikestî ye we bi kul e
 û bi birîn e,
Lê dojeh muqabilê me taqeta ezabê wî nîne.

Lo ma çî bikim, bi va guneha û va kula û va
 birîna,
 Mirin hatiye, me mecel bi ruhê xwe nîne,
Lê heke barî teala me bi rehma xwe aza bikê,
 Heke na, mecal tu kesî dî nîne.

Lo însano barê mirinê raykî bike û hilê rabe,
Lê barî teala adil e, ne rûmetî li balê heye û
 ne mehabe,
Mîr û feqîr û xanî û xîzan hemû li ba wî
 yek hesab e.
Her yek feilê wî bikê mîzanê û cezayê wî bidê,
Heke sefa û riheti ye, heke cefa ye û ezab e.

Lo însano, d'em tobe bikin,
 Lê telihna dijwar li ber me hene,
 Sisê ne, we li ber me veketî ne,
Esseh emê bi ser wa kevin, li derê rê ne,
Yek jê mirin e û yek jê huzûr e û yê din
 dojeh e
Ku can û kul û derdê me ne, ji wan e,
 Lê em çî bikin xelasa me ji wa nîne,
Ku qisas û cezayê me ne û hukmê Xwedê ne.

Lo qewlê kîtaba em gêj kirin,
Û me gohdariya wan nekiriye we bihuşt û
 dojeh hene,
D'em dua ji barî teala bikin û bixwînin fatheya
Û em bêjin ya Reb tu bi êz û celalê di xwe kî,
 Heke em nehêja ne bihuştê tu me nekî
 dojehê,
Girê hesretê besî me ye.

Lo ez weka quling hawar dikim bi ser
 dinyayê dengê xwe dihiltînim,
 Weka kewê ribat li sehreya û ez li zara
 dixwînim,
 Û her yek navê wî dihiltînim
 Û ji hezarî yek li pey dengê min nayê,
 Hê ku ez dey nakim, ji qewlê di ber ku tu
 buha pê nayê,
 Lê ma ez çî bikim ji derd û kulê axîretê
 hedana min nayê.

Lo çî biharekî xêr e hatî bi me ra wez
 girandim û bi va mêrga, va diyara
Û min jê çînî baqek rihan û gulçîçek ji civa-
 ta nadir ra,
 Rehme li dê û bavê ku qewl gotin û dê û
 bavê gohdar û hazira.

SILÎVA:

BAJARÊ KU HEFT CAR XERAB Û HEFT CARÎ AVA BÛYE

Rohat Alakom
ralakom@yahoo.com

Gotina ku dibêje: "*cihê ku lê sekiniyê bikole!*" careke din tîne bîra me ku xebatên deverî (herêmî, lokal, meheli) çiqas girîng in û kemala wan mezin e. Xebat û lêkolînên deverî îro yek ji wan beşên kurdnasiyê (kurdoloji) yên girîng pêk tîne. Divê êdî warên lêkolînan teng, lê belê kûr bibin. Her kes li dîrok, folklor û devokên herêma xwe lêbikole û derxe holê, ez bawer dikim di nav demeke gelek kurt de hewes û evîneke mezin wê di derbarê kurdnasiyê de di nav lêkolîner û nivîskaran de dest pê bike. Êdî qala *mîkro-dîrokê* tê kirin. Dîroka dîroka cixaran, dîroka dînan, dîroka girtûgehan, dîroka nênan, dîroka pirtûkan, dîroka xaniyan... Ev babetana û babetên wek wan dikarin gelek rûpelên dîroka çanda kurdan jî ronî bikin. Tenê di nav me kurdan de dîroka siyasî wek dîrok tê zanîn, lê belê dîroka çandî gelek caran tê ji bir kirin. Warên kurdnasiyê her diçin,

fireh dibin, wek alanake bêsînor e. Gelek babetên balkêş hene ku wisa veşartî mane, kes nêzîkî wan nebûye. Yek ji wan wek mîsal bajarê Ferqînê ye, li ber çavên me ye û li çavên me dinêre. Her quncikekî Silîva dîrok e, her mirovek xweyê serpêhatîkê û xweyê macarayekê ye. Divê em cesaret bikin û hewl bidin ji cîhekî dest pê bikin. Edetên nivîs, qeydkirin û xwandinê pir bikin. Silîva di dîroka kurdan de yek ji wan bajar û navendên herî girîng e. Serbajarê dewletoka kurd, mîrîtiya merwaniyan bûye, rengê Silîva yê netewî û kurdî angorî Amadê (Diyarbekirê) jî gelek vekirî û bi mane ye. Ji bo vê yekê Silîva zêde hêjayî lêkolîn û parastinê ye.¹

¹ Di derbarê Silîva de du lêkolînan min di kovarên Nûdem û Gulistanê de çap bûn, ev beşa ya sêyem e. Di pêşerojê de dixwazim formekê bidim wan û wek pirtûkeke piçûk çap bikim.

Min gotina Silîva, *heft car xerab bûye û heft carî ava bûye* pêşiyê li Stockholmê ji devê yekî Silîvî bihist.²

Min berê zanibû çî qeza û bela di dîrokê de hatine serê kurdên vê deverê, lê belê min berê ev gotinên folklorîk û aforîzmatîk tu wext nebîhistibûn. Bi rastî ev gotinên neninivîsî qedera bajarê Silîvayê bi zimanekî edebî û folklorîk, gelek baş îfade dikin. Dema em dîroka vî bajarî berçav dikin, em dibînin ku her sedsalê carekê ev bajarê kevn hatiye xirabkirin û careke din ji nû ve ava bûye. Silîva di sedsalên kevn de ji aliyê kesên ku dîne xiristiyani diparêzin, wek bajarekî pîroz hatiye qebûl kirin. Hestiyên kesên xiristiyani û cesetê wan li Silîva dikirine gorê, wek goristanekê hatiye qebûl kirin.³ Bajar paşê ketiye bin kontrola gelek hêzên cuda, wek Hamdanî, Buveyhoxullarî, Merwanî, Artukoxullarî, Eyubî û Osmanî. Bajar bûye hedefa êrişên moxolan û careke din hatiye xirabkirin. Van serobinan wusan ji bivê-nevê li ser mirovên vê deverê bandoreke mezin hiştiye. Ev yeka divê bê vêkolandin.

DÎROKA SILÎVA BALA LÊKOLÎNERAN DIKÎŞÎNE

Dîroka Silîva gelek bala hin biyaniyan û lêkolîneran kişandiyê. Dema mirov li çavkaniyan mêze dike, bi rastî jî mirov dibîne ku Silîva di gelek minasebetan de bûye babeta

lêkolînan. Derbarê dîroka Silîva de heta niha çend berhem û xebat hatine nivîsîn. Di nav van de berhema ku hertim hêjabûna xwe parastiyê, pirtûka bi *Tarîkh Mayyafariqin wa Amid* (Dîroka Silîva û Amedê) ye. Ev pirtûka bi erebî ye ji aliyê Ibn al-Azraq de hatiye nivîsîn. Çawa tê xuyan pirtûk ji du beşan pêk hatiye, beşê li ser dîroka Silîva û beşê li ser Amîdê (Dîyarbekir). Beşê yekemîn derbarê mîrîtiya kurdan ya navdar Merwaniyan e.

Bi rastî ev xebata bi navê *Tarîkh Mayyafariqin wa Amid* (Dîroka Silîva û Amedê) wek destnivîs cara pêşîn berî sed salî bala H.F. Amedroz kişandiyê. Wî bi nivîseke xwe ve bala lêkolîneran, kurdnas, nivîskar û rohilatnasan kişandiyê ser vê çavkaniya girîng û giranbiha⁴.

Derbarê dîroka Merwaniyan û Silîvê de kesa ku vê gavê kar dike Carole Hillenbrand e. Di Universita Edinburgê de derbarê babeta Dîroka Îslamê lêkolînan dike. Li ser devera Cizîrê doktoraya xwe amade kiriye. Heta niha di derbarê Merwaniyan⁵, pirtûka Ibn al-Azraq⁶ û gelek tiştên vê dewrê de çend nivîsên zanistî amade kirine. Bi taybetî *Tarîkh Mayyafariqin wa Amid* (Dîroka Silîva û Amedê) gelek bala wê kişandiyê. Xebatên C.R.

⁴ H.F. Amedroz, *The Marwanid dynasty at Mayyafariqin in the tenth and eleventh centuries*, Journal of the Royal Anthropological Society, 1903,

⁵ Carole Hillenbrand, *Marwanids*, The Encyclopaedia of Islam, rûp.626-627. (Çapa teze).

⁶ Carole Hillenbrand, *A Muslim Principality in Crusader times*, Nederlands Historisch-Archaeologische Instituut te Istanbul, 1990.

² Kurê Muhterem Biçimli.

³ *Martyropolis*, The Catholic Encyclopedia, vol. IX, 1910.

Robinson⁷ û Ephrem-Isa Yousof⁸ ku di van salên dawîn de hatine weşandin, bala dorberên akademîk kişandiye ser Mîrîtiya Merwaniyan.

KESÊN SILÎVÎ, BAJARÊ BAZÎDÊ ŞÊN DIKIN

Silîvayê bala dîrokzanê kurd Mele Mehmud Beyazîdî jî kişandiye. Ew di beşeke pêşgotina pirtûkeke xwe de dibêje ku kurd pêşiyê hatine Diyarbekirê, li Meyafêrîqînê cîwar bûne û paşê li gelek aliyên din belav bûne⁹. Ahaliyê Silîva bi derdorê xwe ve gelek pêwendî pêk anîne. Ev yeka bi pêşketina bajêr ya pîralî ve girêdayî ye. Angorî Mele Mahmûdê Beyazîdî, wek mîsal bajarê Bazîdê ji aliyê kurdên Silîvayê de hatiye şên kirin:

"...Mirovekî bi navê Evdî beg bi eslê xwe ji Merwaniyên Mayafariqînê bûye, ji Diyarbekirê, digel çend malbatên Silîvan hatiye tevî xizmeta Sultan Murat bûye. Di şerê nêzikî Yerîvanê de mêraniya xwe nişan daye û celaleta Siltan Murat, bajarên Bazîdê, Eleşkirtê, Mîlwe û hawirdorên wan *yurtlûk* û *ocaklık* xelatî Evdî Begê û êla Silîvan kiriye. Wan li wir qela û gund avakirine, li wira mane û navê Bazîdê û qezayên wê bûye "Silîvanlî" ser navê êlê"¹⁰.

⁷ Dr. C. F. Robinson, *Ibn al-Azrak, his Tarikh Mayyafariqîn, and early Islam*, Journal of the Royal Asiatic Society 3.6.1 (1996): 7-27.

⁸ Isa Yousif, *Les Chroniqueurs Syriaques*, L'Harmattan: Paris, Budapest, Torino: 2002.

⁹ E. I. Vasillieva, *Pirtûka Wînda ya Dîroka Kurdistanê*, Almanaxa Kurdî, Weşanên Roja Nû, 1997, rûp. 77.

¹⁰ E. I. Vasillieva, *Pirtûka Wînda ya Dîroka Kurdistanê*, Almanaxa Kurdî, rûp. 81-82.

Çawa ku tê zanîn Siltan Murat (IV. Murat) di navbera salên 1623-1640'î de hukimdarî kiriye. Sefera wî ya Rohilatê di sala 1635'an de dest pê kiriye. Dema çûye Bexdayê li dorberê çiyayê Aledaxê hêwiriye. Ev îfadeyên Mele Mahmûdê Beyazîdî yên ku kontakt û pêwendiyên kurdên Serhedê û kurdên Silîvayê ronî dîke, ji gelek aliyên ve girîng e. Em ji vê pêşgotina Mele Mahmûdê Beyazîdî fêr dibin ku wî di beşa nehan ya lêkolîna xwe de cih daye bûyerên dewra Silîvanliyan li Bazîdê. Şerefxan di xebata xwe ya navdar Şerefnameyê de cih nedayê devera Bazîdê û êla Silîva. Mele Mahmûdê Beyazîdî xwastiye vê valahiya dîrokî tijê bike û xwendevanan di derbarê dîroka bajarê Bazîdê û Silîvayê de zêdetir agahdar bike.

Hin çavkaniyên heyî jî nişan didin ku kurdên Silîvayê di Paşatiya Bazîdê de hebûne, wek xebatên Abovyan¹¹ û Wagner¹². Abovyan dibêje ku berî sedsalan kurdên li derdorên Bazîdê ji xwe re nedigotin Bazîdlî, ji xwe re digotin Silîvanlî. Çavkaniyêke mayin dibêje ku eşîra "Silîvan" û "Silîvanlî" li derdorên Diyarbekir, Malazgîrd, Mardîn, Rakka û Erxeniyê hebûye¹³. Angorî Law Reşîd, navê Silîvan wusan jî li devera Erziromê navê eşîreke kurdan bûye. Kurdên vê deverê bûne babeta gotineke pêşiyên ya kurdî (mesele û metelok) ya salên derebegiyê: "*Ferek cizmeya Rojkan, berdaye pênc hezar siwarên Silîvan*"¹⁴. Rojkan

¹¹ Xaçatûr Abovyan, *Kurd - Êzdlî*, Erevan, 1986, rûp.63.

¹² Moritz Wagner, *Resa till Persien och Kurdernas land*, cild II. Örebro, 1953, rûp. 176.

¹³ Cevdet Turkay, rûp.130.

¹⁴ Law Reşîd, *Kürdlerde Durub-ı Emsal, Jîn, hejmar: 5*, 1918-1919. (Çapa ku ji aliyê Mehmed Emin Bozarslan ve hatiye amadekirin).

ji eşîreke mayin e ku zêdetir li dorberên Bidlîsê dimînin¹⁵. Angorî Muhammed Varlî kurdên ku li dorberê Dîyarbekirê diman ji wan re Silivî dihate gotin. Angorî Mele Mehmud Beyazîdî di salên 1860'yî de li dorberê Dîyarbekirê qasî 4000 xaneyên ji eşîra "Silwî" hebûne¹⁶.

Ehmedê Xanî dema behsa zaravayên kurdî dike, wan li ser sê beşan parve dike: "*Bohtî û Memedî û Silivî / Hin lal û hinek ji zêr û zîvî...*" Angorî Zîya Gokalp kesên ku ji der zaravayên Bohtî û Mehmedî dipeyîvin, ew kes dikarin Silivî bîn hesabî û erdê ku ew lê dijîn jî bi navê Silîvan tê bi nav kirin. Angorî Zîya Gokalp, Silîvan navê erdekî fireh e, ji erdê qezaya Silvan (Mayyafariqîn) firehtir e. Zîya Gokalp dibêje ku, kurmancên Silîvayê dibine du beş: *Mîl û Zîl*. Hin caran li cihê Zîl peyvên *Siliv* û *Sîl* tê bi kar anîn¹⁷.

TORIN JI KU HATINE SERHEDÊ?

Torin wek komeke aristokratên kurd tê zanîn. Piraniya wan berê li Serhedê diman. Ji wan gelek sînorparêz bûn, di nav ordiyên rûs de generalên kurdên torin hebûne. Yek ji malbatên Farqînê ku bi tirkî wek *Ezîzoxullarî* hatiye nasîn angorî hin kesan koka wan diçe, dighêje Torinan¹⁸. Dema havîna sala 2002'an

¹⁵ Averyanov, *Osmatlı -Rus ve İran Savaşlarında Kürtler*, Sıpan, 1995, rûp..IV.

¹⁶ Mele Mehmûd Beyazîdî, *Çirokên Kurmançî*, amadekar: Cankurt, rûp.30.

¹⁷ Zîya Gokalp, *Kürt Ajireteleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Sosyal Yayınları, 1992, rûp.29-30.

¹⁸ Nedred Bilici ku bi xwe ji Silivayê ye ev yeka ji devê Torinên İdirê (Elî Begê) bihistiye. Kurê Elî Begê Yaşar Oner ku niha li Stockholmê dimîne, wî ji behsa vê gera bavê xwe ya Silivî kiriye.

de ez çûme Dîyarbekirê, min nasiya xwe da malbateke ji Ezizoxullarî û ji wan re qala koka Torinê kir. Lê belê wusan dihate xuyan ku haya wan gelek ji vê nêzikayê û pismamtiya kevnare tune bû. Yek ji mezinên Torinan, Elî Beg berî mirina xwe, di salên 1970'yî de ji bo serlêdanê ji İdirê çûye Silîva, li wir mala Ezîzoxullarî ziyaret kiriye. Elî Beg kurê Resûl Begê ye û koka vê malbatê dighêje Eyup Paşa. Bi eslê xwe ji gundê Zîro ye. Ev gund, gundekî Agiriyê ye. Lê belê Elî Begê mala xwe bar kiriye aniye İğdirê. Çawa me li jor jî da kivşê eşîreke bi navê Silvanlî li Bazîdê dijiya. Elî Beg piştî ku ev yeka fêr bûye, mimkûn e bi saya vê ger û ziyareta xwe xwastiye ku bi nas û pismamên xwe li Silîva bibîne û bi wan re bibe nas¹⁹.

Di nav gel de tê gotin ku sê seyîdên kurd ji ber zilma Haccac direvin, tên gundê Kelî, li nêzikî Silîvayê cîwar dibin. Eşîrên Silîvayê ji van hez dikin û li wan xweyî derdikevin. Ev hersê bira demekê li Silîvayê dimînin, paşê ber bi Serhedê, zozanên Zîlanê (nêzikî Ercîşê) diçin. Navê yek ji van biran Resûl Axa bûye. Ev Zîlanlîyê îro neviyên Resûl Axa ne²⁰. Navê gundekî li derdorê Silîva, nêzikî Malabadê, Zîlan e, niha jê re dibêjin *Yeni Çağlar*²¹. Di sedsala 17-an de li Eyaleta Dîyarbekirê devereke hebûye, navê wê Zîlan bûye²². Divê em bidin dîyar

¹⁹ Hevpeyvîna bi Remzî û Semra Ezizoxlî re 27/6. 2002. Remzî Ezizoxlî serêkê berê yê Belediya Yenîşehirê ye (taxeke Dîyarbekirê).

²⁰ İbrahim Bağdu, *Seyhî Xalîd*, İstanbul, 1993, rûp.4.

²¹ İbrahim Bağdu, *Seyhî Xalîd*, İstanbul, rûp.12.

²² İbrahim Yılmazçelîk, *XIX. Yüzyılın İlk Yansında Diyarbakır*, Türk Tarih Kurumu, 1995, rûp.125.

kirin ku di navbera peyvên *Silva*, *Siltvi*, *Silvan* û peyvên *Zil*, *Zilan* de nêzikayên balkêş hene²³.

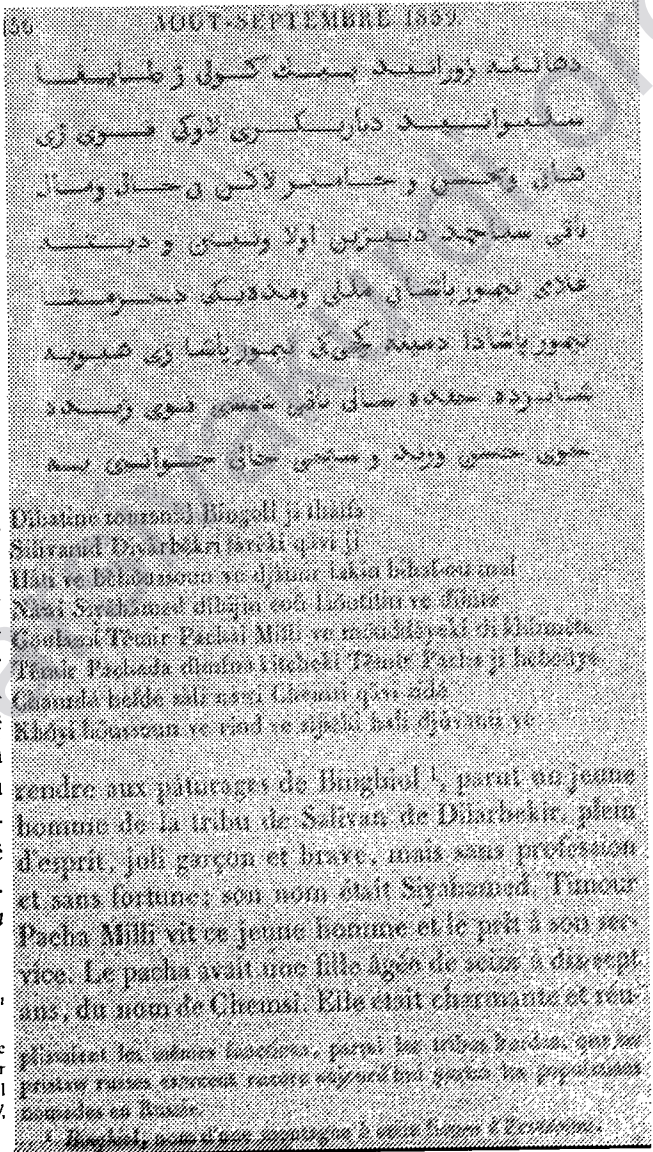
**BALADEKE KURDAN:
SERPÊHATIYA
SÎYABENDÊ SILÎVÎ**

Silva yek ji wan bajar û navendên kurdan ê herî kevn e. Yek ji wan destanên kurdan yên bi nav û deng *Xecê û Sîyabend* e. Gelek caran di çavkaniyan de mêrxasê mêrîn Sîyabend wek "Sîyabendê Silvî" tê nasîn an jî tê pêşkêşkirin. Di nav gel de gelek şaxên vê destanê yên devkî hene. Dema em çavkaniyan raçav dikin, em dibînin ku şaxa ku cara pêşîn hatiye berev kirin, di sala 1854 an de hatiye nivîsîn û qeyd kirin. Ev bûyera derbarê berhev kirina folklorê kurdî de bûyereke gelek balkêş e. Ji ber ku heta wê demê folklorê kurdan bala rohilatnas, folklorêna û lêkolîneran ewqas nekişandibû. Ev şaxa *Xecê û Sîyabend* jî aliyê M. A. Jaba ve wek *Balada Kurdan* (Ballade Kurde)

²³ Rohat Alakom, *Törn: Artstokratên Kurd*, Apcc, 2004.

²⁴ Ballade Kurde resueillie et traduite par M. A. Jaba et communiquée par M. de Tchinateff. *Journal Asiatique*, Paris, 1869, Tome XIV, rûp. 153-166.

hatiye binav kirin²⁴. Destan ji aliyê M. A. Jaba ve hatiye wergerandin, kurdî û fransî bi hevra weşiyaye. Tişteki mayin, di van salan de kurdiya vê destanê him bi tîpên latînî û him jî bi tîpên erebî hatiye çap kirin. Tekst qasî 13 rûpelan e. Angorî vê şaxê

destanê, Sîyabend ji "...*tayfa Silîvanid Dîyarbekri...*" bûye²⁵. Çawa tê xuyan peyva *Silîvanid* ev cara pêşîn ku di çavkanîyeke kurdî de derbas dibe û wek navê eşîrekê-qebîleyekê hatiye bikaranîn. Paşê di cîhên mayîn yên vê şaxê de navê Sîyabend bi îfada "Siyahamedî Silîvî" tê nasandin.

Çawa ku tê zanîn berê navê Silîva, Mayyafarqîn bûye. Dema Mayyafarqîn di sedsala 15'an de dikeve bin destê kurdên bi navê *Kurdên Silimanî*, navê bajêr jî dibe *Silvan*. Ji sedsala 15'an heta niha, ev bajar di nav kurdan de wek *Silvan/Silîva* tê zanîn. Peyva *Silîvî* çawa di destana Sîyabend û Xecê de jî tê xuyan wek sîfat hatiye bikaranîn. Eger mirov ji van agahdarî û zanîyariyan bi rê bikeve, mirov dikare bi rehetî texmîn bike ku destana Xecê û Sîyabend di nav kurdan de bi kêmanî ev 500 sal in tê gotin û tê nasîn.

Tiştêkî herî balkêş jî çawa em dibînin ku keçeke mayîn bi navê Şemsê di vê şaxê destanê de cihê Xecê girîye. Keça ku bûye evîndarê Sîyabend ji eşîra Millî, keça Temir Paşa bûye. Ev perçeyê folklorê kurdî jî aliyê ziman de jî balkêş e. Tiştêkî din ê giring jî ew e ku serpêhatiya Sîyabend, bala Mela Mehmûdê Bazîdî kişandiye û wî aniyê ev destan wek nesir (nivîsên vekirî) nivîsiye. Wusan tê xuyan ku di salên 1850'yî de ev şaxa Xecê û Sîyabend di nav xelkê de gelek belav bûye²⁶. Serpêhatiya Sîyabend di

nav xelkê Silîva de bûye destaneke herî hezkirî û heta îro jî li ser zarê gelê vê deverê digere:

...
Sîyabend dibê: Xecê ez Sîyabend im,
Sîyabendê Silîvî me.
Xweyê tîr û kevanê zivî me.
Minê Xeca keleş ji heft êla û heft eşîra
Ji heft bira stand, ez revîme
De niha ez li ber sekerata ji destê nêçîra
pezê kuvî me²⁷.

Wêne: N. Kaya

Dilketiya Sîyabend wek li jor di şaxeke destanê de tê xuyan ne Şemsê ye, Xecê ye. Di beşê dawîn yê vê destanê de ku îro tê zanîn çawa em dibînin, Xecê jî wek Sîyabend rîya mirinê hildibijêre.

Ez Xec im, Xeca dîn im
Ezê şera reş li ser çavên xwe bişidînim
Ezê xwe bi Sîyabendê xwe re bigihînim²⁸.

²⁴ *Ballade Kurde* resueillie et traduite par M. A. Jaba et communiquée par M. de Tchinateff. *Journal Asiatique*, Paris, 1869, Tome XIV, rûp. 153-166.

²⁵ *Ballade Kurde*, rûp.156.

²⁶ Aleksander Jaba, *Çîrokên Kurmançî*, amadekar: Cankurt, *Weşanxana Çand Nûjen*, Stockholm, 2000, rûp.55-57.

²⁷ Ev şaxa vê destanê jî aliyê Ehmedê Argîn de hatiye berevkirin, wek destnivîs e. Kopyake vê destnivîsê di arşîva nivîskar de ye. Di binê destnivîsê de: "Ehmedê Argîn 16.9.1983, Salzgitter" hatiye nivîsîn.

²⁸ Mihoyê Mecid, *Ji Folklorê Me*, hejmar: 2/1993.

Folklorînasê kurd Ahmed Aras ser-pêhatiya Sîyabend û Xecê wek pirtûk çap kiriye²⁹. Yek ji wan xebatên herî baştirîn tê hesibîn. Lê belê Ahmed Aras di vê xebata xwe de zêde behsa şaxên Sîyabend û Xecê nake, ew şaxa jorîn ku navê Şemsê dide, di vê xebata Ahmed Aras de derbas nabe. Bi kurtî "Silvabûna" Sîyabend wek tezekê her berdewam e. Bi kêmanî kesên ji vî bajarî wusan difikirin û xwe dispêrine çend zaniyarîyên dîrokî û folklorîk³⁰.

ZEMBÎLFIROŞÊ SILÎVÎ?

Destaneke ku di nav kurdan de wek destana Xecê û Sîyabend gelek belav bûye, destana Zembîlfiroş e. Angorî gelek vegotinan bûyerên vê destanê li bajarê Silîva derbas bûne. Li Silîva qelayek heye, îro jê re dibêjin *Qelaya Zembîlfiroş*. Xirabe û bermahiyên vê qelayê heta niha jî mane. Angorî hin vegotinên devkî Zembîlfiroş xwe ji vê qelaya bilind avitiye û paşê jî miriye. Ji der van delîlên arkeolojîk hin çavkaniyên mayin jî hene ku cî û warê bûyerên destana Zembîlfiroş wek Silîva nîşan didin. Yek ji wan çavkaniyan di sedsala 18-an de ji aliyê Mirad Xanê Beyazîdî de hatiye nivîsîn. Ev berhema di derbarê *Zembîlfiroş* de gelek salan wusan wek destnivîs maye. Destnivîs cara pêşîn di sala 1967an de wek pirtûk li Iraqê ji aliyê Giw Mukriyanî ve tê weşandin³¹. Ev şaxa dawîn, ne şaxeke

folklorîk e, wek şaxeke edebî ji aliyê Mirad-Xanê Beyazîdî ve hatiye nivîsîn³². Li ser vê pirtûkê piştî çend salan lêkolîneke dirêj di sala 1979an de hatiye weşandin³³. Di vê nivîsê de tê dîyarkirin, Zembîlfiroş yek ji wan mîrê Merwanîyan e, navê wî yê rastîn jî Seîd e. Angorî vê dîtinê Seîd yek ji kurê Ebu Nasir Ehmed³⁴ e. Çawa tê zanîn paytextê vê mîritiyê Silîva (Mayafarîkîn, Silvan) bûye. Hin şaxên Zembîlfiroş yên folklorîk bi xwe jî hene ku nîşan didin wekî bûyerên vê destanê li Silîva derbas bûne³⁵.

Çawa tê xuyan hin zaniyarîyên arkeolojîk, dîrokî, edebî û folklorîk nîşan didin ku destana Zembîlfiroş cara pêşîn li Silîva hatiye gotin û hêdî hêdî de verên mayin belav bûye. Heta niha gelek şaxên destana Zembîlfiroş hatine weşandin³⁶. Bi kurtî naveroka destana Zembîlfiroş waha ye: Zembîlfiroş debara xwe tenê bi firotina zembîlan (sêlik) pêk tîne. Kesekî belengaz û kesib e. Ew tax-tax, kuçe kuçe digere, zembîlan difroşe. Kesekî çeleng, spehî û xweşik bûye. Angorî şaxeke vê destanê Zembîlfiroş berê Mîr û dewlemend bûye, paşê jiyîneke sade ji xwe re hilbijartîye û xizan ketîye. Rojekê tê bajarê Silîva cîwar dibe, li vir ji xwe re zembîlan difroşe.

³² Ev şaxa destana Zembîlfiroş wek şaxeke edebî hatiye amade kirin û di nav pirtûka Musaelyan de cih girtiye. Ji aliyê Mirad-Xanê Beyazîdî ve hatiye nivîsîn.

³³ *Zembîlfiroş* I-II, Pale, hejmar: 3-4, 1979, Uppsala, Swêd.

³⁴ *Zembîlfiroş* I, Pale, rûp.31.

³⁵ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri II ve Diyarbakır Üzerine Sekiz Bildiri*, Ankara, 1990, rûp 142.

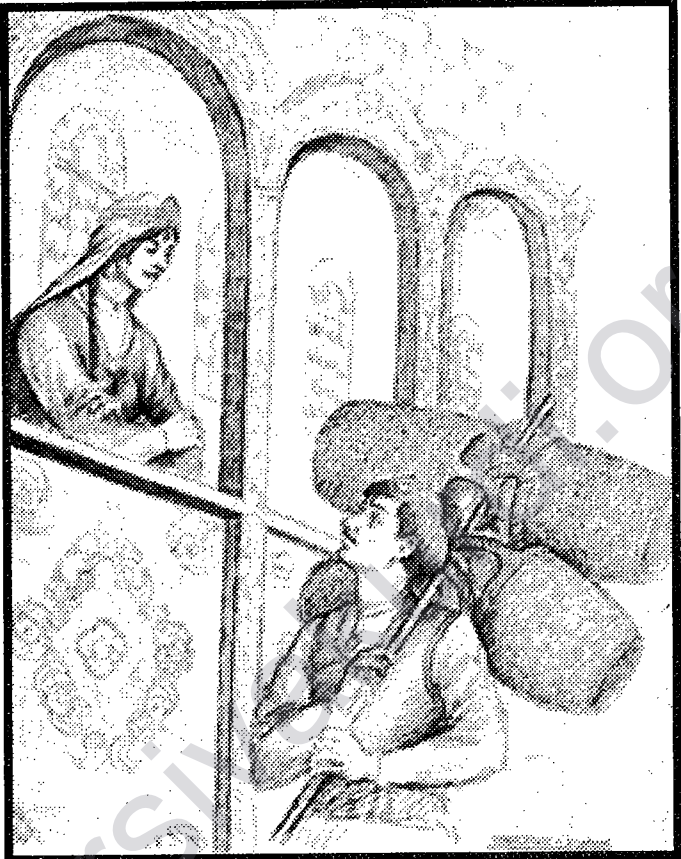
³⁶ Rohat Alakom, *Di Folklorê Kurdî de Serdestiyeke Jinan*, Nûdem, Stockholm, 1994, rûp.85-87.

²⁹ Ahmet Aras, *Siyabend û Xacê*, Ulkern Kitapevi, İzmir, 1993.

³⁰ Mehmet Ekmen, *Siyabend-i Silivi (Silvanî) ve Hacı'nın Aşk Öyküsü*, Eyvan, hejmar: 5, 1989.

³¹ Mirad-Xanê Beyazîdî, *Çirokî Zembîlfiroş*, Çapxaney Hewlêr, 1967.

Ji ber çelengbûn, bejn-bala wî, rojekê dema ew dîsa kuçe-kuçe digere, rastî jina mîrê bajêr tê. Dilê vê jinikê dikeve Zembîlfiroş û pêsîra wî ber nade. Zembîlfiroş bi xwe jî kesekî xwedî jin û zarok e. Çavên wî di jina kesî de tune ye, kesekî serbilind, xwedî nefis e. Jina Mîr çî dîke nake, nikare wî ji rê derxe, bi wî şa be û rojên xweş bi hev ra derbas bikin. Çawa em ji naveroka destanê û gotinên jina Mîr fam dikin, ew mêrê xwe davêje alîkî, dixwaze Zembîlfiroş kaşî nav cî-nivînan bike. Her çiqas ew bi gotinên xwe yên şehwetî

Wêne: N. Kaya

dinya Zembîlfiroş sero-bino dîke, dîsa jî Zembîlfiroş li ber xwe dide, nêzîkê wê nabe. Ew zarokên xwe difikire. Dilpaqijî, helalî û namûs, çawa em dibînin kakilê felsefeya jiyîna Zembîlfiroş pêk tînin. Di dawîya destana Zembîlfiroş de çî tê serê Zembîlfiroş û Xatûnê? Bersîva vê pirsê angorî çend şaxên destana Zembîlfiroş ji hev cuda dibin:

A. Dema Xatûn pey Zembîlfiroş dikeve diçe mala wî, çawa em dibînin Xatûn jina Zembîlfiroş dixapîne, dikeve nav cihê mêrê wê. Ew lempê vedimirine, Zembîlfiroş dema tê dikeve nav cihê xwe wekî razê, Xatûn

ji bîr dîke xirxalê lingê xwe derxe û Zembîlfiroş wê çaxê fam dîke ku ew ne jina wî ye. Ew Xatûn e. Zembîlfiroş dibe teyrek di kulekê re difire diçe. Xatûn heft sal li pey wî digere, li serê çiyakî rastî şopa wî tê, dibine xûşk û bira, piştî çendekî, Xatûn dimire³⁷.

B. Li ser kaniyekê rastî hev tên, Xatûn dixwaze Zembîlfiroş ramûse, dema Xatûn zimanê xwe dixwe devê Zembîlfiroş herdu jî dimrin³⁸.

³⁷ J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş-Kurdska Poema i ee Folkornie Versii* (Zembîlfiroş-Poema Kurdî û Şaxên Wê Yên Folklorik), Moskova, 1983, şaxa I.

³⁸ J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş*, şaxa II.

C. Agir ji devê Xatûnê derdikeve, herdu jî dişewitin³⁹.

Ç. Diçin cennetê, digihêjin mirazê xwe⁴⁰.

D. Mîr dema pê dihesa wekî jina wî çûye bal Zembîlfiroş, lédixe Zembîlfiroş dikuje⁴¹.

E. Zembîlfiroş xwe ji qesrê de davêje perçe perçe dibe⁴².

F. Dema Mîr dixwaze Zembîlfiroş bikuje, Xatûn dikeve navberê. Kêrê ji destê Mîr digre, zikê Mîr re dike, ew tê kuştin. Paşê Xatûn, Zembîlfiroş û jinzarê wî bi tevayî diçin cîhekî wusan ku dengê axa û mîran li wir nayê⁴³.

G. Jina Zembîlfiroş û Xatûn dibine hêwiyên hev, bi hevra dijîn⁴⁴.

H. Zembîlfiroş û Xatûn di nav xwe de peymaneke gîrêdidin wekî dest ji pêsîra hev berdin. Paşê Zembîlfiroş ji ber daxwaziya bavê, diçe bajarê Diyarbekirê dibe Mîr.

Di nav van şaxan de Şaxa E nîşan dide ku Zembîlfiroş xwe jor de avêtiye û miriye. Ev şaxa hebûna *Qelaya Zembîlfiroş* li Silîva tîne bîra mirovan. Ji bo vê yekê ev şax, hin pêwendiyên hevbeş yên di navbera qehremanê destana Zembîlfiroş, *Qelaya Zembîlfiroş* û bajarê Silîvayê hene, xurttir dike. Beşa dawîn ya vê şaxê waha diqede:

39 J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş*, şaxa IV.

40 J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş*, şaxa VI.

41 J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş*, şaxa VII.

42 J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş*, şaxa X.

43 Şaxa Emîné Evdal (Di nav pirtûka Musaelyan de cîh girtiye).

44 Qanadê Kurdo, *Beytêd Kurdi* (Ev destnivîsa şaxa Zembîlfiroş ya ku Qanadê Kurdo xwe berev kiriye ji 16 rûpelan pêk tê).

...

Qesrê mîrê du derge ye
Pir bilind e dor pencere
Zembîlfiroş xwe avît xarê
Parî lê bû sed hezarê⁴⁵.

Çawa tê dîtin heta mirinê jî Xatûn li pey Zembîlfiroş e, pêsîra wî bernade. Di çend şaxên destanê de Zembîlfiroş her çiças ji ber Xatûnê direve jî, ji aliyê din wusan tê xuyanê bi kêmanî herdu qehremanê destanê dibin xûşk û bira. Dema em zordestiya mêrê Xatûnê didin ber çavan, em dibînin ku hevkarîyek û dostanetiyek di navbera Zembîlfiroş û Xatûnê de li dijî Mîr peyda dibe. Ev yek Zembîlfiroş û Xatûnê nêzîkî hev dike. Ji aliyê din ji ber xizanî û belengaziyê, jina Zembîlfiroş jî, li dijî Xatûnê stûxar e. Ev yeka jî wek faktorekê, pêwendiyên Zembîlfiroş, jina wî û Xatûnê ji dijmintiyê diparêze û wan di xalekê de dighîne hev û dijayetiya van her sê kesan kêmtir dike. Bêguman ev yeka, mesaja destanê ya li ser helalîyê û dilpaqijiyê ava dibe, nahejîne. Ji ber ku di destanê de motîva helalîyê û dilpaqijiyê gelek xurt e. Lê belê hevbandûriya bûyeran bivê nevê çend dijiwariyan ji bo Zembîlfiroş peyda dike, wek mîsal hebûna du jinan û newekhevdîtina Xatûn û mêrê wê... Di şaxeke destanê de li dijî mêrê Xatûnê muxalefetek peyda dibe. Wê çaxê Xatûn wek dijmîneke yekemîn nayê hesabîn. Di her du şaxên dawîn de çawa em dibînin Zembîlfiroş jî êdî hatiye guhartin û bûye xwediyê toleransê.

45 J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş*, rûp.140.

Destana Zembîlfiroş ji aliyekî ve destana Ûsif û Zelêxe tîna bîra mirovan. Xatûna ku navê wê di destana Zembîlfiroş de derbas dibe gelekî li Zelêxê çûye, dirûvê wê lê dikeve, wek hev in. Zelêxe jî wek Xatûnê jina mîrekî ye, mîrê Misirê. Dema Ûsif, kurê Aqûb pêxember dibin Misirê, dilê Zelêxê gelekî dikeve Ûsif. Di şaxên Ûsif û Zelêxê yên folklorîk de, çawa em dibînin dema Zelêxe, Ûsif ji xwe re dikire, wê demê Ûsif riya revê digere. Lê belê ji destê vê jînekê xelas nabe⁴⁶. Zelêxe tîne vê carê Ûsif şikyatî mêrê xwe dike, mêr jî tîne wî dixê zindanê. Ev destana di nav kurdan de gelek belav bûye, gelek şaxên wê yên edebî û folklorîk hene. Divê em li vir bidin dîyarkirin ku destana Zembîlfiroş cara pêşîn 1864an ve ji aliyê balyozê (sefir) almanî de li Şamê hatiye berhevkirin û di kovareke zanîstî de hatiye weşandin⁴⁷.

STRANA GUNDÊ CANO Û ANTÎ-MÎLÎTARÎZM

Di dema Şerê Cîhanî yê Yekemîn de çawa ku tê zanîn bi sedhezaran ermenî ji aliyê îdara Ittihat û Terakkî ve hatin qir kirin. Lê belê heta niha jî dewleta Tirkîyê ev kokanîna ermenîyan qebûl nekiriye. Gelek caran ev sûc û gunehê mezin avîtine ser kurdan û xwastine xwe waha xelas bikin. Lê belê gelek dokument û çavkanî şehadetiyê dikin ku ev jenosîd bi destê hêzên leşkerî yên dewletê pêk hatiye.

⁴⁶ M. B. Rudenko, *Şaxên Poema Kurdî Ûsif û Zelêxe Yên Edebî û Folklorîk*, rûp. 297.

⁴⁷ *Zembîlfiroş*, Pale, hejmar: 3, rûp.24, 1979.

Yek ji delilên vê yekê straneke kurdî ye û nişan dide ku li derdorên Silfvayê gelek qir kirin bi destê leşkerên tirk de pêk hatine:

...

Min bala xwe dayê tebûra esker li kêleka wan e,
Singo li devê tivinga wan e,
Devê singuya li newqa wan e,
Wan ji bajarê Ferqînê deranîn,
Berê wan dane dax û çîya ne...⁴⁸

Bûyerên ku di vê stranê de tên behskirin, li gundê Cano û li nav bajarê Silfvayê de derbas bûne. Gund bi navê Cano gundekî Silfa ye û berê gelek ermenî têda diman. Gotinên vê strana dîrokî ya bi navê Ferman e! wuha ye:

Ferman e!

Gewrî dibê: "Lo-lo Matroso, lo bavo, ferman e,
Welle, îro serê sê roja li aşê Bêzo,
Li gundê Cano li fila dane,
Çi ka ez bi dîyara gundê Cano bikevim
Çi ka dinya çawan e?
Ez çûme gundê Cano, agir berdane gundê
Cano,

Tu kes li ber çavê ne xuyan e,
Ezê çûme çol û pesera ku çîças laşê zaroka
Li çolê bêxuy û bêxudan mane...

Gewrî dibê: "Lo-lo Matroso, lo bavo,
Çi ka ez li bajarê Ferqînê kevîm dinya çawan e?"

Ez çûme bajarê Ferqînê,
Min dît çar qifle bi hev va girêdane,
Min bala xwe dayê, her qifle li heva girêdane,

Min bala xwe dayê her qiflekê bi hezaran e,
Qiflê pêşî ê pîr û kalan e.

Qiflê dudya ê zava û bûkan e,

Qiflê sisya ê qîz û xortan e

Qiflê çara ê zarokê medresan e,

Min bala xwe dayê tebûra esker li kêleka wan e,

Singo li devê tivinga wan e,

Devê singuya li newqa wan e,

Wan li bajarê Ferqînê deranîn,

⁴⁸ Ordixanê Celîl, *Stranên Kurda yê Tariqiyê*, 1975, Erevan, rûp.101-103.

Berê wan dane dax û çîya ne...
 Bavo ferman e...
 Serê wan jêkirin, cendekê wan bi avê çema
 ve berdane...

Gewrî dibê: "Lo-lo Matroso, lo bavo,
 Çi ka ez li çola Bişêriyê birevim dinya bi
 çawan e?"

Ez bi çola Bişêriyê ketim,
 Cendirmeyê Elmedînê suwarê hespan e,
 Li çol û pesera rewaşîyan e,
 Diçine ser sedê cotan e,
 Serê cotyara jêdikin, gayên wan dibin,
 Emûretê wan bêxuy man e...

Gewrî dibê: "Lo-lo Matroso, lo bavo,
 Çi ka ez bi deşta Reşkota bikevim bi çawan e?"
 Ez bi deşta Reşkota ketime,

Bila Mala Hecf Mihemedê Mistê ava be,
 Hêja tiştê li ber çavên min nexuya ne...

Gewrî dibê: "Lo-lo Matroso,
 Lo bavo ez bi kêşa Xarza bikevim
 Çi ka dinya bi çawan e?"

Ez çûme Awîska apê Musa Begê,
 Min di sed û pênce zilam heva girêdan e,
 Gewrî dibê: "Lo-lo Matroso,

Lo bavo, temam îşxan û giregirê filan e,
 De heb keşîşê fila raserî hemîyan e,
 Kula xudê bikeve mala waliyê Wanê,

Miteserîfê Sêrtê, qaymeqamê Zoqê,
 Midirê Ridwanê, cizmê Koserî li lingê wanin,
 Qamçiyê zivî di destê wan in,

Demaçê wan li ber piştê wan in,
 Qezmax dibin li dora wan e,
 Mi di midirê Ridwanê li ser telqirafê rûdinê,

Têlqirafekê şande sera Stambolê, paytextê
 Sultane,

Hemû giregir û îşxanê filan e,
 Ji me re ciwab bişîne, em nizanin,
 Ne fermane, ne berdan e...

Sultan ciwabek şande Awîska apê Musa
 Begê,
 Dibê: " Lêxin, îro serê çar roja ferman e...

Li Stambolê şere, şer giran e,
 Li Çeneqelê singo dewran e,
 Îzîn hatiye destê me, ji destê alman e,

Îro çar rojê fermana filan e,
 Çewzo dibê: "Lo-lo Matroso, kula xudê bikeve
 Derê mala midirê Ridwanê,
 Satorekî bi destan e, satorê wî tûj e weke dîzan e,

Yeko yeko wan ji şerîdê vedike, serê wan
 jêdike,

Cendekê wan bi avê da berdane,
 Tiştê ku hatiye serê me,

Hemî ji destê kûçîkbavê alaman e...⁴⁹

Angorî çavkaniyên kevn berî sed
 salan li Silîva 2430 ermenî hebûne û
 qasî 511 asurî li bajêr diman. Nifûsê
 misilmanan 4000 kes bûye. Vê gavê li
 Silîva yek ermenî nemaye⁵⁰.

ÇEND RÛPELÊN MAYIN JI DÎROKA SILÎVA

Yek ji kesên ku riya wan li Silîva
 ketiye arkeologa înglîz Gertrude Bell e
 (1868 -1926). Di sala 1911'an de Silîva
 ziyaret kiriye. Gertrude Bell, li vir
 gelek sûretên cihên dîrokî yê Silîvayê
 kişandine, wek Camiya Selahadîn
 Eyubî û gelek cihên din. Hemû ev
 sûretên Silîvayê niha li Londrayê di
 arşîva bi navê Arşîva Gertrude Bell e
 tîn parastin. Gertrude Bell di nameya
 xwe ya bi tarîxa 3/5. 1911 de behsa vê
 gera xwe ya Kurdistanê dike⁵¹.

Li Silîva gelek bûyer, serpêhatî ,
 efsane û çîrok derbas bûne. Yek ji van
 jî serpêhatiya Ataturk û Makbûle
 Xanima Sadik Beg e. Çawa tê zanîn di
 sala 1916'an de Ataturk li Silîvayê wek
 Komutanê Kolordiyê hatiye tayîn-
 kirin⁵². Di vê demê nasiya xwe dide
 Sadik Begê Silivî. Ataturk ji bo ku
 navbera xwe û Sadik Begê xweş bike,

⁴⁹ Ordixanê Celil, *Stranên Kurda yê Tarîqîyê*, 1975, Erevan,
 rûp.101 103.

⁵⁰ Cuinet, *Le Turquie d'Asie II*, rûp. 470-72. Chapot, *Le
 frontiere de l'Euphrate*, rûp.359-61.

⁵¹ Adresa siteyê: www.gerty.ncl.ac.uk

⁵² Ayşe Gülben, *Mustafa Kemal Paşa Silvan'da iken*, Kara-
 Amid, hejmar: 15, 1981.

bûye kirîvê kurê wî
 yê bi navê Recep.
 Keçeke Sadik Begê
 hebûye, navê wê
 Makbule Xanim
 bûye. Makbûle
 Xanim, keça birayê
 mezin yê Sadik Begê
 ye, hinek dibêjin ku
 Makbule Xanim keça
 Miharem Begê ye, ev
 yeka ne rast e. Çawa
 tê gotin ku dilê
 Ataturk dikeve
 Makbuleyê. Hinek
 dibêjin Ataturk bi vê
 keçikê ve dergistî
 bûye û paşê ew ber-
 daye. Ataturk dema li
 Silvanê dima di
 xaniyekî mezin de
 dijiya. Ev xaniya yê
 Memed Begê
 Hezroyî (Budak) bû.
 Cihê karê Ataturk jî
 yê Sadik Beg (Ûstûn)
 bûye⁵³. Çawa me li
 jor jî da kîvê mala
 Ataturk cihêkî din
 bûye. Lê belê Ataturk
 çadira xwe demekê
 aniye ber derê mala
 Sadik Beg vegirtiye.
 Çima ber derê vê mala
 Sadik Begê? Wusan tê dixuye ku dilê wî
 zêde ketiye Makbûle Xanimê. Heta niha
 jî cihê vê çadirê hatiye parastin. Angorî
 zemînê mala Sadik Begê, cihê çadirê
 bilindcihek e û gulover e. Li dora vî cihê
 bi çemberan ve hatiye çeper- kirinê⁵⁴.

Koçero

Piştî ku Ataturk ji Silva diçe, Makbule
 Xanim jî bi yekî mayîn re dizewice û
 mala xwe koçî Îstenbolê dîkin. Angorî
 hin kesan mêrê wê dibê xweyê
 Fabriqeya Pirelli, navê wî Fikret
 Şemîn bûye. Hin kes dibêjin ew jî
 malbata Bedirxaniyan bûye.

Birayê Sadik Begê, Miharem Beg jî
 gelek hatiye nasîn. Ew xweyê çend

⁵³ Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakir Tarihi*, cild II, rûp.786

⁵⁴ Dema sala 2000'an de ez çûme Silva, min ev cihê
 çadira Ataturk bi çavên xwe dit û sûretê wê kuşand.

zarokan bûye: Remziye, Fikriye, Hesên, Îhsan, Mehmet û Yûmmû. Ji van Yûmmû Beg 15 zarokên wî çêbûne, yek ji wan Ferîha Xanim e ku ji me re behsa malbata xwe kir. Qonaxa wan niha jî heye, bi navê Koşka Mala Beg tê nasîn. Sadik Beg birayê mezin, Miharem Beg birayê piçûk bûye. Navê bavê wan Evdile Beg, navê bavê Evdile Begê jî, Mîrze Beg bûye. Malbata Evdileh Begê, Ezîzoxullarî û Malbata Elî Begê li Silîva wek sê malbatên dewlemend û esilzade hatine nasîn. Piştî Serhildana Şêx Seîd hin kes jî Silîva hatine girtin û hikumetê ew nefiyê cihê mayin kirine. Yek ji wan malbatan, malbata Miharem Begê ye. Çawa di sûretekî van salan de hatiye kişandî de tê xuyan, Miharem Beg û kurê wî Hesên Beg jî hatine nefîkirin⁵⁵.

Yek ji wan eşqiyayên ku li dorberê Silîva nav daye bêguman *Koçero* ye. Ew bi xwe jî Silîvayê ye û di sala 1923an de li gundê Hêlsîn hatiye dinyayê. 14 salan li serê çîyan geryaye, xwe nedaye dest. Navê wî yê rastîn Mehmet Îhsan Kilit bû. *Koçero* pismamekî xwe kuştibû, piştî vê bûyerê derketibû serê çîya. Wê demê 23 salî bûye. Li gelek deverên Kurdistanê geriyaye. Di dawiyê de dema li Batmanê davêje ser şantiya petrolê, ji aliyê cendirman ve di roja 3/7/1964 an de tê kuştin. Zirara wî tu wext negihîştîye belengaz û xizanan. Ji ber vê yekê di nav gel de hatiye hezkirin, bûye efsaneyek. Piştî kuştina wî, gelek serpêhatî, kilam û stran hatine gotin. Helbestvan Hasan

Huseyin Korkmazgil⁵⁶ çawa tê zanîn helbesteke dirêj bi navê *Koçero* û Orhan Duru jî bi wî navî serpêhatiyek nivîsiye⁵⁷ û jiyana wî bûye babeta pirtûkekê⁵⁸. Di derbarê Silîvayê de divê em navê pirtûka Ruşen Arslan ya bi navê *Nîyazî Usta* jî bi bîr binin⁵⁹.

⁵⁵ Ji arşîva nivîskar.

⁵⁶ Hasan Hüseyin Korkmazgil, *Koçero Vatan Şiiri*, Bilgi Yayınevi, 1971.

⁵⁷ Orhan Duru, *Sarmal*, Toplu Öyküler, YKB (*Koçero*: rûp. 253-258).

⁵⁸ M. Ali İzmir, *Son Eşkıya Koçero*, 2004.

⁵⁹ Ruşen Arslan, *Niyazi Usta*, Doz Yay, 2004.

**Eliyê Teremaxî û Dîtinên wî yên li ser Rêçikên
Rêzimana Kurdî li Gor Pirtûka wî ya bi Navê "
Destûra Zimanê Erebi bi Kurdî Digel Hinde Nimûneyêd
Farisî û Kurdî"**

Amadekar: Mamoste Qedri

**ÇEND GOTIN DERBARÊ
'ELİYÊ TEREMAXÎ Û
PIRTÛKA WÎ DE***

Eliyê Teremaxî zimanzan û wêjekarê kurd ê navdar e. Ji gundê Teremaxê ye ku ev gund di navbera bajarê Hekarî û navçeya Muksê de ye. Ciyê jidayikbûn û mirina wî ev gund e. Di hinek berhevan de wekî "Termûkî", "Termûxî" û "Termakî" jî derbas dibe. Teremaxî piştî ku xwendina xwe ya medreseyê li deverên mîna Mosil, Besra, Bexdad û "Camî'ul-Ezher" a Misrê tamam kiriye, vegeyriyê gundê xwe û li wê derê jî bo dersdana feqîyan mizgeft û medrese ava kirine.

*Ji bo agahiyên bêtir derbarê Eli Teremaxî binêrin: Muhemmed Emin Zekî Beg, *Hulasetu Tarîhî Kurd ve Kurdistan*, wergêr ji bo Erebi: Muhemmed 'Eli 'Ewnî, çapa duyemîn, Beyrut, 2003, cild: 2, r. 293; eynî nivîskar, *Kurd ve Kurdistan Ünlüleri*, Wergêrên ji Erebi ji bo Tirkî: M. Baban, M. Yağmur, S. Kutlay, çapa duyemîn, weşanên

Di dema Eliyê Teremaxî de feqî û şagirdên kurdan di medreseyan de destûra zimanê erebî ji kitêbên ku bi erebî hatine nivîsandin hîn dibûn. Lê Teremaxî bi armanca ku hînbûna destûra zimanê erebî ji bo feqiyên kurd yên ku hîn nû dest bi xwendinê dikin hêsantir bike, di sala 1000'ê koçî de, ku beramberî bi 1591-1592 yê zayînî dike, bi kurmançî kitêbek bi navê "*Destûra Zimanê Erebi Bi Kurdî Digel Hinde Nimûneyêd Farisî û Kurdî*" nivîsandîye. Ev zimanzanê kurd di vê

Apec, Spanga/Sweden, 1998, r. 271; Kamûran Eli Bedirxan - Luîs Paul Margret, *Dirasetun Fi'ş-Şi'ri'l-Kurdî*, Wergêr ji bo Erebi: Refîq Hilmî, Paris, 1937, r. 14-27; Bilêç Şêrko, *el-Qadiyyetu'l-Kurdiyye: Madî'l-Kurd ve Hadîmulum*, Kahire, 1930, r. 23-24; Marif Xeznedar, *Destûrê Zimanê Erebi Bi Kurdî: Eliyê Teremaxî*, çapxana Daru'z-Zerman, Bexdad, 1971; İzzeddin Mustefa Restûl, *el-Waki'yye Fi'l-Edebî'l-Kurdî*, Beyrut, r. 57-59; Reşîd Findî, Eli Teremaxî Yekemîn Rêzîmannivîs û Pexşannivîsê Kurd e, Bexdad, 1985; Feqî Huseyn Sağniç, *Diroka Wêjeya Kurdî*, weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, çapa yekemîn, Stenbol, 2002, r. 387-390; *İslam Ansiklopedisi*, Stenbol, 1955, cild: 6, r. 1114.

pirtûka xwe de gava di hinek babetan de li ser rêçikên rêzimana erebî sekiniye, wekî muqayese rêçikên rêzimanê farisî û kurdî yên di wan babetan de jî diyar kiriye.

Wêjekarê kurd ê navdar Mela Mehmûdê Beyazîdî di sala 1274ê koçî de, ku beramberî bi 1857-1858ê zayinî dike, pêşgotinek li ser vê pirtûkê nivîsandiyê û pirtûk wekî destnivîsek teslîmî Qonsolosê Rûsî yê bajarê Erzeromê Aleksander Jaba kiriye. Marîf Xeznedar ev destnivîsa ku li Lenîngîradê di Pirtûkxaneyê Amojgeha Rojhilatnasî ya girêdayê bi Akademiya Zanistî ya Sovyetê de bi hejmara C1958 hatibû qeydkirin, di sala 1971ê de bi dest xistiye û di eynî salê de bi navê "Destûra Zimanê Erebi Bi Kurdî: Eliyê Teremaxî" li Bexdadê daye çapkirin.

Reşîd Findî, rêçikên ku Elî Teremaxî di vê pirtûkê de derbarê rêzimana kurdî aniyê zimên, di kitêba xwe ya bi navê "Eliyê Teremaxî Yekemîn Rêzîmannivîs û Pexşannivîsê Kurd e" (Bexdad, 1985) de kom kirine û bê ku dest bide orijînalê wan, bi alfabeya kurdî ya Başûr bi tîpên erebî nivîsandiyê. Findî di vê pirtûka xwe de -çaxa ku ji navê wê jî tê fêmkirin- pêşniyaz dike ku Teremaxî wekî yekemîn rêzîmannivîsê kurd bê qebûlînin.

Elî Teremaxî di diyarkirina dîtinên xwe yên li ser rêçikên rêzimana kurdî de term û bêjeyên wê demê bi kar anîne, ku ev term û bêjeyên han bi giranî erebî ne. Çawa ku me got, Reşîd Findî jî dest nedaye tekstên Teremaxî û wan bi şiklê xwe yên orijînal qeyd

kirine. Lê kesê ku têra xwe di ziman û rêzimanê erebî de pîspor nebe, mimkûn nîn e ku ji van gotin û term û bêjeyan fêm bike. Ji ber vî, me xwest ku em hem orijînalê wan bi tîpên latînî binivîsînin hem jî wan wergêrinê kurdiya nûjen. Em di vê nivîsa xwe de cih nadine nîrx û şîroveyên li ser kêmasî û uslûban û em dest nadine mînakên orijînal yên ku Teremaxî bi kar anîne û Findî qeyd kirine. Lewra niyeta me ew e ku em di demek bê de hem vê xebata Teremaxî, hem jî xebata Yusuf Ziyadîn Paşa ya li ser rêzimana kurdî di pirtûkek de bicivînin û bi hûrgilî li ser wan bisekinin.

FESL DI BEHSA FÊLA MÎDARÎ DA YE

Di zimanê Kurmancî da pênc siçe bi der dikevin, zêde nabin. Weku niha:

Diçî, diçe, diçîn, diçim, diçîn.

Efalêd mayî jî li van qiyas bike. Evne pênc siyejan ji demayirêd kurmancî hene. Weku niha:

Tu, ew, hûn, ewan, em, me.

Eve şeş demîr jî demayirêd wan efaletan ne, diçel wan tene 'emilandîn.

(EV) QISIM DERBARÊ LÊKERA DEMA NIHA DE YE

Di zimanê kurmancî de pênc rawek çê dibin, zêde nabin. Mînak:

Diçî, diçe, diçîn, diçim, diçîn.

Lêkerên din jî li van qiyas bike. Ji bo cînavkên Kurmancî pênc rawek hene.

Mînak:

Tû, ew, hûn, ewan, em, me.

Ev şeş cînavkên han jî cînavkên wan lêkeran in, bi wan re tên bikaranîn.

**FESL- DI BEHSA EMRÊ
HADIRÎ DA YE**

Me'lûm bibe ku emrê hadirî bi herfa "ba"yê dibe. Weku ba di îbtîda da waki' bibî 'elametê emrê ye. Bi zimanê kurmancî Dîsanê pênc sije di emrê hadirî da ji dibe. Mesela weku niha:

Bide : Yanî mufredê muxateb e; çî muze-
kker e çî muennes e.

Bidet : Yanî mufredê gayib e; çî muzekker
e çî muennes e.

Bidîn: Yanî hûn tesniye û cem'a gay-
iban; çî muzekker çî muennes e.

Bidim: Yanî ez ku mutekellim wehde me.

Bideyin: Yanî em ku mutekellim
me'elşeyr in, em bideyin...

**(EV) QISIM DERBARÊ
RAWEKA FERMANÎ DE YE**

Bila bê zanîn ku raweya fermanî bi daçeka "bi"yê çê dibe. Heke "bi" di serî de cih bigire nişana fermaniye ye. Mînak:

Bide: Ango kesê duyemîn e, çî nêr
dibe çî mê.

Bidet: Ango kesê sêyemîn ê yekjimar
e, çî nêr dibe çî mê.

Bidîn: Ango hûn du kes û pirjimarên
sêyemîn, çî nêr dibin çî mê.

Bidim: Ango ez ku kesê yekemîn ê
yekjimar im.

Bideyin: Ango em ku kesên yekemîn
ên pirjimar in.

FESL- DI BEHSA MESDERÊ DA YE

Mesder goya eslê fê'lê ye; bê zeman û bê fa'îl û mef'ûl e; mutleq 'ibaretê wê fê'lê ye. Mesela weku niha lefzê "fê'l" bixwu mutleq ibaret e ji kirinê. Lakin mucerred e ji zemanê û mesder e. Mesadirêd efalêd Farisiyê ne ile di axirê wan da "dal" tunine, belku ekseri "ya" û "nun" dibin. Mesela weku niha:

Kirin, bîrîn, xwerin

Yanî mutleq kirin û birin û xwerin mirad e. Paşê weku sije jê cuda dibin wê weqtê fê'l û fa'îl û mef'ûl û madî û mudarî jî me'lûm dibe.. Di Kurmancî da ji 'elametê mudarî "dal" e di îbtîda da dibe, eger fê'l mitte'edî be. Mesela weku niha:

Dîde, dîbe, dîçe

Eger fê'l lazim bî êcarê ew "dal" di axirê fê'lê da heyê. Weku niha:

Siwar dîbe, radîbe, radîke

Evne ji fê'lêd mudarî, 'elametê fê'la mudarî "dal" e, lakin di axirê kelîmeyê dibe.

**(EV) QISIM DERBARÊ
RADERÊ DE YE**

Rader wekî eslê lêkerê ye; bê dem û kirde û bireser e. Hew tenê ibaretê ji kirinê ye. Bo nimûne bêjeya "fê'l"(kirin)ê bixwe jî bi tenê ibaretê ji kirinê ye. Lê ji demê vala ye û rader e. (Raderên kurmancî wekî) raderên lêkerên farisî ne. Lê di dawiya wan de "d" tune. Belkî bi piranî "y" û "n" dibin. Mînak:

Kirin, birin, xwerin

Ango hew tenê kirin û birin û xwerin mabest e. Piştî ku rawek jê çê

dibin wê demê lêker û kirde û bireser û dema borî û dema niha jê tê zanîn.. Di kurmancî de jî nîşana dema niha "di" ye. Eger lêker gerguhêz be di serî de dibe. Wekî niha:

Dide, dibe, diçe

Heke lêker negerguhêz be, vê carê "di" di dawiya lêkerê de tê. Wekî niha:

Siwar dibe, radibe, radike

Vanan jî lêkerên dema niha ne. Nîşana lêkera dema niha "di" ye, lê di dawiya bêjeyê de dibe.

FESL- DI BEHSA ISMÊ FA'ILÊ DA

İsmê fail, navê failê wê fêlê ye. Lakîn di elfazêd kurmancî bi xwe serê ismê fail bi lefz bitenê nabî; belku lazime lefza "ê" di berî wî kelmê bête zikirkirin. Weku niha ji boy mufredan dibêji:

Ê kuştî, ê kirî, ê xwerî

Evne mufred in. Çi muzekker çî muennes, hadîr çî gâib.

Emma ismê fa'ilêd tesniye û cem'êd zimanê kurmancî bi jeyrê jî lefza "ê" di îbtîda da, di axirê da lefza "nûn" û "ha" yek dibî ku delalet dike ku ev fa'ilane tesniye we yaxud cem' in. Mesela weku niha:

Ê kuştine, ê kirine, ê xwerine

Yanî ew tesniye û cem'êd ku kuştî ne û kirî ne û xwerî ne.

(EV) QISIM DERBARÊ PARENGA LEBATÎ DE YE

Parenga lebatî navê kirdeyê wê lêkerê ye. Lê di peyvên kurmancî de

parenga lebatî bi serê xwe tenê nabe. Belkî lazim e peyva "ê" berya wê bê gotin. Bo nimûne ji bo yekjimarên wiha dibêjin:

Ê kuştî, ê kirî, ê xwerî

Evan yekjimar in. Çi nêr dibin çî mê, çî kesên duyemîn dibin çî sêyemîn.

Welê parengên lebatî yên ji bo du kes û pirjimarên di zimanê kurmancî de ji bilî peyva "ê" di serî de, di dawiyê de peyva "n" û "e" yê (jî) dibe û diyar dike ku ew kirdeyên han du kes in an jî pirjimar in. Wekî niha:

Ê kuştine, ê kirîne, ê xwerîne

Ango ew du kes û pirjimarên ku kuştine û kirîne û xwerîne.

FESL- DI BEHSA ISMÊ MEF'ÛLÊ DA

İsmê mef'ûl nav e ji boy wî tişteki ku ew fêl li ser wî tiştî we yaxud ser wî mirovî waki' bûye. Lakîn di ismê mef'ûlê zimanê kurmancî da di axirê da lefza "ya" dibê. Ew 'elametê ismê mef'ûlê ye. Weku niha:

Kuştî û birî û girtî

Evne nav in ji boy mufredêd meqtûl û birî û girtiyan. Yanî ferdek hatiye kuştin û birin û girtin; çî muzekker çî muennes, çî hadîr çî gâib e.

Emma tesniye û cem'êd wan jî "ya" û "elîf" û "nûn" dibin. Mesela weku niha:

Kuştiyan, biriyar, girtiyan

Evne ji boy tesniye û cem'êd ismê mef'ûlan e. Yanî evne ismê ji boy tesniye û cem'êd meqtûlan û şey'ê birî û mehîbûsan; çî muzekker çî muennes, çî hadîr e û çî jî gâib e.

**(EV) QISIM DERBARÊ
PARENGA TEBATÎ DE YE**

Parenga tebatî nav e ji bo wî tiştê ku ew kirin li ser wî tiştî an jî li ser wî mirovî tê holê. Lê di parenga tebatî ya zimanê kurmancî de di dawiyê de peyva "-î" dibe. Ew nişana parenga tebatî ye. Wekî niha:

Kuşî û birî û girtî

Ev nav in ji bo yekjimarên kuştî û birî û girtî. Ango kesek hatiye kuştin û birin û girtin. Çi nêr dibe çi mê, çi kesê duyemîn dibe çi sêyemîn.

Welê du kes û pirjimarên wan jî (bi) "y" û "a" û "n" (-yan)dibin. Wekî niha:

Kuştiyan, biriyan, girtiyan

Ev ji bo du kes û pirjimarên parengên tebatî nin. Ango ev nav in ji bo du kes û pirjimarên kuştî û tiştên birî û girtiyan. Çi nêr dibe çi mê, çi kesê duyemîn dibe çi sêyemîn.

FESL- DI BEHSA NEHYÊ DA NE

Me'lûmê te bibe, ku nehiy bi me'na men' e. Yanî men'a fê'la şoleki ye. Ew jî 'eksa emrê ye. Lewra ew emrê bi fê'la wî şolî ye, lakîn nehiy men'a fê'la wî ye.

Nehya kurmancî ji hisêb ke ku ew ji mislê nehya farisî ye; ew jî bi "mîm" û "nun" e. Weku niha dibêji:

Meke, meken, neke, neken, nakem, nakeyin

**(EV) QISIM DERBARÊ
NEYINIYA RAWEYA FERMANÎ
DE YE**

Divê tu bizanî, ku wateya neyiniya raweya fermanî qedexekirin e. Ango

qedexekirina tiştêkî ye. Ew jî 'eksa fermaniyê ye. Lewra fermanî emrê bi kirina wî tiştî ye, lê neyiniya fermanî qedexekirina kirina wî ye.

Neyiniya raweya fermanî ya kurmancî jî hema bibêje ku wekî ya karisî ye; ew jî bi "me-" û "ne-"yê ye. Wekî niha:

Meke, meken, neke, neken, nakem, nakeyin

**FESL- DI BEHSA ÇAYÎB DA NE Û
DEMAYÎRÊD WAN DA YE**

Demayîrêd çayîbêd zimanê kurmancî ji hisêb ke weku zimanê farisî ye:

Ew, ewî, wan, ewan

Demayîrêd çayîbe evne, me'lûmî te ye.

**(EV) QISIM DERBARÊ KESÊN
SÊYEMÎN Û CÎNAVKÊN WAN
DE YE**

Cînavkên kesên sêyemîn yên zimanê kurmancî jî hema bibêje mîna (yên) zimanê farisî ne:

Ew, ewî, wan, ewan

Cînavkên kesên sêyemîn ev in, tu dizanî.

**FESL- DÎ BEHSA DEMAYÎRÊD
HADIRE YÊ**

Melûmê te bibe ku ji boy hadiran ji mexstis e demîr hebîn. Weku niha:

Tu, ez, em, hûn

Ev demirene zav misal heyin, lakîn hinde qeder ji boy muhtedîyan kafî ye. Teşîla wan jî kûtêbêd serjê me'lûmê te dibî...

(EV) QISIM DERBARÊ
CÎNAVKÊN HAZÎR (KESÊN
DUYEMÎN Û YEKEMÎN DE YE

Tu bizan ku divê ji bo kesên hazir ji cînavkên taybet hebin. Wekî niha:

Tu, ez, em, hûn

Ev cînavkên han gelek mînakên xwe hene. Lê ji bo nûdestpêkeran ev qas bes e. Tu dikarî kîtkîteya wan ji pirtûkên li ser rêziman hîn bibî.

FESL- DI BEHSA ÎSMA DA YE

Esmâ'ed kurmancî ji mufred cuda ne. Weku niha ferdek ji vana. Lakin tesniye û cem'ed wan ji weku farisiyan bi elîf û nûnan têtin. Weku niha:

Merevan, daran, hespan

Evne ji boy tesniyeyê ji û cem'ê ji têtin û ferqa muzekker û muennesî ji nabê. Yanî ji vana herdu û cema'etek ji dibin...

(EV) QISIM DER BARÊ
NAVDÊRAN DE YE

Cînavkên kurmancî jî yekjimar cuda ne. Wekî niha kesek ji vana. Lê du kes û pirjimarên wan jî mîna yên farisî bi "a" û "n" tèn. Mînak:

Merevan, daran, hespan

Ev ji bo du kesan jî, ji bo pirjimarên jî tèn û ferqa nêrîtî û mêyîtîyê jî çê nabe. Ango hem ji bo van herduyan hem jî ji bo komeke dibin.

FESL DI BEHSA
ESMAÛ'L-IŞARE DA

Esmau'l-işaretêd kurmancî ji heyin. Weku niha:

Ev : ji boy hadirê mufred çî muzekker çî muennes.

Evne û evana : ji boy tesniye û cem'ed hadiran bila ferq.

We : ji boy mufredê muxatebê hazir e bila ferq.

Wan, ewan : Ev herdu ji ji boy tesniye û cem'ed gayiban in bila ferq.

(EV) QISIM DERBARÊ
CÎNAVKÊN ŞANÎDANÊ DE YE

Cînavkên şanîdanê yên kurmancî jî hene. Wekî niha:

Ev : Ji boy kesê duyemîn ê yekjimar e, çî nêr dibe çî mê.

Evne û evana: Bê ferq(a nêr û mêyan) ji bo du kes û kesên duyemîn ên pirjimar in.

We : Bê ferq(a nêr û mêyan) ji bo kesên duyemîn ên pirjimar e.

Wan, ewan: Ev herdu jî bê ferq(a nêr û mêyan) ji bo du kes û kesên duyemîn ên pirjimar in.

FESL DI BEHSA NÎDA DA YE

Me'lûmê te bibe nîda bi me'na gazikirin e. Yanî gazî ferdekî û ya cema' etekê bikey. Ew ji mexsûsê serfa nîdayê heyê. Di zimanê kurmancî jî herfa nîdayê lefza (Ê), weku niha:

Ê Miho, Ê 'Eysê

(Xa)ya dî axirê 'elametê tenisê ye..

(EV) QISIM DERBARÊ
BANEŞANÊ DE YE

Divê tu bizanibî ku baneşan bi me'na bangkirinê ye. Ango gazîkirina te ya kesekî an jî komekê ye. Ew jî taybetmendî serfa gazîkirinê ye. Di zimanê Kurmancî de jî tîpa baneşanê "Ê" ye. Mînak: Ê Miho, Ê 'Eysê.

FESL - DI BEHSA ÎSTÎFHAMÊ DA

Îstîffiam ew e ku dixwaze ku tişteki pirsiyar bike û fêhm bike ku bûye û yanê nebûye...

Îstîffiam di zimanê farisî û kurmançî da, herdûkan jî bi lefza (Aya).. Di zimanê kurdî jî weku nîha dibêji ku:

Aya serê heyvê bûye?

Eve jî istîffîama kurmançî ye.

(EV) QISIM DER BARÊ PIRSIYARIYÊ DE YE

Pirsiyarî ew e ku yek dixwaze ku tişteki pirs bike û fêhm bike ku (ew tişt) buye an nebuye...

Pirsiyarî di zimanê farisî û kurmançî de, di herdukan de jî bi peyva "aya" ye. Di zimanê kurdî de jî wiha dibêji:

Aya serê heyvê bûye?

Pirsiyariya kurmançî jî ev e.

FESL - DI BEHSA MUDAF Î MUDAFUN ÎLEYHÎ DA NE

Ev mudaf û mudafun îleyhî, di hemû lisanan da heye û lazim e. Yanî nisbet tişteki bi bal yekê dinê de. Ew tiştê berê mudaf dibêjin û tiştê paşin mudafun îleyhî dibêjin.. Di zimanê kurmançî da elametê îdafeyê (ya) ye di axirê mudafê da lefz dibî. Ew elamet e evne mudaf û mudafun îleyhî ne. Mesela weku nîha:

Hespê Xwace, Kurê Mela, Gulamê Mîr

Ev (ya)ye delalet dike ku evne mudaf û mudafun îleyhî ne...

(EV) QISIM DERBARÊ RAVEBER Û RAVEKARÊ DE YE

Ev raveber û ravekar di hemû zimanan de hene û pêwîst in. Ango

pêwendiya tişteki bi bal yekê din de. Ew tiştê berê jê re dibêjin raveber û jî tiştê paşin re jî dibêjin ravekar. Di zimanê kurmançî de veqetandeka ravekê "ê" ye ku di dawiya raveberê de tê bilêvkirin. Ew (veqetandek) dibe nîşan ku ew herdu bêje raveber û ravekar in. Wekî niha:

Hespê Xwace, Kurê Mela, Xulamê Mîr

Ev "ê" dide nîşandan ku vana raveber û ravekar in.

FESL - EVE JÎ MUCERRED DI BEHSA NISBETÊ

Mesela weku mirovekî we yaxû malekî nisbet bidey bi bal cihêkî, ew jî di hershê lisanan da bi lefza (ya) dibî û jî wê (ya)yê, ya nisbetê dibêjin.. Weku nîha:

Bexdadî

Yanî ev mirov mensûb e bi bal Bejdayê û jî ehlê wê derê ye.

Di lisanê farisî û kurdî da jî;

(Besrewî) farisî,

(Şamî) bi kurdî

(EV) QISIM JÎ HEW DERBARÊ PÊWENDIYÊ DE YE

Bo nimûne heke tu pêwendiya mirovekî an jî malekî bi bal cihêkî ve bikî, ew jî di her sê zimanan de bi qertava "-î"yê dibe û jî wê re qertava pêwendiyê dibêjin. Mînak:

Bexdadî

Ango ev mirov pêgirî bi bal Bexdayê ve ye û ehlê wê derê ye.

Di zimanê farisî û kurdî da jî:

(Besrewî) farisî,

(Şamî) bi kurdî

Bavê Helbesta Gelêrî û Ferxên Wê*

Remezan ALAN

Civatên devkî, xwediye mîrasên gelêrî ne. Di wan de *bilêvên takekesî* dereng çêdibin. Dema çêdibin jî, li ser kêmasî û derengmayînekê şîn dibin. Muxayîle, di hin cûreyan de heps dibe. Ragihandina mîrasê, bi giştî jî ya çandê, bi riya *guh* pêk tê. Carna ava wê muxayîleyê boş bibe jî, bi salên dirêj, heman cohik in qismetê wê. Sekanî, enînivîsa wê ye. Bo guhertinên mezin, jê re ne lehî, lehîmişt lazim in.

Elbet ev taybetî, di xwe de parastina giyanekî jî dihewîne. Li ber diranên salan û kiryarên neyaran, jê re mertalek radike; wê, ji devê kevir û çakûçan direvîne; libse otantîkiyê li ser baqî dihêle û vî tiştê kêrhatî, li ser hebûna giyanekî îmkana çend gotinên fesîh, bexşî mirov dike. Lê ev gotin, bila neyê jibîrkirin, çend gotinên ku miqabilî tecrûbeyên din in!

* Giyanê wê nivîsê, feyza xwe ji nivîsa "Kürt Halk Şarkıları İçin Küçük Bir Peotika" ya ku di kovara *Warê a Payîza* 1997an de çap bûye, girtiye.

Ku em ji vir dest pê bikin, em ê bibêjin ku ji bo gel û civatên wisa mûzîk û helbest û çêkerê wan dengbêj, navendiyên ve çandê ne. Ji Fuat Köprülü ji bo *tirkan*¹; ji Georg Thomason jî ji bo *yewnanî û îrlandiyân* em hîn dibin ku *di van gelan de mûzîkeke tenê ji amûrê pêkhatî tunebû, helbestên herî xweş ji bo ku bi awazekê re bêne xwendin, dihatin gotin*.² Yanê di destpêkê de mûzîk û helbest yek bû. Ne ji hikmê wan, ji rola dengbêj wisa bû. Ev kesê payebilind, merasîmên herî kevin (ku tev jî olî bûn) bi rê ve dibir, di wan de bi miqamî helbestan dixwend, ji xeybê xeberan dida, nexweşî û bêmîyîyan dahf dikir... *Di pir gelî de dengbêj, wekî remildar û kahînan dihatin dîtin. Pertûna ve baweriyê ji ve waqiyê dîza: Dengbêj, ji ber ku*

¹ Fuat Köprülü: *Türk Saz Şairleri I / Hozanên Tirkan I*, Milli Kültür Yayınları, Ankara 1962, r.32.

² George Thomson: *The Prehistoric Aegean*, ji wergera tirkî ya Celal Üster a *Tarihöncesi Ege II*, Payel, r.182.

*rabirdûyê dizaniya, dahatûyê jî dizaniya. Îlmê wî, îlmê çavkeniyan bû.*³ Heya kengê ev pir-alî û rûmet domiya? Elbet heya dewra kar beşiyê! Ji ber ku li dû karbeşiyê, ji bilî hozaniyê, hemû vatiniyên vî kesî ji dest çûn. Ya rast karên din, ketin destê yên ku di karbeşiyê de hostatiyekê bi dest xistin.

Kûrbûna karbeşiyê ji bo hemû dengbêjan û elbet ji bo yê kurd jî mîladek e. Nezera feodalî, piştevaniya mîrî û serokeşîrî, di vê heyamê de xwe lê dipêçe. *Di vê dewrê de ye dengbêj/ hozan ji bo xwendina destanan ji wê serayê diçe ya din.*⁴ Ji vê peywendiyê aîdiyetek diwelide. Ev aîdiyet, di devê gelek dengbêjan de *dibe ez dengbêjê filan mîr/paşa/eşîrê bûm.* Di vê pêvajoyê de hozan, hostayê deng, li ser sifra piştekek xwe ye; li pêşberî mîr, paşa, beg û axayan diqîrîne. Dawiya vê pêvajoyê jî mîladek e. Ji ber ku têkçûna mîrîtiyên kurdan (ku rastî sedsala 19an tê), ji bo dengbêj, qedandina *bohemyayê* ye. Ew ê ku heya vê demê di dîwanên giran de ciyekî maqûl girtibû, êdî sazbandekî dîlan û şahiyên e. Bi gotineke din, dengbêjê ku wextekê serboriyên mîr û serhewayên cengan dikir *waqayîname*, êdî yekî ji rêzê û bêpiştekan e. *Bi wextê rabûnê re bexşîşa cotek gayê sor î çavreş li dû maye. Yadîgara Serdema Navîn, li panayîr û qehwexanan hûnera xwe nîşan didin.*⁵

Çiqas zû be jî heman qewimîn, di

yewnaniyan de jî heye. Bi têkçûna serayê re hozan, li bazaran dixwîne helbestên xwe.⁶ Yanê wekî tacirekî, froşê malekî ye êdî! Ev veg uherîn an *xerabûna epîkê*, rûmeta civakî ya dengbêj dihejîne. Ev hal, di straneke Evdalê Zeynikê de gelek xweş krîstalize dibe:

"Ez ê Evdal im, Evdalê Zeynikê bûm
Bavê Temo, siwarê Nijdi bûm
Dengbêjê oda Sirmelî Memed Paşa [ê]
teyrê dewletê bûm
Dilê gelek qîz û bûkên xelkê di min de hebûn
Berdevkê mîr û hakimî, çawîşê xortan bûm
Roja îro kor bûme çavê min nabînin
Mame li ber hêt û dîwarên xelkê
Bûme pêkenokê qîz û bûkên Zilan û Heyderan
Li min wayê, li min wayê!.."

Pir eşkere ye: *Duh*, bi refekî giregir re difriya dengbêj, serbilind bû, hêlîna wî xweş bû; lê *îro* baskşikestî ye, belengaz û pêkenok e.

Li hêla din, ev aktorê herî girîng ê çanda devkî, *kevneşopê*, yanê *repertûara stranan*, di nav têkiliya hoste û şagirt de, bi *têkildariya guh* hîn dibûn û hevîrê xwe ji wî hevîrtirşî dikirin. Elbet dan û standina hoste û şagirt, di nav ciyekî yekdemîn (senkronîk) de pêk nedihat. Ji ber ku di kurdan de perwerdeya mûzîkeke avabûyî tunebû.* Dengbêj an şagirt, kevneşopa netewî ya ku hevîrê wê helbest û mûzîk bû, bi

⁶ George Thomson: heman berhem (h.b.), r.301. Û di rûpela 302an de tê diyarkirin ku li bazara Delosê - bazara herî girîng û navdar a wê demê - tu kesî nikariya avê destê dengbêjê kor (Homeros) bikira.

* Yeka din, em ji peywendiya navbera dengbêj û helbestkarên klasîk bêxêber in. Di Osmaniyan de ev têkîlî, di eleyhê dengbêj de bû. Helbestkarên klasîk, dengbêjan kêrî xwe diditin û dema dixwestin berhemên hev piçûk bikin, jê re "Karacaoğlan Türküsü /strana Karacaoğlan" digotin.

³ Octavio Paz: *Öteki ses, Şiir ve Yüzyılın sonu*, ji wergera Hüseyin Demirhan, Suteni, 1995, r. 83. Di heman beşê de PAZ ji bo gelekî berê wiha digot: Em dizanin ku Aztekan helbestên xwe digotin, di nav stranê de dianîn ziman û tiştê seyr jî wan helbestan *difistîn*.

⁴ Azra Erhat: *İlyada-Homeros*. Werger: Azra Erhat-A.Kadir, Can, İst.1984, Bnr.r.16.

⁵ Fuat Köprülü: heman berhem. r.11.

qewlê *Homerîdan* (kurên-Homeros) dine-qışandin. Ew jî mîna wan, wê hunera ku ji bav diboriya kur, ji mamoste diboriya şagirt, şûna ku biguherînin, tekûz dikirin. Di wan de her çiqas yên aferîner hebûn jî, wan cewherên xwe ne ji bo nûbûnan, ji bo aheng û zerafeta kevneşopê kar dianîn. Her, karkerê peykerekê bûn. Her, lêkolînerê gotina ceribandî bûn. Lê ev yek bi xwe jî, pir tişt bû!..

Ya rast, repertûara stranên ber destê wan, têrî dengbêjiyeke herêmi an netewî dikir. Ev repertûar, mîraseke cihereg bû. Şagirt, li ber vê daneheva ku xwîdana kalikê wî yê hemkar tê de hebû, hîrmetkar bû. Lê mirov nikariya bigota ku vê danehevê jî bi tevahî teqlîd dikir. Ji ber ku di nav kevneşopê de bicîkirina deng, wekî îro, duh jî girîng bû. Ew hewildana lêgerok a ku di xwe de *rê-berdanê* (rê-terikandinê) jî dihewand, di dawîya dawîn de zor dida qalikê gelêrî û giyanê ecibaneke şexsî lê zêde dikir. Ev e di vê heyamê de çî wek helbestkar û dengbêj an çî wek berhevkar Homeros, Firdewsî an Sînlekkê-unnini (helbestkarê berhevkarê destana *Gilgamêş*) tam û vehûneke takekesî dibehîandin gotinê; wê, nêzîkî agirekî nevemirî dikirin.

Ji bo kurdan ihtimaleke mezin cara yekem vê yekê, dengbêjê destana Memê Alan kir. Ji ber ku berhema herî kevin a yekpare ew bû. Her çiqas guhertoyên wê yên îro yê li ber dest bangî dewreke nêzîk (tebeqeya Îslamî) bikin jî, beşeke wê, beşa *gola xwîniyan*, aîdiyeta wê ya kevin teslîm dike.⁷

⁷ Gola xwîniyan kûr e, tê da tê fişîna mara û çelpîna masiyan e. Wê goştê me bibe rizqê mar û masiyan e

*

Mîrateya dengbêjiya kurd a wê heyamê, elbet li ser darê epîkê şm dibû. Epîk, wekî tê zanîn, bilêva vegotinkî bû. Dengê wê yî nêr, li ser xeteke dem-boriyî bilind dibû û xwe digîhand tebeqeyeke dîrokî. Ku di vê tebeqeyê de hebûnên bûyerê -dijmin, hesp, çek, ceng, xweza, axaftina lehang hwd.- serê xwe di ber binyateke dramatik re derdixistin. Ev bilêvkirin ew çend arkaîk û pert e ku, lêkolînerêkî wek Mehrdad R. Îzadî, wê (*gama kurd an bayatî kurdî*), bi *flamenkoya* Îspanyolî û dora Yewnaniya Antîk re hevalbent dîtîye.⁸ Li gorî Christian Poche jî *manendiya di navbera meqamên Kord (ku ew ji vê epîkê re wisa dibêje) û Dor de ne tesadûfî bû; Dorên ku beriya mîladê di 1200'an de welatê Elen dagir kirin û Medên ku ji bakur hatin du qewmên Hind-Avrûpî bûn. Dor jî wekî Medan, hêza xwe bi tevahî ji civata xwe ya şerker digirtin. Û strana wan a Dor wekî Kord, xwediyê xisletekî mêrane û biheybet, biyaniyê dilşahî û dijî sistiyê bû.*⁹

Wisa dixwiye kurdên ku ji ber sertên welatê xwe xwediyê xisletekî sert û şerker bûn, plandûva sosyolojîk a vê vegotinê dadigirin. Ev vegotina ku şer û seferên mîrekan an pevçûnên

---

Malê me pir e, wê bimîne li mîratçiyên e
Bayê xerbî ji hêla jêr va tê li felat dixîne, pêla vedigerîne li
serê pêlan e

Bayê xerbî ji siltan e
Siltanekî bê dexalet û eman e
Kuriyê behrê siltanê behran e
Memê Alan ji siltanê kurdan e
Em çar siltan li vê derê li hevûdû civiyan e
Ez ê ji siltanê bê û siltanê avê bixwazim eman e
Ez ê kuriyê behrê biqelibînim li felatê Cizîra Xopan e."
(Memê Alan, Berhevkar Roger Lescot, *Avesta, Stenbol* 1997, r.50, italîk yê min in.)

⁸ *Kürt Müziği /Mûzîka Kurdî, Avesta, Stenbol 1996, r.26.*

⁹ *Kürt Müziği. heman berhem. r.67-68*

nav kes û eşîran li ser serkeftinekê bicî dikir, di devê dengbêjan de çîrokeke mûbalexeyî bû. Navlêka şer xweş bû jî pala xwe dida vê bermayê. Û dengbêj kelûmelê ziman, di vê bermayê dikir qalibgotinên kêrhatî û ji bo îro epîkên nû çêdikir. Komikên ziman; wek rengdêr, sembol, îstîfare, teşbîh, rêberên wê riya kevn in... Jixwe ev rê bû ku fersenda jixweberiyê (emprovîze) dida dengbêj. Û *dengbêj jî bi xêra bûyerên ku li mijara wî dihatin û bi xêra repertûara qalibên kevnşopeke ku hemû merasîmên jiyana kevnare dianîn ber destê wî, zimanê helbestê bi qasî yê axaftinê rehet kar dianî.*¹⁰

Ji ber vê yekê ye qalibên wek; *Serê Sîpanê Xelatê rimmêna rîman e, çingêna şûran e, hîrîna hespan e, hewtêna kurê baban e; an Kuro lawo were mala bavê min gulîbirê bi mîvanî, ez ê ji te ra serjê bikim miya sor a ser beranî, ez ê raxim kulavê sor ê Xoresanî, gava dêk û bavê min ji min pirsîn kanî miya sor a serberanî, ez ê bibêim dayê bavo şivanê lawê xelkê topal bû, wê ji golê neanî; ango canîka delalê min çal e, li her çar nîgan bênal û bêbizmar e, ez ê rabîm xirxalên nigên xwe, bazinên destên xwe, qerenfîla pozê xwe, ji canîka wî re bikim nal û nalbizmar e, û piçîka serê xwe jî bihûnim, jê re bikim dûvhefsar e...* xwe çendîn caran di stranên cihê cihê de diafirînin.

Aliyekî din lingên bilêvkirinê, bivê nevē, ber bi taswîrkirinê ve dajo epîkê. Hawîrdora lehengê ku ketiye nav tevgerê an cengê, ciyekî girîng digre. Di vê keliyê de eşya û hawîrdor, bi insan re dikevin têkiliyekê. Muxayîleya ku di bilêva lirîk de rengkî razber

li ser e, li vir nêzîkî rastiya xwe dibe. Li ser vî qewlî, mirov dikare bêje ku muxayîleya epîk, tevahiya teferûatên xwe yî heyberî ye. Jixwe lewma *çavdêrî û çîrokî* ye; li ser binyata teatîrî tê ava kirin û bi şeweyeke zindî, bezok û vekişiyayî tê xwendin. Wekî ku Pospelov jî gotî *di epîk û dramatikê de aliyê herî girîng ê sazîkirinê, sazûmana kesan, avakirina kirde û rêkûpêkiya teferûatên derdorê ye.*¹¹

Bo formûlekirina vê şîroveyê ku em beşek ji strana *Gulê Dêran* bidin, hêza ku ji avakirina kirde û derdora wan dipengize dê çêtir bê fêmkirin:

"Bûka malê dibêje xwesûyê de dayê îca tu rabe îro dilê min ji her sê peyayê mala bavê min re fena pîran, pîra devê heft newalan min dît her sê peyayê mala bavê min evdalê ji malê siwar bûn fena sê karê xezalan hicûm dane ser kozikên neyaran bi nîvrojê re hespên van xweşmêran hêşîr û pêjmûrde hatin ketin nava malan min bala xwe dayê qaşa zîn bi xwîn e bi zengûbalan dibên xweşmêrê mala bavê min şevê din dozdeh mêrê nav û nîşan kuştine ji xeynî xulaman kuştine xwedê dizane Hesen û Mihemed, Xelîlê Cindî, Hemzeyê Hesenê kilê çavê malxwûyê malan Gulê mehrûmê reben ez im îro xera kirin berxê diwanan

Gulê digot Fatimê xweyê Zozanê Kejik bişewite bi berf û ba ye her sê siwarê mala bavê min ji malê siwar bûn fena sê karê xezala ye siwarê pêşîn tim û tim Eshed Axa ye siwarê li dû, Tentela ye siwarê paşîn çûyîn çûyîna Genco, siwarbûn siwarbûna Têlî Rîza ye apincek li nava mila ye pêşîra apincek bi çar tiliyan zêrê Ecem avdaye kolosekî milazim î xwar nava çava ye

¹⁰ George Thomson: *heman berhem* (h.b) r.276.

¹¹ Gennadiy N. Pospelov: *Edebiyat Bilimi II, ji wergera Yılmaz Onay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1985, r.114.*

îro xwedê dizane, yeqîn ji min re çêdibe
li mala Emer, xwedê dizane li mala Şemê, şevê
anîne koka mêran e."

*

Bilêva lîrîk, belkî her hebû, lê pert-
bûna wê, bi pêvajoya li dû bohemyayê
çêbû. Tovreşana xwe li serdema ku
dengbêj, bêhemtê xwe ber bi huner-
mendiyeke serbixwe ve baz da, kir.
Belê ev rewş, hunermendiyeke ser-
bixwe bû, lê rût û rehman jî bû.
*Helbesta epîk, ji serûbinbûna dewrê
miribû: Tacirên bajari, hikumraniya mîran
parçe parçe kiribûn ji ber ku.*¹² Bêguman
li nav kurdan şoreşeke burjuvayî
pêknehatibû, lê dagirkerên ku
otonomiya mîrên wan ji holê
rakiribûn, bi qasî vê serûbinbûnê zirar
dabû hozanên wî. Lêbelê wekî her
tehrîbê, bi vê ya ha re jî fersendek
çêbû. Dengbêj, belkî jî cara yekem, di
vê tenêbûnê de li hundirê xwe nihêrî
û bêtir zor da wî qalikê gelêrî yê ku me
gava din qalê kir. *Objeya zanîn a hun-
dirî, kete destê qarakerekî afirîner, tégihîştin
eke ramanî û nêzîktêdayîneke heyecanî.*¹³

Me bi awayekî binavgînî li jor got,
di epîkê de "ez/min" tune ye. Ez/min,
dema leheng pesnê xwe dide tê ser
ziman; ji ber ku dengbêj ne di nav
bûyerê de ye. Dema pêvajo nezera wî
berjêrî wî dike, ev cînav dikeve nav
gotinê. Yanê di lîrîkê de ez/min der-
ketiye. Bi pêvajoya tekanebûnê de.
Lewma di ceribandineke xwe de
Adorno, bal dikişand *tenêtiya dengê lîrîk*
û "ez" a ku di *dengê lîrîk de li hemberî*

*refleksa kolektîv xwe der dikir.*¹⁴ Ku di
stranan de çav li vê rêçê bê gerandin,
dê gelek mînak nezer-î endam bibin.*

Belkî bi vê bilêvê re ye *hûrbijarî û*
ecibana şexsî jî li stranan rûnişt. Li dijî
epîkê lîrîk, bi pûta rêkûpêkiyê hat
xwedîkirin. Li hemberî bêhndirêjiya
epîkê (ku şevên dîwanên mîran dirêj
bûn), bejinkurtiya lîrîkê (ku tempoya
rojê li gorî saetan, danan bû) xwe da
dest. Yanê vegotina mezin, ciyê xwe da
ya piçûk. Belkî wî dengê nêr jî ciyê
xwe da dengêkî mê.** Ev yek elbet
fêhma dirûvê, hûrbijariyê, derxist pêş.
Ne wisa bûya di strana Ehmedo Ronî
de sazûmana qafiyê-abccba- dê wiha
xwe neda dest:

"Ehmedo Ronî, heyran tu ne mêr î ne hekmî î
Li bala dilê min evdala Xwedê da
Taviyek ji taviyên biharê
Meha gulanê, nîsan û adarê
Li ser sîng û berê min evdala Xwedê da
Ne dixuricî ne dibarî!"

An di payîzoka xwarê, ya ku vê carê
bi rêkûpêkiyeke din -aaba- dê derke-
ta pêşiya me?

¹⁴ Teodor W. Adorno: *Noten zur Literatur I,II,III,IV. / Edebiyat Yazıları*, ji wergera tirkî ya Sabir Yücesoy-Orhan Koçak, İst. 2004, Metis, r.116-119. Nexasim li nivîsa *Lîrîk Şiir ve Toplum / Helbesta Lîrîk û Cîvakê* binêrin.

* Di lîrikeke ku bi şîrê mûbalexeyê hatibû xwedîkirin de, dengbêj, belkî li gorî tîro bi dengêkî *mazmûnî*, lê li gorî dewra xwe bi dengêkî *tekane* wiha digot:

"Gava ez bimirim tu yê were ser min
Tu yê wî fîstanê xwe yî spî çem çem kefen bike ber min
Tu yê cotên kezika bike werîsê darbêsta min
Gava min bibin qebistanên giran tu bi Xwedê kî were cem min
Gava her sê melayketê Rebbê Alemîn ê ezmanan nazilê
erdan bî were ser min
Belkî bo xatirê çavên reş û dêmên sorgulî çeka rihê şîrîn
berda ser min."

** Qey nebe ew dengê ku pozberî û pêvçûnên civakî bi çavêkî terafgîr vedigot, ciyê xwe da dengêkî lerzok û melûl.

¹² George Thomson.; h.b. r.333.

¹³ Gennadiy N.Pospelov: h.b. r.101.

"Me rezkî çandibû reş rûbaro
Hemî xox û mişmiş û hinaro
Ev e heft salê min û bejnika bilind timam
bûye
Rezikê me giha berê xweo
Min û bejnika bilind têr jê nexwaro."

Ev zewqa tenik, lîrîkê, ber bi
giyanekî takekesî ve dajo û ji bo
demên berê jê re textê pêvajoyeke nû
girê dide. Lewma ji bo mînakên li jêr î
ku destebirayê risteyan in, em bi rehetî
dibêjin, çilkên hêmayê pekiyane wan.

"Evînika xelkê kete şev û rojê
Ya min û dîlber kete tirs û lêzê û şeva tarî."

"Kewa gozel xeyîdiye
Refê kewan nagerîne."

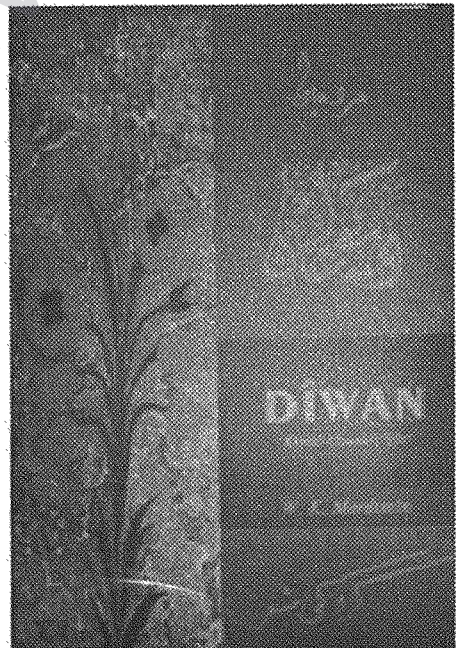
"Kilên siphane li te nayên
Emrê Xwedê çavên te reş in."

"Ji xelkê re bihara sorgul û rengin e
Ji min evdalê Xwedê re pîr e, payîz e."

Belkî jî ji vê tespîtê ye gotin tê li ser
vê pirsê: Madem dengbêjiya me di
heman wext de helbesta me ya gelêrî
ye, mirov dikare ji termê wê poet-
îkayekê rake? An ew, ji bo helbestkarê
îroyîn, *Eliotwarî* dibe kevneşopek? An
bi pirseke nêzikî ruhê vê nivîsê, mirov
ji wî pêşengê helbestê (dengbêjê lîrîk)
dikare tiştek hîn bibe? Belkî pirsê, gelo
ji stranên me yê gelêrî poetîkayek û
hêmasaziyek derdikeve, pirseke pir
cûretkar e; lê dê xwendevan pariyek
heq bidin min ku ji ber zimanê wê yî
biyanî, helbesta me ya klasîk ji bo
pirseke wisa ne mûsaît e.

Belê di bin xweliyê de agir tenê
razayî ye, lê azimî û azwerî, wî agirî
geş dikan. Kengê kevneşopa helbesta

kurdî hat nîqaşkirin û li ser helbesta
îroyîn dil hat eşandin, dê bersiva van
pirsan jî hêsantir bê dayîn. Lê bersiv
neyên dayîn jî em ji tecrûbeyên gelên
din dizanin ku dâvê helbestê bi têrî
xwe dirêj e.

IRAK KÜRDİSTANI BÖLGESİNDE ARAPLAŞTIRMA PLÂNLARININ SİYASÎ BOYUTLARI*

Prof. Dr. Halil İsmail Muhammed

Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Sa'dî el-Berzencî

Hukuk ve Siyaset Fakültesi

Dr. Hüseyin Tevfik Feyzullah

Hukuk ve Siyaset Fakültesi

-Selahaddin Üniversitesi / Erbil-

Arapçadan Çeviren: Mamoste Qedri

GİRİŞ

Bugünkü Irak, Birinci Dünya Savaşı'na kadar (1914-1918) üç "vilayet" olarak temsil ediliyordu. Bunlar Basra, Bağdat ve Musul vilayetleriydi. Sonuncuya 3 "sancak" ve 17 "kaza" bağlıydı. Tablo 1'de gösterildiği gibi her kaza birkaç idarî "nahiye"den oluşuyordu.

Tablo 1
1909 Yılı Musul Vilayeti İdarî Teşkilatı(**)

Sancak	Kaza	Nahiye
MUSUL	Merkez Duhok Zaho	Şeyhan, Yedi Aşiret Muzûrî

* Bu makale *Kovari Zanisti Mirovayeti* dergisinin 21. sayısında yayımlanmıştır. Makalenin sonunda seri olarak verilen dipnotlarından 20., 21. ve 23. dipnotlar metin içerisinde görülmemiştir (Çeviren).

** Kaynak: Faysal er-Rahîm, *Tatavvuru'l-Iak Tahte Hukmi'l-İttihadiyyin* s. 4; Cebbar Kadir, *es-Salname'l-Osmaniyye*, *Metin dergisi*, sayı: 125.

	İmadiye	Berwarî Bala, De'wiye, Berwarî Zeyd, Rîkan, Nîro
	Akra	Zîbar
	Sincar	Telafer
KERKÛK	Merkez	Milha, Daqûq, Altun Köprü, Gil, Şiwan
	Erbil	Sultaniye, Dizeyî
	Rewandiz	Balek, Dîre Herîr, Biradost, Şîrwan
	Koy Sancaq	Şeqlawe
	Raniye	
	Selahiye	Dûz, Qurtuba
SÛLEYMANÎYE	Merkez	Qeredax
	Gil Anber	Ma'mûre Hamîd Kela Dize, Sûrdaş, Merge
	Baziyan	Kela Sivîke, Singav
	Şehrâbajar	Mawit, Senk

Miladi 1916 yılındaki Sikes-Pickot Antlaşması ışığında Musul Vilayeti'nin o sıralarda teşkiline çalışılan Irak Devleti'ne katılması kararlaştırılmamıştı. Ancak İngilizlerin bu vilayeteki çıkarları ve petrol açısından önemi Fransızların bu vilayetten feragat etmelerine ve onun Irak'a bağlanmasına yol açtı; Milletler Cemiyeti'nin 1925 yılındaki kararıyla da bu onandı. Bu yeni konum, siyasî ve idarî alanlarda Irak Devleti için geride müstesna bir durum bıraktı ve böylece ardıl Irak hükümetlerinin büyük önem verdikleri bir alan haline geldi. Bu da bu hükümetleri Irak Kürdistan'ı bölgesinde Araplaştırma siyasetini uygulamak için Irak etnik oluşumunu değiştirmede yeni düzenlemelere yöneltti. Bu siyaset ülkeye daha rahat hükmetme garantisi peşinde olan Irak hükümetleri tarafından özellikle etnik kompozisyonun kendini gösterdiği Nineva, Kerkük, Diyala ve Vasıt livalarında uygulanmıştır. Bu merkezlerdeki Araplaştırma siyaseti şu üç temel eksende şekillenmiştir:

- 1) Musul Livası'nı Araplaştırmayı hedefleyen Cezîre Bölgesi eksenini.
- 2) Kerkük Livası'nı Araplaştırmayı hedefleyen Kerkük eksenini.
- 3) Eeyli (Lor asıllı) Kürt bölgelerini Araplaştırmayı hedefleyen Doğu Bağdat eksenini.

1-Cezîre Bölgesi Eksenini

Irak, İngiltere ve Türkiye hükümetlerinin Musul Vilayeti sakinlerinin etnik kimliklerini belirlemek üzere 1922-1924 yıllarında hazırladıkları ve Milletler Cemiyeti tarafından Musul Problemi'nin çözümü için oluşturulan komisyona sundukları raporlarda, Musul şehri hariç, Duhok, Zaho, İmadiye, Sincar ve Akra kazalarının oluşturduğu Musul Livası'nda nüfusun çoğunluğunu oluşturanların Kürtler olduğu tespit edilmiştir. Bölgedeki her türlü Araplaştırma operasyonları ve etnik arındırma siyasetine rağmen bu idarî birim-

ler kendi etnik kökenlerini hâlâ koruyorlar.⁽¹⁾ Öte yandan göçer-konar Arap kabilelerini Cezîre mıntıkasına yerleştirme çalışmaları, neticede Musul Livası'nın etnik oluşumu bağlamında demografik yapının değişmesine yol açmıştır. Bilindiği gibi Miladi 17. Yüzyılda Irak'a yönelik İslamî fetihler nüfusun etnik yapısını değiştirmede etkili olan en büyük hadise olmuş⁽²⁾ ve Araplaştırma akımı bu tarihten sonra güç kazanmıştır. Yakût el-Hamevî'nin söylediğine göre Erbil'deki insanların çoğu Araplaşmıştır⁽³⁾. Bu, Arap unsuru ve Arap dilinin Irak Kürdistanı'nda ne denli baskın ve yaygın hale geldiğini göstermektedir. Hammer'in "Cihannüma" adlı Türkçe tarih kitabından naklettiğine göre de Kürt olan ve Kürtçe konuşan Musul şehir halkı buna ilaveten Arapça, Türkçe ve Farsça da biliyordu⁽⁴⁾. Tay, Cebûr, Duleym, Ubeyd, Haydîdîn, Şemmer ve Aneze gibi Arap kabileleri bugün Dicle nehri yakınlarında ve Hamrîn yükselti-lerinde buldukları yerlere içinde bulunduğumuz asrın başlangıcında yerleşmişlerdir⁽⁵⁾. Irak Valisi Mithat Paşa 1869-1872 yılları arasındaki süreçte kontrolü sağlamak amacıyla başta Şemmer ve Aneze olmak üzere göçer Arap kabilelerini buralara yerleştirmek için büyük bir çaba göstermiştir⁽⁶⁾. Dr. Nafi Kassab Arapların Cezîre mıntıkasına yerleştirilmesi üzerine yaptığı bir araştırmada 19. yüzyılın sonlarında bu kez tarımcı yerleştirme olarak ikinci bir yerleştirme girişimlerinin daha olduğuna ve bunun başta Sincar yükselteleri olmak üzere Cezîre mıntıkasının kuzeyinde gerçekleşen yerleştirmelerin bunun neticeleri olduğuna işaret etmektedir⁽⁷⁾. Irak Hükümeti'nin 1921 yılında bu mıntıkadaki çöl kesimine kıtalık toprakları statüsü vermesi Şemmer kabilesinin yaşadığı toprakların genişlemesini sağlamıştır. 1918-1942 yılları arasındaki süreçte Sincar ve Telafer-Hazer arasındaki mıntıkada sakinlerinin o günkü sayıları 122.735 kişi olarak tahmin edilen yeni Arap yerleşim birimleri kurulmuştur⁽⁸⁾. Irak'ta 1958 yılında Tarım Reform Kanunu çıktıktan sonra Cezîre mıntıkasındaki aşiretlerin çoğuna yeni araziler dağıtılmıştır ki, bu da o aşiretlerin oralarda yerleşmelerine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda 1969 yılında kurulan Rebîa nahiyesinde 16; Telafer kazasında 12; Sincar kazasında 15; Atebe nahiyesinde 8; Abbasiye nahiyesinde de 8 yerleşim alanı kurulmuştur⁽⁹⁾. Irak Hükümeti'nin resmî açıklamalarına göre 1915-1965 yılları arasındaki süreçte Sincar-Hazer mıntıklarında kurulan yeni Arap yerleşim alanlarının sayısı 400'ü

1 Bak: Halil İsmail Muhammed, "el-İstitanu'l-Arabî Fi Muhafazeti Nineva", *Metin* dergisi, 25. 1. 2002.

2 Salih Ahmed el-Âli, *Me'alimü'l-Irak el-İmraniyye*, Bağdat, 1989, s. 210.

3 Yakût el-Hamevî, *Mi'cemü'l-Bıldan*, cilt: 2, el-Esedî Kütüphanesi, Tahran, 1965, s. 186, 1961, s. 5.

4 Muhammed Emîn Zekî, *Hulasetu Tarihü'l-Kurd ve Kürdistanı*, tercüme: Muhammed Âli Avnî.

5 Bak Longrigg, *Erba'atu Kurûn Min Tarihü'l-Irak*, tercüme: Ca'fer Hayat, Bağdat, 1985, s. 34-40; Nuri Halil er-Razî, *el-Bedave ve'l-İstikrar Fî'l-Irak*, Kahire, 1969, s. 123.

6 Halil İsmail Muhammed, *İklîmu Kürdistanı'l-Irak*, Zanko Matbaası, Erbil, 1999, s. 3.

7 Nafi el-Kassab, "Melamihu Coğrafiye Havle İstitanü'l-Kabail", *Mecelletü'l-Cem'iyeti'l-Coğrafiye el-Irakîyye*, (5), Bağdat, 1969, s. 123.

8 Bak Nuri Halil er-Razî, *adı geçen eser.*, s. 144.

9 *Adı geçen eser*, s. 143.

bulmuştur. Buna ilaveten Sincar yükseltilerinin kuzey doğusunda 326 yerleşim alanı kurulmuştur. Bunlardan 152 tanesi Telafer ilçe merkezinde, 172 tanesi de Şemal nahiye merkezinde teşkil edilmiş olup, buralarda yerleşenlerin sayısı 59.676 kişiyi bulmuştur⁽¹⁰⁾. Geçen yüzyılın son onlu yıllarında Irak rejim güçleri Kürt vatandaşların arazilerini işgal etme ve bu arazileri kendilerine sadık Arap aşiretlerine dağıtma yollarına başvurmuşlardır. Nineva livası İçişleri birimiyle Cumhurbaşkanlığı arasında gerçekleşen 7. 11. 1994 tarih ve 21 / 2414 sayılı yazı ile 17. 11. 1994 tarih ve 9420 sayılı yazı Cumhurbaşkanı'nın Kamış Tepe köyü ile Kûber nahiyesindeki Hazne köyünün ortadan kaldırılarak görevleri şunlar olan bir komisyonun kurulmasına onay verdiğini göstermektedir:

- 1- Herhangi bir yaygara koparmadan bu iki köy sakinlerinin göç ettirilmesi
- 2- Buralardan kaçacak olanların arazi ve mal-mülklerinin müsadere edilmesi
- 3- Kaçmayıp geride kalanların da kendilerine herhangi bir karşılık ödenmeden Otonom Bölge veya Orta ve Güney Irak vilayetleri (Bağdat, Selahaddin ve Diyala hariç) ya da Nineva vilayetindeki Hazer ve Biac mıntıklarından birine gitmeleri hususunda serbest bırakılmaları.
- 4- El konulan toprakların, cesaretleriyle ve rejime sadaketleriyle bilinen Arap aşiretlerine dağıtılması.

Devrim Yüksek Mahkemesi de hem toprak istimlakı ve mülkiyet nakli ile ilgili her türlü uluslar arası kanunları, hem de yapılmasını özel yasa çıkarma şartına bağlayan ilkeleri çiğneyerek 23. 7. 1997 tarih ve 97 sayılı kararıyla vatandaşların Musul şehrindeki mülk edinme taleplerini kabul ya da reddetme yetkisini Nineva ve Selahiye yöneticilerine vermiştir. Karar ayrıca mahkemelerin ve tüm dairelerin onay almadan mülkiyet devri yapmalarını da yasaklamıştır (Bak: Belge 1). Bu Arap aşiretlerinin buralara yerleştirilmelerinin neticesi olarak Musul'un idarî teşkilatı genişletilmiş ve her biri Arap yerleşimcilerin çokluğuyla bilinen çok sayıda nahiyeyi içeren Hazer, Biac, Şakrat ve Hamdaniye gibi yeni ilçeler kurulmuştur. Bu Araplaştırma planının tamamlanması için nüfusun çoğu Kürt aşiretlerinden oluşan Zibar kazası Erbil şehrine bağlanmış; bunun yanında Devrim Yüksek Mahkemesi'nin bir "Duhok Livası"nı oluşturmayı ön gören 27. 5. 1969 tarih ve 311 sayılı kararına dayanılarak Duhok, Zaho, İmadiye ve Akra ilçeleri de Musul'dan ayrılmıştır. Şüphesiz Irak hükümetlerinin Musul livasını Arap yerleşimcilerle doldurma ve bir yandan nüfusun çoğunluğu Araplarda olan yerlerin idarî teşkilatını geliştirme, öte yandan da Kürt nüfusun çoğunlukta olduğu yerleri ayırma faaliyetleri buralardaki Kürt nüfus oranında azalmaya yol açmıştır. Bu bağlamda 1977 yılı Irak Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Kürtler Nineva'nın toplam nüfusu içerisinde ancak % 13'lük bir oranı teşkil ederlerken, Arapların nüfus oranı % 85'i bulmuştur. 1924 yılında Musul livasının toplam nüfusu içerisinde ise Arapların % 39'luk oranları karşısında Kürtlerin nüfus oranları % 37'yi aşmıştır⁽¹¹⁾. Başka bir ifadeyle Kürtlerin nüfusu genel manada azalmaya başlarken, Arapların nüfus oranında yıllık % 5 artış kaydetmiştir (12).

¹⁰ Nafi' el-Kassab, *adı geçen eser*, s. 293.

¹¹ 6- Halil İsmail Muhammed, *İklimü Kurdistani'l-Irak*, s. 146; Faysal Dabbağ Kurd, *Weke menetevayetiye kanîter Le ser Jimêri Sali 1977 da*, Beşî Yekem, Hevlêr, 993.

¹² 11- 6- Halil İsmail Muhammed, *İklimü Kurdistani'l-Irak*, s. 57.

2. Kerkük Ekseni

Kerkük, Musul vilayetinin 1925 yılında Irak Devleti'ne bağlanmasından ve Irak idarî teşkilatı içerisinde yer almasından bu yana Irak rejim güçlerinin uykusunu kaçırarak bir endişe olmaya hep devam edegelmiştir. Bunun nedenleri, Kerkük'ün sahip olduğu coğrafi konum, petrol serveti, farklı kavimlerin, grupların ve dinlerin kavşak noktası oluşudur. Bundan dolayıdır ki geçen asır boyunca Kürt nüfusunu Arap azınlığının lehine azaltmak için Irak hükümetlerinin uyguladıkları Araplaştırma siyasetinden en büyük payı Kerkük almıştır. Araplaştırma siyaseti Kerkük'te şu tarzlarda uygulanmıştır:

Arapları Yerleştirme Operasyonları: Kerkük livası ile ilgili araştırmalar bugün Kerkük bölgesinin toplam nüfusu içerisinde artış kaydeden Arap kabilelerinin iki üç asrı geçmeyen yakın bir geçmişte Arap Yarımadasından veya Şam bölgesinden bu bölgeye geldiklerine işaret ederler. Bu aşiretlerin çoğu Kerkük livasına gelmeden önce Irak'ın başka muntıklarını yurt edinmiş, oralarda yerleşim alanları oluşturmuşlardır. Bu aşiretlerin başlıcaları şunlardır: Şemmer, Zafir, Cebûr, Aneze, Cevale, Cemîle, Ubeyd, Cuhayş, Hîbat ve Bûsbah⁽¹³⁾. İşte bugün Kerkük Livası'nın toplam nüfusu içerisinde fazla bir yer tutan kesim bu aşiretlerdir. Bilindiği gibi adı geçen aşiretlerin Kerkük livasında, özellikle de batı ve kuzeybatı yörelerinde yerleştirilmeleri geçen onlarca yıl boyunca devam eden Araplaştırma operasyonlarının başlangıcı olmuştur. Bu operasyonların en açık örneği çalışmasına 1936 yılında başlanan "Havîce Sulama Projesi"dir. Bu proje başta 124 yerleşim alanıyla Ubeyd, 85 yerleşim alanıyla Cebûr, 14 yerleşim alanıyla Bû Hamdan, 5 yerleşim alanıyla da Tikritliler ve Durîler olmak üzere göçer-konar Arap aşiretlerinden 20.000 kişinin yerleştirilmesine yol açmıştır⁽¹⁴⁾. Aynı muntıkada 1977 yılında tamamlanan "Reyyu Saddam" projesinin ardından başka birkaç aşiretin yerleştirilmesi daha gerçekleşmiştir. Bu durumun neticesinde Havîce kırsalının nüfusu anormal bir şekilde artmış, bu artış oranı 1970-1977 yılları arasında yıllık % 5'i geçmiştir. 1977-1987 yılları arasında ise bu artış oranı yıllık olarak % 9'u aşmıştır. Oysa Kerkük livasının öteki kırsalları bu süreçler içerisinde nüfus kaybıyla karşı karşıya kalmıştır. 2 No'lu Tabloya bak.

Tablo- 2

Kerkük Livası Kırsalında Nüfus Değişme Oranları (15)

Süreç	Livanın Kırsalları	Havîce İlçesi Kırsalı
1957-1970	+1	-3,2
1970-1977	-2,5	+5,1
1977-1987	0	+9,4
1957-1987	-1,2	+5,5

¹³ Samir el-Amîrî, *Mevsûatü'l-Aşairi'l-İrakiyye*, Bağdat, 1993, V. ve VIII. ciltler; Hadî ed-Defter, el-İrakuş-Şimalî, Nehar Matbaası, Bağdat, 1955, s. 173.

¹⁴ Halîl İsmâil Muhammed, *Kerkük: Dirase Fî'l-Tekvînî'l-Kavmiyyi Lis-sukkani*, Dara Matbaası, Erbil, s. 15-16.

¹⁵ Vizaretü'd-Dahiliyye Delîlü İhsai Seneti 1965 ve Hasnî's-Sukkani el-Üla Li Seneti 1970 ve İhsai Sikkani'l-İrak Li Seneti 1977-1987 (Muhafazatü Nineva).

Bu Araplaştırma operasyonları geçen asrın 60'lı yıllarında ve sonrasında livanın öteki mıntıkalarıyla birlikte Kerkük şehri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu arada Arap ailelerin Kerkük'te yerleşmeleri için çok sayıda karar ve talimatların kanunlaştırılması söz konusu olmuş. Bu Arap ailelerine teşvik edici mükafatlar verilip imtiyazlar tanınmış ve kendilerine arazi dağıtımı yapıp yerleşim mahalleleri hizmetlerine açılmıştır. Kerkük'e göreve gelen Arap aşiretleri ve ailelerinin yerleştirilmesini kolaylaştırmak olan özel komisyonlar kurulmuştur⁽¹⁶⁾. Bundan dolayı Kerkük şehri, içlerinde Kerame, Dûru'l-Emn, Musenna, Baas, Arûbe, Endülüs, Garnata, Vahdet ve Hürriyet olmak üzere Araplar için kurulan onlarca yerleşim mahallelerine tanık olmuştur. Bağdat Üniversitesi'ne sunulan akademik çalışmalardan biri Kerkük şehrinin imara açılma oranının 1973-1977 yılları arasında yıllık olarak % 15 artığına işaret etmektedir. Bu arada şehir nüfusu da yıllık % 15 artmış, bu artış sonraki yıllarda ikiye katlanmıştır⁽¹⁷⁾. O denli ki, şehrin eski sakinleri sonradan gelen yenileri içerisinde ancak cüzi bir oranda kalmışlardır.

Öte yandan, göç ettirilen Kürt vatandaşlarına ait arsa ve tarımsal arazilerin istimlakını ve bunların sürekli yeni getirilen Arap ailelerine dağıtımını teşvik etme bağlamında hükümet güçlerince kanun hükmünde kararname çıkarılmıştır. Devrim Yüksek Mahkemesi'nin 11. 1. 1975 tarih ve 31 sayılı kararı ile 14. 4. 1979 tarih ve 480 sayılı kararı bunlardandır. Bu kararlar, yerleşim alanı veya tarımsal araziler olup olmamasına bakılmaksızın Kerkük şehri içerisindeki toprakları istimlak etme hükümleri içeriyordu. Bu yapılırken de tamamen siyasal gayeler gözetilmiş, kanuna uygunluk veya kamu yararı olmadıkça Irak anayasasında dokunulmaz ve müsadere edilmez bir hak olarak kabul edilen mülkiyet hakkıyla ilgili 1970 tarih ve 54 sayılı yasa da çiğnenmiştir. Dolayısıyla rejimin kendi Araplaştırma politikasına kılıf bulmak için çıkardığı bu kararlar aslında Irak Anayasasına ve Irak İstimlak Yasasına aykırı olup bu anayasa ve yasanın hükümlerini tamamen çiğnemek anlamına gelmektedir. Devrim Yüksek Mahkemesi'nin Dakük nahiyesiyle ilgili 28. 7. 1976 tarih ve 824 sayılı kararı ile Altun Köprü ve Dıbis nahiyeleriyle ilgili 23. 8. 1977 tarih ve 949 sayılı kararı da bu kararların metinlerinde belirtildiği gibi Araplaştırma hedefini gerçekleştirmek için çıkarılmışlardır.

1970 yılı Irak İstimlak Kanunu ve 1976 yılı Çeşitli Devlet Arazilerini Birleştirme Kanunu'nun dışına çıkılarak bu arazilerin Tarım ve Maliye Bakanlıklarına devredilmesi işi sadece bu arazileri Kürtlerin aleyhine olacak şekilde livaya getirilen Arap ailelerine dağıtılmasını hedefleyen siyasî amaçlarla yapılmıştır. Kerkük'ün içinde veya dışında kendileri için belirlenen yerlere Arap yerleşimcilerin yerleştirilmesinin sağlanması için Devrim Yüksek

¹⁶ İskan Yüksek Kurulu'nun Kerkük Vilayetindeki faaliyetlerini gösteren Ek 18'e bakın.

¹⁷ Zeynulabidin Ali Asğar, *en-Nakl Fi Medineti Kerkük*, Doktora tezi, Bağdat Üniversitesi, 1996, s. 51, 261.

Mahkemesi'nin 28. 1. 1978 tarih ve 134 sayılı kararı doğrultusunda bu Arap yerleşimcilerinin teslim aldıkları konut ve toplu kamplarda en az 10 yıl kalmalarını gerekli kılan karar ve talimatlar çıkarılmıştır. Bu kararların tehlikesi sadece kanunları ve insan haklarını çiğnemek ya da anayasayı ve mülkiyet kanunlarını hiçe saymakla sınırlı kalmamış, coğrafi boyutlarda da kendini göstermiştir. Örneğin son karar 2820'den fazla Arap ailesinin Kerkük'te yerleşmelerine olanak sağlamaktadır. Her ailenin ortalama fert sayısını 6 kişi kabul edersek, bu, sadece bir tek karara göre buraya yerleşen Arapların sayısının 16.900 kişiyi bulması anlamına gelmektedir. Burada aynı hedefler doğrultusunda çıkarılan buna benzer birtakım kararlar daha vardır. Bunlardan biri de ilgili kanunun dışına çıkılarak Kerkük valisine yerleşim alanları içerisindeki arsaları şehirdeki işçilere ve öteki vatandaşlara satma yetkisi veren 29. 7. 1979 tarih ve 972 sayılı kararı ile Devrim Yüksek Mahkemesi'nin Kerkük'teki 17 Temmuz, 30 Temmuz ve Kerame Mahallelerindeki konutları Arap yerleşimcilere verilmesini hükme bağlayan 7. 6. 1979 tarih ve 737 sayılı kararı bunlardandır. Öte yandan, Devrim Yüksek Mahkemesi yol genişletmesi ve kamuya açık alanlar oluşturma bahanesiyle çıkardığı 10. 8. 1977 tarih ve 901 sayılı kanunla aslında Kerkük'te çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı mahallelerin tasfiyesini hedeflemiştir.

Resmî ve Yarı Resmî Kuruluşların Araplaştırılması: Kerkük livasındaki Araplaştırma siyasetini tamamlamak için Irak güçleri livada Araplardan başkalarının resmî görevlere atanmamasını ve resmî görevlerde bulunan Kürtlerin ve Türkmenlerin bu görevlerden uzaklaştırılmasını ya da görevsel rütbelerinin düşürülmesini hükme bağlayan kararlar çıkarmışlardır. Bunu yaparlarken Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin talimatlarına ve Baas Partisi'nin 5. 7. 1999 tarih ve 8107 sayılı gizli birim yazısına dayanmışlardır. İçişleri Bakanlığı da bu konuda Kerkük livası yetkililerine gönderdiği 17. 7. 1999 tarih ve 9407 sayılı yazıyla bu yöndeki genelgesinin uygulanmasını istemiştir. Cumhurbaşkanlığı tarafından Ticaret Bakanlığı kanalıyla Kerkük livasına gönderilen 9. 1. 2000 tarih ve 314 sayılı yazıda Kürtlerin açık artırma veya açık azaltma gibi ticarî etkinliklere katılmalarının yasaklanması ve bu etkinliklerin Araplarla sınırlı tutulması istenmiştir. Şüphesiz devletin en üst makamından çıkan bu kararlar, içlerinde Irak Anayasası da olmak üzere Irak kanunlarına açıkça aykırılık teşkil etmektedir. Zira Arapların lehine Kürtlerin iş sahalarını daraltmak, çalışma yollarını kapatmak ve böylece onları göçe zorlamak gibi sadece siyasî amaçlarla çıkarılan bu kararların hiçbir kanunî dayanakları yoktu. Eğitimi Araplaştırmaya verilen özel önem belki de Irak güçlerinin başvurdukları en öncelikli yollardan biri olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Makamının 8. 8. 1999 tarih ve 13721 sayılı talimatı ve Irak Bakanlar Kurulu'nun yazısına istinaden İçişleri Bakanlığının Kerkük Livası'na gönderdiği emir doğrultusunda ilk, orta, lise, enstitü, öğretmen okulu, fakülte ve diğer okulların müdürlerine ve öteki yetkililerine eğitimin sadece Arap diliyle yapılması, dolayısıyla her ne

şekilde olursa olsun Kürtçe, Türkmençe ve Keldanice gibi mahalli dillerin eğitimde kullanılmasının yasaklanması yönünde genelgeler gönderilmiştir. Talimatlar öğrencilerin kendi aralarında Arapça'nın dışında herhangi bir dille konuşmalarının bile yasaklanmasına vurgu yapmıştır. Liva makamı gönderdiği 26. 2. 2000 tarih ve 9. 11. 1879 sayılı seri cevabı yazıda Arap dilini bütün okullarda hakim kılma ve mahalli dillerin kullanım alanlarını daraltma yönündeki Cumhurbaşkanlığı'nın talimatlarını uygulamada başarı sağladığını bildirmiştir. Liva makamının aynı yazısı Kerkük'teki bütün ticari ve sanayi yerlerinin isimleri ile mescit, cami ve kahve gibi yerlerin isimlerinin kapsamlı bir değiştirme bağlamında Arapçalaştırıldığına da işaret etmektedir.

Göç Ettirme ve Sürgün Kampanyaları: Kerkük livası geçen asrın 60'lı yılları gibi erken bir dönemde şehrin askeri kurumlarına veya petrol müesseselerine yakın olan köylerin ve toplu yerleşim alanlarının yıkılıp yakılmasına ve haklarının ödenip ödenmemesine bakılmaksızın buralardaki insanların zorla göç ettirilmesine tanık olmuştur. Devrim Yüksek Mahkemesi'nin 31. 3. 1975 tarihli kararı bu tür yerlerin istimlak edilmesi ve Liva Mahalli İdaresi adına kaydedilmesi hükmü taşımaktadır. Kerkük livası birvirini izleyen iki on yıl boyunca Kürtlere yönelik yoğun ve kapsamlı göç ettirme operasyonlarına maruz kalmıştır. Irak güçleri Kürt hareketinin direnişini, 1975 yılı Mart ayında Irak ile İran arasında yapılan Cezayir Antlaşması ve iki devlet arasında 1982-1988 yılları arasında meydana gelen savaşları birer fırsat bilip bu fırsatları yüzlerce köyü yıkıp yakmak ve sakinlerini toplu kamplara yerleştirmek veya ülkenin orta ve güney kesimlerine sürgün etmek için değerlendirmiştir. Bu alanda yapılmış araştırmalar, 1963-1989 yılları arasındaki süreçte Kerkük Livasında yıkılıp yakılan ve sakinleri zorla göç ettirilen köy ve kasaba sayısının 779, buralardan göç ettirilen aile sayısının da 198064 olduğunu göstermektedir. Kürtlere yönelik operasyonlar Arap ailelerinin yerleştirilmesi sonucu nüfusun çoğunluğunu Arapların oluşturduğu Havice ilçesi hariç, Livadaki bütün idarî birimleri içine almıştır. Bunun neticesinde 1957 yılında 1372 olan Livadaki köy sayısı 1987 yılında 519'a düşmüştür⁽¹⁸⁾.

Tablo 3

Kerkük livasında 1963-1989 Yılları Arasında Göç Ettirilen Köy Sayısı (19)

İlçe	Sayı	Aile sayısı
Kerkük	218	61394
Kelar	181	20360
Çemçemal	164	51797
Tuzhurmatu	135	41696
Kifri	81	22817
Toplamı	779	198064

¹⁸ *Vîzaretü'z-Ziraiyye ve'l-İslahî'z-Zirai, Maslahatü'l-İskani'r-Rifî, Buhûsü'l-Mu'temeri'l-Evvel Li'l-İskani'r-Rifî Rakamı (9); Ferid Şem'un, Tahliûlî Heykeli'l-İstîfani'r-Rifî, Master tezi, Bağdat Üniversitesi, 1990, s. 104.*

¹⁹ S. M. Rassol, *Destitution of Nation*, U. S. A., 1990, P. 111- 134.

Irak güçleri bir yandan Irak'ın orta ve güney livalarından Kerkük'e getirilen Arap ailelerini yerleştirmede ve onlara iş bulmada her türlü kolaylığı sağlamak için özel komisyonlar oluştururken, bir yandan da 1975 yılından sonra buralara dönen Kürt ailelerin tekrar Enbar, Kadisiye, Musenna ve öteki livalara geri gönderilerek oralarda kurulmuş olan ferdî ve toplu yerleşim kamplarına dağıtılması işlerini yürütecek başka özel komisyonlar oluşturmuşlardır. Irak güçleri bu faaliyetleri Devrim Yüksek Mahkemesi'nin 20. 10. 1981 tarih ve 1391 sayılı kararına uyarak yürütmüşlerdir. Kerkük Kürtlerini tasfiye etme girişimlerinin ikinci aşaması Kürtlerin mal mülklerine ve tarımsal arazilerine el koyarak bunları yeni getirilen Arap yerleşimcilere dağıtılması şeklinde somutlaşmıştır. Liva İskan Yüksek Kurulu'nun Devrim Yüksek Mahkemesi'nin 2. 8. 1994 tarih ve 721 sayılı kararına dayanarak ve bölgedeki Arap aşiretleri reisleriyle istişarede bulunarak Kerkük şehrinin etrafında bir güvenlik şeridi oluşturmak için çıkardığı 7. 9. 1994 tarih ve 2 sayılı yazıda şunlar üzerinde karar kılınmıştır:

- 1) Şivan, Altun Köprü ve Rabi' (Kara Hencir, Kara Hasan ve Tazehurmatu) nahiyelerindeki bütün tarımsal arazilere el koymak.
- 2) Yerleşimci Arap aşiretlerine yer bulmak ve Kürtlerden alınan tarımsal arazileri onlara dağıtmak için adı geçen nahiyelerde toplu iskan yerlerini kurma plânları hazırlamak.

Irak Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin 4. 11. 1995 tarih ve 685 sayılı talimatına dayanan Kerkük Liva Makamı, Tarım Müdürlüğü'ne gönderdiği S/11/1977 sayılı yazısında Kürtlere ait tarımsal arazilerle ilgili yapılmış akitlerin iptal edilmesine ve bu arazilerin Livaya yerleştirilen Arap Zevbaî aşiretine dağıtılmasına karar verilmiştir. Devrim Yüksek Mahkemesi'nin 23. 8. 1977 tarihli kararı bu tür uygulamaların Altun Köprü ve Dibis nahiyeleri için de geçerli olmasını hükme bağlamıştır. Liva Makamının 14. 2. 1999 tarih ve 3/6/3165 sayılı yazısında "güvenlik" ve "merkezin talimatları" şeklinde belirttiği nedenler ışığında Arap olmayan vatandaşların Kerkük Livası'ndan Özerk Bölge'deki öteki livalara veya Irak'ın orta ve güney livalarına (Diyala, Nineva ve Selahaddin hariç) göç ettirme operasyonları süregelmiştir. İçişleri Bakanlığı'na gönderilen adı geçen yazının da işaret ettiği gibi, 1998 yılında göç ettirilen Kürt ve Türkmen aile sayısı 189'a ulaşmıştır ki, bu ailelerin toplam fert sayısı 1167 kişiyi bulmuştur. Belirtilen yazıda şunların yerine getirilmesi hükme bağlanmıştır:

- 1) Kuzeydeki livalara göç ettirilen her Kürt ailesinden bir erkeğin göz altına alınması.
- 2) Göç ettirilenlerin evlerinin haczedilmesi.
- 3) Gıda karnelerine el konulması.
- 4) Resmî dairelerdeki ortaklık katılım belge ve hisselerine el konulması.

10. 7. 2000 tarihinde iktidardaki Baas Partisi'nin Kerkük Şube Sekreterine bir mektup gönderen livanın Reşad nahiyesinden bir kişi, sakinlerinin çoğunun

Kürtlerden ve Türkmenlerden oluşan Altun Köprü nahiyesinde kendi aşireti *el-Bu Muferrac* için bir toplu iskan mahallini talep etmiş; bu talep Saddam Hüseyin'in Arap nüfusunun artırılması ve Kerkük şehrinde bir güvenlik şeridinin oluşturulması isteği ışığında değerlendirilmiştir. Vilayet makamı bu bağlamda Kuzey Komisyonu Projesi doğrultusunda çıkardığı 20 2. 2000 tarih ve 348 sayılı yazıda Kerkük şehri çevresinde bir güvenlik şeridinin oluşturulmasına ve bu şerit içerisinde kalan Kürtlere ait tarımsal toprakların Arap yerleşimcilerle dağıtılmasına vurgu yapmıştır. Burada şuna işaret etmek önem taşımaktadır: 2001-2002 yılları arasındaki süreçte de planlanan hedefler doğrultusunda Arap nüfusunu öteki kavimlerin aleyhine olacak şekilde arttırmak ve isteyenlerin Kerkük livasından öteki livalara nakledilmesini teşvik etmek için merkezin talimat ve kararlarının uygulanmasına çalışılmıştır. Belgeler, Kerkük'teki nüfus artışının sadece doğumlara paralel olarak değil, belki bu livaya dışarıdan getirilenlerin etkisiyle olduğuna işaret ederler. Öte yandan, Devrim Yüksek Mahkemesi'nin 7. 10. 1989 tarih ve 559 sayılı kararı ile 19. 11. 1989 tarih ve 751 kararı Araplara Otonom Bölge'de mülk edinme ve yerleşme imkanları tanırken, Kerkük livasındaki Arap olmayan unsurları da buldukları bölgenin dışında mülk edinmeleri (Diyala, Nineva ve Selahaddin hariç) için teşvik etmiştir. Bu ise, Arapları Kürt livalarında yerleşmeye teşvik ederek ve Kürtleri de orta ve kuzey livalara göndererek Irak Kürdistanı'nda demografik yapıyı Arap azınlığı lehine değiştirmeye yönelik açık bir siyasettir. Şüphesiz Kerkük livasındaki Kürt varlığının zayıflaması üzerinde en çok 1988 yılından itibaren başlayan Enfal Operasyonları etkili olmuştur. Bu operasyonlar daha çok köylerde oturan Kürtleri önce belirli bazı yerlerde bir araya getirmek, ardından da kadın, erkek, çocuk ve yaşlıları gruplar halinde akıbetleri meçhul olarak ve şimdi de bilinmeyen bazı yerlere gönderilmesi şeklinde kendini göstermiştir. C. O. A. V. R. Örgütü sadece Kadir Kerem, Singav, Tilako ve Bîbaz mıntıklarında bir gün içerisinde bu operasyonlara maruz kalanların sayısının 20.000 kişiden fazla olduğunu belirtmektedir ki, Meydan-Kavratu arasındaki toplu mezarlarda bunların sadece bazı elbise parçalarına rastlanabilmektedir.

Etnik Tashîh Kanunu: Bilindiği gibi etnik aidiyet bu araştırmamızın konusuna girmeyen bazı etmenlere bağlı olarak kişinin vicdanından gelen bir olgudur. Bu etmenlerden bazıları müşterek kan, akrabalık, toprak, suur ve tarihtir. Bundan dolayı, etnik aidiyet geçici bir süreliğine veya belirli bir konuma bağlı olarak Araplığı kabul edecek şekilde değiştirilebilecek bir şey değildir. Kaldı ki geçen asır boyunca bütün Iraklılar Arapların egemenliğine boyun eğmiş ve bu insanların kendilerini yanlışlıkla Arap olmayan bir etnik olarak kaydetmelerini gerektirecek bir faktör ortaya çıkmamıştır. Öyleyse bu kanun Kerkük livasının Araplaştırılmasını hızlandırmak için başvurulmuş bir dizi icraat bağlamında hazırlanmıştır. Bu kanun Kürtleri ve Türkmenleri etnik kimliklerini değiştirerek kendilerini Arap olarak kaydetmeye zorlamak için çıkarılmıştır.

Buna karşı çıkan vatandaşlar ise ekonomik, idarî ve güvenlik kapsamında çeşitli baskı ve müeyyidelerle karşı karşıya kalmışlardır. Devrim Yüksek Mahkemesi'nin 6. 9. 2001 tarih ve 199 sayılı kararında bu kanunun çıkarılış gerekçeleri ortaya konularak Osmanlıların Irak'ta hüküm sürdükleri süreçteki kayıt sisteminin dışına çıkıldığı ve Iraklılara kendilerine bir etnik kimlik tercihinde bulunma hakkı tanındığı şöyle belirtilmiştir: "*Arap ülkesinde yaşayan, Arapça konuşan ve köken olarak kendine Araplığı tercih eden herkes Araptır*". Bu bağlamda kanun vatandaşlara sadece Araplığı seçme hakkı tanımaktadır. Arapların başka bir kökeni seçmeleri ise Konsey'in 27. 11. 1988 tarih ve 850 sayılı kararı ile yasaklanmış, başka bir etnik kimliği seçen Arapların bir yıldan az olmamak üzere hapis cezasına çarptırılacağı hükmüne bağlanmıştır. Bahsi geçen 199 sayılı karar, Irak vatandaşları arasında ırksal ve dilsel temeldeki ayrımcılığı yasaklayan Irak Anayasası'na rağmen alınmasının yanı sıra, Arap olmayanların iş bulmada, ticari faaliyetlere katılmada ve ikamet edeceği yeri özgürce seçmede Araplarla eşit olma haklarını da ellerinden almıştır. Karar bunun yanında Arap olmayanları Arap kimliğini kabul etmeye zorlayan, Araplar için ise başka bir köken seçmeyi yasaklayan ve hatta bu yola başvuranları cezalandıran ırkçı hedefler içermektedir. Bu kanuna göre etnik kimliklerini değiştirmeye yanaşmayan Arap olmayan vatandaşlar çeşitli baskılara maruz kalmışlardır. Livanın dışına sürülmeleri ile toprak ve mal mülkleri üzerindeki tasarruf haklarının ellerinden alınması bu baskılardan bazılarıdır. Örneğin 14. 10. 1998 tarih ve 370 sayılı yazı doğrultusunda Kürt Zengene aşireti üzerinde bu baskılar kurulmuştur. Liva Makamının 18. 1. 2000 tarih ve 8/7/931 sayılı yazısında belirtildiği gibi, İçişleri Bakanlığı'nın 10. 1. 2000 tarih ve 563 sayılı yazısında kökenlerini Arap olarak değiştirmeyi kabul etmedikleri için sürülmeleri istenen Kürtlerden, Türkmenlerden ve Kürt hareketi içinde akrabaları bulunanlardan 300 ailelik bir isim listesi yer almıştır. Rejim güçlerinin bu kanuna göre kökenlerini Arap olarak değiştirmeyenlere yönelik yükselen baskıları bağlamında Liva Makamının 25. 2. 2002 tarih ve 6/9/1558 sayılı olarak yazdığı ve Kuzey Petrol Şirketi ile Liva Sağlık Başkanlığı'na gönderdiği yazıda ve İçişleri Bakanlığı tarafından alınan 15. 2. 2000 tarih ve 2839 sayılı kararda şu hükümlere vurgu yapılmıştır:

- 1) Dairelerde çalışan Kürt ve Türkmen vatandaşlara 1. 3. 2000 -1. 4. 2000 tarihleri arasındaki bir aylık süre içerisinde kimliklerini Arap olarak değiştirmeleri gerektiğine ilişkin kendilerine tebliğde bulunulması.
- 2) Bunun gereğini yapmayanlar hakkında içlerinde şunların da bulunduğu **şiddetli müeyyidelere** başvurulması:
  - a) Gıda karnelerinin geri alınması.
  - b) Uzak yerlere nakledilmeleri.
  - c) İdarî rütbe ve unvanlarının düşürülmesi.
  - d) Yıllık ikramiye ve terfileri ile meslek ve risk tazminatlarının durdurulması.
  - e) 30 gün içerisinde bunların resmî dairelerden kovulması.

Rejim güçlerinin Kerkük şehrinin demografik yapısını değiştirmeye yönelik çıkardıkları bu kanun ve talimatlara uyarak kökenlerini Arap olarak değiştirenlere ise Liva Makamının 17. 9. 1999 tarih ve 7/8/87 sayılı yazısında belirtildiği gibi özel ayrıcalıkların tanınması ve kendilerine ev, arsa ve arazi tahsis edilmesi hükmüne bağlanmıştır. Liva Makamının İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği 1. 7. 2000 tarih ve 1/6/7109 sayılı yazı, 2000 yılının ilk yarısında kimliklerini değiştiren Kürt aile sayısının 11775'e, Türkmen aile sayısının da 9064'e ulaştığına işaret etmektedir. Adı geçen yazı, köken tashih operasyonunun aralıksız devam ettiğini de eklemektedir.

İdarî Teşkilatlarda Değişiklik: Kerkük Livası, Irak Devleti'nin kuruluşundan Cumhuriyet rejiminin kurulduğu 1958 yılına kadar Tablo 4'te gösterilen idarî birimleri içeriyordu. Bundan sadece nüfus artışının doğal bir şekilde artış kaydettiği bir aşamada ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar paralelinde yapılan değişiklikleri istisna edebiliriz. Ancak liva geçen asrın ikinci yarısı bölgenin yüzölçümü ve nüfus yapısı üzerinde etkili olan sürekli ve kapsamlı değişmelere tanık olmuştur. Bunda, bölgedeki etnik oluşumu Arapları çoğunluk hale getirecek şekilde Kürtlerin ve Türkmenlerin aleyhine çevirme amacı güdülmüştür. Geçen asrın dördüncü ve beşinci on yılında yetkililerin Arap aşiretlerini bölgeye yerleştirme çalışmaları bağlamında Araplarla doldurdıkları Melha nahiyesi gelişerek 1942 yılında önce Havîce nahiyesine, ardından da Havîce ilçesine dönüşmüştür. Havîce merkez ilçe olmanın yanında, Riyad ve Abbasiye nahiyelerini de içermiş, daha sonra 1984 yılında Nineva Livası'ndan ayrılan Zap nahiyesi de kendisine bağlanmıştır. Irak güçleri buna mukabil Kürtlerin çoğunlukta olduğu idarî birimleri Kerkük livasından ayırarak içlerinde şu tablodakilerin de bulunduğu civar livalara bağlamışlardır:

Tablo 4
Temel İdarî Birimler Açısından Kerkük Livası

İlçe	Nahiye
Kerkük	Merkez, Altun Köprü, Kara Hasan, Şivan, Melha
Kıfırî (Salahiye)	Merkez, Kara Tepe, Şîrvane, Bîbaz
Tuzhurmatu	Merkez, Kadir Kerem, Dakûk
Çemçemal	Merkez, Egmeler, Singav

Buna göre:

- 1) Çemçemal ve Kelar kazalarının Süleymaniye livasına, Kıfırî kazasının da Diyala Livası'na bağlanması 6. 11.1975 tarih ve 608 sayılı kanuna göre yapılmıştır.
- 2) Tuzhurmatu kazasının Selahaddin livasına bağlanması 29. 1. 1979 tarih ve 41 sayılı kanuna göre yapılmıştır.
- 3) Altun Köprü nahiyesinin Kerkük merkezinden ayrılıp Erbil Livası'na bağlanması Eylül 1989 tarih ve 434 sayılı kanun doğrultusunda yapılmıştır.

Bunun yanında bazı mıntıkların bazı idarî birimlerden ayrılması ve diğeri idarî birimlere bağlanması işlemleriyle ilgili çok sayıda karar ve yönetmelikler çıkarılmıştır. Bütün bunlardan, özel olarak Kerkük Livası'nı Araplaştırmada aciz kalınan aşağıdaki icraatlardan dolayı bu Araplaştırma plânlarına hız kazandırmak amaçlanmıştır:

a) 15. 2. 1972 tarih ve 72 sayılı kanun (yönetmelik) Dibis adında bir ilçenin istihdamına hükmederken yukarıda bahsi geçen 44 sayılı kanun bunu iptal etmiştir. Kanunla birçok birimi kendisinden ayrılıp Dibis nahiyesine bağlanan Erbil Livası'na Altun Köprü bağlanmış, bunun yanında Altun Köprü nahiyesinin bazı birimleri de Havîce merkez ilçesine bağlanmıştır.

b) 18. 5. 1976 tarih ve 256 sayılı kanunla Dakûk nahiyesinin irtibatı Tuzhurmatu ilçesiyle kesilmiş ve Kerkük merkezine bağlanmıştır.

c) Bahsi geçen 434 sayılı kanunla Dakûk ismiyle yeni bir ilçe oluşturulmuştur. livanın idarî haritasına yönelik bütün bu değişiklikler ışığında 1957 senesindeki 20335 olan livanın yüzölçümü 1993 yılında 9639 kilometre kareye inmiştir. livanın idarî birim sayısı da bu süreç içerisinde 23'ten 11'e düşmüştür⁽²²⁾. Bu değişiklikler Arap nüfusun lehine livadaki Kürt varlığının zayıflaması üzerinde olumsuz etkilerde bulunmuş ve oradaki Araplaştırma plânlarının uygulanmasını hızlandırmıştır. Zira Irak nüfus sayımı sonuçlarına göre Kerkük livasında 1957 yılında % 48, 2 olan Kürt varlığı oranı 1977 yılında % 38'in altına düşmüştür. Bu arada bu süreç içerisinde % 28.2 olan Arap nüfus oranı % 44,4 oranına yükselmiştir. Tablo 5'e bak.

Tablo- 5

Yıl	Kürtler	Araplar	Türkmenler
1957	48,2	28,2	21,4
1965	36,1	39,0	19,5
1977	37,6	44,4	16,3

Bunun anlamı şudur ki, 1957-1977 yılları arasındaki süreçte Kürt ve Türkmen nüfusunda düşüş eğilimi görülürken, Arap nüfusunda yıllık %5 oranında artış kaydedilmiştir⁽²⁴⁾. Bunu tam anlamıyla Nineva Livası için de söyleyebiliriz.

3. Doğu Bağdat Eksenini

Bağdat'tan (Rasafe) Irak-İran sınırına kadar uzanan bu bölgesel ekseninde

²⁰ Ziyad Abdurrahman, Tonî Merg (*Hêrişekani Enfal*), s. 22.

²¹ Halil İsmail Muhammed, *adı geçen eser*, s. 101.

²² Midî Ayst wwc, *et-Tahiri'l-Irki Fil-Irak*, tercüme: Dr. Ruzgar, Xebat Matbaası, Duhok, 1999, s. 217-244.

²³ İhsaatî Sukekani'l-Irak Senete 1957 (Tablo 16); Şakir Hasbak, *el-Iraku's-Şimali*, (1973), s. 135; Faysal Dabbağ, *Serqavey Pêşîvey Beşî Duwem*, s. 40.

²⁴ Bak: Halil İsmail Muhammed, Kerkük, *adı geçen eser*, s. 85.

Eeylî Kürtler yerleşmişlerdir. Başta Hanekîn, Mendelî ve Bedre ilçeleri olmak üzere bu sınır boylarına yakın Eeylî Kürtlerin sayısı fazladır. Kürt vatandaşlar göç ettirme operasyonlarına maruz kalmadan önce bu eksendeki Şehriban (Mikdadiye) Hayy, Ali el-Garbî ilçeleri ile Bağdat'taki Rasafe ilçesinde de önemli bir oran teşkil etmekteydiler⁽²⁵⁾. Bu bölgenin Irak'ın başkenti Bağdat'a olan yakınlığı, Irak-İran sınırında yer almasından kaynaklanan coğrafi konumu, iki sınır yakası boyunca içerdiği zengin petrol yatakları ve İran'ın doğu yükseltmelerinden başkent Bağdat yönünde uzanması gibi faktörler Irak hükümetlerini ülkenin ulusal güvenliği! adına süratli bir şekilde buraları Araplaştırma plânları yapmaya yöneltmiştir. Irak'ın bu eğilimi hem İran'la ilişkilerin sürekli gerilmesine hem de Kürtlerin Irak Kürdistan'ında gerçekleştirdikleri 1961 yılı hareketine yol açmıştır. Buna binaendir ki, Eeylî Kürtleri bölgede tasfiye etmek ve bölgedeki otoritesini güçlendirerek savunma unsurlarını güvenceye almak gerekçesiyle devlet 1925 yılında "Irak Vatandaşlığı Kanunu" adında bir kanun çıkarmıştır. Bu kanun Irak toplumunu "Osmanlı tebaası" ve "İran Tebaası" şeklinde iki sınıfa ayırmıştır. Birinci sınıftakiler Irak vatandaşlığını doğal bir şekilde kazanırken, bu vatandaşlık ikinci sınıftakilerden adeta esirgeniyordu. Irak güçlerinin Kürtleri yerlerinden ettirmek için yaptıkları operasyonlara paralel olarak geçen asır boyunca gerçekleştirdikleri bu uygulamalarda "herkesin bir vatandaşlık hakkı vardır, hiç kimse zorla bu hakkından mahrum edilemez" ilkesinde somutlaşan insan hakları temel prensiplerini çiğnemiştir⁽²⁶⁾. Geçen asrın 40'lı yıllarında Reşid Ali Geylanî Hükümeti döneminde uygulanan yerinden ettirme operasyonları, hem kapsam hem de bunlara maruz kalanların sayısı açısından en önemli operasyonlar sayılmaktadır⁽²⁷⁾. Cumhuriyet döneminde de kesintisiz devam eden bu operasyonlar özellikle 1969-1971-1972 yılları ve Irak-İran Savaşı'nın yaşandığı 1980-1988 yılları arasında Irak-İran ilişkilerinde krizlere yol açmıştır. Nisan 1980 Operasyonu kapsam ve sayı olarak bunların en önemlisi olmuştur.

Azîz el-Hac, 1970-1980 yılları arasında yerlerinden edilen Eeylî Kürtlerin sayısını 400.000 olarak tahmin etmektedir⁽²⁸⁾. Hasan Alevî'nin araştırmasına göre 1980-1990 yılları arasında sınır ötesine sürülen Eeylî Kürtlerin sayısı yarım milyonu aşmıştır. Başka bir belgesel araştırma da 1968-1982 yılları arasında Bağdat, Hanekîn, Mendelî, Bedre Mikdadiye (Şehriban) ve diğer şehirlerden sürülenlerin sayısının 120.000 kişiyi geçtiğine işaret etmektedir⁽²⁹⁾.

Bilindiği gibi Irak emniyet birimlerinin Irak'ın ulusal güvenliği adına başlattığı bu tür toplu operasyonlar bölgenin demografik yapısı üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır⁽³⁰⁾. Irak nüfus sayımı sonuçları bu eksendeki şehirlerin

²⁵ Halil İsmail Muhammed, *Mantikatü'l-Tahasur el-Hudûdiyye*, Kristal Matbaası, Erbil, 1997, s. 26.

²⁶ *Mıfavvadiyeti'l-Umeni'l-Muttahide Li Şuûni'l-Lacîin, Haleû'l-Lacîine Li Seneti 1997*, s. 225.

²⁷ Halil İsmail Muhammed, *Mı'şiratu Siyaseti'l-Tôrib Fi İklimi Kurdistanil-Irak*, Zango Matbaası, Erbil, 2002, s. 20.

²⁸ Bak: Beyrut el-*Hayat* gazetesi, sayı: 127113, tarih: 20. 9. 1997.

²⁹ Hasan Alevî, *eş-Şîa ve'd-Devletü'l-Kavmiyye Fî'l-Irak*, İran-Kum, s. 319; Ziya, Emnî Stratiçî İrak, İran-Şiraz, 1987, s. 134.

³⁰ *Mustafâ el-Ensârî, Amediyatü'l-Tehcîr Fî'l-Irak*, Tâhran, 1991, s. 121.

çoğunda nüfusun düşüğe geçtiğini ortaya koymuştur. Bu düşüş oranı Mendelî'de 1970-1987 yılları arasında yıllık % 6'yı bulmuştur. Bunun için de bu şehir 26. 7. 1987 yılında çıkarılan kanuna göre merkez ilçe olmaktan çıkarılıp kendisine nahiye statüsü verilmiştir. Buna karşılık Beledrûz kasabası ve çevresinde sürekli devam eden Arap kabilelerini yerleştirme hareketinin ardından bu kasaba merkez ilçe haline getirilmiştir. Mendelî nahiye merkezine bağlı kırsallarda nüfus sürekli düşüş kaydederken, Beledrûz'a bağlı kırsallarda 1947-1970 yılları arasında yıllık % 2 oranında artış olmuştur⁽³¹⁾. 2. 4. 1979 tarih ve 172 sayılı kanun gereği Mendelî'nin merkez nahiyeliği iptal edilip buraya bağlı birimler ilçe merkezine bağlandığı gibi, Hanekîn merkez nahiyeliği de iptal edilip buraya bağlı birimler ilçe merkezine bağlanmıştır (41 No'lu Belge). Bedre ve Celûla şehirlerine gelince buralardaki nüfus düşüşü yıllık % 20'yi aşmıştır. Hanekîn şehir nüfusu da yıllık % 2 oranında azalmıştır. 6 No'lu Tabloya bak.

Tablo 6
Bazı Sınır Şehirleriyle İlgili Oransal Nüfus Değişmeleri ⁽³²⁾

Şehir	Değişme oranı
Mendelî	-5,9
Bedre	-5,2
Celûla	-4,7
Hanekîn	-2,1
Kazaniye	-2,8

Öte yandan bölge hem Irak Devleti'nin kuruluşundan önce hem de sonra sürekli bir Arap aşiretleri akınına tanık olmuştur. Diyala ve Vasıt şehirlerinde yerleşen bu kabilelerin önde gelenleri şunlardır⁽³³⁾:

1- Şemmer: Bu kabile Diyala ve Vasıt şehirleri arasındaki Nehrevan mıntıkasına, bununla bağlantılı olan Nefase ve Şehlat kabileleri Mendelî ile Buldûz arasında kalan mıntıkaya, Rudneyniye ve Dulefiye kabileleri de Mendelî kasabası civarına yerleşmişlerdir.

2- Benû Temîm: Birçok kola ayrılmıştır. Bir kısmı Mendelî kazasında özellikle Buldûzer nahiyesini, diğerleri de Şehriban, Hay ve Halis kazasını yurt edinmişlerdir.

3- Benû Lam: Mendelî kasabasının güneyine kadar Kazaniye ve Tirsak'a yerleşmişlerdir.

³¹ Halîl İsmâil Muhammed, *Mantikatu't-Tâhassur el-Hudûdiyye*, s. 74.

³² Vizaretu't-Tahrîr, *Hasni's-Sukkan Li Seneti 1970*, ve İhsau Seneti 1987.

³³ Bak: Samir el-Amîrî, *Mevsîatu'l-Aşairî'l-İrakiyye*, cilt: 1, s. 112, cilt: 3, s. 121, cilt: 8, s. 60, cilt: 9, s. 88, 177; İmran Musa el-Beyatî, *Aşairu Mendelî*, Bağdat, 1985, s. 389.

4- *Tayy*: Tayy aşiretleri Diyala ve Vasıt şehirlerini, özellikle Mendelî, Şehriban, Bedre, Ruzbatiye ve Cisan yörelerini yurt edinmişlerdir.

Bu aşiretlerin yanında, Benû Halid, Nida, Cebûr, Sevaîd, Mehdiye ve diğer bazı aşiretler de Diyala ve Vasıt şehirlerinde, özellikle de Buldûzer'de kendilerine yerleşme yeri bulmuşlardır. Ayrıca Sa'diye aşireti Kızıl Rabat'a, Mikdadiye aşireti de Şehriban, Zurbatiye ve Mendelî'ye yerleşmişlerdir. Irak güçleri Arapların bu yörelere yerleşmelerini teşvik etmek için şu yöntem ve gerekçelere başvurmuşlardır: Bölgede istikrarı sağlamak, Devrim Yüksek Mahkemesi'nin ilçe kaymakamı başkanlığında bir kurul teşkil edilmesini ve bu kurulun Hanekîn'den göç edecek olanların evlerini ve mal mülklerini satarak bunları oraya yerleşen Araplara dağıtılmasını ön gören 13. 11. 1981 tarih ve 1469 sayılı kararını uygulamak, Cumhurbaşkanı Vekili Taha Yasîn Ramazan'ın Kürt öğretmenlerin Hanekîn kazasının dışına nakledilmesine ilişkin direktiflerini yerine getirmek ve ilçe kaymakamlığının İktidar Partisi Komuta Şubesi'ne gönderdiği yazıda belirtildiği gibi Kürtlerin ilçedeki nüfuslarını % 20 oranında azaltmak için gerekli olan zorunlu çalışmayı gerçekleştirmek.

Rejim güçlerinin Kürtlere yönelik kaçırma ve göçe zorlama baskıları ve onlardan boşalan yerlere Arapları yerleştirme faaliyetleri neticesinde Kürt varlığında bir azalma olmuş ve nüfuslarında bir düşüş meydana gelmiştir. Bu bağlamda Kürtlerin 1957 yılında Diyala'daki % 18'lik oranları 1977 yılında toplam nüfus içerisinde %11'den daha aşağılara inmiş; Vasıt'ta ise sadece % 1 oranında kalmıştır. Arapların nüfusuna gelince, bunların oranları belirtilen süreç içerisinde Diyala'da % 79'dan % 87'ye yükselmiş, Vasıt'ta da toplam nüfus içerisindeki oranları % 99'u bulmuştur⁽³⁴⁾.

Irak nüfusuna ilişkin özel belgesel araştırmalar, bugün Nîneva, Kerkük, Diyala ve Vasıt'ta fazla bir oran teşkil eden Arap aşiretlerinin aslında iki üç asırdan daha gerilere gitmeyen yakın bir geçmişte Arap Yarımadasından veya Bağdat Bölgesinden buralara geldiklerine vurgu yaparlar. Bu kabilelerin çoğu adı geçen şehirlere akın etmeden önce Irak'ın başka mıntıklarını yurt edinmiş, oralarda kendilerine yerleşim alanları bulmuşlardı. Öte yandan, Irak Devleti'nin kuruluşundan önceki süreçte Arap kabilelerini yerleştirme faaliyetleri daha çok ekonomik ya da sosyal nedenlerle ve plânsız bir şekilde gerçekleşmiştir. Ancak bu tür aşiretlerin geçen asır boyunca yapılan yerleştirme işlemleri belli planlar dahilinde, aşamalı olarak ve her aşamaya uygun koşullar oluşturularak yapılmıştır. Bununla aslında Irak Kürdistanı Bölgesi'nin demografik yapısını Arap azınlığın lehine değiştirmek hedeflenmiştir. Mart 1991 İntifadasından sonra ele geçirilen ve Amerika Kongre Kütüphanesine nakledilen Irak gizli belgelerini açıklayan birinci el temel araştırmalar⁽³⁵⁾ Kerkük, Musul ve Diyala, şehirlerindeki demografik yapıyı değiştirmeye ve Irak rejiminin etnik arındırma" bağlamında gerçekleştirdiği cinayetlere ilişkin çok önemli bilgiler içermektedirler.

³⁴ *İlvan Sıkkani'l-Irak Li Seneti 1957*, Tablo 16; Faysal Dabbağ, Beşi yekem, Serçavey Pêşûvey.

³⁵ Halil İsmail Muhammed, *Mu'şiratu Siyaseti'l-Têrib*, s. 41.

ÖZET

Bugünkü Irak, Miladi VII.yüzyıldan itibaren İslamî fetihler esnasında ve sonrasında yaşanan Arap akınlarının ardından sürekli demografik değişikliğe tanık olmuştur. Daha sonraki devirlerde Hamrîn ve Mekhûl yükseltelerini aşan bu akınlar ve demografik değişiklik olgusu ülkenin Kürt bölgelerine de yönelmiştir. Musul Vilayeti'nin 1925 yılında Irak Devleti'ne bağlanmasının ardından Irak Kürdistan'ı bölgesini Araplaştırma plân ve programları uygulamaya konulmuş, Araplaştırma daha çok şu üç temel ekseninde somutlaşmıştır:

- 1- Musul Ekseni
- 2- Kerkük Ekseni
- 3- Doğu Bağdat Ekseni

Araplaştırmada başvurulan en açık yöntemler şunlardır:

- 1- Bölgenin güney mıntıklarını tarıma açarak buralarda Araplar için yüzlerce köy ve yerleşim alanı oluşturmak.
- 2- Binlerce Kürt ailesini kendi bölgelerinden çıkarıp göç ettirmek ve onların hem tarımsal arazilerine hem de öteki menkûl ve gayr-ı menkûl mallarına el koymak.
- 3- Irak Kürdistanı Bölgesi ile ilgili idarî birimler teşkilatı haritalarında sürekli değişiklikler yapmak.
- 4- Kürt vatandaşları kimliklerini değiştirip Arap olmaya zorlamak.

Bölgenin kültür, uygarlık ve medeniyetine yönelik bu Araplaştırma siyasetinin ardından Kürt nüfusu oranında hakim güç olan Arap azınlığı lehinde düşüş meydana gelmiştir. Belgesel araştırmalar bugün Nineva, Kerkük, Diyala ve Vasıt gibi şehirlerde önemli bir artış kaydeden Arap aşiretlerinin aslında yakın bir zaman önce Arap Yarımadasından ve Şam Bölgesinden geldiklerini ortaya koymuştur. Bu araştırmalar, hem bugün için hem de gelecek için tehlike arz eden boyutlarını ortaya çıkarmak için Irak Kürdistanı Bölgesi'ndeki Araplaştırma siyasetinin yöntemlerini ve neticelerini konu edinmişlerdir.

Gotarên Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê

Roşan Lezgîn

*"Xelkên Rojhilatê her tim hêvî dikin ku nivîskar mîna hingana hingivê çêbikin...
Heta ku hûn hukumetek adil,
hakimek durust, dîndarek ku mîna wazên xwe tevdigere
û mîrek ku jina xwe ji xwe kêmtir nabîne şanî min nedin,
ez ê qirînên xwe bi bişirînên kêfxweş
û lomeyên xwe bi pesindanan neguherînim,
ez ê şîrîniyê nekim şûna tahlîyê."*

Xelil Cibran

Ev dibe du sal ku (2003, 2004) Şaredariya Bajarê Mezin a Diyarbekir di demsala payizê de "Rojên Edebiyatê" li dar dixîne. Di çarçoveya Rojên Edebiyatê de sê cûre çalakiyên sereke hene ku ev jî; konferans, fuara kitêban û panel in.

Panel, li mekanên muxtelîf ên bajêr çêdibin, ji xelkê re vekirî ne û xwedî bernameyek cihê ne. Fuara Kitêban, li eywana Mala Mévanan a bajêr (Ofîs) tê danîn û çî weşanxaneyên ku ji bo tê de cih bigirin berê serî li Şaredariyê didin, her yek li gor xwe ji xwe re standek vedike. Konferans, her du salan jî li eywana konferansê ya Şaredariya Rezan (Bağlar) çêbûn û xwedî bernameyêke cihê bûn; sala pêşî sê roj û sala duyem

jî du roj bû û bi tenê kesên ku navê wan ji berê de hatibûn tesbîtkirin ku bi giştî kesên eleqedar ango ji entellejensiyê beşdar dibûn.

Bêguman mirov dikare derbarê kêmanî û hêjahiyana "Rojên Edebiyatê" de gelek tiştî bibêje lê dê mijara vê nivîsê ew berhema ku ji axaftinên Konferansa 2003an hatiye tomarkirin û wek kitêbek bi navê "Gotarên Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê" hatiye çapkirin be. Lewma jî ez dê bi tenê li ser vê berhemê rawestim.

Bêguman ziman û çanda kurdan li bakurê Kurdistanê nêzîkî sed salî qedexe ma û bi awayekî sistematîk tûşî êrîşên tunekirinê bû, ji wê çendê di demeke nîvazad de be jî, ji bo geşkirin-

na ziman û çanda kurdî lidarxistina hin çalakîyan roleke jiyânî dilîze. Ji ber vê yekê her çalakîya kulturî ku bi taybetî li welêt, li Diyarbekir çêdibe gelek muhîm e. Herwiha ji bo ku ev çalakî bi tenê di nav çar dîwaran de, di nav komeke elît de nemînî û li nav xelkê belav bibin jî divêt ew nîqaş û gotar û axaftinên ku di van çalakîyan de pêk tînin, bêne tomarkirin û bigihên girseyeke hîn zêdetir. Dîsa, tomarkirina van gotaran siberoj ji bo kesên ku bixwazin di van waran de lêkolînan bikin û herwiha ji bo duristkirina hafizayê nivîskî jî dibin çavkanî û belge. Ji wê çendê berhevkerin û tomarkirina gotar, nîqaş û axaftinên çalakîyên bi vî rengî baldarî û hasasiyeteke taybet û herwiha pisporiyekê dixwazin. Lewre karê tomarkirinê ne karekî ewçend hêsan e. Nexwe, di karê berhevkerin û tomarkirinan de ger ne li gor kirîterên objektîv û zanistî bête tevgerandin, hingê ew metnên ku wek belge em li dû xwe dihêlin dê hem hafizaya me ya muştêrek tevlihev û lişo(şêlo) bikin û hem jî dê sîyêke sar raxînin bi ser wan çalakîyan de. Û ji aliyê din, berpirsiyarên karê tomarkirinê hem li hember kesên ku beşdarî van çalakîyan bûne û hem jî ew keda ku hatiye dayîn, teqdîrkirina ku heq dîke dê tam nestîne û dê xwediyên xwe li hemberî awirên minetdar di şermê de bihêle.

Çima ew kitêba ku wek jî gotarên "Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pîrçandiyê" hatiye tomarkirin û bi alîkariya madî ya Şaredariya Diyarbekir ji aliyê Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê ve hatiye çapkirin bûye

mijara vê nivîsê? Lewre di warê objektîvî û sehîhbûnê de gelek seqet e û hêja ye ku hem kesên ku wan gotaran tomar kirine û çap kirine û hem jî siberoj kesên ku dê vê berhemê weke çavkaniyekê hildin dest, ger di hin waran de bêne şiyarkirin dê çêtir be.

Ji bo ku mebest zelaltir bête xuyânî- kirin ez dê bernameya Konferansa 2003an pêşkêş bikim lê divêt ku pêşî bidim zanîn, xeletiyên rastnivîsînê yên di bernameyê de ne aîdê min in.

Bernameya Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pîrçandiyê

4 Sermawez Sêşem 2003, Rûniştina Yekem (09.00 - 12.00)

Axaftinên Vekirinê

* **Feridun Çelik** (Şaredarê bajarê Mezin ê Amedê),

* **Vedat Turkali** (Nivîskar),

* **Şefik Beyaz** (Serokê Enstîtuya Kurd),

* **Îzedîn Mistefa Resûl** (Serokê Yekîtiya Nivîskarên Kurd)

* **Mehemed Uzun** (Nivîskar)

15 Dq. Navber

Pîr-Çandîti, Wêjeya Kurdî û Diyarbekir

*Nihêrtineke Gelemperî li Wêjeya Kurdî:

Dr. Marûf Xeznedar

*Wêjeya Klasîk a Kurd: **Dr. Ferhat Shakely** (Lêkolîner)

*Mîtolojiya Kurdan: **Dr. Qudbedîn Sadiqî**

*Bi Lehçeya Zazakî û Hewremanî Wêjeya Kurdî: **Mehemed Malmîsanîj** (Lêkolîner)

Rûniştina Duyem (13.00 - 16.15)

Di Wêjeyê Danûstandina Çandî

*Danûstandina Kurdî-Tirkî: **Zana Farqînî**

*Danûstandina Kurdî û Farisî: **Haşîm**

Ehmedzade

*Danûstandina Kurdî û Erebi: **Helîm Yûsiv**
15 Dq. Navber

Wêjeya Nûjen a Kurdî

*Li Iraqê Rewşa Edebiyata Kurdî: **Mehdî Xoşnaw** (Serokê Şaxa Hewlêrê ya Yekîtiya Nivîskarên Kurd)

*Li Iraqê bi Zaravayê Kurmancî Wêjeya Kurdî: **Hesen Silêvanî** (Serokê Şaxa Duhokê ya Yekîtiya Nivîskarên Kurd)

*Li Îranê Edebiyata Kurdî: **Behram Weledbegî** (Serokê Enstîtuya Kurdî ya Tehranê)

5 Sermawez Çarşemî 2003, Rûniştina Yekem (09.00 - 12.15)

*Li Tirkiyeyê Rewşa Edebiyata Kurdî: **Alaatin Aktaş** (Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê)

*Li Sûriyeyê Edebiyata Kurdî: **Pîr Rustem** (Çiroknûs)

*Li Qafqasan Wêjeya Kurdî: Prof. Dr. Celîlê Celîl
15 Dq. Navber

*Qonaxên Netewebûnê û Wêje: **Orhan Mîroglu**

*Di Wêjeya Kurdî de Cihê Jinê: **Dr. K. Abdurrahman Mukriyanî**

*Wêjeya Guherîn û Berxwedanê: **Salih Ağaç**

Rûniştina Dûyem (13.00 - 16.15)

*Di Helbesta Kurdî Xala Werçerxanê: Ebdula Goran: **Îzedîn Mistefa Resûl**

*Perwerdehî û Wêje: **Haydar Diljen**

*Di Wêjeya Kurdî Cihê Zarokan: **Yunis Behram** (PENa Kurd)

15 Dq. Navber

*Têkiliya Wêjeya Devkî û ya Nivîskî: **Şerefexan Cizîrî** (Nivîskar)

*Zimanê Resen û Zimanê Wergerê: **Firat Cewerî** (Nivîskar-Wergêr)

*Di Heyama Nû de Çiroknûsiya Kurdî: **Mulazim Ozcan** (Nivîskar)

6 Sermawez Pêncşemî 2003

Rûniştina Yekem (09 - 12.15)

Mijarên Serbest

*Kurdên ku bi erebî dinivîsin: **Taha Xelil**

(Nivîskar)

*Li Îranê Dîroka Romana Kurdî: **Eta Nehayî**

*Hestên Me Çendîn Dûrî Hev in: **Khaled Khalife**

15 Dq. Navber

*Di Çavkaniyên Swêdiyan de Wêneyê. Kurdan: **Rohat Alakom** (Lêkolîner)

*Jêderkên Alternatîf ên Çanda Mezopotamyayê: **Ragip Zarakolu**

*Wekî Kospeke li ber Pirçandiyê Rojhilatnasî: **Khaled Tewekole**

*Rûniştina Duyem (13.00 - 15.00)

*Nîqaşa Serbest ..... (**Dayikek ji Dayikên Aştiyê, Edip Polat, Torî, Roşan Lezgîn, Ali Öncü, Marûf Xeznedar, Ahmet Kasimoğlu, Rêzan Tovjîn, Ciwanek Ji Îlamê (Îran), Khalid Kahife.** Her kesekî 10 dq. axaftin kir.)

*Xebata Komîsyonan (15.00 - 16.15)

*Komîsyon: Di Wêjeya Rojhilata Navîn de Cihê Wêjeya Kurdî: Teblîxa Eştîtuya Stenbolê: **Ş. Beyaz**

*Nivîsandina Encamnameyê û Xwendina wê

Hin Not Derbarê Bernameyê de

Kesên ku navê wan di bernameyê de hebû lê nehatibûn:

1. **Dr. Qudbedîn Sadiqî,**
2. **Prof. Dr. Celîlê Celîl,**
3. **Dr. K. Abdurrahman Mukriyanî.**

(Ji ber ku cihê wan vala dima, yan kesê li dû wan dest pê dikir û bi vî awayî êvarê zûtir dawî lê dianîn an jî ew wext (30 dq.) di bêhnvedanan de hat xerckirin.)

Kesên ku nehatibûn lê gotarên xwe şandibûn:

1. **Zana Farqînî** (Gotara wî ji aliyê **Samî Tan** ve hate xwendin),
2. **Helîm Yûsiv** (Gotara wî ji aliyê

Taha Xelîl ve hate xwendin)

Di beşa "Komîsyon: Di Wêjeya Rojhilata Navîn de Cihê Wêjeya Kurdî" de teblîxa Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê hate xwendin û dû re jî bêyî ku derbikevin ser kursiyê gelek kesî di hindava xwe de bi mîkrofonê dîtînin xwe bi kurtî anîn ser zimên.

Dû re jî di beşa "Nivîsandina Encamnameyê û Xwendina wê" de Encamname hate munaqesekirin û qebûlkirin û dawî li konferansê hat. Roja di pey re jî li Şaredariya Mezin ya Diyarbekir encamnameya konferansê ji lehçeyên zimanê kurdî, bi kurmancî, soranî û kirdkî (zazakî) û bi tirkî hate amadekirin û xwendin. Metnên encamnameyê li rojnamevanan hatin belavkirin.

Wek Kitêb Çapkirina Gotaran

Xalek ji encamnameya Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçand(ît)iyê jî ew bû ku hemû gotarên ku di Konferansê de hatine pêşkêşkirin, wek kitêb bêne çapkirin. Jixwe, ji serf heta dawiya konferansê kamerayên şaredariyê hemû gotar tomar kiribûn.

Axir ew kitêba ku dê ji gotarên konferansê pêk bihata, hate çapkirin û di konferansa 2004an de li hemû beşdarên konferansê hate belavkirin. Lêbelê, di vê kitêbê de ji tu aliyê ve sistematîkek tune ku mirov bizanibe bê hela li gor kîjan krîteran amade bûye? Li ser kitêbê "Gotarên Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê" nivîsandî ye. Di serê pêşî de dema ku mirov li navê kitêbê

dinihêre hingê mirov texmîn dike, ew gotarên ku di konferansê de hatibûn pêşkêşkirin naveroka kitêbê ne, lê dema ku mirov li hundirê kitêbê dinihêre ne wisa ye. Gelek kesên ku di konferansê de gotarên xwe pêşkêş kiribûn tê de nîn in û kesên ku qet nehatibûn konferansê yan jî li konferansê tu axftinek nekiribûn û jixwe, navê wan jî di bernameya konferansê de nîn bû, yan jî gotarek wan wek teblîx di huzûra beşdarên de nehatibû pêşkêşkirin, mîna ku wan jî li konferansê gotarên xwe pêşkêş kiribin, bi tevî fotografên xwe yê herî tîtal di kitêba navborî de cih girtine.

Ji vana yek jê Dîlawer Zeraq e, ku ne hatibû konferansê û jixwe navê wî jî di nav beşdar yan jî axitfvanên konferansê de nebû, nivîseke wî ya ku di kovara W'yê de weşiyaye di vê kitêba navborî de cih girtiye. Lêbelê tiştê balkêş ew e, ku di kovara W'yê de di bin wê nivîsê de jêrenotek heye ku wisa dibêje:

"Not: Ev nivîsar li "Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê" hatiye pêşkêşkirin (Kovara W, Hj. 1, Rezber-Kewçêr 2004)"

Dîlawer Zeraq bi vê nota xwe xwendevanan dixapîne û rast nabêje. Ew bi tenê di çarçoweya Rojên Edebiyatê de tevî panelekê bûbû, ne ku wî di konferansê de gotar (nivîsar) pêşkêş kiriye! Nivîsara wî wek meqaleyekê 10 meh di pey Konferansê re li kovara "W" weşiyaye. Û piştî ku salek bi ser Konferansê ket, îcar di nav "Gotarên Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê" de der-

ket. Ew panela ku tevî bûbû jî di bernameya Rojên Edebiyatê de bû:

Jiyandina Zimanekî

Beşdarvan: Helîm Yûsiv (nehatibû), Dîlawer Zeraq, Yaqûb Tilermenî, Firat Cewerî

Cih: Zagros Sanat Merkezi, 8 Sernawez 2003, Saet: 19.00

Divêt mirov bipirse, ger sohbetên ku di panelan de hatin kirin di wê kitêbê de ji xwe re cih dibînin hingê diviyabû ku axiftina hemû panelîstan û panelên din jî tê de cih bigirtana an jî navê wê kitêbê "Gotarên Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê" nehatibûya danîn. Ger bête gotin ku wî camêrî sohbetaxwe wek gotarek (nivîsar!) da me û me jî çap kir, hingê divêt ez jî bibêjim ku min jî axiftina xwe ya li Salona Şaredariya Mezin û axiftina xwe ya li konferansê bi nivîskî û di dîsketê de teslîmê organîzatoran kir. Ji wê çendê niha heqê min jî heye ku ez bipirsim, gelo çima cih nedan gotara min? Axiftina min a li panelê jî wek gotar di kovara Nûbihar û kovara enternetî Mehnameyê de weşiya bû. Ê min jî di bin wê nivîsa xwe de jêrenotek wisa danîbû:

"*Ev axiftinek e, ku li roja 8. 11. 2003an, di "Rojên Edebiyatê" de li Salona Belediyeya Bajarê Mezin a Diyarbekir, ku wek panelîst ez, mamosteyan Haydar Diljen, Deham Evdîlfetah û Samî Tàn beşdar bûbûn de hatiye kirin... (Nûbihar, Hj. 91, Zivistan-2004 û Mehname-49)"

Mirov ji vê yekê wisa têdigîhê ku

berpîrsên Ensîtuya Kurdî Ya Stenbolê ji Enstîtuyekê wêdetir bi refleksên îdeolojîk û subjektîv tevdiagerin. Kesên ku xwe nêzîkî îdeolojiya wan dibînin yan jî xwe wisa nîşan didin -ku ev jî pîvaneke subjektîv e- bi vê riyê dixwazin populîstîyeke erzan bidest bixînin, ew jî wan derdixin pêş lê kesên ku li hesabê wan nayên, Enstîtu yan jî organîzatorên konferansê ku wan gotaran ji bo çapê ji wan re şandine, dixwazin dengê wan bibirrin. Yanî krîter xal û xwarzitiya îdeolojîk e!

Ev yek, a duduyan jî gotarên Torî û Deham Evdîlfetah jî di wê kitêbê de cih girtine ku ev her du kes jî digel ku wek beşdar tevî konferansê bûbûn jî lê ne navê wan di bernameyê de hebû û ne jî axiftvan bûn û ne jî tu teblîxeke wan li konferansê hate xwendin. Ji vana Torî bi tenê mîna mêvanek 10 dq. axiftinek kir ku ew jî rexnekirina gotara Rohat Alakom bû. (Li ser dizîya çêlekana!...) Deham Evdîlfetah jî bi tenê di panelek li Salona Şaredariya Mezin axiftinek kir ku tu eleqeya wê axiftinê bi gotara ku di wê kitêbê de hatiye weşandin re nebû. Ger van her sê camêran ji xwe re meqale nivîsandine, bila ji xwe re di kovarên xwe de biweşînin ku ev e, weşandine jî. Gotarên ku di konferansê de nehatibûn pêşkêşkirin bi not û nîşeyên nerast nabin Gotarên Konferansê! Niha siberojê ev berhemên wisa dê ji bo lêkolîneran bibin çavkanî. Naxwe, bi vê kirinê ew bi xwe û bi taybetî jî Enstîtu hem xwendevanên îroyê û hem jî lêkolînerên siberojê dixapînin! Ê ev yek webal e...

Gotarên Ku Li Derve Mane

Kesên ku beşdarî konferansê bûbûn û di bernameyê de navê wan û saeta axiftina wan diyar bû û axiftina xwe jî kirin lê di vê kitêbê de cih negirtine jî ev in:

1. Helîm Yûsiv: Danûstandina Kurdî û Erebi

(Helîm Yûsiv nehatibû lê axiftina wî (di şûna wî de) Taha Xelîl kir. Axiftina Zana Farqînî jî di heman rewşê de bû; ji ber ku Farqînî nehatibû, di şûna wî de Samî Tan gotara wî xwend. Gotara Farqînî -bêyî ku beşdarnebûna wî wek jêrenotekê bête diyarkirin- di vê kitêbê de cih dane gotara wî lê ya Helîm Yûsiv qet tune.)

2. Khaled Khalife: Hestên Me Çendî Dûrî Hev in

(Ev nivîskarekî erebê Sûriyê ye. Hem navê camêr di bernameyê de hebû û hem jî gotara xwe bi erebî pêşkêş kir û Yûnis Behram jî di dest re wergarand kurmancî. Lêbelê gotara wî ne bi erebî û ne jî bi kurmancî di kitêbê de cih negirtiye.)

3. Rohat Alakom: Di Çavkaniyên Swêdiyan de Wêneyê Kurdan

(Rohat Alakom, hem di bernameya konferansê de hebû û hem jî di çarçoweya Rojên Edebiyatê de li DSMê bi navê "Di Wêjeya Tirkî de Kurd" panelek da, lê gotara wî ya li konferansê û ne jî gotara wî ya panelê di wê kitêbê de cih negirtiye.)

4. Ragıp Zarakolu: Jêderkên Alternatîv ên Çanda Mezopotamyayê

(Ev camêr jî hem navê wî di bernameyê de hebû û hem jî gotara xwe bi tirkî pêşkêş kir lê çî heye ku gotara wî jî bi avê de çûye.)

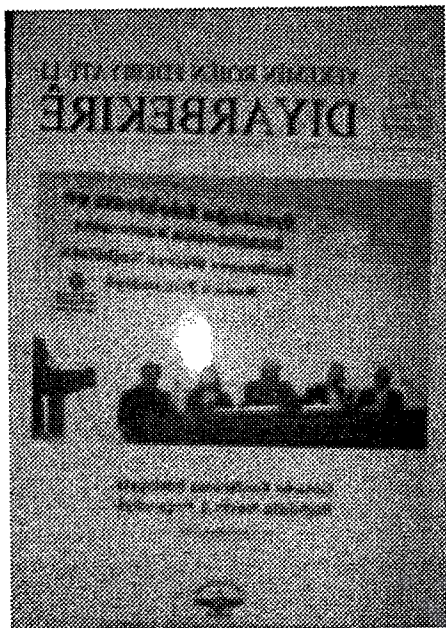
5. Khaled Tewekole: Wekî Kospeke li ber Pirçandiyê Rojhilatnasi

(Ev camêr jî kurdekî Rojhilatê ye û hem navê wî di bernameyê de hebû hem jî camêr gotara xwe pêşkêş kir lê şûna gotara wî ya hin camêrên ku qet nehatibûn konferansê girîngtir e.

Ji Alîyê Zimên ve

Di "Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê" de gotar bi zimanê tirkî, erebî û ji lehçeyên kurdî bi kurmancî û soranî hatin pêşkêşkirin. Gotarên Feridun Çelik, Vedat Türkali, Mehmed Uzun, Salih Ağaç û Orhan Miroğlu bi tirkî ne. Dîsa, gotarên Prof. Dr. Marûf Xeznedar, Haşim Ehmedzade, Mehdî Xoşnaw, Behram Weledbegî, Dr. Î. Mistefa Resûl û Eta Nehayî bi lehçeya soranî ne. Ewên din jî bi lehçeya kurmancî gotarên xwe pêşkêş kirin. Û Encamnameya Konferansê jî bi tirkî û ji lehçeyên kurdî bi kurmancî, soranî û kirdkî(zazakî) hate amadekirin. Bêguman di vê kitêbê de Encamnameya Konferansê bi tenê ya bi kurmancî hatiye weşandin, cih nedane lehçeyên din ên kurdî û tirkî. Sedem çî ye nayê zanîn! Ji ber ku tu sîstem- atîkek di vê kitêbê de nîn e, lewma jî mirov nikare îzahatek jê re peyda bike.

Madem gotarên ku têde hatine weşandin bi tirkî, kurmancî û soranî ne, gelo çima Encamname jî bi van ziman û lehçeyan nehatiye weşandin?!

Pêşeka Kitêbê

Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê di pêşeka vê kitêbê de wiha nivîsandiye:

"... Bi lidarxistina vê konferansê re, Şaredariya Mezin a Amedê roleke mējûyî list û peywîrek ji peywîrên xwe yên bingehîn pêk anî.

Ev berhem ji gotarên vê konferansê pêk tê...

Me di nav panzdeh rojan de ev berhem ji çapê re amade kir... Her wiha di van kasetên ku hatin ber destê me de axaftinên çend beşdarên tune bûn, ji ber ku me di vê dema teng de nekarî gotar û axaftinên wan bi dest bixista. Me çî qas xwest ku em xwe bigihîjin gotarên

wan kesan jî, lê belê em bi ser neketin. Lewma gotarên wan kesan di vê berhemê de cih negirtin...."

Ger bête zanîn ku têgeha "Enstîtu" tê çî wateyê, dixwazî 15 roj an jî 115 roj, qet ferq nake (madem ku salek dereng mabû bila piçek din jî dereng bimaya!) û mirov wek îmze dema navê sazîyeke zanistî li ser berhemekê de nivîsand, hingê kêmbûna wext nabe mazereta ewçend xeletiyên, ku mirov nikare bibêje ev xeletî ye! Disa, ew îdiaya ku dibêje, "Me çî qas xwest ku em xwe bigihîjin gotarên wan kesan jî, lê belê em bi ser neketin" gelekî subjektîv e. Tu qîmeteke vê gotinê nîn e! Ger ev îdiayek be, hingê mirov jî di heman meqamê de îdia bike û bibêje, wan qet jî nexwestiye xwe bigihînin tu kesî, ji bo ku hin kes li hesabê wan nedihatî û dibe ku li bal amadekarên vê kitêbê têgehên 'Objektîvî' û 'Zanistî'yê li 'Enstîtubûnê' nakin! Lewma jî hema bila kitêbek bihata çapkirin, de çawa dibe ew dizane!

Herwiha ji bo kesên ku di vê kitêbê de cih nedane gotarên wan jî, hatiye nivîsîn ku "... û ji xwediyan gotarên ku di pirtûkê de cih negirtine lêborînê dixwazin." Lêbelê qet navê wan nehatiye diyarkirin, bê hela ev kes kî ne? Mafê her xwendevanî heye û mafê kesên ku lêborîn ji wan tê xwestin jî heye ku bizane ji kê lêborînê tê xwestin.

Her berhem li hember xwendevan û muxatabên xwe berpîrsiyar e!

Bi hêviya xebatên hîn cidtîr, objektîv, zanistî û xweşbînîyê.

www.arsivakurdi.org

ملک کوہ دستان شیخ محمودی سلیمان